శ్రీహయగ్రీవాయనమః

అవతారకథాస్తోత్ర-సూర్యాష్టక-ఉద్ధవయుక్తశ్లోకాః-లిం
గానుశాసనవృత్తిః - శ్రుతబోధః వృత్తరత్నాకరం-
చంద్రాలోకః- సమాసశిక్షామాలికా ధాతురూపకోశః-
సుబంతశబ్దానుక్రమణీ. సప్రమాణశబ్దరూపాణి - బా
లరామాయణం- శ్రీరామాయణసంగ్రహః. క్రియాని
ఘంటుద్వయం- సప్రమాణసమాసచక్రవత్యాలేఖ్యగ్ర
న్థః తత్తద్వ్యాఖ్యానోదాహృతకతిపయప్రమాణవచనా
ని, తత్తద్వ్యాఖ్యానోక్తకతిపయకోశవచనాని- శ్రీకృ
ష్ణాష్టకంచ ఏతత్సముదాయాత్మకః

శ్రీ ఉపయుక్తాంశసంగ్రహాఖ్యగ్రన్థః శ్రీ

శ్రీమన్మహీశూరపురీ మధ్యవిద్యోతమాన దివ్యర
త్నసింహాసనారూఢ శ్రీకృష్ణరాజేంద్ర ఆస్థాన
పండిత సల్లూరు శ్రీసజ్జనాచార్యానుజ శ్రీతా
తాచార్యసాహాయ్యకేన పరిశోధ్య పరిష్కృత్య విరచితః
తాదృశశ్రీకృష్ణరాజాజ్ఞానుసారం
ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ
మహీశూరపురీ మధ్యవిరాజమానాయాం విద్యా
తరంగిణ్యాఖ్య - స్వీయ ముద్రాక్షరశాలాయాం
ముద్రాపిత్వా ప్రకటితమాసీత్
ఇదానీమేతన్మూల్యమేకరూప్యమ్
సన్ ౧౮౯౬.

వరదంవరదంతిహృదాతపహృచ్ఛరదఃశరదంబుజనేత్రయుగమ్ ।ద
రదివ్యరథాంగధరంమధురంమధురాకృతధామమహఃకలయే ॥౧॥ కమ
లాకమలాయతలోచనవత్యమలాయమలాసయతానుగుణా । శమలాలస
మానిమలాపహమాగమలాలితమేనమహంకలయే ॥ ౨ ॥ ఉదధావుద
ధారిజరత్నశిఖిఃవిబుధారికథామవధీరయతా । నిదధేపిచయేనవిధాతృ
ముఖావిదధాతుశమేషతిమీశవపుర్మాః ॥ ౩ ॥ వరకందరమందరమంథన
తః కలశోదధిశోధయితాదయితామ్ । శయితామరసాన్వయినీంజయినీ
మయితాదయితామబటఃకమఠః ॥ ౪ ॥ నవనీలవనీకలితాంలలితామవనీ
ముపనీయశనైర్దశనే । శశినీవకలంకకలాంకలయన్ కిరిరూపధరోప
హరేద్దురితమ్ ॥ ౫ ॥ తరసాతరసాశనముద్ధరయన్నురసాశరసారఖరై
ర్నఖరైః । విరసంసురసన్నుతనైజకృతిః నరసింహతనుర్దురితంహర
తాత్ ॥ ౬ ॥ అతిదారుణదానవదేహకమధ్వనిదారుణిరూప ముపే
త్యవరమ్ । విదదారముదారభటీభిరసౌనరసింహమిమంప్రణమామిత
మామ్ ॥ ౭ ॥ బలిమత్రిపదత్రితయాయరయాదుపయాయయదూన వ
దంతదిదమ్ । పునరస్యశిరస్యుపనీయజయన్నయమస్తు మనస్యతివామన
కః ॥౮॥ పరశావరిశాసనభాసినిసత్కరశాలినిశాంతిగుణానుగుణః । స
రసాంవసుధాసురసాత్కృతవాన్ సరసాంజమదగ్నిజనుర్జయతు॥౯॥
పరశుంపరశుగ్రిచనానుగుణాంకరశుంభితమాకలయన్ దళయన్ । ప్రతి
రాజకమాజికథాసుతథాప్రమదంజమదగ్నిజనుస్తనుతామ్ ॥౧౦॥ ఇనవం
శసవాంబుధిచంద్రమసం శమసంగిజనార్తినిశంతమసమ్ । శమయంత
మిమంరసవానిహృదాప్రమదాయినదానసుదాశరథిమ్ ॥౧౧ ॥ హల
ముజ్జ్వలముత్కలయన్ దళయన్నరివారమవారితశౌర్యభరః । శుభరా
జమరాజయథానియతంబలభద్రబలభస్వమదీయమనః ॥ ౧౨ ॥ మురళీము
రళీధనుషిప్రసరత్స్వరలీనమనీషిమనశ్శ్రవణాం । కరపంకరుహాకల
యంతమిమంమురవైరిణమేషనమస్కురవై ॥ ౧౩ ॥ ధురిదుష్కరకల్క

తురుష్కారణాజిరణస్ఫురిమాంగపరిష్కారణేమ । కరవాలలతాంకరవారి
జయోంకదళదస్తుబుదేమమకల్కిహరిః ॥౧౮॥ ఇతి నిమలతిమలబు
త్కపురీకలశమలకాగ్రసుమస్తబకః । స్వసుపీవిహావేంకటవర్యసు
ధీరచక్రాఖహరేవనశాతథామ ॥౧౯॥ ఇతిమ స్తుతిమ స్తుతిస స్తుతిపం
పఠమ స్తవకం ఘనపవసమ్ । భువివి సుమమే సుర మోక్షదం
కాసంపద మే యురి మే ॥ ౧౬ ॥

ఇతి శ్రీగంగనవదారకిథాస్తుతిస్సంపూర్ణా

హరిర్హరతి పాపాని దుష్టచిత్తైరపి స్మృతః । అనిచ్ఛయాపి సంస్పృష్టో
దహత్యేవహి పావకః ॥౧॥ స గంగా స గయా సేతుస్స కాశీ స చ పుష్కరం
జిహ్వాగ్రే వర్తతే యస్య హరిరిత్యక్షరద్వయమ్ ॥౨॥ వారాణస్యాం కు
రుక్షేత్రే నైమిశారణ్య ఏవ చ । యత్కృతం తేన యేనోక్తం హరిరిత్యక్షర
ద్వయమ్ ॥౩॥ పృథివ్యాం యాని తీర్థాని పుణ్యాన్యాయతనాని చ । తా
ని సర్వాణ్యశేషాణి హరిరిత్యక్షరద్వయమ్ ॥౪॥ గవాం కోటిసహస్రాణి
హేమకన్యాసహస్రకమ్ । దత్తం స్యాత్తేన యేనోక్తం హరిరిత్యక్షరద్వ
యమ్ ॥౫॥ ఋగ్వేదోఽథ యజుర్వేదస్సామవేదోప్యథర్వణః । అధీత
స్తేన యేనోక్తం హరిరిత్యక్షరద్వయమ్ ॥౬॥ అశ్వమేధైర్మహాయజ్ఞైర్న
రమేధైస్తథైవ చ । ఇష్టం స్యాత్తేన యేనోక్తం హరిరిత్యక్షరద్వయమ్
॥౭॥ ప్రాణప్రయాణపాథేయం సంసారవ్యాధిభేషజమ్ । దుఃఖాత్యన్
తపరిత్రాణం హరిరిత్యక్షరద్వయమ్ ॥౮॥ బద్ధః పరికరస్తేన మోక్షాయ గ
మనం ప్రతి । సకృదుచ్చరితం యేన హరిరిత్యక్షరద్వయమ్ ॥౯॥ హరేర
ష్టకమిదం పుణ్యం ప్రాతరుత్థాయ యః పఠేత్ । ఆయుష్యం బలమారో
గ్యం యశోవృద్ధిశ్శ్రియావహమ్ ॥౧౦॥ ప్రహ్లాదేన కృతం స్తోత్రం దుఃఖ
సాగరశోషణమ్ । యః పఠేత్స నరో యాతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ ॥౧౧॥

శ్రీహర్యష్టకం సమాప్తం.

సదృశంత్రిషులింగేషు సర్వాసుచవిభక్తిషు । వచనేషుచసర్వేషు యన్నవ్యేతితదవ్యయం ॥ ౧ ॥ యల్లింగంయద్వచనంయాచవిభక్తిర్విశేష్యస్య । తల్లింగంతద్వచనంసాచవిభక్తిర్విశేషణస్యాపి ॥ ౨ ॥ లింగసంఖ్యావిభేదేపి విశేషణవిశేష్యతా । విభక్తిఃపునరేకైవవిశేషణవిశేష్యయోః ॥ ౩ ॥ నస్యాద్భిన్నయోఃలింగేషు తేషులింగంవిశేష్యవత్ । త్యదాదిషుక్వచిల్లింగంవిధేయోద్దేశ్యగంభవేత్ ॥ ౪ ॥ విశేషణంపురస్కృత్య విశేష్యంతదనంతరం । కర్తృకర్మక్రియాయుక్తమేతదన్వయలక్షణం ॥ ౫ ॥ విశేష్యంతుప్రధానంస్యాదప్రధానంవిశేషణం । ద్వాభ్యాంయుష్మదిహప్రోక్తం త్రిభిర్నోక్తైర్విశేషకం ॥ ౬ ॥ శాలాపకంచతుర్భిస్స్యాత్తదూర్ధ్వం కులకంమతం । లళయోర్డడయోస్తద్వజ్జదయోర్వబయోస్తథా ॥ ౭ ॥ రలయోర్ణనయోశ్చాంతేసవిసర్గావిసర్గయోః । సబిందుకాబిందుకయోస్స్యాదభేదేనకల్పనమ్ ॥ ౮ ॥ (ఇదమః ప్రత్యక్షగతం) ఇదమస్తుసన్నికృష్టంసమీపతరవర్తిచైతదోరూపం । అదసస్తువిప్రకృష్టంతదితిపరోక్షేవిజానీయాత్ ॥ ౯ ॥ ఈషదర్థేక్రియాయోగేమర్యాదాభివిధౌచయః । ఏతమాతంఙితం విద్యాద్వాక్యస్మరణయోరఙిత్ ॥ ౧౦ ॥ వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః । ఆపంచైవహలంతానాంయథావాచానిశాదిశా ॥ ౧౧ ॥ వగాహః । అవగాహః । పిధానం । అపిధానమిత్యాది । ప ॥ ఉపసర్గేణధాత్వర్థో బలాదన్యఃప్రతీయతే । ప్రహారాహారసంహారవిహారపరిహారవత్ ॥ ౧౨ ॥ ధాత్వర్థంబాధతేకశ్చిత్కశ్చిత్తమనువర్తతే । తమేవవిశినష్ట్యన్య ఉపసర్గగతిస్త్రిధా ॥ ౧౩ ॥ కవచంముంచతి । త్యజతీత్యర్థః । ఆముంచతి । బధ్నాతీత్యర్థః । ఏవంతిష్ఠతి । ప్రతిష్ఠతఇత్యాదౌధాత్వర్థబాధః । ఆగచ్ఛతీత్యత్రఅధ్యాగచ్ఛతి । పర్యాగచ్ఛతీత్యాదౌ నవిశేషః । యునక్తీత్యత్రసంయునక్తీత్యాదౌవిశేషఃఇత్యాదిక్రమేణోదాహరణం

ప్ర-పరా-అప-సం-అను-అవ-నిస్-నిర్-దుస్-దుర్-వి-ఆఙ్-ని-అధి-అపి-అతి-సు-ఉత్-అభి-ప్రతి-పరి-ఉప-ఏతేప్రాదయోద్వావింశతిరుపసర్గాః ॥ ప ॥ లడ్వర్తమానేలేడ్వేదే భూతేలుఙ్లఙ్లిటస్తథా । విధ్యాశిషాస్తులిఙ్లోటౌ లృఙ్లృడ్లుడ్భవిష్యతి ॥

అకర్మకస్సకర్మాచద్వికర్మాచద్వికర్తృకః । చతుర్ధా ధాతవస్తేభ్యః ప్రాయశో లాదయోష్టధా ॥ ౧ ॥ వివక్షాభేదతోన్యేపిప్రయోగాస్స్యురనేకధా । ధాతోరకర్మకాత్కర్తృభావయోస్స్యుర్లకారాదయః ॥ ౨ ॥ సకర్మకాత్కర్తరిచకర్మణ్యపిలకారాదయః । ద్వికర్మకాత్కర్తరిచ గౌణేముఖ్యేచకర్మణి ॥ ౩ ॥ ప్రయోజకేకర్తరిచ కర్మణిస్యుర్ద్వికర్తృకాత్ । ఏతేష్టధాప్రయోగాస్స్యురన్యేవైవక్షికాయథా ॥ ౪ (క్రియమాణంతుయత్కర్మస్వయమేవప్రసిధ్యతి । సుకరైస్స్వగుణైర్యస్మాత్కర్మకర్తేతితంవిదుః ॥ ౫) సౌకర్యద్యోతనేకర్తుర్వ్యాపారస్యావివక్షయా । కర్మణఃకర్తృతాస్యాచ్చేత్ప్రయోగః కర్మకర్తరి ॥ ౬ ॥ ఏవంకరణకర్త్రాదిప్రయోగా అథలక్షణం కర్మశూన్యః క్రియాకర్తృయుక్తోఽకర్మక ఈరితః ॥ ౫ ॥ కర్తృకర్మక్రియాయుక్తప్రయోగస్స్యాత్సకర్మకః । కర్మద్వయక్రియాకర్తృసంయుక్తస్స్యాద్ద్వికర్మకః ॥ ౬ ॥ యత్రకర్తృతృతీయాస్యాత్కర్మణిప్రథమాభవేత్ । సకర్మణిప్రయోగస్స్యాత్క్రియావాచకసంయుతః ॥ ౭ ॥ తృతీయాకర్తృయుగ్భావే ప్రయోగస్స్యాత్క్రియాయుతః । ప్రథమాంతద్వితీయాంతకర్మభ్యాంక్రియయాసహ ॥ ౮ ॥ యత్రకర్తృతృతీయాస్యాత్సద్వికర్మకకర్మణి । ప్రథమాంతతృతీయాంతకర్తృభ్యాం క్రియయాసహ ॥ ౧౦ ॥ యత్రకర్మద్వితీయాంతంసద్వికర్తృకకర్తరి । కర్తృద్వయాంతృతీయాంతంప్రథమాయత్రకర్మణి ॥ ౧౧ ॥ క్రియాయుతఃప్రయోగోయంస్యాద్ద్వికర్తృకకర్మణి । ఏవముక్తప్రయోగాస్స్యురథస్యాత్కర్మకర్తృకః ॥ ౧౨ ॥ ప్రయోగోయంక్రియాకర్తృయుక్తఃకర్మక ఈరితః । కర్తృత్వేకరణాదీనాంప్రాయశస్స్యాత్సకర్మకః ॥ ౧౩ ॥ రామోవిరాజతేరామోభూమండలమపాలయత్ । రామచంద్రోదశగ్రీవంపరలోకమనీనయత్ ॥ ౧౪ ॥ రామేణాలభ్యతయశో రామేణాభూయతక్షితౌ । రామేణకుంభకర్ణఃప్రాగనీయతసురాలయం ॥ ౧౫ ॥ నళేనరాఘవస్సేతుంబంధయామాసవారిధౌ । రామేణకపిభిస్సేతురకార్యతజలాశయే ॥ ౧౬ ॥ రామసంస్పర్శనాచ్ఛైవంస్వయంధనురభజ్యత । రామబాణస్సప్తసాలాంతరస్స్వయమచ్ఛినత్ ॥ ౧౭ ॥ వృద్ధిక్షయభయాజ్జీ

వితమరణంలజ్జాసత్తాస్థితిజాగరణం । శయనక్రీడారుచిదీప్త్యర్థాంధా తుగణంతమకర్మకమాహుః ॥ ౧౭ ॥ వర్ధతే । క్షీయతే । బిభేతి । జీవతి । మ్రియతే । లజ్జతే । అస్తి । తిష్ఠతి । జాగర్తి । శేతే । క్రీడతి । రోచతే । దీప్యతే । ఏవంక్రియమాణోదాహరణాని తత్తదర్థకానిబోద్ధవ్యాని ।ప॥ధాతోరర్థాంతరేవృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్ । ప్రసిద్ధంవివక్షాతఃకర్మణోఽకర్మికాక్రియా ॥ ౧౮ ॥ వహతిభారం । అర్థాంతరే ।నదీవహతి । స్యందతఇత్యర్థః । ధాత్వర్థేనసంగ్రహే ।నృత్యతి । గాత్రంవిక్షిపతి।జీవతి। ప్రాణాన్ధారయతీత్యాదిప్రసిద్ధౌమేఘోవర్షతీత్యాది కర్మణోఽవివక్షణే ।హితాన్నయస్సంశృణుతేసకింప్రభురిత్యాది ॥—

వికిరణ్ణిశ్రితసర్వస్వంకటాక్షైఃకలశోదరాత్ । దర్వ్యాదాయాం బుధేస్త్రీరేసురేభ్యోదాత్సుధాంహరిః ॥ ౧ ॥ కర్తాచకర్మకరణంసంప్రదానంతథైవచ । అపాదానాధికరణమిత్యాహుఃకారకాణిషట్ ॥ ౨ ॥ కర్తాభవతిధాత్వర్థేస్వాతంత్ర్యేణవివక్షితః । కర్మస్యాత్క్రియయాకర్తురాప్తుమిష్టతమంహియత్ ॥ ౩ ॥ కరణంస్యాత్క్రియాసిద్ధౌప్రకృష్టముపకారకం । కర్మణాయమభిప్రైతిసంప్రదానంతదుచ్యతే ॥ ౪ ॥ అపాదానమపాయేయద్ధ్రువంతదచలంచలం । క్రియాధారోఽధికరణం కర్తృకర్మముఖేనయః ॥ ౫ ॥ ఏతేషాంక్రియయాయోగేసంజ్ఞాకర్త్రాదికాభవేత్ । వివక్షాతఃకారకాణిభవేయుఃక్వచిదన్యథా ॥ ౬ ॥ దుహ్యాచ్పచ్దండ్రుధిప్రచ్ఛిచిఞ్బ్రూశాసుజిమథ్ముషాం । కర్మయుక్స్యాదకథితంతథాస్యాన్నీహృకృష్వహాం ॥ ౭ ॥ దుహాదీనాం ద్వాదశానాంతథానీప్రభృతీనాంచతుర్ణాంకర్మణాయద్యుజ్యతే తదేవాకథితం కర్మేతి పరిగణనంకర్తవ్యమిత్యర్థః । గాందోగ్ధిపయః । బలిం యాచతే వసుధాం । తండులానోదనంపచతి । గర్గాన్శతందండయతి । వ్రజమవరుణద్ధిగాం । మాణవకంపంథానంపృచ్ఛతి । వృక్షమపచినోతిఫలాని ।మాణవకంధర్మంబ్రూతేశాస్తివా । శతంజయతిదేవదత్తం । సుధాంక్షీరనిధింమథ్నాతి । దేవదత్తంశతంముష్ణాతి । గ్రామమజాంనయతి । హరతి । కర్షతి । వహతివా । అర్థనిబంధనేయంసంజ్ఞా । బలింభిక్ష

సుధాం। మాణవకం ధర్మం భాషతే। అభిధత్తే వక్తీత్యాది॥ వా॥ గౌణే కర్మ
ణి దుహ్యాదేః ప్రధానే నీహృకృష్వహాం। బుద్ధిభక్షార్థయోశ్శబ్దకర్మ
కాణాం చ నిజేచ్ఛయా॥ ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహుర్ద్వికర
ర్మణాం। అప్రధానే దుహాదీనాం ణ్యన్తే కర్తుశ్చ కర్మణః॥ అజా
గ్రామం నీయతే-హ్రియతే-కృష్యతే-ఉహ్యతే-ఇత్యాది। గౌర్దుహ్యతే ప
యః। బలిర్యాచ్యతే వసుధామిత్యాది॥ వటురన్నమశ్నాతి। వటుమ
న్నమాశయతి। వటురన్నమాశ్యత ఇత్యాది॥ సూ॥ అధిశీఙ్
స్థాసాం కర్మ। అధిపూర్వాణామేషామాధారః కర్మ స్యాత్। అ
ధిశేతే। అధితిష్ఠతి। అధ్యాస్తే వా వైకుంఠం హరిః॥ సూ॥ ఉపాన్వ
ధ్యాఙ్వసః। ఉపాదిపూర్వస్య వసతేరాధారః కర్మ స్యాత్। ఉపవసతి।
అనువసతి। అధివసతి ఆవసతి వా వైకుంఠం హరిః॥ అభుక్త్యర్థస్య న। వ
నే ఉపవసతి॥ వా॥ ఉభసర్వతసోః కార్యా ధిగుపర్యాదిషు త్రిషు। ద్వితీయా
మ్రేడితాంతేషు తతోऽన్యత్రాపి దృశ్యతే। ఉభయతః కృష్ణం గోపాః। స
ర్వతః కృష్ణం। ధిక్ కృష్ణాభక్తం। ఉపర్యుపరి లోకం। అధ్యధి లోకం।
అధోऽధో లోకం। అభితః పరితః సమయానికషా హా ప్రతియోగేऽపి। అ
భితః కృష్ణం। పరితః కృష్ణం। సమయా గ్రామం। నికషా లంకాం। హా
కృష్ణాభక్తం। తస్య శోచ్యత ఇత్యర్థః। బుభుక్షితం న ప్రతి భాతి కిం
చిత్। సూ॥ అంతరాంతరేణ యుక్తే। ఆభ్యాం యోగే ద్వితీయా స్యాత్। అం
తరా త్వాం మాం వా హరిః। అంతరేణ హరిం న సుఖం॥ వా॥ అకర్మకధా
తుభిర్యోగే దేశః కాలో భావో గంతవ్యోऽధ్వా చ కర్మసంజ్ఞక ఇతి వాచ్యమ్।
కురూన్ స్వపితి। మాసమాస్తే। గోదోహమాస్తే। క్రోశమాస్తే ఇత్యా
ది క్రమేణోదాహరణం॥ సూ॥ గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్మా
కర్మకాణామణికర్తా స ణౌ। గత్యాద్యర్థానాం శబ్దకర్మకాణామ
కర్మకాణాం చాణౌ యః కర్తా స ణౌ కర్మ స్యాత్। ప్రత్యవసానం భక్ష
ణం॥ వా॥ శత్రూనగమయత్స్వర్గం వేదార్థం స్వానవేదయత్। ఆశ
యచ్చామృతం దేవాన్ వేదమధ్యాపయద్విధిం। ఆసయత్సలిలే పృథ్వీం
స్సమే శ్రీహరిర్గతిః॥

లింగానుశాసనప్రారంభః

యేనాక్షరసమామ్నాయమధిగమ్య మహేశ్వరాత్ ।
కృత్స్నం వ్యాకరణం ప్రోక్తం తస్మై పాణినయే నమః ॥

అథ లింగానుశాసనమ్ ॥ —లింగం ॥— ॥ అయమధికారో వేదితవ్య ఆశాస్త్రపరిసమాప్తేః ॥ స్త్రీ ॥ — ఇదమధికృతం వేదితవ్యం । యత్ర స్త్రీలింగాదన్యలింగం శిష్యతే తత్రసూత్రపవలింగంవక్ష్యతే । ఋకారాంతా మాతృదుహితృ స్వసృ యాతృననాందరః ॥ — ॥ ఋకారాంతా మాత్రాదయః పంచైవశబ్దాః స్త్రీలింగా భవంతి । ఇయంమాతా మాతౄఃపశ్య । ఇయందుహితా । స్వసా యాతా ననాందా । మాత్రాదిగ్రహణంకిమ్ । పితా । భ్రాతా । పితౄన్ భ్రాతౄనిత్యత్ర మాభూత్ । మాత్రాదినియమాత్తిసృచతస్రోరవ్యాప్తిరితిచేత్ స్త్రియామేవ త్రిచతురోస్తదాదేశవిధానాన్నదోషః ॥—అన్యూప్రత్యయాంతో ధాతుః— ॥ అనిప్రత్యయాంతఊప్రత్యయాంతశ్చ ధాతుః స్త్రీలింగో భవతి ॥ ఇయంనరణిః । అవనిః । అర్తనిః । అర్హణిః । గ్రహణిః చర్షణిః । వర్మణిః । క్షేపణిరితి । ఊప్రత్యయాంతః । ఇయంచమూః । ఖర్జూః । సర్జూః । సధ్రూః । జంబూః । కందూః । అలాబూరిత్యాది । ప్రత్యయాంతగ్రహణంకిమ్ । ఖలపూః । గరపూరిత్యత్ర మాభూత్ । ధాతుగ్రహణముత్తరార్థం ॥ — అశనిభరణ్యరణయఃపుంసిచ— ॥ అశన్యాదయస్త్రయస్త్రియాం పుంసిచభవంతి ।అయమశనిరయంభరణిరయమరణిః। అన్యంతత్వాత్ స్త్రీలింగే ప్రాప్తే పుంసిచేత్యుభయలింగార్థోఽయమారంభః ॥ —మిన్యంతః— ॥ మిప్రత్యయాంతోనిప్రత్యయాంతశ్చ ధాతుస్త్రీలింగోభవతి । ఇయమ

భూమిః। నేమిః । శేణిః । ద్రోణిః । గ్లానిః । హానిః । తూణీరః । పిపషాదయః। ప్రత్యయాంతా ఇతి కిమ్। క్రిషిణా మునినా జానకీజానినేత్యత్రచ మాభూత్ ॥ — వహ్న్యవృష్ణ్యగ్నయః పుంసి — ॥ వహ్న్యాదయశ్శబ్దాః పుంసి భవంతి ॥ — శ్రోణియోన్యూర్మయః పుంసి చ — ॥ మిన్యంతత్వాత్ స్త్రీలింగే ప్రాప్తే పుంసి చేత్యుభయలింగార్థోఽయమారంభః ॥ — క్తిన్నంతః — ॥ క్తిన్ప్రత్యయాంతో ధాతుః స్త్రీలింగో భవతి । కృతిః సృష్టిః భూతిః కీర్తిరిత్యాది । క్తిన్నంత ఇతి కిమ్ । వసతిర్నామ జనపద ఇత్యత్ర మా భూత్ ॥ — ఈకారాంతశ్చ — ॥ ఈకారాంతశ్చ స్త్రీలింగో భవతి । తంత్రీః । లక్ష్మీః ॥ — ఙ్యంతశ్చ — ॥ ఙీప్రత్యయాంతః స్త్రీలింగస్స్యాత్ । దేవీ । కురుచరీ । గౌరీ । శార్ఙ్గరవీ। ఇత్యాది ॥ — ఊఙాబంతశ్చ — ॥ ఊఙ్ప్రత్యయాంతమాబంతంచ ప్రాతిపదికం స్త్రీలింగం భవతి । వామోరూః । పంగూః । ఆప్ప్రత్యయాంతశ్చ విద్యాదిః ఖట్వా శ్రద్ధేత్యాదిః ॥ — య్వంతమేకాక్షరమ్ — ॥ ఈకారాంతమూకారాంతంచ ప్రాతిపదికమేకాక్షరం స్త్రీలింగం భవతి । శ్రీః॥ హ్రీః భ్రూః । ఏకాక్షరమితి కిమ్ । పృథుశ్రీః బలభూః పురుష ఇత్యత్ర మా భూత్ ॥ — వింశత్యాదిరానవతేః — ॥ వింశత్యాదయశ్శబ్దాః స్త్రీలింగా భవంతి ఆనవతేః నవతిమభివ్యాప్య। వింశతిః। త్రింశత్। చత్వారింశత్ పంచాశత్ । షష్టిః । సప్తతిః । అశీతిః । నవతిః ॥ — దుందుభిరక్షేషు — । అక్షేష్వభిధీయమానేషు దుందుభిః స్త్రీలింగో భవతి ఇయం దుందుభిః । అక్షేష్వితి కిమ్ । దుందుభిర్నామ వాద్యవిశేషోఽసురవిశేషశ్చ । తేన దుందుభినా ॥ — నాభిరక్షత్రియే — ॥ నాభిశబ్దః స్త్రీలింగో భవత్యక్షత్రియావిషయే । ఇయం నాభిః । అక్షత్రియ ఇతి కిమ్ । నాభిర్నామ రాజా తత్ర మా భూత్ ॥ — ఉభావన్యత్ర పుంసి — ॥ దుందుభినాభిశబ్దౌ అన్యత్ర పుంసి భవతః । దుందుభిర్నామ వాద్యవిశేషోఽసురవిశేషశ్చ । నాభి

మక్షత్రియః । ప్రతిషిద్ధయోః పున్నపుంసకయోస్సందేహే పుల్లిం

శాఖోఽయమారభ్యః ॥—తలంతః— ॥ తల్ప్రత్యయాంతః స్త్రీలింగో భవతి । ప్రత్యయాంతవిశేషణ నిర్దేశాద్భావకర్మసమూహస్వార్థవాచినాం గ్రహణం । భావవాచినస్తావత్ । పురుషస్యభావః పురుషతా బ్రాహ్మణతా శుక్లతా । కర్మవాచినోఽపి బ్రాహ్మణస్యేదం కర్మ బ్రాహ్మణతా । సమూహవాచినోఽపి గ్రామాణాంసమూహో గ్రామతా బంధుతా ।. స్వార్థవాచినోఽపి దేవఏవదేవతా ॥ —భూమివిద్యుత్సరిల్లతా వనితాభిధానాని—॥ భూమ్యాదివాచకాని స్త్రీలింగానిభవంతి । భూర్వసుధా । విద్యుత్సౌదామనీ । శతహ్రదా । సరిత్ నిమ్నగా । సముద్రగా । నదీ । లతావల్లీ । వ్రతతిః । వనితా యోషిత్ప్రమదా వామలోచనా సీమంతినీత్యాది ॥—యాదోనపుంసకం—యాదశ్శబ్దస్య సరిద్వాచకత్వేపి నపుంసకతా । యాదః యాదసీ యాదాంసి ॥—భాస్స్రుక్స్రగ్దిగుష్ణిగుపానహః—॥ భాసాదయశ్శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి । ఇయంభాః । భాసా । స్రుక్ । స్రక్ । దిక్ । ఉష్ణిక్ ఉపానత్ । —స్థూణోర్ణేనపుంసకేచ—॥ స్థూణోర్ణే స్త్రియాం నపుంసకేచ భవతః । ఇయంస్థూణా । ఇదంస్థూణమ్ । ఊర్ణా । ఊర్ణం ॥—గృహశశాభ్యాంక్లీబే— ॥ గృహశశపూర్వకే స్థూణోర్ణే యథాసంఖ్యంనపుంసకేభవతః । గృహస్థూణం । శశోర్ణం । క్లీబనియమాత్ఖోఽయమారభ్యః—ప్రావృడ్విప్రుడ్రుట్త్రుడ్విట్త్విషః । ప్రావృడాదయశ్శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి । ప్రావృట్ । విప్రుట్ । రుట్ త్రుట్ । విట్ । త్విట్ ॥— దర్వివిదివేదిఖనిశాన్యశ్రివేశికృష్యోషధికట్యంగుళయః—ఏతే స్త్రియాంస్యుః । ఇయందర్విః । విదిః । వేదిః । ఖనిః శానిః । అశ్రిః । వేశిః । కృషిః । ఓషధిః । కటిః । అంగుళిః ॥— ॥తిథినాడిరుచివీచినాళిధూళికికికేళిచ్ఛవిసీవిరాత్రియః— ॥ ఏతే శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి । ఇయంతిథిః । నాడిః । రుచిః । వీచిః । నాళిః । ధూళిః । కికిః । కేళిః । ఛవిః । సీవిః । రాత్రిః ॥— శష్కులిరాజికుటి

తిర్భ్రుకుటిత్రుటివలిపఙ్క్తయః — ॥ శష్కుల్యాదయశ్శబ్దాస్త్రీలిం
గాభవంతి । ఇయంశష్కులిః । రాజిః । కుటిః । శనిః । వర్తిః । భ్రుకు
టిః । త్రుటిః । వలిః । పఙ్క్తిః —॥ ప్రతిపదాపద్విపత్సంపచ్ఛరత్సంస
త్పరిషద్దృషదుషస్సంవిత్క్షున్ముత్సమిధః । ప్రతిపదాదయశ్శబ్దాస్త్రీలిం
గాభవంతి । ఇయంప్రతిపత్ । ఆపత్ । విపత్ । సంపత్ । శరత్ ।
సంసత్ । పరిషత్ । దృషత్ । ఉషాః ప్రాతరధిష్ఠాత్రీ దేవతా ॥
సంవిత్ । క్షుత్ । ముత్ । సమిత్ ॥—॥ ఆశీర్ధూఃపూర్గీర్ద్వారః ॥
ఆశీరాదయశ్శబ్దాస్త్రీలింగాభవంతి ॥ ఇయమాశీః । ధూః । పూః । గీః ।
ద్వాః ॥—॥ అప్సుమనస్సమాసికతావర్షాణాం బహుత్వంచ ॥—॥
అబాదయశ్శబ్దాఃస్త్రీలింగాభవంతి ఏషాంబహువచనత్వంచ । ఇమాఆ
పః । ఇమాస్సుమనసః । సమాః । సికతాః । వర్షాః ॥—॥ స్రుక్త్వ
గ్జ్యోగ్వాగ్యవాగూనౌస్ఫిజః ॥—॥ స్రుగాదయశ్శబ్దాఃస్త్రీలింగాభవం
తి ॥ ఇయంస్రుక్ । త్వక్ । జ్యోక్ । వాక్ । యవాగూః । నౌః । స్ఫి
క్ ॥—॥ త్రుటిసీమాసంబధ్యాః ॥—త్రుట్యాదయశ్శబ్దాఃస్త్రీలింగాభవంతి
ఇయంత్రుటిః । సీమా । సంబధ్యా—చుల్లివేణిఖార్యశ్చ—చుల్ల్యాదయ
శ్శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి ॥ ఇయంచుల్లిః । వేణీ । ఖారీ ॥ —తారా
ధారాజ్యోత్స్నాదయః ॥—॥ తారాదయశ్శబ్దాః స్త్రీలింగాభవంతి॥
ఇయంతారా । ధారా । జ్యోత్స్నా । తమిస్రా । ఇత్యాది ॥—॥ శ
లాకాస్త్రియాంనిత్యం ॥ — ॥ శలాకాశబ్దస్త్రీలింగోభవతి ॥ ఇయం
శలాకా । నిత్యగ్రహణమితరేషాం క్వచిద్వ్యభిచారార్థం ॥ — ॥ ఇ
తి శ్రీపాణినీయ లింగానుశాసనవృత్తౌ స్త్రీలింగాధికారః ॥ — ॥**
—॥ పుమాన్ ॥ పుమానిత్యధికారోవేదితవ్యః ॥—॥ ఘుఞబంతః ॥— ॥ ఘఞ్
ప్రత్యయాంతోఽప్ప్రత్యయాంశ్చపుల్లింగోభవతి ॥ పాకః । త్యాగః । రాగః ।
ప్రకారఇత్యాది । అప్ప్రత్యయాంతః ॥ కరః । గరః । శరః ॥ భరః । గ్ర
ఇత్యాది ॥— ఘాజంతశ్చ ॥—ఘాజంతశ్చధాతుఃపుల్లింగోభవతి ॥ వి

స్తరః । ప్రస్తరః । ఆకరః । గోచరః । ప్రత్యయః ॥ విషయః । ఉదయ ఇత్యాది ॥ — ॥ భయలింగభగపదాని నపుంసకే ॥ — ॥ భయాదయశ్శబ్దా నపుంసకాని భవంతి ॥ భయం । లింగం । భగం । పదం । భగపదయోర్ఘఞంతత్వాత్పుల్లింగే ప్రాప్తే నపుంసకార్థోయమారంభః ॥ — ॥ నజంతః ॥ — ॥ నఙ్ప్రత్యయాంతో ధాతుః పుల్లింగో భవతి ॥ యజ్ఞః । యత్నః విశ్నః । ప్రశ్నః ॥ — ॥ యాచ్ఞా స్త్రియాం ॥ — ॥ నఙ్ప్రత్యయాంతోపి యాచ్ఞాశబ్దః స్త్రీలింగో భవతి ॥ యాచ్ఞా ॥ — ॥ క్యంతో ఘుః ॥ — ॥ కిప్రత్యయాంతో ఘుః పుల్లింగో భవతి ॥ ఆధిః సంధిః । విధిః । నిధిః । ఉపధిః । పరిధిరిత్యాది ॥ క్యంత ఇతి కిం । దానం । ఘుగ్రహణం కిం । జజ్ఞిః జీజం ॥ — ॥ ఇషుధిః స్త్రియాం చ ॥ — ॥ ఇషుధిశబ్దః స్త్రియాం పుంసి చ భవతి ॥ ఇయమిషుధిః అయమిషుధిః । క్యంతత్వాత్పుల్లింగే ప్రాప్తే ఉభయలింగార్థోయమారంభః ॥ — ॥ దేవాసురాత్మస్వర్గగిరిసముద్రనఖకేశదంతస్తనభుజకంఠఖడ్గశరపంకాభిధానాని ॥ — దేవాదీనామభిధానాని పుల్లింగాని భవంతి ॥ అజరః । అమరః । అనిమిష ఇత్యాది ॥ అసురాః । దానవాః । దైత్యా ఇత్యాది ॥ ఆత్మా జీవః । తదభిధానాని ॥ ఆత్మా । జీవః । క్షేత్రజ్ఞ ఇత్యాది ॥ స్వర్గః । నాకః ॥ గిరిః । పర్వతః । భూభృత్ । సముద్రః । మకరాలయః । నఖః । కరరుహః । కేశః । శిరోరుహః । దంతః । దశనః । రదః । ద్విజః । స్తనః పయోధరః । కుచః । భుజః । దోః । కంఠః । గళః । ఖడ్గః । తరవారిః । అసిః । శరః । మార్గణః । పత్రీ । పంకః । జంబాలః । కర్దమ ఇత్యాది ॥ — ॥ త్రివిష్టపత్రిభువనే నపుంసకే ॥ — ॥ ఏతే నపుంసకలింగే స్తః ॥ ఇదం త్రివిష్టపం ॥ ఇదం త్రిభువనం । స్వర్గాభిధానత్వాత్పుల్లింగే ప్రాప్తే నపుంసకార్థోయమారంభః ॥ — ద్యౌ స్త్రియాం ॥ — ద్యౌదివో స్తంత్రేణోపాదానం । ద్యోదివ్ శబ్దౌ స్త్రీలింగౌ భవతః ॥ ఇయం ద్యౌః ॥ — ఇషుబాహూ స్త్రియాం చ ॥ — ఇషుబాహుశబ్దౌ స్త్రియా

పుంసిచ। ఇయమిషురయమిషుః। ఇయంబాహుః।అయంబాహుః।ఇషోశ్శ
రాభిధానత్వాత్బాహోర్భుజాభిధానత్వాత్ ॥ —॥ బాణకాండౌనపుం
సకేచ ॥ — ॥ ఏతౌనపుంసకే పుంసిచభవతః ॥ బాణోయం బాణమి
దం ॥ కాండోయంకాండమిదం । శరాభిధానత్వాత్ ॥ — ॥ నాంతః॥
నకారాంతశ్శబ్దఃపుల్లింగోభవతి ॥ రాజా । తక్షా ॥ యజ్వా । అర్వా ।
అధ్వేత్యాది॥ననుచమర్మవర్మాదీనాంనపుంసకానాంపుల్లింగప్రాప్తిరితిచే
న్న ॥ మన్ద్వ్యచోఽకర్తరీతి నపుంసకలింగప్రకరణవచనాదదోషః॥
—॥క్రతుపురుషకపోలగుల్ఫమేఘాభిధానాని ॥—క్రత్వాదీనామభిధా
నానిపుల్లింగానిభవంతి । క్రతురధ్వరః । పురుషః । నరః । మనుష్యః।
కపోలః । గండః । గుల్ఫః । ప్రపదః । మేఘః పయోధరః । నీరదః। అ
బ్దః ॥—॥ అభ్రం నపుంసకం॥—ఇదమభ్రం । మేఘాభిధానత్వాత్॥
—॥ఉకారాంతః ॥— ఉకారాంతశ్శబ్దఃపుల్లింగోభవతి ॥జనుః। విదుః
ఇక్షుః । వాయుః । ప్రభుః॥— ధేనురజ్జుకుహూసరయుతనుకరేణుప్రి
యంగవస్త్రియాం ॥ — ॥ ధేన్వాదయః స్త్రీలింగాభవంతి ॥ ఇయం
ధేనుః । రజ్జుః । కుహూః । సరయుః తనుః కరేణుః । ప్రియంగుః । ఏ
షాముకారాంతత్వాత్ ॥—సమాసేరజ్జుఃపుంసిచ॥— సమాసేరజ్జుస్త్రి
యాంపుంసిచభవతి ॥ కరటకరజ్జ్వా । కరటకరజ్జునేతి ॥ — ॥శ్మ
శ్రుజానువసుస్వాద్వశ్రుజతుత్రపుతాలూనినపుంసకే ॥ — ॥ శ్మశ్వా
దయశ్శబ్దాఃనపుంసకలింగాభవంతి । ఇదంశ్మశ్రు । జాను । వసు ।స్వా
దు ॥ అశ్రు। జతు । త్రపు । తాలు । ఉకారాంతత్వాత్ ॥ — ॥ వ
సుచార్థవాచీ॥—॥ అర్థవాచీవసుశబ్దోనపుంసకలింగోభవతి॥ ఇదం
వసు । అర్థవాచీతికిం । వసుర్నామకశ్చిత్ ॥ మద్గుమధుశీధుసాను
కమండలూనినపుంసకేచ॥ మద్గ్వాదయఃశబ్దాఃపుంసినపుంసకేచ।అయ
ంమద్గుఃఇదంమద్గు।మధుః।మధు। శీధుశ్శీధు। సానుస్సాను । కమం

కేలుఃకమండలు। ఊకారాంతత్వాత్ ॥—॥ రుత్వంశః ॥—॥ రువర్ణాంతః
తస్తువర్ణాంతశ్చశబ్దఃపుల్లింగోభవతి । కారుః । మేరుః । జంతుః ॥
హేతుః ॥ — ॥ దారుకశేరుజతువస్తుమస్తూనినపుంసకే ॥ — ॥ దా
ర్వాదయశ్శబ్దానపుంసకలింగాభవంతి ॥ ఇదందారు । కశేరు । జతు ।
వస్తు । మస్తు । రుత్వాంతత్వాత్ ॥ — ॥ సక్తుర్నపుంసకేచ ॥ — ॥ స
క్తుఃసక్తు ॥ త్వాంతత్వాత్ ॥ — ॥ ప్రాగ్రశ్మేరకారాంతః ॥ — ॥ ర
శ్మ్యదివసాభిధానానీతివక్ష్యతే ప్రాగేతస్మాత్సూత్రాదకారాంతఇత్యధిక్రి
యతే ॥ —॥కోపధః ॥— కోపధోకారాంతఃపుల్లింగోభవతి॥ స్తబకః
కల్కః॥ వరాటకః ॥ ఉల్క ఇత్యాది ॥ అకారాంతఇతికిం॥ బాలికా॥
యాచికా । కోపధఇతికిం । పాత్రం । వస్త్రం ॥ —॥ చుబుకశాలూ
కప్రాతిపదికాంశుకోల్కుకానినపుంసకే ॥ — ॥ చుబుకాదయశ్శబ్దాన
పుంసకలింగాభవంతి ॥ చుబుకం । శాలూకం । ప్రాతిపదికం । అంశు
కం । ఉల్కుకం । కోపధత్వాత్ ॥—కంటకానీకసరకమోదకచషకమస్త
కపుస్తకతటాకనిష్కవష్కముష్కశుల్కవర్చస్కపినాకభండకపిండక
కటకదండకపిటకతాలకఫలకపులాకానినపుంసకేచ॥— కంటకాదయ
శ్శబ్దాఃపుంసినపుంసకేచభవంతి॥అయంకంటకః ఇదంకంటకమిత్యాది ॥
—టోపధః॥— టోపధో౽కారాంతశ్శబ్దఃపుల్లింగోభవతి॥ఘటః॥పటః॥
ఇత్యాది ॥ — ॥ కిరీటమకుటలలాటపటవిటశృంగాటకరాటలోష్టానిన
పుంసకే ॥ — ॥ కిరీటాదయశ్శబ్దానపుంసకేభవంతి॥ ఇదంకిరీటమిత్యా
ది ॥—॥ కుటకూటకపటకవాటకపాటకర్పటపటనికటకీటకరోటకకట
శకటానినపుంసకేచ ॥ — ॥ కుటాదయశ్శబ్దాఃపుంసినపుంసకేచభవం
తి । కుటః ॥ కుటం ॥ కూటః ॥ కూటమిత్యాది ॥ — ॥ణోపధః ॥—॥
ణోపధో౽కారాంతశ్శబ్దఃపుల్లింగోభవతి ॥ గుణః ॥ గణః॥ పణః । పా
షాణః ॥ — ॥ ఋణలవణపణాతోరణోష్ణానినపుంసకే—ఋణాదయ
శ్శబ్దాః నపుంసకలింగాభవంతి ॥ ఋణం ॥ లవణమిత్యాది ॥ ణో

త్వాత్ ॥ — ॥ కార్షాపణస్వర్ణసువర్ణవర్ణచరణవృషణవిషాణచూర్ణతృణాని నపుంసకే చ ॥—కార్షాపణాదయశ్శబ్దాః పుంసి నపుం[illegible]కే భవంతి ॥ అయం కార్షాపణః ॥ ఇదం కార్షాపణమిత్యాది ॥—

థోపధః ॥ — ॥ థోపధో ఽకారాంతశ్శబ్దః పుల్లింగో భవతి ॥ రథః ॥ [illegible] — [illegible]ష్ఠపృష్ఠరిక్థోక్థాని నపుం[illegible]కే ॥ కాష్ఠాదీని న[illegible] ష్ఠం । థోపధత్వాత్ ॥— కాష్ఠాదిగర్థా [illegible] ష్ఠాశబ్దః స్త్రీలింగో భవతి ॥ ఇమాః కాష్ఠాః ॥—తీర్థప్రోథయూథగూథాని నపుంసకే చ ॥—తీర్థాదయశ్శబ్దాః పుంనపుంసకా భవంతి ॥ ఇదం తీర్థం అయం తీర్థ ఇత్యాది ॥ థోపధత్వాత్ ॥—॥ నోపధః ॥—

నోపధో ఽకారాంతశ్శబ్దః పుల్లింగో భవతి ॥ ఇనః ఫేనశ్శునః ॥—జఘనాజినతుహినకాననవనవృజినవిపినవేతనపతనశాసనసోపానమిథునశ్మశానరత్నచిహ్నాని నపుంసకే ॥—జఘనాదయశ్శబ్దా నపుంసకలింగా భవంతి ॥ ఇదం జఘనమిత్యాది ॥ నోపధత్వాత్ ॥—మానయానాభిధాననలినపులినోద్యానశయనాసనస్థానచందనాలానసమానభవనవ్యసనసంభావనవితానవిమానాని నపుంసకే చ ॥—మానాదయశ్శబ్దాః పుంసి నపుంసకే చ భవంతి ॥ అయం మానః ఇదం మానమిత్యాది ॥ — ॥ పోపధః ॥ పోపధో ఽకారాంతశ్శబ్దః పుల్లింగో భవతి ॥ యూపః దీపస్సర్ప ఇత్యాది ॥— పాపరూపోడుపతల్పశిల్పపుష్పశష్పసమీపాంతరీపాణి నపుంసకే ॥—పాపాదీని నపుంసకలింగాని భవంతి ఇదం పాపమిత్యాది ॥— ॥ శూర్పకుతుపకుణపద్వీపవిటపాని నపుంసకే చ ॥—శూర్పాదయః పుంసి నపుంసకే చ భవంతి ॥ అయం శూర్పః ఇదం శూర్పమిత్యాది ॥ — ॥ భోపధః ॥ భోపధో ఽకారాంతః పుల్లింగో భవతి ॥ స్తంభః కుమ్భః ఇత్యాది ॥—తలభం నపుంస[illegible] —ఇదం తలభం ॥ భోపధత్వాత్ ॥— ॥ [illegible]జృమ్భం నపుంసకే చ ॥ అయం జృమ్భః ॥ ఇదం జృమ్భమిత్యాది ॥ — ॥ మోపధః ॥—మోపధో ఽకా[illegible]తః పుంసి భవతి ॥ సోమః ॥ భీమః ॥ భీష్మ ఇత్యాది ॥—రుక్మసిధ్మయుగ్మే

ద్మగుల్మాధ్యాత్మకుంకుమానినపుంసకే ॥ ఏతానినపుంసకలింగానిభవం
తి ॥ ఇదంరుక్మమిత్యాది ॥ మోపధత్వాత్ ॥ — ॥ సంగ్రామదాడిమ
కుసుమాశ్రమక్షేమక్షౌమహోమోద్దామానినపుంసకేచ ॥ ఏతానిపుం
సినపుంసకేచభవంతి ॥ అయంసంగ్రామః ఇదంసంగ్రామమిత్యాది ॥
మోపధత్వాత్ ॥ — ॥ యోపధః ॥ యోపధోకారాంతఃపుల్లింగోభ
వతి । సమయః । శయః । హయః ॥—॥ కిసలయహృదయేంద్రియాంతరీ
యోత్తరీయాణి నపుంసకే ॥ ఏతానినపుంసకలింగాని భవంతి ॥ ఇదంకి
సలయం । హృదయమిత్యాది ॥—॥ గోమయకషాయమలయాన్వయా
వ్యయానినపుంసకేచ ॥ ఏతానిపుంసినపుంసకేచభవంతి ॥ అయంగో
మయః । ఇదంగోమయమిత్యాది ॥—॥ రోపధః ॥ రోపధోకారా
న్తశ్శబ్దఃపుంసిభవతి । క్షురః । స్వరః । కుమారః । మంత్రఇత్యాది ॥—॥ ద్వా
రాగ్రస్ఫారతక్రవక్రవప్రక్షిప్రక్షుద్రచ్ఛిద్రనారతీరదూరకృచ్ఛ్రరం
ధ్రాశ్రుశ్విత్రశ్వభ్రభీరగభీరతిమిరకూరకేయూరకేదారోదరశరీరకం
దరమందారపంజరాంబరజఠరాజిరవైరచామరదామరపుష్కరకుహర
గహ్వరకుటీరకుళీరచత్వరకాశ్మీరనీరశిబిరతంత్రయంత్రక్షత్రక్షే
త్రమిత్రకళత్రచిత్రసూత్రవక్త్రనేత్రగోత్రాంగుళిత్రభలత్రాస్త్ర
శాస్త్రవస్త్రపత్రపాత్రచ్ఛత్రాణినపుంసకే ॥ ఏతానినపుంసకా
నిభవంతి ॥ ఇదంద్వారమిత్యాది ॥—॥ శుక్రమదేవతాయాం ॥ అదేవతా
వాచీ శుక్రశబ్దోనపుంసకలింగోభవతి ॥ ఇదంశుక్రంరేతః । అదేవతా
యామితికిం । శుక్రోనామదేవతా ॥ —॥ చక్రవజ్రాంధకారసారా
వారపారవారక్షీరతోమరాగారశృంగారాంగారభృంగార మందా
రోశీరతిమిరశిశిరాణినపుంసకేచ ॥ ఏతాన్యుభయలింగానిభవంతి ॥
అయంచక్రః ఇదంచక్రమిత్యాది ॥ — ॥ షోపధః ॥ షోపధోకారాం
తఃపుల్లింగోభవతి ॥ వృషః । వృక్షః । ప్లక్షః ॥ — ॥ శిరీషఋజీషాంబ
రీష పీయూషపురీషకిల్బిషకల్మాషాణినపుంసకే ॥ ఏతాని నపుంస

భవంతి ॥ ఇదం శిరీషమిత్యాది॥—॥యూషకరీషమిషవిషవర్షాణినపుం
సకేచ ॥ ఏతానిపుంనపుంసకలింగానిభవంతి ॥ యూషః । యూష
మిత్యాది ॥—॥ సోపధః ॥—॥ సోపధోకారాంతశ్శబ్దః పుల్లింగో
భవతి ॥ వత్సః కుత్సః వాయసః మహానసఇత్యాది ॥—॥ పనసబి
సబుససాహసాని నపుంసకే ॥ ఏతానినపుంసకానిస్యుః ॥ ఇదంపనస
మిత్యాది ॥—॥చమసనరసనిర్యాసోపవాసకార్పాసవాసమాసకా
సకంసమాంసాని నపుంసకేచ ॥ ఏతాన్యుభయలింగానిభవంతి ॥ అ
యంచమసః ॥ ఇదంచమసమిత్యాది ॥—॥ కంసంచాప్రాణిని ॥ అ
ప్రాణివాచీకంసశబ్దః పుంసినపుంసకేచ భవతి ॥ అయంకంసః ॥ ఇదం
కంసం ॥ అప్రాణినీతికిం । కంసోనామకశ్చిద్రాజా । అకారాంతఇతి
నివృత్తం ॥—॥ రశ్మిదివసాభిధానాని ॥ ఏతానిపుల్లింగానిభవంతి ॥
రశ్మిః । మయూఖః । దివసః । వాసరః । ఘస్రఇత్యాది॥—దీధితిస్త్రి
యాం ॥ ఆయంరశ్మివాచిత్వేపి స్త్రీలింగోభవతి ॥ ఇయం దీధితిః ॥
—॥దినాహనీనపుంసకే ॥ఇదందినం।ఇదమహః। దివసవాచిత్వాత్ ॥—
మానాభిధానాని ॥ పుల్లింగానిస్యుః ॥ కుడవఃప్రస్థః ॥— ద్రోణాఢ
కౌనపుంసకేచ ॥ మానవాచకత్వేప్యేతేనపుంసకేచభవతః ॥ అయం
ద్రోణః ॥ ఇదంద్రోణమిత్యాది ॥—॥ ఖారీమానికేస్త్రియాం ॥ ఇ
యంఖారీ।మానికా।—॥దారాక్షతలాజశరబల్బజాసూనాంబహుత్వం
చ ॥ ఏతేపుంసిభవంతి బహుత్వేచ ఇమేదారాః । ఇమేఅక్షతాః । ఇ
మేలాజాః । ఇమేశరాః। ఇమేబల్బజాః । ఇమేఅసవః ॥— నాడ్యా
పజనోపపదానివ్రణాంగపదాని ॥ యథాసంఖ్యంనాడ్యపజనోపపదాని
వ్రణాంగపదానిపుల్లింగానిభవంతి ॥ అయంనాడీవ్రణః । అపాంగః ।
జనపదః । వ్రణశబ్దస్య పాక్షికక్లీబత్వ నివృత్త్యర్థం అంగపద
యోర్నిత్య నపుంసకయోః పుంస్త్వవిధానార్థం చాయమారం
॥—॥ మరుద్గరుత్తరుదృత్విజః ॥ మరుదాదయః పుల్లింగాభ

వంతి ॥ అయంమేరురిత్యాది॥—॥ ఋషిరాశిదృతిగ్రంథిక్రిమిధ్వ
నిబలికౌలిమౌలిరవికపిమునయః ॥ ఏతేపుంసిభవంతి ॥ అయమృ
షిరిత్యాది ॥—॥ ధ్వజగజముంజపుంజాః ॥ ఏతేపుంసిభవంతి॥ అ
యంధ్వజఇత్యాది ॥—॥ హస్తకుంతాంతవ్రాతవాతదూతధూర్తఘా
తచూతముహూర్తాః ॥ ఏతేపుంసిభవంతి ॥ అయంహస్తఇత్యాది
—॥షండమండకరండభరండవరండగండతుండముండపాషండశిఖం
డాః । ఏతేపుంసిభవంతి ॥ అయంషండఇత్యాది ॥—॥ వంశాంశ
పురోడాశాః ॥ ఏతే పుంసిభవంతి ॥ అయంవంశఇత్యాది ॥ పురోదా
శ్యతే దీయతే పురోడాశః కర్మణిఘఞ్ । భవవ్యాఖ్యానప్రకరణేపు
రోడాశపురోడాశాట్ఠన్నితి వికారప్రకరణే వ్రీహేః పురోడాశఇ
తి నిపాతనాచ్చ దస్యడత్వం । పురోడాశభుజామిష్టమితి మాఘః
—॥హ్రదకంటకకుంటబుద్బుదశబ్దాః॥ ఏతేపుల్లింగాభవంతి॥అయంహ్ర
దఇత్యాది ॥—॥అర్ఘపథిమథ్యృభుక్షిస్తంబనితంబపూగాః॥అర్ఘాదయః
పుల్లింగాభవంతి ॥ అయమర్ఘఇత్యాది ॥ —॥ పల్లవపల్వలకఫరేఫక
టాహనిర్వ్యూహమఠమణితరంగ తురంగగంధస్కంధమృదంగసంగ
ముద్గపుంఖాః॥ ఏతేపుల్లింగాభవంతి ॥ అయంపల్లవఇత్యాది॥—॥సార
థ్యతిథికుక్షివస్తిపాణ్యంజలయః ॥ ఏతేపుల్లింగాభవంతి ॥ అయంసారథి
రిత్యాది ॥——ఇతి శ్రీపాణినీయలింగానుశాసనవృత్తౌ పుల్లింగా
ధికారః—— నపుంసకం ॥ — ॥ ఏతదధికృతం వేదితవ్యం ॥ అని
ర్దిష్టలింగేషు సూత్రేషు ॥ — ॥ భావేల్యుడంతః ॥ భావేవిహితో
యోల్యుట్ప్రత్యయః తదంతశ్శబ్దోనపుంసకేభవతి ॥ హసనంఛాత్ర
స్య । వర్తనం । వలనం । శయనం । భావఇతికిం । ఇధ్మానివ్రశ్చ్యం
తేఽనేనేతీధ్మప్రవ్రశ్చనః కుఠారః। పచంపచనోఽగ్నిః । గావోదుహ్యంతే
స్యామితి గోదోహనీఘటీ। ఇత్యత్రమాభూత్ ॥ ల్యుడంతఇతికిం । కృ
తిః । ప్రీతిః । ఇత్యత్రమాభూత్ —॥ నిష్ఠాచ ॥ భావేవిహితో

ష్ఠాప్రత్యయ స్తదంతౌ నపుంసకే భవతి ॥ హసితంఛాత్రస్య ॥ గీతం ॥ —॥త్వష్యఞౌ తద్ధితౌ ॥ — ॥ భావార్థౌ తద్ధితౌ త్వష్యఞౌ తదం తౌ నపుంసకే భవతః । శుక్లత్వం కృష్ణత్వం ॥ కుమారత్వం । శౌక్ల్యం కార్ష్ణ్యం। సౌకుమార్యం। ష్యఞ్షిత్వసామర్థ్యాత్పక్షే స్త్రీత్వం। చాతుర్యం।చాతురీ।సామగ్ర్యం।సామగ్రీ।ఔచిత్యంఔచితీ॥—కర్మణిచబ్రాహ్మణాదిగుణవచనేభ్యః॥బ్రాహ్మణాదిభ్యోగుణవచనేభ్యశ్చపరౌభావకర్మణిచయౌ తద్ధితౌ విహితౌ త్వష్యఞౌ తదంతౌ నపుంసకే భవతః।బ్రాహ్మణస్య భావః కర్మవా బ్రాహ్మణ్యం । ఏవం శౌర్యం ॥ — ॥ యుడ్వుఞగ్యగఞణ్వుఞ్ఛాశ్చ భావకర్మణి ॥ ఏతదంతాని క్లీబానిస్యుః । స్తైనాద్యన్నలోపశ్చ । స్తైన్యం । సఖ్యుర్యః । సఖ్యుర్భావః సఖ్యం । కపిజ్ఞాత్యోర్ఢక్ । కాపేయం । జ్ఞాతేయం । పత్యంతపురోహితాదిభ్యోయక్ ॥ ఆధిపత్యం । పౌరోహిత్యం । ప్రాణభృజ్జాతి వయోవచనోద్గాత్రాదిభ్యోఞ్ । ఔష్ట్రంకౌమారం । ఔద్గాత్రం । హాయనాంతయువాదిభ్యోఽణ్ । ద్వైహాయనం త్రైహాయనం యౌవనమిత్యాది ॥ ద్వంద్వమనోజ్ఞాదిభ్యోవుఞ్ । పైతాపుత్రికం మానోజ్ఞకంఇత్యాది । హోత్రాదిభ్యశ్ఛః । అచ్ఛావాకీయం ॥ — ॥ అవ్యయీభావః ॥ అయంనపుంసకంస్యాత్ ॥ అపదిశం । అధిస్త్రి ఇత్యాది । — ॥ ద్వంద్వైకత్వే ॥ ద్వంద్వైకత్వే నపుంసకలింగంభవతి ॥ పాణిపాదమిత్యాది । ఏకత్వ ఇతికిం । ప్లక్షన్యగ్రోధౌ ॥ పరవల్లింగాపవాదోయం॥—॥ అభాషాయాం హేమంతశిశిరావహోరాత్రే చ ॥ — ॥ అభాషాయామేతౌ నపుంసకే భవతః ॥ హేమంతశిశిరం ॥ అహోరాత్రం । భాషాయాంతు హేమంతశిశిరౌ ॥ అహోరాత్రః । — ॥ అనఞ్కర్మధారయః ॥ ఏతదధికృతంవేదితవ్యం ॥ — ॥ అనల్పేఛాయా ॥ — ॥ అనల్పత్వేద్యోత్యే ఛాయాంతౌ నఞ్కర్మధారయ స్తత్పురుషౌ నపుం

గౌ భవతి । శరచ్ఛాయం । అనల్పత్వే ఇతికిం । కుడ్యచ్ఛా

ణ్యా ॥ — ॥ రాజామనుష్యపూర్వా సభా ॥ రాజామనుష్యపూర్వ
స్సభాశబ్దో నపుంసకలింగో భవతి ॥ ఇనసభం ఈశ్వరసభం ॥ రక్షస్స
భం । పిశాచసభం । రాజశబ్దేన .. ర్యాయస్యైవగ్రహణం । తేనేహన
రాజసభా । చంద్రగుప్తసభా । అమనుష్యపూర్వేతికిం । దేవదత్తస
భా — ॥ సురాసేనాచ్ఛాయాశాలానిశా స్త్రియాంచ ॥ సురాద్యంతోఽ
నఞ్కర్మధారయ స్తత్పురుషో నపుంసకే స్త్రియాంచభవతి । ఇదం
వసుసురం । ఇయంవసుసురేత్యాది ॥ — ॥ పరవత్ ॥ — ॥ అన్య
స్తత్పురుషః పరవల్లింగో భవతి । చోరభయమిత్యాది ॥ — ॥ రా
త్ర్యాహ్నాహాః పుంసి ॥ — ॥ రాత్రిఅహ్నఅహ ఇత్యేవమంతా స్తత్పురు
షాః పుల్లింగా భవంతి ॥ పూర్వరాత్రిః । పూర్వాహ్ణః । పకాహః ।
— అపథపుణ్యాహే నపుంసకే ॥ — ॥ అపథపుణ్యాహశబ్దౌ నపుంసకలిం
గౌ భవతః । ఇదమపథం । ఇదంపుణ్యాహం । — ॥ సంఖ్యాపూర్వారా
త్రిః ॥ సంఖ్యాపూర్వో రాత్రిశబ్దో నపుంసకలింగో భవతి ॥ ఏకరాత్రమి
త్యాది ॥ సంఖ్యాపూర్వేతికిం । సర్వరాత్రః ॥ — ॥ ద్విగుస్త్రియాంచ
వ ॥ — ॥ ద్విగుస్త్రియాం నపుంసకేచభవతి ॥ పంచపూలీ । త్రిభు
వనం । — ॥ ఇసుసంతః ॥ — ॥ ఇసంతఉసంతశ్శబ్దో నపుంసకేభవ
తి ॥ హవిస్సర్పిరిత్యాది ॥ వపుః ధనురిత్యాది ॥ — ॥ అర్చిస్త్రియాం
చ ॥ — ॥ ఇసంతత్వేప్యర్చిశ్శబ్దః స్త్రియాంనపుంసకేచభవతి ॥ ఇ
యమర్చిః । ఇదమర్చిః । — ॥ ఛదిస్త్రియామేవ ॥ — ॥ ఛది
స్త్రియామేవభవతి ॥ ఇయంఛదిః । ఛాద్యతేఽనేనేతిఛదిశ్ఛాదేరాది
ణ్యంతాదర్చిశుచీత్యాదినా ఇస్ । ఇస్మస్నిత్యాదినాహ్రస్వః ॥ — ॥ ము
ఖనయనలోహవనమాంసరుధిరకార్ముకవివరజలహలధనాన్నాభిధా
నాని ॥ — ॥ ముఖాదీనామభిధానాని నపుంసకానిభవంతి ॥ ముఖ
మాస్యమిత్యాది ॥ నయనం లోచనమక్షీత్యాది ॥ లోహం । కాలం ।
కృష్ణం ॥ వనం । గహనం । కాననం । మాంసం । పిశితం । ఆమిష

రుధిరం । రక్తం । శోణితం । కార్ముకం । శరాసనం । చాపం । వివరం । సుషిరం । బిలం । హలం । లాంగలం । కృషకం । ధనం । ద్రవిణం । విత్తం అన్నమశనం । భోజనం ॥ — ॥ సీరార్థౌదనాః పుంసి ॥ సీరాదయః పుల్లింగా భవంతి । అయం సీరః । అర్థః । ఓదనః । పూర్వోక్తస్యాపవాదః ॥ — ॥ వక్త్రనేత్రారణ్యగాండీవాః పుంసి చ ॥ అయం వక్త్రః ॥ ఇదం వక్త్రం । నేత్రః । నేత్రం । అరణ్యః । అరణ్యం । గాండీవః । గాండీవం ॥ — ॥ అటవీ స్త్రియాం ॥ — ॥ అయం శబ్దః స్త్రీలింగో భవతి ॥ ఇయమటవీ ॥ — ॥ లోపధః ॥ — ॥ లోపధోఽకారాంతో నపుంసకలింగో భవతి ॥ కులం । కూలం । స్థలం ॥ — ॥ తూలోపల తాలకుసూల తరలకంబల కుంతల దేవల వృషలాః పుంసి ॥ అయం తూల ఇత్యాది ॥ — ॥ శీలమూలమంగళసాలకమలతలముసలకుండల పలల మృణాళ వాల నిగళ పలాల బిడాల ఖిల శూలాః పుంసి చ ॥ ఏతాని పుంసి నపుంసకే చ భవంతి ॥ అయం శీలః । ఇదం శీలమిత్యాది ॥ — ॥ శతాదిస్సంఖ్యా ॥ — ॥ శతాదిసంఖ్యావాచకాశ్శబ్దా నపుంసకే భవంతి శతం । సహస్రం । శతాదిరితి కిం । ఏకః । ద్వౌ । బహవః । సంఖ్యేతి కిం । శతో నామ పర్వతః ॥ — ॥ శతాయుతప్రయుతాః పుంసి చ ॥ శతాదయః పుంసి నపుంసకే చ భవంతి ॥ అయం శతః ॥ ఇదం శతం । అయుతః । అయుతం । ప్రయుతః । ప్రయుతం ॥ — ॥ లక్షాకోటీ స్త్రియాం ॥ — ॥ లక్షాకోటిశబ్దౌ స్త్రియాం భవతః ॥ ఇయం లక్షా । ఇయం కోటిః ॥ — శంకుః పుంసి ॥ అయం శంకుః । సహస్రం క్వచిత్ ॥ సహస్రశబ్దః క్వచిత్పుల్లింగో భవతి । అయం సహస్రః ॥ — ॥ మన్ ద్వ్యచోఽకర్తరి ॥ — ॥ మన్ప్రత్యయాంతో ద్వ్యచ్కః అకర్తరి నపుంసకలింగో భవతి । చర్మ । వర్మేత్యాది । ద్వ్యచ్క ఇతి కిం । అణిమా । మహిమా । అకర్తరీతి కిం । దదాతీతి దామా కరోతీతి కర్మా

వత్తః ॥ — ॥ బ్రహ్మా పుంసి చ ॥ — ॥ బ్రహ్మశబ్దః పుంసి న

పుంసకే చ భవతి । అయం బర్హిః । ఇదం బర్హిః ॥ — ॥ నామరోమణీ న
పుంసకే । — ॥ నామరోమశబ్దౌ నపుంసకే స్తః । ఇదం నామ ఇదం రో
మ । సన్వ్యచోఽకర్తరీత్యస్యైవాయం ప్రపంచః ॥ — ॥ అసంతో
ద్వ్యచః ॥ — ॥ అసంతశ్చ ద్వ్యచ్కశ్శబ్దో నపుంసకే భవతి ॥ పయః
యశః ॥ తపః । ద్వ్యచః కిం । చంద్రమాః ॥ — ॥ అప్సరాః స్త్రి
యాం ॥ — ॥ ఏతా అప్సరసః । ప్రాయేణాయం బహువచనాంతః —
త్రాంతశ్చ పత్రం । ఛత్రం । — ॥ యాత్రా మాత్రా భస్త్రా దం
ష్ట్రా వరత్రాః స్త్రియామేవ ॥ — ॥ యాత్రాదయః స్త్రీలింగా భవంతి । ఇ
యం యాత్రేత్యాది ॥ త్రాంతత్వాత్ ॥ — ॥ భృత్రామిత్రచ్ఛాత్రపు
త్రమంత్రవృత్రమైత్రమేఢ్రాః పుంసి ॥ ఏతే పుంసి స్యుః । అయం భృత్రః । న
మిత్రం అమిత్ర ఇత్యాది ॥ — ॥ పత్రపాత్రపవిత్రసూత్రచ్ఛత్రాః పుం
సి చ ॥ పత్రాదయః పున్నపుంసకలింగా భవంతి ॥ అయం పత్రః ఇదం
పత్రమిత్యాది ॥ — ॥ బలకుసుమశుల్బపత్తనరణాభిధానాని ॥ ఏషామభి
ధానాని నపుంసకలింగాని భవంతి । బలం వీర్యమిత్యాది ॥ — ॥ పద్మ
కమలోత్పలాని పుంసి చ ॥ పద్మాదయశ్శబ్దాః కుసుమవాచకత్వేపి ద్వి
లింగా భవంతి ॥ అయం పద్మః । ఇదం పద్మమిత్యాది ॥ — ॥ ఆహవసం
గ్రామౌ పుంసి ॥ — ॥ ఏతౌ రణాభిధానత్వేపి పుంసి భవతః । ఆహవ
స్సంగ్రామః ॥ — ॥ ఆజి స్త్రియామేవ ॥ — ॥ ఇయమాజిః ॥ —
ఫలజాతిః ॥ — ॥ ఫలజాతివాచకశ్శబ్దో నపుంసకలింగో భవతి ॥ ఆ
మలకం । ఆమ్రం । నాళికేరం । మాతులుంగం ॥ ॥ — ॥ వృక్ష
జాతిః స్త్రియామేవ ॥ — ॥ వృక్షజాతి వాచీయశ్శబ్దః ఫలే వర్త
తే స స్త్రియాం భవతి ॥ హరీతకీ ॥ క్వచిదేవేదం । బదరం । కోలం ।
— ॥ వియజ్జగత్సకృన్నపృషత్పృషచ్ఛకృద్యకృదుదశ్విత్తః । వియదాద
యో నపుంసకలింగా భవంతి ॥ ఇదం వియదిత్యాది ॥ — ॥ నవనీ
తావతానృతామృతనిమిత్తచిత్తపిత్తవ్రతరజతవృత్తఫలితాని । —

ఏతాని నపుంసకలింగాని భవంతి ॥ ఇదం నవనీతమిత్యాది ॥ — ॥ శ్రా
ద్ధకులిశపీఠకుంభాండభాండాంగాంగపదధిసక్థ్యక్ష్యాస్యాస్పదాకాశకి
ణ్వబీజాని ॥ — ॥ ఏతాని నపుంసకలింగాని భవంతి ॥ ఇదం శ్రాద్ధమి
త్యాది ॥ — ॥ దైవం పుంసి చ ॥ — ॥ అయం దైవః । ఇదం దైవం ।
ధాన్యాజ్యసస్యరూప్యపణ్యవర్ణ్యధిష్ణ్యహవ్యకవ్యకావ్యసత్యాపత్య
మూల్యమద్యశిక్యకుడ్యహర్మ్యతూర్యసైన్యాని ॥ — ॥ ఏతే నపుం
సకలింగా భవంతి ॥ ఇదం ధాన్యమిత్యాది ॥ — ॥ ద్వంద్వబర్హిర్దుః
ఖబడిశపింఛకుటుంబ వరశర బృందారకాణి ॥ — ॥ ఏతాని నపుం
సకలింగాని ॥ ఇదం ద్వంద్వమిత్యాది ॥ — ॥ అక్షమింద్రియే ॥ — ॥
ఇంద్రియేఽభిధేయే అక్షశబ్దో నపుంసకలింగో భవతి ॥ ఇదమక్షం । ఇంద్రి
య ఇతి కిం । రథాంగాదౌ మాభూత్ ॥ ——> ఇతి శ్రీపాణినీయలిం
గానుశాసనవృత్తౌ నపుంసకలింగాధికారః సమాప్తః <——

॥ — ॥ స్త్రీపుంసయోః ॥ ఏతదధిక్రియతే ॥ పుంన్నపుంసకయోరిత్యస్మాత్ప్రాక్ ॥
॥ — ॥ గోమణియష్టిముష్టిపాటలివస్తిశాల్మలిత్రుటిమసిమరీచయః ॥ గవాద
యః స్త్రియాం పుంసి చ స్యుః । ఇయం గౌః అయం గౌరిత్యాది ॥ — ॥ మృత్యు
సీధుకర్కంధుకిష్కుకండురేణవః । — ॥ ఏతే స్త్రియాం పుంసి చ స్యుః
ఇయం మృత్యుః అయం మృత్యురిత్యాది ॥ — ॥ గుణవచనముకారాంతం న
పుంసకే చ ॥ — ॥ గుణవచనముకారాంతశబ్దరూపం స్త్రియాం పుంసి
నపుంసకే చ భవతి । పట్వీ । పటుః ॥ పటు । ఇత్యాది ॥ — ॥ అపత్యా
ర్థే తద్ధితే ॥ అపత్యార్థే తద్ధితే యదంతం తత్ స్త్రీపుంసయోర్భవతి ।
ఔపగవః । ఔపగవీత్యాది ——> ఇతి స్త్రీపుంసాధికారః <——

పుంన్నపుంసకయోః ॥ — ॥ ఏతదధిక్రియతే అవిశిష్టలింగమిత్యతః ॥ ప్రాక్
— ॥ ఘృతభూతముస్తక్ష్వేలితైరావతపుస్తకబుస్తలోహితాః ॥ ఏతే
పుంసి నపుంసకే చ భవంతి । అయం ఘృతః । ఇదం ఘృతమిత్యాది ॥ — ॥
శృంగార్ఘనిదాఘమధ్యశల్యదృఢాః ॥ ఏతే పుంన్నపుంసకలింగా భవంతి

అయంశృంగః॥ ఇదంశృంగమిత్యాది॥—॥వజ్రకుంజకుథకూర్చ ప్రస్థ దర్పార్ణార్థర్చదర్భపుచ్ఛాః॥ఏతేపుంనపుంసకయోర్భవంతి॥అయంవజ్రః॥ఇదంవజ్రం । అయంకుంజఃఇదంకుంజమిత్యాది॥—॥కబంధౌషధాయుధాంతాః ॥ కబంధాదయః పున్నపుంసకయోర్భవంతి అయంకబంధః ఇదంకబంధమిత్యాది ॥—॥ దండమండఖండశవసైంధవపార్శ్వకుశకాశాకాశాంకుశకులిశాః—॥ఏతేపున్నపుంసకయోర్భవంతి । దండః దండమిత్యాది॥ —॥గృహమేహదేహపట్టపటహాష్టాపదార్బుదకకుదాశ్చ ॥ గృహాదయః పుంసినపుంసకేచభవంతి ॥ అయంగృహః ఇదంగృహమిత్యాది ॥ — ॥ ఇతిపున్నపుంసకాధికారః॥

——అవిశిష్టలింగమ్——

ఏతదధిక్రియతే॥అవ్యయం । అవ్యయమవిశిష్టలింగంభవతి । కృత్వాపురుషః కృత్వాస్త్రీ । కృత్వాపత్యం ॥ —॥ కతియుష్మదస్మదః ॥ — ॥ కత్యాదయోఽవిశిష్టలిఙ్గాభవంతి ॥ కతిపురుషాః ॥ కతిస్త్రియః కతికులాని । యూయంపురుషాః యూయంస్త్రియః । యూయంకులాని । వయంపురుషాః । వయంస్త్రియః । వయంకులాని ॥ — ॥ ష్ణాంతాసంఖ్యా ॥ షకారాంతనకారాంతాస్సంఖ్యావాచినశ్శబ్దా అవిశిష్టలింగాభవంతి ॥ షట్పురుషాః । షట్స్త్రియః షట్కులాని॥ ఏవం పంచపురుషాః పంచస్త్రియః పంచకులాని॥ — ॥ శిష్టాపరవత్ ॥ — ॥ శిష్టసంఖ్యాపరవద్భవతి ॥ ఏకఃపురుషః ఏకాస్త్రీఏకంకులం ॥ — ॥ గుణవచనంచ ॥ — ॥ గుణవచనంశబ్దరూపంపరవద్భవతి ॥ శుక్లఃపటః । శుక్లాపటీ । శుక్లంవస్త్రం ॥ —॥ కృత్యాశ్చ ॥ — ॥ కృత్యప్రత్యయాంతాఃపరవద్భవంతి । కర్తవ్యోయంధర్మః । కర్తవ్యావక్త్రిః । కర్తవ్యంతపః॥—ఖల్వాదయః ॥ — ॥ పరమత్స్యాః । కారకః । కారికా । కారకం॥కర్తా । కర్త్రీ । కర్తృ ॥ — ॥ కరణాధికరణయోర్ల్యుట్ ॥ — ॥ కరణే అధికరణేచ విహితోయోల్యుట్ప్రత్యయస్తదంతశ్శబ్దః పరవ

వతి ॥ ఇధ్మప్రవ్రశ్చనః కుఠారః । ఇధ్మప్రవ్రశ్చనీశస్త్రీ ॥ ఇధ్మప్రవ్రశ్చనంశస్త్రం । గోదోహనో ఘటః । గోదోహనీఘటీ ॥ గోదోహనంభాండమిత్యాది ॥ — ॥ సర్వాదీని సర్వనామాని ॥ — ॥ పరవద్భవంతి ॥ సర్వేపురుషాః । సర్వాఃస్త్రియఃసర్వాణికులానీత్యాది

ఇతిశ్రీపాణినీయలింగానుశాసనవృత్తిస్సమాప్తా

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమత్కాళిదాసకృత శ్రుతబోధప్రారమ్భః

ఛందసాంలక్షణంయేన శ్రుతమాత్రేణబుధ్యతే। తమహంసంప్రవక్ష్యామిశ్రుతబోధమవిస్తరం ॥ ౧ ॥ సంయుక్తాద్యందీర్ఘంసానుస్వారంవిసర్గసంమిశ్రం।విజ్ఞేయమక్షరంగురుపాదాంతస్థంవికల్పేన ॥ ౨ ॥ ఆదిమధ్యావసానేషు యరతాయాంతిలాఘవం । భజసాగౌరవంయాస్తి మనౌతుగురులాఘవం ॥ ౩ ॥ యస్యాః ప్రథమేపాదేద్వాదశమాత్రాస్తథాతృతీయేపి। అష్టాదశద్వితీయేచతుర్థకేపంచదశసార్యా ॥౪॥ ఆర్యాపూర్వార్ధసమంద్వితీయమపిభవతియత్రహంసగతే ।ఛందోవిదస్తదానీంగీతింతామమృతవాణిభాషంతే ॥ ౫ ॥ ఆర్యోత్తరార్ధతుల్యంప్రథమార్ధమపిప్రయుక్తంచేత్ । కామినితాముపగీతింప్రకాశంతేమహాకవయః ॥ ౬ ॥ ఆద్యచతుర్థంపంచమకంచేత్ । యత్రగురుస్యాత్త్ర్యక్షరపఙ్క్తిః ॥ ౭ ॥ అగురుచతుష్కంభవతిగురూద్వౌఘనకుచయుగ్మేశశివదనాసా ॥ ౮ ॥ తుర్యంపంచమకంచేద్యత్రస్యాల్లఘుబాలే । విద్వద్భిర్గణనేత్రేప్రోక్తాసామదరేఖా ॥ ౯ ॥ శ్లోకేషష్ఠంగురుజ్ఞేయం సర్వత్రలఘుపంచమం । ద్విచతుష్పాదయోర్హ్రస్వం సప్తమందీర్ఘమన్యయోః ॥ ౧౦ ॥ పంచమంలఘుసర్వత్ర సప్తమంద్విచతుర్థయోః। షష్ఠంగురువిజానీయాదేతత్పద్యస్యలక్షణం॥౧౧ ఆదిగతంతుర్యగతంపంచమకంచాంత్యగతం।స్యాద్గురుకంతత్కథితంమాణవకక్రీడమిదం ॥ ౧౨ ॥ ద్వితుర్యషష్ఠమష్టమంగురుప్రయోజితంయదా । తదానివేదయంతితాం బుధానగస్వరూపిణీం ॥ ౧౩ ॥ సర్వేవర్ణాదీర్ఘాయస్యాం విశ్రామస్స్యాద్వేదైర్వేదైః । విద్వద్బృందైర్వీణావాణివ్యాఖ్యాతాసావిద్యున్మాలా ॥ ౧౪ ॥ తద్గురుస్యాదాద్యచతు

ర్ణం పంచమకష్టం చాంత్యముపాంత్యం । ఇంద్రియబాణైర్యత్రవి
రామస్సా కథనీయా చంపకమాలా ॥ ౧౫ ॥ చంపకమాలా యత్ర భవేదం
త్యవిహీనా ప్రేమనిధే ॥ భగదసిదష్టౌ యేకవయస్తం మణిబంధం తెబ్రు
వతే ॥ ౧౬ ॥ ప్రాగ్భావ్యవర్ణా జాయతే యత్ర షష్ఠః కంబుగ్రీవే తద్వ దేవా
ష్టమాంత్యః । విశ్రామస్స్యాత్తద్విద్వైదైస్స్వరంగైస్తాం ఖ్యాతం తే శాలినీం
ఛాందసీయాః ॥ ౧౭ ॥ మందాక్రాంతా అంత్యయతిరహితా సా లంకా
రేయది భవతి సా । తద్విద్వద్భిర్ఘుర్ణవమభిహితా జ్ఞైయా హంసీకమలవ
దనే ॥ ౧౮ ॥ ఆద్యచతుర్థమహీననితంబే న ప్తమకం దశమం చ తథాంత్యం
యత్ర గురు ప్రకట స్మరసారే తత్కథితం ననుదోధకవృత్తం ॥ ౧౯ ॥ య
స్యాం త్రిషట్సప్తమమక్షరం స్యాద్ధ్రస్వం సుజంఘే నవమం చ తద్వత్ । గ
త్యావిలజ్జీకృతహంసకాంతే తామింద్రవజ్రాం బ్రువతే కవీంద్రాః ॥ ౨౦ ॥
యదీంద్రవజ్రా చరణేషు పూర్వే భవంతి వర్ణా లఘవస్సువర్ణే । అ
మందమాద్యన్మదనే తదానీముపేంద్రవజ్రా కథితా కవీంద్రైః ॥ ౨౧ ॥
యత్ర ద్వయోరప్యనయోస్తు పాదా భవంతి సీమంతిని చంద్రకాంతే । విద్వ
ద్భిరాద్యైః పరికీర్తితా సా ప్రయుజ్యతామిత్యుపజాతిరేషా ॥ ౨౨ ॥
ఆఖ్యానకీ స్యాత్ప్రికటీకృతార్థే యదీంద్రవజ్రా చరణః పురస్తాత్ । ఉ
పేంద్రవజ్రాచరణాస్త్రయోఽన్యే విపర్యయే త్వావిపరీతపూర్వా ॥ ౨౩ ॥ ఆ
ద్యమక్షరమతస్తృతీయకం సప్తమం చ నవమం తథాంతిమం । దీర్ఘమిం
దుముఖి యత్ర జాయతే తాం వదంతి కవయో రథోద్ధతాం ॥ ౨౪ ॥ అక్ష
రం చ నవమం దశమం చ వ్యత్యయాద్భవతి యత్ర సునీతే । ప్రాక్క్రమేణ న
యువేయది సైవ స్వాగతేతి కవిభిః కథితా స్యాత్ ॥ ౨౫ ॥ సతృతీయకష
ష్ఠమనంతరతేన వమం విరతిప్రభవం గురు చేత్ । ఘనపీనపయోధరభార
నతే నను తోటకవృత్తమిదం కథితమ్ ॥ ౨౬ ॥ యది తోటకస్య గురు పంచ
మకం విహితం విలాసిని తదక్షరకం । రససంఖ్యకం చ గురుతత్ర వదేశ్ఛ్రీ
తాక్షరేతి కవిభిః కథితా ॥ ౨౭ ॥ యదాద్యం చతుర్థం తథా సప్త

మంచేత్తథైవాష్టరంహ్రస్వమేకాదశాద్యం। శరచ్చంద్రవిద్వేషివక్త్రారవిందే తదుక్తం కవీంద్రైర్భుజంగప్రయాతం ॥ ౨౮ ॥ అయి కృశోదరి యత్ర చతుర్థకం గురు చ సప్తమకం దశమం తథా। విగతిగం చ తథైవ విచక్షణైర్ద్రుతవిలంబితమిత్యుపదిశ్యతే ॥ ౨౯ ॥ ప్రథమాక్షరమాద్యతృతీయయోర్ద్రుతవిలంబితకస్య చ పాదయోః। యది నాత్ర తదా కమలేక్షణే భవతి సుందరి సా హరిణప్లుతా ॥ ౩౦ ॥ ఉపేంద్రవజ్రాచరణేషు సంతి చేదుపాంత్యవర్ణా లఘవః పరే తథా। బుధాస్తదా సుందరి మానసంగతే వదంతి వంశస్థమురోజకుంతలే ॥ ౩౧ ॥ యస్యామశోకాంకురపాణిపల్లవే వంశస్థపాదా గురుపూర్వవర్ణకాః। తారుణ్యలీలారతిరంగమానసే తామింద్రవంశాం కవయః ప్రచక్షతే ॥ ౩౨ ॥ ఆద్యం చేత్త్రితయమథాష్టమం నవాంత్యం చోపాంత్యం గురు చరమం సుభాషితే స్యాత్। విశ్రామో భవతి మహేశనేత్రదిగ్భిర్విజ్ఞేయా ననుముదితే ప్రహర్షిణీ సా ॥ ౩౩ ॥ ఆద్యం ద్వితీయమపి చేద్గురు తుర్యకం చ యత్రాష్టమం చ దశమాంత్యముపాంత్యమంత్యం। కామాంకుశాంకుశితకామిమతంగజేంద్రే కాంతే వసంతతిలకాం కవయో వదంతి ॥ ౩౪ ॥ ప్రథమమగురుషట్కం విద్యతే యత్ర కాంతే తదను చ దశమం చేదక్షరం ద్వాదశాంత్యమ్। కరిభిరథ తురంగైర్యత్ర బాలే విరామః కవిభిరతిమనోజ్ఞే మాలినీ కీర్తితా సా ॥ ౩౫ ॥ సుముఖి లఘవః పంచ ప్రాచ్యాస్తతో దశమాంతిమాస్తదను లలితాలాపే వర్ణా యది త్రిచతుర్దశౌ। భవతి చ పునర్యత్రోపాంత్యస్స్ఫురత్కరకంకణే యతిరపి రసైర్వేదైరశ్వైస్స్మృతా హరిణీ తు సా ॥ ౩౬ ॥ యది ప్రాచ్యో హ్రస్వః కలితకమలే సప్తకపరే తతో వర్ణాః పంచ ప్రకృతిసుకుమారాంగి గదితాః। త్రయోఽన్యే చోపాంత్యాస్సుతను జఘనాభోగసుభగే రసైరశ్వైర్యస్యాం భవతి విరతిస్సా శిఖరిణీ ॥ ౩౭ ॥ ద్వితీయమలికుంతలే గురు షడష్టమం ద్వాదశం చతుర్దశమథాపి యో గురు గభీరనాభిహ్రదే సపంచదశమంతిమం తదను చైవ కాంతే యతిః కరీంద్రఫణభృత్కు-

యతిసుఖప్రిపృథ్వీతిసా ॥ ౩౭ ॥ చత్వారః ప్రాక్సుతనుగురవో ద్వౌ దశైకా
దశౌ చేత్స్యుర్గ్గురవస్తదను కుముదామోదిని ద్వాదశాంత్యౌ। తద్వచ్చాం
త్యౌ యుగరసహయైర్యత్ర కాంతే విరామో మందాక్రాంతాం ప్రవర
కవయస్తన్వి తాం సంగిరంతే ॥ ౩౮ ॥ ఆద్యాశ్చేద్గురవస్త్రయః ప్రియ
తమే షష్ఠస్తతశ్చాష్టమః తద్వ్యేకాదశతస్త్రయస్తదను చేదష్టాదశాద్యౌ
తతః। మార్తండైర్మునిభిశ్చ యత్ర విరతిః పూర్ణేందుబింబాననే
తద్వృత్తం ప్రవదంతి కావ్యరసికాశ్శార్దూలవిక్రీడితం ॥౩౯॥ చత్వా
రో యత్ర వర్ణాః ప్రథమమలఘవష్షష్ఠకస్సప్తమోఽపి ద్వౌ తౌ పంచదశా
ద్యౌ మృగమదముదితే షోడశాంత్యౌ తథాంత్యౌ। రంభాస్తంభోరుకాం
తే మునిమునిమునిభిర్యత్ర కాంతే విరామో బాలే వంద్యైః కవీంద్రైస్సు
తను నిగదితా స్రగ్ధరా సా ప్రసిద్ధా ॥౪౦॥ మో భూమిస్త్రిగురుశ్శ్రియం వి
తనుతే భః పూర్వగుర్బృందప్రియాః కీర్తిం యోఽభ్యుదయం సయః ప్రథమ
లో నస్స్వశ్చిరాయుస్త్రిలః। వాయుస్సాంతగురుర్విదేశగమనం శూన్యం
సభ స్త్రోంతలో రోఽగ్నిమధ్యలఘుర్మృత్యుం దిశేదంతిమమణిర్మధ్యగురుర్జో రు
జమ్ ॥ ౪౧ ॥ * * * * * * * * * *

ఇతి శ్రీశ్రుతబోధస్సంపూర్ణః

వేదాః ౪ ॥ ఇంద్రియాణి ౫ ॥ బాణాః ౫ ॥ తురంగాః ౭ ॥ దిక్ ౧౦ ॥ మహేశనేత్రం ౩ ॥ నేత్రం ౨ ॥ కరీ ౮ ॥ ఈశః ౧౧ ॥ మార్తండః ౧౨ ॥ మునిః ౭ ॥ యుగం ౪ ॥ రసః ॥ ౬ ॥

శ్రీమత్కేదారకృత వృత్తరత్నాకరప్రారంభః

సుఖసంతానసిద్ధ్యర్థం నత్వాబ్రహ్మాచ్యుతార్చితమ్   గౌరీవినా
యకోపేతం శంకరంలోకశంకరం ॥ ౧ ॥ వేదార్థశైవశాస్త్రజ్ఞః ప
బ్బేకోఽభూద్ద్విజోత్తమః । తస్యపుత్రోఽస్తికేదారశ్శివపాదార్చనేరతః॥
తేనేదంక్రియతేచ్ఛందో లక్ష్యలక్షణసంయుతం । వృత్తరత్నాకరంనా
మ బాలానాంసుఖబుద్ధయే ॥ ౩ ॥ పింగళాదిభిరాచార్యైర్యదుక్తం
లౌకికంద్విధా । మాత్రావర్ణవిభేదేన ఛందస్తదిహకథ్యతే ॥ ౪ ॥ ష
డధ్యాయనిబద్ధస్య ఛందసోస్యపరిస్ఫుటం । ప్రమాణమపిజ్ఞేయంష
ట్త్రింశదధికంశతం ॥ ౫ ॥ మ్యరస్తజభ్నగైర్లాంతైరేభిర్దశభిరక్ష
రైః । సమస్తంవాఙ్మయంవ్యాప్తం త్రైలోక్యమివవిష్ణునా ॥ ౬ ॥ స
ర్వగుర్మోముఖాంతలౌయరావంతగలౌసతౌ । గ్మధ్యాద్యౌజ్భౌత్రి
లోనోష్టౌభవంత్యత్రగణాస్త్రికాః ॥ ౭ ॥ జ్ఞేయాస్సర్వాదిమధ్యాం
త గురవోత్రచతుష్కలాః । గణాశ్చతుర్లఘూపేతాః పంచార్యాది
షుసంస్థితాః ॥ ౮ ॥ * మాత్రాలక్షణంకవితాసర్వజ్ఞేనోక్తం ॥ సవ్యంజనే
నమాత్రా లఘునైకాభవతిగురుణాద్వేఇతి । ఏకమాత్రోభవేద్ధ్రస్వో
ద్విమాత్రోదీర్ఘఉచ్యతే । త్రిమాత్రస్తుప్లుతోజ్ఞేయో వ్యంజనంత్వర్ధ
మాత్రికం । సానుస్వారోవిసర్గాంతోదీర్ఘోయుక్త పరశ్చయః । వా
పాదాంతస్త్వసౌగ్వక్రోజ్ఞేయోన్యోమాత్రికోలృజుః ॥ ౯ ॥ పాద
దావిహవర్ణస్యసంయోగఃక్రమసంజ్ఞకః। పుఃస్థితేనతేనస్యాల్లఘుతా
పిక్వచిద్గురోః ॥ ౧౦ ॥ ఛందశ్శేఖరేణోక్తం । సర్వాస్వపి ఛందస్సు
హాయుక్తేపరేక్షరే । పూర్వవర్ణాలతావేష్టాంతాదికేశాపకే వ్యపిత్ । ఇ
దముత్రోదాహరణమ్ ॥ తరుణంసర్షపశాకం నవౌదనం పిచ్ఛిలాని చ
దధీని । అల్పవ్యయేనసుందరిగ్రామ్యజనోమృష్టమశ్నాతి ॥ అబ్ధిష్వా...
సాదీనాం జ్ఞేయాస్సంజ్ఞాస్తులోకతః । జ్ఞేయఃపాదశ్చతుర్థోంశో యతి
ర్విచ్ఛేదసంజ్ఞికా ॥ ౧౧ ॥విచ్ఛేదోయతిసంజ్ఞకఇతిపాఠభేదః

చదాడినా। శ్లోకేషు నియమస్థానపదచ్ఛేదంయతింవిదురితి । పింగళాచార్యైర్విశేషఃప్రతిపాదితః ॥ ధాతునామ్నామభేదేన విరామోవిరతిర్యతిః । స్వరసంధ్యాప్తసౌందర్యాత్క్వచిదేపీష్యతేక్వచిత్ । ఛందోరత్నమాలాయుధేతు యతిస్స్వ(త్రి)పాదాంతేశ్లోకార్థేతువిశేషతః ॥ సముద్రాదిపదాంతేచ వ్యక్తావ్యక్తవిభక్తికే । క్వచిత్తుపదమధ్యేపి సముద్రాదౌయతిర్భవేత్ ॥ యదిపూర్వాపరౌవర్ణౌ నస్యాతామేకరూపకౌ॥ పూర్వాంతవత్స్వరస్సంధిః క్వచిదేవపరాదివత్ ॥ ద్విష్టవ్యోయతిచింతాయాం యణాదేశఃపరాదివత్ ॥ నిత్యంప్రాక్పదసంబంధాచ్చాదయఃప్రాక్పదాంతవత్ । పరేణనిత్యంసంబంధాత్ప్రజయస్తుపరాదివత్ * ॥ యుక్సమంవిషమంచాయుక్ స్థానం సద్భిర్నిగద్యతే । సమమర్ధసమంవృత్తం విషమంచత్రిధామతం ॥ ౧౨ ॥ అంఘ్రయోయస్యచత్వారస్తుల్యలక్షణలక్షితాః । తచ్ఛందశ్శాస్త్రతత్త్వజ్ఞాస్సమవృత్తంప్రచక్షతే ॥ ౧౩ ॥ప్రథమాంఘ్రిసమోయస్య తృతీయశ్చరణోభవేత్ ।ద్వితీయస్తుర్యవద్వృత్తం తదర్ధసమముచ్యతే ॥ ౧౪॥ యస్యపాదచతుష్కేపి లక్ష్మభిన్నంపరస్పరం । తదాహుర్విషమంవృత్తం ఛందశ్శాస్త్రవిశారదాః ॥ ౧౫ ॥ ఆరభ్యైకాక్షరాత్పాదా దేకైకాక్షరవర్ధితైః। పృథక్ఛందోభవేత్పాదైర్యావత్షడ్వింశతింగతం ॥౧౬ తదూర్ధ్వంచండవృష్ట్యాది దండకాఃపరికీర్తితాః ॥ శేషాగాథాస్త్రిభిష్షడ్భిశ్చరణైశ్చోపలక్షితాః ॥ ౧౭ ॥ ఉక్తాత్యుక్తాతథామధ్యాప్రతిష్ఠాన్యాసుపూర్వికా ॥ గాయత్ర్యుష్ణిగనుష్టుప్చ బృహతీపఙ్క్తిరేవచ। త్రిష్టుప్చజగతీచైవ తథాతిజగతీమతా । శక్వరీసాతిపూర్వాస్స్యాదష్ట్యత్యష్టీతథాస్మృతే ॥౧౯ ॥ ధృతిశ్చాతిధృతిశ్చైవ కృతిఃప్రకృతిరాకృతిః। వికృతిస్సంకృతిశ్చైవతథాతికృతిరుత్కృతిః॥ ౨౦ ॥ ఇత్యుక్తాశ్ఛందసాంసంజ్ఞాః క్రమశోవచ్మిసాంప్రతం । లక్షణంసర్వవృత్తానాంమాత్రావృత్తానుపూర్వకం ॥ ౨౧ ॥ ——ఇతి శ్రీమత్కేదారేణ విర
త్తరత్నాకరేసంజ్ఞాప్రకరణంనామప్రథమోధ్యాయః——

లఘ్వైకస్సప్తగణో గోపేతా భవతి నేహ విషమే జః । షష్ఠోఽయం నలఘూ వా ప్రథమేఽర్ధే నియతమార్యాయాః ॥ ౧ ॥ షష్ఠే ద్వితీయలాత్పరకే న్లే ముఖలాచ్చ సయతి పదనియమః । చరమేఽర్ధే పంచమకే తస్మాదిహ భవతి షష్ఠో లః ॥ ౨ ॥ త్రిష్వంశకేషు పాదో దళయోరాద్యేషు దృశ్యతే యస్యాః । పథ్యేతి నామ తస్యాశ్ఛందోవిద్భిస్సమాఖ్యాతం ॥ ౩ ॥ సంధి సమానవిషయే ఛందశ్శిఖరేణోక్తమ్ । స్యాన్నిత్యమేకపదవచ్చరణాం తసంధిరర్ధాంతవర్జమఖిలేష్వపి వృత్తకేష్వితి । సంలంఘ్య గణత్రియమాదిమం శకలయోర్ద్వయోర్భవతి పాదః । యస్యాస్తాం పింగళనాగో విపులామభిసమాఖ్యాతి ॥ ౪ ॥ ఉభయార్ధయోర్జకారౌ ద్వితీయతుర్యౌ గమధ్యగౌ యస్యాః । చపలేతి నామ తస్యాః ప్రకీర్తితం నాగరాజేన ॥ ౫ ॥ ఆద్యం దళం సమస్తం భజేత లక్ష్మ చపలాగతం యస్యాః । శేషే పూర్వజలక్ష్మా ముఖచపలా సోదితా మునినా ॥ ౬ ॥ ప్రాక్ప్రతిపాదితమర్ధే ప్రథమే ప్రథమేతరే తు చపలాయాః । లక్ష్మాశ్రయేత సోక్తా విశుద్ధధీభిర్జఘనచపలా ॥ ౭ ॥ ఇత్యార్యాజాతయః ॥ అథ గీతిలక్షణమాహ ॥ ఆర్యాప్రథమదళోక్తం యది కథమపి లక్షణం భవేదుభయోః । దళయోః కృతయతిశోభాం తాం గీతిం గీతవాన్ భుజంగేశః ॥ ౧ ॥ ఆర్యాద్వితీయకేఽర్ధే యద్గదితం లక్షణం తత్స్యాత్ । యద్యుభయోరపి దళయోరుపగీతిం తాం మునిర్బ్రూతే ॥ ౨ ॥ ఆర్యాశకలద్వితయం వ్యత్యయరచితం భవేద్యస్యాం । సోద్గీతిః కిల గదితా తద్వద్వ్యత్యంశభేదసంయుక్తా ॥ ౩ ॥ ఆర్యాపూర్వార్ధం యది గురుణైకేనాధికేన నిధనే యుక్తం ॥ ఇతరత్తద్వన్నిఖిలం యదీయముదితా సుధీభిరార్యాగీతిః ॥ ౪ ॥ ఛందోరత్నమాలాయాంధే ॥—॥ పక్షైవైషా పథ్యాతిస్రో విపులాస్తతశ్చతస్రస్తాః । చపలాభేదైస్త్రిభిరపిభిన్నా ఇతి షోడశార్యాస్స్యుః ॥ గీతిచతుష్టయమిత్థం ప్రత్యేకం షోడశప్రకారం స్యాత్ । సాకల్యేనార్యాణామశీతిరేవం వికల్పాస్స్యుః ॥ ఇతి గీతిజాతయః ॥—॥ అథ వైతాళీయజాతిలక్ష్యతే ॥ షడి

షమేష్టౌనసమేకలాస్తాశ్చసమేష్యుర్నోనిరంతరాః । నసమాశ్రిపరాశ్రి తాకలా వైతాళీయేంతే రలౌగురుః ॥ ౧ ॥ పర్యంతేర్యాతథైవశేషమౌ పచ్ఛందసికం సుధీభిరుక్తం ॥ ౨ ॥ ఆపాతాలికా కథితేయం భాద్గురుకా వథపూర్వవదన్యత్ ॥ ౩ ॥ తృతీయయుగ్ధక్షిణాంతికా సమస్తపాదేషు ద్వితీయలః ॥ ఉదీచ్యవృత్తిర్ద్వితీయలస్సక్తో గేణభవేదయుగ్మయోః ॥ పూర్వేణయుతోథపంచమః ప్రాచ్యవృత్తిరుదితేతియుగ్మయోః ॥ ౬ ॥ యదానమావోజయుగ్మకౌపూర్వయోర్భవతితత్ప్రవృత్తకం ॥ ౭ ॥ అస్య యుగ్మరచితాపరాంతికా ॥ ౮ ॥ అయుగ్భవాచారుహాసినీ ॥ ౯ ॥ ఇతి వైతాళీయజాతయః ॥ అథ వక్త్రలక్షణమాహ ॥—॥ వక్త్రం నాద్యా న్నసౌస్యాతాం మబ్ధేర్యోనుష్టుభిఖ్యాతం ॥ ౧ ॥ యుజో జేనసరిద్భర్తుః పథ్యావక్త్రం ప్రకీర్తితం ॥ ౨ ॥ ఓజయోర్జేనవారిధేస్తదేవ విపరీతాది ॥ ౩ ॥ చపలావక్త్రమయుజోర్న్నకారశ్చేత్పయోరాశేః ॥ ౪ ॥ యస్యాంలస్సప్తమోయుగ్మే సాయుగ్మచపలామతా ॥ ౫ ॥ సైవతస్యాఖిలేష్వపి ॥ ౬ ॥ భేనాబ్ధితో భాద్విపులా ॥ ౭ ॥ ఇత్థమన్యారశ్చతుర్థాత్ ॥ ౮ ॥ నోంబుధేశ్చేన్నవిపులా ॥ ౯ ॥ లోబ్ధేస్తత్పూర్వాన్యాభవేత్ ॥ ౧౦ ఇతి వక్త్రప్రకరణం ॥—॥ అథమాత్రాసమవృత్తానాంలక్షణమాహ ॥ ద్వికగుణితవసులఘురచలధృతిరిహ ॥ ౧ ॥ మాత్రాసమకం నవమోల్గాంతం ॥ ౨ ॥ జోన్లావథాంబుధేర్విశ్లోకః ॥ ౩ ॥ తద్యుగళాద్వానవాసికాస్యాత్ ॥ ౪ ॥ బాణాష్టనవసుయదిలశ్చిత్రా ॥ ౫ ॥ అబ్ధియుగాద్భశ్చేదుపచిత్రా। అబ్ధియుగాద్గల్యాడుపచిత్రేతిపారభేదః ॥ ౬ ॥ యదతీతకృతవివిధలక్ష్మయుతైర్మాత్రాసమాదిపాదైః కలితం। అనియతవృత్తపరిమాణసహితం ప్రథితంజగత్సుపాదాకులకం ॥ ౭ ॥ వృత్తస్యలావిహీనవర్ణాగురుభిర్వినా। గురవోర్లైదర్ణ్ణైర్నిత్యంపరిమాణమితి నిశ్చితం ॥ ౮ ॥ అక్షరపిండద్వితయం మాత్రోక్తం తతస్తు యద్వృత్తం। తల్లస్త్వితివిజ్ఞేయం కరణమిదంసర్వజాతీనాం ॥ ౯ ॥ ఇతిషోడ

శమాత్రావృత్తప్రకరణం ॥ అథమాత్రాధిక్యభిన్నవృత్తలక్షణం ॥—॥
శిఖిగుణితదశలఘురచితమపగతలఘుయుగళమిదమపరమఖిలమ్ ॥ వసు
రసకలయుగళకమపిసుపరిఘటితలలితపదవితతిభవతిశిఖా ॥ ౧ ॥ విని
మయవిహితశశికలయుగళలఘులలితపదవితతిరచితగణనిచయా । శ్రుతి
సుఖకృదియమపిజగతిజఘనగురుపగతవతిఖలుభవతిఖజా ॥ ౨ ॥ అష్టావ
ర్ధేగాద్వ్యభ్యస్తాయస్యాస్సానంగక్రీడోక్తా ॥ దళమపరమపివసుగుణి
తపలిలనిధిలఘుకవిరచితపదవితతిభవతి ॥ ౩ ॥ త్రిగుణనవలఘురవసితి
గురురితిదళయుగకృతతనురతిరుచిరా ॥ ౪॥

ఇతిశ్రీమత్కేదారేణవిరచితే వృత్తరత్నాకరే మాత్రావృత్త
ప్రకరణంనామ ద్వితీయో౽ధ్యాయః

ఉక్తాయాం ॥ గ్ శ్రీః ॥ ౧ ॥ అత్యుక్తాయాం । గౌ స్త్రీ ॥ మధ్యా
యాం । మో నారీ ॥ ౧ ॥ రో మృగీ ॥ ౨॥ ప్రతిష్ఠాయాం । మ్గౌ చేత్క
న్యా ॥ ౧ ॥ యగౌ వ్రీళా ॥ ౨ ॥ సుప్రతిష్ఠాయాం । భ్గౌ గితి పఙ్క్తిః
॥ ౧ ॥ ర్గౌ గితి ప్రీతిః ॥ ౨ ॥ నతీ జగౌ గః ॥ ౩ ॥ గాయత్ర్యాం । త్యౌ
చేత్తనుమధ్యా ॥ ౧ ॥ నయుగం వసుధా ॥ ౨ ॥ శశివదనా న్యౌ ॥ ౩ ॥
శిఖివదనా న్యావితి కేచిత్ ॥ త్సౌ చేద్వసుమతీ ॥ ౪ ॥ ఉష్ణిహి । మ్సౌ
గస్స్యాన్మదలేఖా ॥ ౧ ॥ మధుయదిననగాః ॥ ౨॥ మధుమతీనభగాః॥
౩ ॥ కుమారలలితా జ్సౌ గ్ ॥ ౪ ॥ సరగా హంసమాలా ॥ ౫ ॥ అనుష్టు
భి । భ్గౌ గితి చిత్రపదా గః ॥ ౧ ॥ మో మో గో గో విద్యున్మాలా ॥ ౨॥మా
ణవకం భాత్తలగాః ॥ ౩ ॥ మ్నౌ గ్గౌ హంసరుతమేతత్ ॥ ౪ ॥ జౌ స
మాని కా గలౌ చ ॥ ౫ ॥ ప్రమాణికా జరౌ లగౌ ॥ ౬ ॥ వితానమాభ్యాం
యదన్యత్ ॥ ౭ ॥ బృహత్యాం । రో నసౌ వితి హలముఖీ ॥ ౧ ॥ భుజగ
శిశురుతం నౌ మః ॥ ౨ ॥ పఙ్క్త్యాం ॥ మ్సౌ జ్గౌ శుద్ధవిరాజితం మతం ॥ ౧ ॥
మ్నౌ య్గౌ చేతి పణవనామకం ॥ ౨ ॥ ర్జౌ రగౌ మయూరసారిణీ స్యాత్ ॥
౩ ॥ భ్మౌ సగయుక్తౌ రుక్మవతీయం ॥ ౪ ॥ జ్ఞేయా మత్తా మభసగయు

౫ ॥ నరజగైర్భవేన్మనోరమా ॥ ౬ ॥ చంపకమాలాచేద్భమసాగః ॥ ౭॥
త్రిష్టుభి । త్జాజ్జౌగురుణేయముపస్థితా స్యాత్ ॥ ౧ ॥ స్యాదింద్రవజ్రా
యదితౌజగౌగః ॥ ౨ ॥ ఉపేంద్రవజ్రాజతజాస్తతోగౌ ॥ ౩ ॥ అనంత
రోదీరితలక్ష్మభాజః పాదా యదీయావుపజాతయస్తాః । ఇత్థం కిలాన్యా
స్వపి మిశ్రితాసుస్మరంతిజాతిష్విదమేవనామ ॥ ౪ ॥ ఛందశ్శేఖరే ॥ పా
దేనపాదత్రితయేనచాష్టావర్ధార్ధయోగేనషడేవభేదాః । ఇతీంద్రమా
లాకిలపూర్వమిశ్రా ప్రమాణతష్షోడశభేదభిన్నా । నజజలగైర్గదితా
సుముఖీ ॥ ౫ ॥ దోధకవృత్తమిదంభభభాగౌ ॥ ౬ ॥ శాలిన్యుక్తామ్తౌత
గౌగోబ్ధిలోకైః ॥ ౭ ॥ వాతోర్మీయంగదితా మ్భౌతగౌగః ॥ ౮ ॥ ప
ఞ్చరసైశ్శ్రీర్భతనగగైశ్చ ॥ ౯ ॥ మ్భౌన్లౌగస్స్యాద్భ్రమరవిలసితం ॥ ౧౦ ॥
రాన్నరావితిరథోద్ధతాలగౌ ॥ ౧౧ ॥ స్వాగతేతిరనభాద్గురుయుగ్మం ॥ ౧౨
ననసగగురురచితావృంతా ॥ ౧౩ ॥ ననరలగురుభిశ్చభద్రికా ॥ ౧౪ ॥
శ్యేనికారతౌజరౌలగౌయదా ॥ ౧౫ ॥ శ్యేనికారతౌజరౌగౌభవేది
తి కేచిత్ ॥ మాత్తౌ మాలాయదిభతనాగా ॥ ౧౬ ॥ ఉపస్థితమిదంజ్సౌ
తౌగకారౌ ॥ ౧౭ ॥ జగత్యాం ॥ చంద్రవర్త్మగదితంతురనభస్సైః ॥ ౧ ॥
జతౌతువంశస్థముదీరితంజరౌ ॥ ౨ ॥ స్యాదింద్రవంశాతతజైరసంయు
తైః ॥ ౩ ॥ ఇహతోటకమంబుధిసైర్మిలితం ॥ ౪ ॥ ద్రుతవిలంబితమా
హనభౌభరౌ ॥ ౫ ॥ వసుయుగవిరతిర్నౌమ్యౌపుటోయం ॥ ప్రముది
తవదనాభవేన్నౌరరౌ ॥ ౭ ॥ నయసహితౌన్యౌకుసుమవిచిత్రా ॥ ౮ ॥
రసైర్జసజసారసైర్ద్రుతగతిః ॥ ౯ ॥ భుజంగప్రయాతం భవేద్యై
శ్చతుర్భిః ॥ ౧౦ ॥ రైశ్చతుర్భిర్యుతాస్రగ్విణీసమ్మతా ॥ ౧౧ ॥ భువిభ
వేన్నభజరైః ప్రియంవదా ॥ ౧౨ ॥ మ్భౌత్యౌచ్ఛిన్నామణిమాలాగుహవ
క్త్రైః ॥ ౧౩ ॥ ధీత్రైరభాణిలలితాతభౌజరౌ ॥ ౧౪ ॥ ప్రమితాక్షరాస
సైరుదితా ॥ ౧౫ ॥ ననభరరచితావిహితోజ్జ్వలా ॥ ౧౬ ॥ పంచా
న్నావైశ్వదేవీమమాయా ॥ ౧౭ ॥ అబ్ధ్యంగైస్స్యాజ్జలధరమా

లా వృత్తా ॥ ౧౮ ॥ ఇహ వనమాలినీ నజపరాభ్యాం ॥ ౧౯ ॥ స్వరశర
విరతిర్ననౌ రౌ ప్రభా ॥ ౨౦ ॥ భవతి నజావథ మాలతీ జరౌ ॥ ౨౧ ॥ ఇ
తి వద తామరసం నజజా యః ॥ ౨౨ ॥ అతిజగత్యామ్ ॥ తురగరసయతి
ర్నౌ తతౌ గః క్షమా ॥ ౧ ॥ మ్నౌ జ్రౌ గస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయం ॥
౨ ॥ చతుర్గ్రహైరతిరుచిరా జభౌ సజౌ గః ॥ ౩ ॥ ఇయమపి స్యాన్న
తౌ తౌ గురుశ్చేదుర్వశీ ॥ ౪ ॥ యమౌ రౌ విఖ్యాతా చంచరీకావళీ గః ॥ ౫ ॥
వేదైరంధ్రైర్మ్తౌ యసగా మత్తమయూరం ॥ ౬ ॥ సజసా జగౌ భవతి మ
ఞ్జుభాషిణీ ॥ ౭ ॥ ననతతగురుభిశ్చంద్రికాశ్వర్తుభిః ॥ ౮ ॥ శక్వర్యాం ॥
మ్తౌ న్సౌ గౌ వసుగ్రహైరతిసంబాధా ॥ ౧ ॥ ననరసలఘుగైః స్వరైరప
రాజితా ॥ ౨ ॥ ఉక్తా వసంతతిలకా తభజా జగౌ గః ॥ ౩ ॥ సింహోన్న
తేయముదితా మునికాశ్యపేన ॥ ౪ ॥ ఉద్ధర్షిణీతి గదితా మునిసైంధవేన
॥ ౫ ॥ ననభనలగితి ప్రహరణకలికా ॥ ౬ ॥ ఇందువదనా భజసనైః స
గురుయుగ్మైః ॥ ౭ ॥ ద్విః సప్తచ్ఛిదలోలా మ్సౌ మ్భౌ గౌ చరణే చేత్ ॥ ౮ ॥
అతిశక్వర్యాం ॥ ద్విహతహయలఘురథ గితి శశికలా ॥ ౧ ॥ స్రగితి భవ
తి రసనవకయతిరియం ॥ ౨ ॥ వసుహయయతిరిహ మణిగణనికరః ॥ ౩ ॥
ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైః ॥ ౪ ॥ భవతి నజౌ భజౌ చ
రయుతౌ ప్రభద్రకం ॥ ౫ ॥ సజనా నయౌ శరదశకవిరతిరేలా ॥ ౬ ॥
మ్రౌ మ్యౌ యాంతౌ భవేతాం సప్తభిశ్చంద్రలేఖా ॥ ౭ ॥ అష్ట్యాం ॥
భ్రితి నగైః స్వరాః ఋషభగజవిలసితం ॥ ౧ ॥ నజభజరైః సదా భవతి
వాణినీ గయుక్తైః ॥ ౨ ॥ అత్యష్ట్యాం ॥ రసై రుద్రైశ్ఛిన్నా యమనసభ
లా గః శిఖరిణీ ॥ ౧ ॥ జసౌ జసయలా వసుగ్రహయతిశ్చ పృథ్వీ గురుః ॥ ౨ ॥
దిఙ్మునివంశపత్రపతితం భరనభనలగైః । రసయుగహయైర్న్సౌ మ్రౌ స్లౌ
గో యదా హరిణీ తదా ॥ ౪ ॥ మందాక్రాంతా జలధిషడగైర్మ్భౌ నతౌ తా
ద్గురూ చేత్ ॥ ౫ ॥ యది భవతో నజౌ భజజలా గితి నర్కుటకం ॥ ౬ ॥
మునిగుహకార్ణవైః కృతయతిం వద కోకిలకం ॥ ౭ ॥ ధృత్యాం ॥
మ్భౌ తర్త్వశ్వైః కుసుమితలతా వేల్లితా మ్తౌ నయౌ యౌ ॥ ౧ ॥ రాన్న

సహితౌ కరిబాణాశ్వైర్హారిణరసతీలకం ॥ ౨ ॥ నయుగళరచతుష్టయాత్స్యాన్నిశాదిగ్వృషచ్ఛేదినీ ॥ ౩ ॥ అతిధృత్యాం ॥ రసర్త్వశ్వైర్యమ్నౌ స్రౌరగురుయుతా మేఘవిస్ఫూర్జితా స్యాత్ ॥ సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౨ ॥ కృత్యాం ॥ నజరాన్సాయలగాస్త్రరసౌ దశయుతిచ్ఛేదైః ఖవిక్రీడితం ॥ ౧ ॥ జ్ఞేయా సప్తాశ్వషడ్భిర్మరభనయయుతా భ్లౌ గస్సువదనా ॥ ౨ ॥ త్రిరజౌ గలౌ భవేదిహేదృశేన లక్షణేన వృత్తనామ ॥ ౩ ॥ ప్రకృత్యాం ॥ మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయం ॥ ౧ ॥ నజభజజాజరౌ హ యయతిః కథితా భువి చంపకావళీ ॥ ౨ ॥ ఆకృత్యాం ॥ భ్రౌ నరనారనావథ గురుర్దిగర్కవిరతం ప్రభద్రకమిదం ॥ ౧ ॥ ద్వ్యమునివసుయతితురగసమభిధమబ్ధినైర్నజజైస్సగైః ॥ ౨ ॥ వికృత్యాం ॥ యదిహ నజౌ భజౌ భజభలాగురశ్వలలితం హరార్కయతిమత్ ॥ ౧ ॥ మత్తాక్రీడం మౌ త్నౌ న్నౌ న్లౌ గితి భవతి వసుశరదశయతియుతం ॥ ౨ ॥ సంకృత్యాం ॥ భూతమునీనైర్యతిరిహ భతనాస్స్భనయాశ్చ యది భవతి తన్వీ ॥ ౧ ॥ అతికృత్యాం ॥ క్రౌంచపదా భ్మౌ స్భౌ ననననగావిషుశరమునివసుయతిరితి భవేత్ ॥ ౧ ॥ ఉత్కృత్యాం ॥ వస్వీశాశ్వచ్ఛేదోపేతం మమతనయుగనరసలగైర్భుజంగవిజృంభితం ॥ ౧ ॥ మో నాష్టౌ గగితి యది నపరసరసశరయతిరుపవాహాఖ్యమేతత్ ॥ ౨ ॥ అథ దండకాః ॥ యదిహ నయుగళం తతస్సప్తరేఫాస్తదా చండవృష్టిప్రయాతో భవేద్దండకః ॥ ౧ ॥ ప్రతిచరణవివృద్ధరేఫాస్స్యురర్ణార్ణవవ్యాళజీమూత మాలాకరోద్దామశంఖాదయః ॥ ౨ ॥ ప్రచితకసమభిధో ధీరధీభిస్స్మృతో దండకో నద్వయాదుత్తరైస్సప్తభిర్యైః ॥ ౩ ॥ * * * * * *

ఇతి శ్రీమత్కేదారేణ విరచితే వృత్తరత్నాకరే సమవృత్తప్రకరణం నామ తృతీయోఽధ్యాయః

షమే యది సౌ సలగా దళే । భౌ యుజి భాద్గురుకావుపచిత్రం ॥ ౧ ॥ భ

త్రియమోజగతం సుసుకౌ చేద్యుజి తు నజౌ జయుకౌ ధృతిమధ్యా ॥ ౨ ॥
సయుగాత్సగురూ విషమే చేద్భావిహ యుజి వేగవతీ ॥ ౩ ॥ ఓజే యదితౌ
జరౌ గురుశ్చ । మ్సౌజ్గౌ గ్భద్రవిరాడ్భవేదనోజే ॥ ౪ ॥ అనమే సజౌ సగు
రుయుక్తౌ । కేతుమతీ సమే భరనగా గః ॥ ౫ ॥ విషమే ససజా గురుస్స
మే । సభరాలోఽథ గురుర్వియోగినీ ॥ ౬ ॥ ఆఖ్యానికీ తౌ జగురూ గ
ఓజే జతావనోజే జగురూ గురుశ్చేత్ ॥ ౭ ॥ జతౌ జగౌ గో విషమే సమే
స్యాత్తౌ జ్గౌ గ ఏషా విపరీతపూర్వా ॥ ౮ ॥ సయుగాత్సలఘూ విషమే గు
రుర్యుజి నభౌ చ భరౌ హరిణప్లుతా ॥ ౯ ॥ అయుజి ననరలా గురుస్సమే తద
పరవక్త్రమిదం నజౌ జరౌ ॥ ౧౦ ॥ అయుజి నయుగరేఫతో యకారో యు
జి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా ॥ ౧౧ ॥ వదంత్యపరవక్త్రాఖ్యం వైతా
లీయం విపశ్చితః । పుష్పితాగ్రాభిధం కేచిదౌపచ్ఛందసికం తథా ॥ స్యా
దయుక్కే రజౌ రజౌ సమే చ । జరౌ జరౌ గురుర్యదా యవమతీయమ్ ॥ ౧౨

ఇతి శ్రీమత్కేదారేణ విరచితే వృత్తరత్నాకరే అర్ధసమవృత్త
ప్రకరణం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః

ముఖపాదోష్టభిర్వర్ణైః । యుక్తైః పరైస్త్వనేకరాలయైర్వర్ధితాః ।
సతతం యస్య విచిత్రైః పాదైస్సంపన్నసౌందర్యం । తదుదితమమలమ
తిభిః పదచతురూర్ధ్వాభిధం వృత్తం ॥ ౧ ॥ ప్రథమముదితవృత్తే ॥ వి
రచితవిషమచరణభాజి । సకలలఘుని గురుయుగళనిధన ఆద్యే । విధృత
రుచిరపదవితతియతిరితి భవతి పీడః ॥ ౨ ॥ ప్రథమముదితవృత్తే । విరచి
తవిషమచరణభాజి ॥ లఘుగురుకయుగళనిధన ఇహ కలికా ఆద్యే । విధృత
రుచిరపదవితతయతిరితి భవతి యుక్తః । ౩ । ప్రథమమితరచరణస
ముత్థం । శ్రయతి జగతి లక్ష్మ । ఇతరదితరజనితమపి యది చతుర్థ్యం । చర
ణయుగళకమపకృష్టమపరమితి కలికాఖ్యా ॥ ౪ ॥ ద్విగురుయుతసకలచ
రణాంతా । ముఖచరణగతిమనుభవతి చ తృతీయః ॥ అపకృతమిహ ల
క్ష్మ । ప్రకృతమపరమఖిలమపి యది భవతి లవలీతి ॥ ౫ ॥ ప్రథమ

వలతి యది తుర్యం । చరమే చరణే పదముపసితి గురుయుగ్మా। అపరమపరితో నసమమితి భవతి లలితపాదా । త్రితయమయమ్మృతధారా ॥౮॥ —ఇతి పదచతురూర్ధ్వ ప్రకరణం — అథోద్గతాలక్షణం ॥ సజసాదిమే సలఘుకౌ చ। నసజగురుకేష్వథోద్గతే ।త్ర్యంఘ్రిగ భనజలాగయుతాః। సజసా జగౌ చరణమేకతః పఠేత్ ।౧। చరణత్రయం భజతి లక్ష్మ యది సకలముద్గతాగతం । ర్నౌ భగౌ భవతి సౌరభకం । చరణే యదీహ భవతస్తృతీయకే।౨॥ నయుగం సకారయుగళంచ । భజతి చరణం తృతీయకం । తదుదితమురుమతిభిర్లలితం। యది శేషమస్య ఖలు పూర్వతుల్యకం ॥౩। ఇత్యుద్గతాప్రకరణం।—

అథోపస్థితప్రచుపితప్రకరణం । మ్సౌజ్భౌ గౌ ప్రథమాంఘ్రిరేకతః పృథగన్యత్ । త్రితయం సనజరగాస్తదాననౌ సః । ననపరికలితజయౌ । ప్రచుపితమిదముపస్థితపూర్వం ॥౧। సౌ పాదేథ తృతీయకే ననౌ నసయుక్తౌ । ప్రథమాంఘ్రికృతయతి ప్రవర్ధమానం । త్రితయమపరమపి పూర్వసదృశమిహ హి భవేత్ । ప్రకటితమిదం ఖలు వృత్తం ।౨। అస్మిన్నేవ తృతీయకే పదే తజరాస్స్యుః। ప్రథమే చ విరతిరార్షభం బ్రువంతి । తచ్ఛుద్ధవిరాట్పుగస్థితః । త్రితయమపి యది పూర్వసమం స్యాత్ ఇత్యుపస్థితప్రచుపితప్రకరణం । అథ గాథాలక్షణం । విషమాక్షరపాదం వా । పాదైరసమం దశధర్మవత్ । యచ్ఛందో నోక్తమత్ర గాథేతి తత్సూరిభిః ప్రోక్తం ॥౧। మహాభారతే గాథా దృశ్యతే । యుధిష్ఠిరో ధర్మమయో మహాద్రుమః స్కంధోర్జునో భీమసేనోస్య శాఖాః। మాద్రీసుతౌ పుష్పసమృద్ధిరేష మూలం కృష్ణో బ్రహ్మ చ బ్రాహ్మణాశ్చ షట్పదీ గాథా చ॥ దశ ధర్మం న జానంతి ధృతరాష్ట్ర నిబోధ మే। మత్తః ప్రమత్త ఉన్మత్తశ్శ్రాంతః క్రుద్ధో బుభుక్షితః । త్వరమాణశ్చ భీరుశ్చ లుబ్ధః కామీ చ తే దశ ॥ * * * * * * * * *

ఇతి శ్రీమత్కేదారేణ విరచితే వృత్తరత్నాకరే విషమవృత్త

ప్రకరణం నామ పంచమోధ్యాయః

పాదే సర్వగురావాద్యాల్లఘుం న్యస్య గురోరధః । యథోపరి తథా శేషం భూయః కుర్యాదముం విధిం ॥ ౧ ॥ ఊనే దద్యాద్గురూనేవ యావత్సర్వే లఘుర్భవేత్ । ప్రస్తారోఽయం సమాఖ్యాతశ్ఛందోవిచితివేదిభిః ॥ ౨ ॥ నష్టస్య యో భవేదంకస్తస్యార్ధేఽర్ధే సమే లఘుః । విషమే చైకమాదాయ తదర్ధేఽర్ధే గురుర్భవేత్ ॥౩॥ ఉద్దిష్టం ద్విగుణానాద్యాదుపర్యంకాన్సమాలిఖేత్ । లఘుస్థా యే చ తత్రాంకాస్తైస్సైకైర్మిశ్రితైర్భవేత్ ॥ ౪ ॥ వర్ణాన్వృత్తభవాన్సైకానౌత్తరాధర్యతస్స్థితాన్ । ఏకాదిక్రమశశ్చైతానుపర్యుపరి నిక్షిపేత్ ॥ ౫ ॥ ఉపాంత్యతో నివర్తేత త్యజేదేకైకమూర్ధ్వతః । ఉపర్యాద్యాద్గురోరేవమేకద్వ్యాదిలగక్రియా ॥ ౬ ॥ లగక్రియాంకసందోహే భవేత్సంఖ్యావిమిశ్రితే । ఉద్దిష్టాంకసమాహారస్సైకో వా జనయేదిమాం ॥ ౭ ॥ సంఖ్యైవ ద్విగుణైకోనా సద్భిరధ్వా ప్రకీర్తితః । వృత్తస్యాంగులికీం వ్యాప్తిమధః కుర్యాత్తథాంగులం ॥ ౮ ॥ ప్రస్తారో నష్టముద్దిష్టమేకద్వ్యాదిలగక్రియా । సంఖ్యానమధ్వయోగశ్చ షడేతే ప్రత్యయా మతాః ॥ ౯ ॥ ఇతి శ్రీమత్కేదారేణ విరచితే వృత్తరత్నాకరే ప్రత్యయప్రకరణం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః ॥*॥ వంశే భూత్కాశ్యపస్య ప్రవరగుణగణశ్శైవసిద్ధాంతవేత్తా విప్రః పబ్బేకనామా విమలతరయశా వేదశాస్త్రార్థవిజ్ఞః । కేదారస్తస్య సూనుశ్శివచరణయుగారాధనైకాగ్రచిత్తశ్ఛందస్తేనాభిరామం వ్యరచి సురుచిరం వృత్తరత్నాకరాఖ్యం ॥

౧	౧	౧	౧	౧	౧	౧	౧	౧
౧	౨	౩	౪	౫	౬	౭	౮	౯
	౧	౩	౬	౧౦	౧౫	౨౧	౨౮	౩౬
		౧	౪	౧౦	౨౦	౩౫	౫౬	౮౪
			౧	౫	౧౫	౩౫	౭౦	౧౨౬
				౧	౬	౨౧	౫౬	౧౨౬
					౧	౭	౨౮	౮౪
						౧	౮	౩౬
బృహతీఛందోంతం							౧	౯
లగక్రియాకరణమ్ ॥								౧

ఛందః	౧ఉ	౨అ	౩మ	౪ప్ర	౫సు	౬గా	౭ఉష్ణి	౮అను	౯బృ	౧౦పం	౧౧త్రి	౧౨జగ
వృత్తం	వృ౨	౪	౮	౧౬	౩౨	౬౪	౧౨౮	౨౫౬	౫౧౨	౧౦౨౪	౨౦౪౮	౪౦౯౬
వర్ణాః	వ౨	౮	౨౪	౬౪	౧౬౦	౩౮౪	౮౯౬	౨౦౪౮	౪౬౦౮	౧౦౨౪౦	౨౨౫౨౮	౪౯౧౫౨
గురులఘు	గుల౧	౪	౧౨	౩౨	౮౦	౧౯౨	౪౪౮	౧౦౨౪	౨౩౦౪	౫౧౨౦	౧౧౨౬౪	౨౪౫౭౬
మాత్రా	మా౩	౧౨	౩౬	౯౬	౨౪౦	౫౭౬	౧౩౪౪	౩౦౭౨	౬౯౧౨	౧౫౩౬౦	౩౩౭౯౨	

౧౭౦॥
మధ్యా
ఛందః
ప్రస్తారః
ᑌᑌᑌ
।ᑌᑌ
ᑌ।ᑌ
।।ᑌ
ᑌᑌ।
।ᑌ।
ᑌ।।
।।।

౧	। ప్రతిష్ఠాధ్వచక్రం				
౨	౩	౫	౯		
౪	౭	౧౩	౬	౧౧	౧౦
౮	౧౫	౧౪	౧౨		
౧౬					

౧	సుప్రతిష్ఠాధ్వచక్రం									
౨	౩	౫	౯	౧౭						
౪	౭	౧౩	౨౫	౬	౧౧	౨౧	౧౯			
౮	౧౫		౨౯	౧౪	౨౭	౨౬	౧౨	౨౩	౧౮	
౧౬	౩౧				౩౦	౨౮	౨౪	౨౩	౨౨	౨౦
౩౨										

౧	ఇదంపతాకాచక్రం				
౧	౬	గాయత్ర్యంతం			
౧	౫	౧౫			
౧	౪	౧౦	౨౦		
౧	౩	౬	౧౦	౧౫	
౧	౨	౩	౪	౫	౬

దేవతావాచకాశ్శబ్దా యేచభద్రాదివాచకాః । తేసర్వేనైవనింద్యాస్స్యు
ర్లిపితోగణతోపివా ॥ ౪ ॥ ఏకత్రపదమధ్యేపి సంధిమిచ్ఛంతిసూర
యః । యదిపూర్వాపరౌవర్ణౌ నస్యాతామేకరూపకౌ ॥ ౫ ॥

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

చంద్రాలోకప్రారమ్భః

పరస్పరతపస్సంపత్ఫలాయితపరస్పరౌ ।
ప్రపంచమాతాపితరౌ ప్రాంచౌజాయాపతీస్తుమః ।

అలంకారేషుబాలానా మవగాహనసిద్ధయే । లలితఃక్రియతేతేషాం లక్ష్య లక్షణసంగ్రహః ॥ * ॥ ఉపమాయత్రసాదృశ్య లక్ష్మీరుల్లసతిద్వయోః । హంసీవ కృష్ణతేకీర్తిః స్వర్గంగామవగాహతే ॥ ౧ ॥ వర్ణ్యోపమా నధర్మాణా ముపమావాచకస్యచ । ఏకద్విత్ర్యనుపాదానాద్భిన్నాలు ప్తోపమాష్టధా ॥ ౨ ॥ తటిద్గౌరీందుతుల్యాస్యా కర్పూరంతీదృశోర్మమ। కాంత్యాస్మరవధూయంతీ దృష్టాతన్వీరహోమయా ॥ ౩ ॥ యత్తయామే ళనంతత్ర లాభోమేయశ్చతద్రతేః । తదేతత్కాకతాళీయ మవితర్కిత సంభవం ॥ ౪ ॥ ఉపమానోపమేయత్వం యదేకస్యైవవస్తునః । ఇందు రిందురివశ్రీమా నిత్యాదౌతదనన్వయః ॥ ౫ ॥ పర్యాయేణద్వయోస్తచ్చే దుపమేయోపమామతా । ధర్మోర్థఇవపూర్ణశ్రీ రర్థోధర్మఇవ త్వయి ॥ ౬ ॥ ప్రతీపముపమానస్యో పమేయత్వప్రకల్పనమ్ । త్వల్లోచ నసమంపద్మం త్వద్వక్త్రసదృశోవిధుః ॥ ౭ ॥ అన్యోపమేయలాభేన వ ర్ణ్యస్యానాదరశ్చతత్ । అలంగర్వేణతేవక్త్రకాంత్యాచంద్రోభవాదృశః ॥ ౮ ॥ వర్ణ్యోపమేయలాభేన తథాన్యస్యాప్యనాదరః । కఃక్రౌర్యదర్ప స్తేమృత్యో త్వత్తుల్యాస్సంతిహిస్త్రియః ॥ ౯ ॥ వర్ణ్యేనాన్యస్యోపమా యా అనిష్పత్తివచశ్చతత్ । ముధాపవాదోముగ్ధాక్షి త్వన్ముఖాభంకిలాం జమ్ ॥ ౧౦ ॥ ప్రతీపముపమానస్య కైమర్థ్యమపిమన్వతే । దృష్టం

दनन्तस्याव्ययः किं पद्मेन किमिन्दुना ॥ १० ॥ विपर्ययाभिगतामान्यव्यस्यं
जनं विषयिस्सपयात् । रूपकं तत्त्रिधाधिक्य न्यूनत्वानुभयोक्तिभिः
॥ ११ ॥ अयं हि धूर्जटिस्साक्षाद्येन दग्धाः पुरः क्षणात् । अयमास्ते
विनाशम्भुस्तार्तीयीकं विलोचनम् ॥ १३ ॥ शंभुर्विश्वमवत्यद्य
स्वीकृत्य समदृष्टिताम् । अस्यामुखेन्दुनालब्धे नेत्रानन्दे किमिन्दुना ॥ १४ ॥ साध्वीयमपरालक्ष्मीरसुधासागरोदिता । अयं कलङ्
किनश्चन्द्र स्मुखचन्द्रोतिरिच्यते ॥ १५ ॥ परिणामः क्रियार्थश्चेद्वि
षयीविषयात्मना । प्रसन्नेन दृगब्जेन वीक्षते मदिरेक्षणा ॥ १६ ॥
बहुभिर्बहुधोल्लेखादेकस्योल्लेख इष्यते । स्त्रीभिः कामोर्थिभि
स्स्वर्द्रुः कालश्शत्रुभिरैक्षिसः ॥ १७ ॥ एकेन बहुधोल्लेखे व्यसौवि
षयभेदतः । गुरुर्वचस्यर्जुनोयं कीर्तौ भीष्मश्शरासने ॥ १८ ॥
स्यात् स्मृतिभ्रान्तिसन्देहैस्तदङ्कालं कृतित्रयम् । पङ्कजं पश्य
तः कान्ता मुखं मे गाहते मनः ॥ १९ ॥ अयं प्रमत्तमधुपस्त्व
न्मुखं वेत्ति पङ्कजम् । पङ्कजं वासुधांशुर्वेत्यस्माकं तु न निर्णयः ॥
२० ॥ शुद्धापह्नुतिरन्यस्यारोपार्थोधर्मनिह्नवः । नायं सु
धांशुः किं तर्हि व्योमगङ्गासरोरुहम् ॥ २१ ॥ स एव युक्तिपूर्वश्चे
दुच्यते हेत्वपह्नुतिः । नेन्दुस्तीव्रोननिश्यर्कस्सिन्धोरौर्वो
यमुत्थितः ॥ २२ ॥ अन्यत्र तस्यारोपार्थः पर्यस्तापह्नुतिस्तु सः
नायं सुधांशुः किं तर्हि सुधांशुः प्रेयसीमुखम् ॥ २३ ॥ भ्रा
न्तापह्नुतिरन्यस्य शङ्कायां भ्रान्तिवारणे । तापं करोति सो
त्कम्पं ज्वरः किं न सखि स्मरः ॥ २४ ॥ छेकापह्नुतिरन्यस्य शङ्कात
स्तथ्यनिह्नवे । प्रजल्पन्मत्पदे लग्नः कान्तः किं न हि नूपुरः ॥ २५ ॥
कैतवापह्नुतिर्व्यक्तौ व्याजाद्यैर्निह्नुतेः पदैः । निर्यान्ति स्म
राचाः कान्ताहृक्पातकैतवात् ॥ २६ ॥ सम्भावनास्यादुत्प्रे
क्षा फलात्मना । उक्तानुक्तास्पदाद्यात्र सिद्धासिद्धास्पदेप

రే ॥ ౨౭ ॥ ధూమస్తోమం తమశ్శంకే కోకీవిరహశుశుక్షణామ్ । లింపతీవత
మోంగాని వర్షతీవాంజనం నభః ॥ ౨౮ ॥ రక్తౌ తవాంఘ్రీ మృదులౌ భు
వి విక్షేపణాద్ధ్రువమ్ । త్వన్ముఖాపేక్షయా నూనం పద్మైరన్వీయతే శశీ ॥
౨౯ ॥ మధ్యః కిం కుచయోర్ధృత్యై బద్ధః కనకదామభిః । ప్రాయోఽబ్ధిం త్వ
త్పదైకత్వం ప్రాప్తుం తోయే తపస్యతి ॥ ౩౦ ॥ రూపకాతిశయోక్తిస్స్యా
న్నిగీర్యాధ్యవసానతః । పశ్య నీలోత్పలద్వంద్వాన్నిస్సరంతి శితాశ్శరాః
॥౩౧॥ యద్యపహ్నుతిగర్భత్వం సైవ సాపహ్నవా మతా । త్వత్సూక్తిషు
సుధా రాజన్ భ్రాంతాః పశ్యంతి తాం విధౌ ॥ ౩౨ ॥ భేదకాతిశయోక్తి
స్తు తస్యైవాన్యత్వవర్ణనమ్ । అన్యదేవాస్య గాంభీర్యమన్యద్ధైర్యం
మహీపతేః ॥ ౩౩ ॥ సంబంధాతిశయోక్తిస్స్యాద యోగే యోగకల్పనా
సౌధాగ్రాణి [illegible]
[illegible] తిశయోక్తిరితీష్యతే । త్వయి దాతరి రాజేంద్ర । నాహం
మాన్యాద్రియామహే ॥ ౩౫ ॥ అక్రమాతిశయోక్తిస్స్యాత్సహత్వే హేతు
కార్యయోః । ఆలింగంతి సమం దేవ జ్యాం శరాశ్చ పరాశ్చ తే ॥ ౩౬ ॥ చప
లాతిశయోక్తిస్స్యాత్కార్యే హేతుప్రసక్తిజే । యాస్యామీత్యుదితే తన్వ్యా
వలయోఽభవదూర్మికా ॥ ౩౭ ॥ అత్యంతాతిశయోక్తిస్స్యాత్పౌర్వాపర్య
వ్యతిక్రమే । అగ్రే మానో గతః పశ్చాదనునీతా ప్రియేణ సా ॥ ౩౮ ॥ వ
ర్ణ్యానామితరేషాం వా ధర్మైక్యం తుల్యయోగితా । సంకుచంతి సరో
జాని స్వైరిణీవదనాని చ ॥ ౩౯ ॥ త్వదంగమార్దవే దృష్టే కస్య చిత్తే న
భాసతే । మాలతీశశభృల్లేఖా కదలీనాం కఠోరతా ॥ ౪౦ ॥ హితాహితే
వృత్తితౌల్యమపరా తుల్యయోగితా । ప్రదీయతే పరాభూతిర్మిత్రశా
త్రవయోస్త్వయా ॥ ౪౧ ॥ గుణోత్కృష్టైస్సమీకృత్య వచోఽన్యా తు
ల్యయోగితా । లోకపాలో యమః పాశీ శ్రీదశ్శక్రో భవానపి ॥ ౪౨ ॥ వ
దంతి వర్ణ్యావర్ణ్యానాం ధర్మైక్యం దీపకం బుధాః । మదేన భాతి కలభః
ప్రతాపేన మహీపతిః ॥ ౪౩ ॥ త్రివిధం దీపకావృత్తౌ భవేదా

పక్షే త్వంబుదమాలేయం పక్షే త్వేషా పతద్ధ్వరీ ॥ ౪౪ ॥ ఉష్ణీలతికదం
బాని స్ఫుటంతి పటజోద్గమాః । మాద్యంతి చాతకాస్తృప్తా మాద్యంతి చ శిఖా
వళాః ॥ ౪౫ ॥ వాక్యయోరేకసామాన్యే ప్రతివస్తూపమామతా । తాపే
న భ్రాజతే సూర శ్శూరశ్చాపేన రాజతే ॥ ౪౬ ॥ చేద్బింబప్రతిబింబత్వం
దృష్టాంతస్తదలంకృతిః । త్వమేవకీర్తిమాన్ రాజన్ విధురేవహి కాంతిమాన్
॥ ౪౭ ॥ వాక్యార్థయోస్సదృశయో రైక్యారోపో నిదర్శనా । యద్దా-
తుస్సౌమ్యతా సేయం పూర్ణేందోరకలంకతా ॥ ౪౮ ॥ పదార్థవృత్తిమ
ప్యేకే వదంత్యన్యాం నిదర్శనామ్ । త్వన్నేత్రయుగళం ధత్తే లీలాం నీలాంబు
జన్మనోః ॥౪౯॥ అపరాం బోధనం ప్రాహుః క్రియయాఽసత్సదర్థయోః ।
విరోధీతి క్షీణం చంద్రోదయే తమః॥ ౫౦ ॥ ఉదయన్నేవ సవిత
। ✱ ఫలం సుహృదనుగ్ర
శ్రీ త్రిభా వ్యతిరేకో విశేషశ్చేదుపమేయోపమానయోః । శైలా ఇవో
న్నతాస్సంతః కింతు ప్రకృతికోమలాః ॥ ౫౧ ॥ సహోక్తిస్సహభావశ్చేద్భాస
తే జనరంజనః । దిగంతమగమత్తస్య కీర్తిః ప్రత్యర్థిభిస్సహ ॥ ౫౩ ॥ వినోక్తిశ్చే
ద్వినా కించిత్ప్రస్తుతం హీనముచ్యతే । విద్యా హృద్యాపి సావద్యా వినా
వినయసంపదమ్ ॥ ౫౪ ॥ తచ్చేత్కించిద్వినా రమ్యం వినోక్తిస్సాపి కథ్యతే ।
వినా ఖలైర్విభాత్యేషా రాజేంద్ర భవతస్సభా ॥ ౫౫ ॥ సమాసోక్తిః పరి
స్ఫూర్తిః ప్రస్తుతేఽప్రస్తుతస్య చేత్ । అయమైంద్రీముఖం పశ్య రక్తశ్చు
ంబతి చంద్రమాః ॥ ౫౬ ॥ అలంకారః పరికరస్సాభిప్రాయవిశేషణైః । సు
ధాంశుకలితోత్తంస స్తాపం హరతు వశ్శివః ॥ ౫౭ ॥ సాభిప్రాయే విశేష్యే తు భ
వేత్పరికరాంకురః । చతుర్ణాం పురుషార్థానాం దాతా దేవశ్చతుర్భు
జః ॥ ౫౮ ॥ నానార్థసంశ్రయశ్శ్లేషో వర్ణ్యావర్ణ్యోభయాశ్రితః
సర్వదో మాధవః పాయా త్సయో గంగామదీధరత్ ॥ ౫౯ ॥ అబ్జేన త్వన్ముఖ
తుల్యం హరిణాహితసక్తినా । ఉచ్చరద్భూరికీలాల శ్శుశుభే వాహినీపతిః ॥ ౬
సుతప్రశంసాస్యా త్సాయత్ర ప్రస్తుతాశ్రయా । ఏకః కృతీ శకుంతేషు

యోన్యంశక్రాన్నయాచతే ॥ ౬౧ ॥ ప్రస్తుతేనప్రస్తుతస్య ద్యోతనేప్రస్తుతాంకురః । కిం భృంగసత్యాం మాలత్యాం కేతక్యా కంటకోద్ధురయా ॥ ౬౨ ॥ పర్యాయోక్తంతుగమ్యస్య వచోభంగ్యంతరాశ్రయం । నమస్తస్మై కృతౌయేన ముధారాహువధూకుచౌ ॥ ౬౩ ॥ పర్యాయోక్తం తదప్యాహుర్యద్వ్యాజేనేష్టసాధనమ్ । యామిచూతలతాంద్రష్టుం యువాభ్యామాస్యతామిహ ॥ ౬౪ ॥ ఉక్తిర్వ్యాజస్తుతిర్నిందాస్తుతిభ్యాంస్తుతినిందయోః । కస్స్వర్ధునీవివేకస్తే నయసేపాపినోదివమ్ ॥ ౬౫ ॥ సాధుదూతిపునస్సాధుకర్తవ్యం కిమతఃపరం । యన్మదర్థేవిలూనాసిదంతైరపి నఖైరపి ॥ ౬౬ ॥ నిందాయానిందయావ్యక్తిర్వ్యాజనిందేతిగీయతే । విధేసనింద్యోయస్తేప్రాగేకమేవాహరచ్ఛిరః ॥ ౬౭ ॥ ఆక్షేపస్స్వయముక్తస్య ప్రతిషేధోవిచారణాత్ । చంద్రసందర్శయాత్మానమథవాస్తిప్రియాముఖమ్ ॥ ౬౮ ॥ నిషేధాభాసమాక్షేపం బుధాఃకేచనమన్వతే । నాహం దూతీతనోస్తాపస్తస్యాఃకాలానలోపమః ॥ ౬౯ ॥ ఆక్షేపోన్యోవిధౌవ్యక్తే నిషేధేచతిరోహితే । గచ్ఛగచ్ఛసిచేత్కాంత తత్రైవస్యాజ్జనిర్మమ ॥ ౭౦ ॥ ఆభాసత్వేవిరోధస్య విరోధాభాసఉచ్యతే । వినాపితన్విహారేణ వక్షోజౌతవహారిణౌ ॥ ౭౧ ॥ విభావనావినాపిస్యాత్కారణం కార్యజన్మచేత్ । అప్యలాక్షారసాసిక్తం రక్తంత్వచ్చరణద్వయమ్ ॥ ౭౨ ॥ హేతూనామసమగ్రత్వే కార్యోత్పత్తిశ్చసామతా । అస్త్రైరతీక్ష్ణకఠినైర్జగజ్జయతిమన్మథః ॥ ౭౩ ॥ కార్యోత్పత్తిస్తృతీయాస్యాత్సత్యపిప్రతిబంధకే । నరేంద్రానేవతేరాజన్ దశత్యసిభుజంగమః ॥ ౭౪ ॥ అకారణాత్కార్యజన్మ చతుర్థీస్యాద్విభావనా । శంఖాద్వీణానినాదోయముదేతిమహదద్భుతమ్ ॥ ౭౫ ॥ విరుద్ధాత్కార్యనిష్పత్తిర్దృష్టాకాచిద్విభావనా । శీతాంశుకిరణాస్తన్వీం హంతసంతాపయంతితామ్ ॥ ౭౬ ॥ కార్యాత్కారణజన్మాపి దృష్టాకాచిద్విభావనా । యశఃపయోరాశిరభూత్కరకల్పతరోస్తవ ॥ ౭౭ ॥ కార్యాజనిర్విశేషోక్తిస్సతిపుష్కలకారణే ।

క్షయో నాభూత్త్వదీపే జ్వలత్యపి ॥౭౮॥ అసంభవోఽర్థనిష్పత్తే
రసంభావ్యత్వవర్ణనమ్ । కో వేద గోపశిశుక శ్శైలముత్పాటయేదితి॥౭౯॥
భాసి స్ఫుటం భిన్నదేశత్వం కార్యహేత్వోరసఙ్గతిః । విషం జలధరైః పీతం మూ
ర్ఛితాః పథికాఙ్గనాః ॥ ౮౦ ॥ అన్యత్ర కరణీయస్య తతోఽన్యత్ర కృతిశ్చ
సా । అపారిజాతాం వసుధాం చికీర్షన్ ద్యాం తథాకరోః ॥ ౮౧ ॥ అన్యత్క
ర్తుం ప్రవృత్తస్య తద్విరుద్ధకృతిశ్చ సా । గోత్రోద్ధారప్రవృత్తోఽపి గో
త్రోద్భేదం పురాకరోః ॥ ౮౨ ॥ విషమం వర్ణ్యతే యత్ర ఘటనాననురూ
పయోః । క్వేయం శిరీషమృద్వఙ్గీ క్వ తావన్మదనజ్వరః ॥ ౮౩ ॥ విరూ
పకార్యస్యోత్పత్తిరపరం విషమం మతమ్ । కీర్తిం ప్రసూతే ధవలాం శ్యా
మా తవ కృపాణికా ॥౮౪ ॥ అనిష్టస్యాప్యవాప్తిశ్చ తదిష్టార్థసముద్యమా
త్ । భక్ష్యాశయాహిమఞ్జూషాం దష్ట్వాఖుస్తేన భక్షితః ॥ ౮౫॥ సమం స్యా
ద్వర్ణనం యత్ర ద్వయోరప్యనురూపయోః । స్వానురూపం కృతం సద్మ
హారేణ కుచమణ్డలమ్ ॥౮౬॥ సారూప్యమపి కార్యస్య కారణేన సమం వి
దుః । నీచప్రవణతా లక్ష్మి జలజాయాస్తవోచితా ॥ ౮౭ ॥ వినానిష్టం చ
తత్సిద్ధిర్యదర్థం కర్తురుద్యమః । యుక్తో వారణలాభోఽయం స్యాన్న తే వా
రణార్థినః ॥ ౮౮ ॥ విచిత్రం తత్ప్రయత్నశ్చేద్విపరీతఫలేచ్ఛయా । నమం
తి సన్తస్త్రైలోక్యాదపి లబ్ధుం సమున్నతిమ్ ॥౮౯ ॥ అధికం పృథులాధా
రా దాధేయాధిక్యవర్ణనమ్ । బ్రహ్మాణ్డాని జలే యత్ర తత్ర మాన్తి న తే గు
ణాః ॥ ౯౦ ॥ పృథ్వాధేయాద్యదాధారాధిక్యం తదధికం మతమ్ । కియ
ద్వాగ్బ్రహ్మ యత్రైతే విశ్రామ్యన్తి గుణాస్తవ ॥ ౯౧॥ అల్పం తు సూక్ష్మా
దాధేయాద్యదాధారస్య సూక్ష్మతా । మణిమాలోర్మికా తేఽద్య కరే జప
వటాయతే ॥ ౯౨ ॥ అన్యోన్యం నామ యత్ర స్యాదుపకారః పరస్పరమ్
త్రియామా శశినా భాతి శశీ భాతి త్రియామయా ॥ ౯౩ ॥ విశేషః ఖ్యా
తమాధారం వినాప్యాధేయవర్ణనమ్ । గతేఽపి సూర్యే దీపస్థాస్తమశ్ఛిన్ద
న్తి తత్కరాః ॥ ౯౪ ॥ విశేషః సోఽపి యద్యేకం వస్త్వనేకత్ర వర్ణ్యతే

అంతర్బహిఃపురఃపశ్చాత్సర్వదిక్ష్వపి సైవమే ॥౯౫॥ కించిదారం రగ
భ్య వస్త్వంతరకృతిశ్చసః । త్వాం పశ్యతా మయాలబ్ధం కల్పవృ దివణ
క్షమ్ ॥ ౯౬ ॥ స్యాద్వ్యాఘాతోన్యథాకారి తథాకారిక్రియేత చే నిరుక్తి
ర్యైర్జగత్ప్రియతేహంతి తైరేవ కుసుమాయుధః ॥ ౯౭ ॥ (దృశాదగ్ధం నై
మనసిజం జీవయంతి దృశైవయాః । విరూపాక్షస్యజయినీ స్తాః స్తువే వామ
లోచనాః ॥ ౯౮ ॥) సౌకర్యేణనిబద్ధాపి క్రియాకార్యవిరోధినీ । దయా
చేద్బాలఇతిమయ్యుపరిత్యాజ్య ఏవ తే ॥ ౯౯ ॥ గుంభః కారణమాలాస్యా
ద్యథాప్రాక్ప్రాంత కారణైః । నయేనశ్రీశ్రియాత్యాగస్త్యాగేన విపులం
యశః ॥ ౧౦౦ ॥ (భవంతి నరకాః పాపాత్పాపం దారిద్ర్యసంభవమ్ । దారి
ద్ర్యమప్రదానేన తస్మాద్దానపరోభవ ॥ ౧౦౧ ॥) గృహీతముక్తరీత్యార్థ
శ్రేణి రేకావళీమతా । నేత్రే కర్ణాంతవిశ్రాంతే కర్ణౌ దోస్తంభదోలి
తౌ ॥ ౧౦౨ ॥ దోస్తంభౌజానుపర్యంత ప్రలంబనమనోహరౌ । జానునీ
రత్నముకురాకారే తస్య మహీభుజః ॥ ౧౦౩ ॥ దీపకైకావళీయోగాన్మా
లాదీపకముచ్యతే । స్మరేణహృదయే తస్యా స్తేనత్వయి కృతాస్థితిః ॥ ౧౦౪ ॥
ఉత్తరోత్తరముత్కర్షస్సారఇత్యభిధీయతే । మధురంమధు పీయూషం త
స్మాత్తస్మాత్కవేర్వచః ॥ ౧౦౫ ॥ యథాసంఖ్యంక్రమేణైవ క్రమికాణాం
సమన్వయః । శత్రుంమిత్రం విపత్తించ జయరంజయభంజయ ॥ ౧౦౬ ॥ ప
ర్యాయోయదిపర్యాయేణైకస్యానేకసంశ్రయః । పద్మంముక్త్వాగతాచం
ద్రం కామినీవదనప్రభా ॥ ౧౦౭ ॥ ఏకస్మిన్యద్యనేకం వా పర్యాయస్సో
పసమ్మతః । అధునాపులినంతత్ర యత్రస్రోతః పురాజని ॥ ౧౦౮ ॥ పరి
వృత్తిర్వినిమయోన్యూనాభ్యధికయోర్మిథః । జగ్రాహైకంశరంముక్త్వా
కటాక్షాంత్సరిపుశ్రియామ్ ॥ ౧౦౯ ॥ పరిసంఖ్యానిషిద్ధ్యైక మేకస్మిన్వస్తు
యంత్రణమ్ । స్నేహక్షయః ప్రదీపేషు నస్వాంతేషు నతభ్రువామ్॥౧౧౦
విరోధే తుల్యబలయోర్వికల్పాలంకృతిర్మతా । సద్యశ్శిరాంసి చాపాం
స్వా నమయంతు మహీభుజః ॥ ౧౧౧ ॥ బహూనాంయుగపద్భా

ఃస్సముచ్చయః । నశ్యంతిపశ్చాత్పశ్యంతి భ్రమంతిచ తవాహి

౧౧౨ ॥ అహంప్రథమికా భాజా మేకకార్యాన్వయోపిసః । కు

లాపంవయోవిద్యా ధనంచమదయంత్యముమ్ ॥ ౧౧౩ ॥ క్రమికైక

గానాంతు గుంభఃకారకదీపకం । గచ్ఛత్యాగచ్ఛతిపునఃపాంథఃపశ్యతి

పృచ్ఛతి ॥ ౧౧౪ ॥ సమాధిఃకార్యసౌకర్యం కారణాంతరసన్నిధేః । ఉ

తూంరితాచకులటాజ గామాస్తంచభానుమాన్ ॥ ౧౧౫ ॥ ప్రత్యనీకంబలవ

తశ్శత్రోఃపక్షేపరాక్రమః । జైత్రనేత్రానుగౌకర్ణా వుత్పలాభ్యామధః

కృతౌ ॥ ౧౧౬ ॥ కైముత్యేనార్థసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తిరిష్యతె । స

జితస్త్వన్ముఖేనేందుఃకావార్తాసరసీరుహామ్ ॥ ౧౧౭ ॥ సమర్థనీయస్యా

ర్థస్య కావ్యలింగంసమర్థనం । జితోసిమందకందర్ప మచ్చిత్తేస్తి త్రి

లోచనః ॥ ౧౧౮ ॥ ఉక్తిరర్థాంతరన్యాసస్స్యాత్సామాన్యవిశేషయోః ।

హనూమానబ్ధిమతరద్దుష్కరంకింమహాత్మనాం ॥ ౧౧౯ ॥ గుణవద్వస్తు

సంసర్గా ద్యాతిస్వల్పోపిగౌరవమ్ । పుష్పమాలానుషంగేణ సూత్రం

శిరసిధార్యతె ॥ ౧౨౦ ॥ యస్మిన్విశేషసామాన్య విశేషాస్సవికస్వరః । స

నశక్యోమహాంతోహి దుర్ధర్షాస్సాగరాఇవ ॥ ౧౨౧ ॥ ప్రౌఢోక్తిరు

త్కర్షాహేతౌ తద్ధేతుత్వప్రకల్పనమ్ । కచాఃకళిందజాతీర తమాలస్తో

మమేచకాః ॥ ౧౨౨ ॥ సంభావనంయదీత్థంస్యా దిత్యూహోన్యస్యసిద్ధ

యే । యది శేషోభవెద్వక్తా కధితాస్స్యుర్గుణాస్తవ ॥ ౧౨౩ ॥ కించిన్మి

థ్యాత్వసిద్ధ్యర్థంమిథ్యార్థాంతరకల్పనమ్ । మిథ్యాధ్యవసితి ర్వేశ్యాం

వశయెత్ఖస్రజంవహన్ ॥ ౧౨౪ ॥ ప్రస్తుతేవర్ణ్యవాక్యార్థప్రతిబింబస్య

వర్ణనం । లలితంనిర్గతేనీరె సేతుమేషావికీర్షతి ॥ ౧౨౫ ॥ ఉత్కం

ఠితార్థసంసిద్ధిర్వినాయత్నంప్రహర్షణమ్ । తామేవధ్యాయతెతస్మై ని

సృష్టాసైవదూతికా ॥ ౧౨౬ ॥ వాంఛితాదధికార్థస్య సంసిద్ధిశ్చప్ర

హర్షణం । దీపముద్యోతయెద్యావ త్తావదభ్యుదితోరవిః ॥ ౧౨౭ ॥య

దుపాయసిద్ధ్యర్థాత్సాక్షాల్లాభఃఫలస్యచ । నిధ్యంజనౌషధీమూలం

ఖనతాసాధితోనిధిః ॥ ౧౨౮ ॥ ఇష్యమాణవిరుద్ధార్థసమ్ప్రా
ప్తాదనమ్ । దీపముద్యోజయేద్యావ న్నిర్వాణస్తావదేవసః ॥ ౧౨౯
కస్యగుణదోషాభ్యా ముల్లాసోన్యస్యతౌయది । అపిమాంపావయేత్సా
స్నాత్వేతీచ్ఛతిజాహ్నవీ ॥ ౧౩౦ ॥ కాంచిన్న్యంకుచయోస్స్పృష్టం వాంఛ
త్యగపాదపద్మయోః । నిందంతివిశ్వస్రష్టారం తద్ధాటీష్వరియోషితః ॥౧౩౧
తదభాగ్యంధనస్యైవ యన్నాశ్రయతిసజ్జనమ్ । లాభోయమేవభూపాల
సేవకానాంనచేద్వధః ॥ ౧౩౨ ॥ తాభ్యాంతౌయదినస్యాత్తా మవజ్ఞాలం
కృతిర్మతా । స్వల్పమేవాంబులభతే ప్రస్థఃప్రాప్యాపిసాగరం । మీలం
తియదిపద్మాని కాహానిరమృతద్యుతేః ॥ ౧౩౩ ॥ దోషస్యాభ్యర్థనాను
జ్ఞా తత్రైవ గుణదర్శనాత్ । విపదస్సంతునశ్శశ్వ ద్యాసుసంకీర్త్యతేహ
రిః ॥ ౧౩౪ ॥ లేశస్స్యాద్దోషగుణయో గుణదోషత్వకల్పనమ్ ॥*॥ అ
ఖిలేషువిహంగేషు హంతస్వచ్ఛందచారిషు । శుకపంజరబంధస్తేమధురా
ణాంగిరాంఫలమ్ ॥ ౧౩౫ ॥ సూచ్యార్థసూచనంముద్రా ప్రకృతార్థప
రైఃపదైః । నితంబగుర్వీతరుణీ దృగ్యుగ్మవిపులాచసా ॥ ౧౩౬ ॥ క్రమికా
ప్రకృతార్థానాం న్యాసంరత్నావళీంవిదుః । చతురాస్యఃపతిర్లక్ష్మ్యా
స్సర్వజ్ఞస్త్వం మహీపతే ॥ ౧౩౭ ॥ తద్గుణస్స్వగుణత్యాగా దన్యదీయ
గుణగ్రహః । పద్మరాగాయతేనాసా మౌక్తికంతేఽధరత్విషా ॥౧౩౮ ॥ పు
నస్స్వగుణసంప్రాప్తిః పూర్వరూపముదాహృతమ్ । హరకంఠాంశులి
ప్తోపి శేషస్త్వద్యశసాసితః ॥ ౧౪౦ ॥ పూర్వావస్థానువృత్తిశ్చ వికృతేసతి
వస్తుని । దీపేనిర్వాపితేప్యాసీ త్కాంచీరత్నైర్మహామహః ॥౧౪౧ ॥
సంగతాన్యగుణానంగీ కారమాహురతద్గుణమ్ । చిరంరాగిణిమచ్చిత్తేనిహి
తోపినరజ్యసి ॥ ౧౪౨ ॥ ప్రాక్సిద్ధస్వగుణోత్కర్షోనుగుణఃపరసన్నిధేః
నీలోత్పలానిదధతే కటాక్షైరతినీలతామ్ ॥ ౧౪౩ ॥ మీలితంయదిసాదృశ్యా
ద్భేదఏవనదృశ్యతే । రసోనాలక్షిలాక్షాయా శ్చరణౌసహజారుణే ॥ ౧౪
(మల్లికామాలభారిణ్య స్సర్వాంగీణార్ద్రచందనాః । క్షౌమవత్యోన

గ్నిఖ్యామభిసారికాః ॥ ౧౪౫॥) సామాన్యంయదిసాదృశ్యాద్వి
శేషోపలక్ష్యతే । పద్మాకరం ప్రవిష్టానాం ముఖంనాలక్షిసుభ్రువాం॥
౭ ॥ భేదవైశేష్యయోఃస్ఫూర్తావున్మీలితవిశేషకా । హిమాద్రింత్వ
ద్యశోమగ్నం సురాశ్శీలేనజానతే ॥ ❋ ॥ లక్షితాన్యదితేచంద్రేపద్మాని
చముఖానిచ ॥ ౧౪౭ ॥ కించిదాకూతమహితం స్యాద్గూఢోత్తరముత్తరమ్ ।
యత్రాసౌవేతసఃపాంథ తత్రేయంసుతరానదీ ॥ ౧౪౮ ॥ ప్రశ్నోత్తరాం
తరాభిన్న ముత్తరంచిత్రముత్తరమ్ । కేదారపోషణరతాః కేఖేటాఃకించ
లంవయః ॥ ౧౪౯ ॥ సూక్ష్మంపరాశయాభిజ్ఞే తరసాకూతచేష్టితమ్ । మ
యిపశ్యతిసాకేశైస్సీమంతమణిమావృణోత్ ॥ ౧౫౦ ॥ పిహితంపరవృత్తాం
తే జ్ఞాతుస్సాకూతచేష్టితమ్ । ప్రియే గృహాగతేప్రాతఃకాంతా తల్ప
మకల్పయత్ ॥ ౧౫౧ ॥ వ్యాజోక్తిరన్యహేతూక్త్యా యదాకారస్యగో
పనమ్ । సఖిపశ్యగృహారామ పరాగైరస్మిధూసరా ॥ ౧౫౨ ॥ గూఢోక్తి
రన్యోద్దేశ్యాగీర్యదన్యంప్రతికథ్యతే । వృషాపేహిపరక్షేత్రాదాయాతి
క్షేత్రపాలకః ॥ ౧౫౩ ॥ వివృతోక్తిశ్శ్లిష్టగుప్తం కవినావిష్కృతంయది ।
వృషాపేహిపరక్షేత్రాదితివక్తిససూచనమ్ ॥ ౧౫౪ ॥ యుక్తిఃపరాతిసంధా
నం క్రియయామర్మగుప్తయే । త్వామాలిఖంతీదృష్ట్వాన్యాంధనుఃపౌ
ష్పంకరేలిఖత్ ॥ ౧౫౫ ॥ లోకప్రవాదానుకృతిర్లోకోక్తిరితికథ్య
తే । సహస్వకతిచిన్మాసా న్మీలయిత్వావిలోచనే ॥ ౧౫౬ ॥ ఛేకోక్తిర్యత్ర
లోకోక్తిస్స్యాదర్థాంతరగర్భితా । భుజంగఏవజానీతే భుజంగచరణంస
ఖి ॥ ౧౫౭ ॥ వక్రోక్తిశ్శ్లేషకాకుభ్యా మపరార్థప్రకల్పనమ్ । ముంచ
మానందినంప్రాప్తం నేహానందీహరాంతికే ॥ ౧౫౮ ॥ స్వభావోక్తిస్స్వ
భావస్య జాత్యాదిస్థస్యవర్ణనమ్ । కురంగైరుత్తరంగాక్షైఃస్తబ్ధకర్ణైరుదీ
క్షితమ్ ॥ ౧౫౯ ॥ భావికంభూతభావ్యర్థసాక్షాత్కారస్యవర్ణనమ్ ।అ
హంవిలోకయేద్యాపి యుధ్యంతేత్రసురాసురాః ॥ ౧౬౦॥ ఉదాత్తమృ
ద్ధిచరితం శ్లాఘ్యంచాన్యోపలక్షణమ్ । సానౌయత్రాభవద్యుద్ధం తద్ధా

జటికిరీటినోః ॥ ౧౬౧॥ అత్యుక్తిరద్భుతాతథ్యశౌర్యౌదార్యాదివర్ణ
నమ్ । త్వయిదాతరిరాజేంద్రయాచకాఃకల్పశాఖినః ॥ ౧౬౨ ॥ నిరుక్తి
ర్యోగతో నామ్నామన్యార్థత్వప్రకల్పనమ్ । ఈదృశైశ్చరితైర్జానే
సత్యందోషాకరో భవాన్ ॥ ౧౬౩ ॥ ప్రతిషేధఃప్రసిద్ధస్య నిషేధస్యాను
వర్ణనమ్ । నద్యూతమేతత్కితవ క్రీడనంనిశితైశ్శరైః ॥ ౧౬౪ ॥ సిద్ధ
స్యైవవిధానంయత్తామాహుర్విధ్యలంకృతిమ్ । పంచమోదంచనేకాలేకో
కిలఃకోకిలోభవేత్ ॥ ౧౬౫ ॥ హేతోర్హేతుమతాసార్ధం వర్ణనం
హేతురుచ్యతే । అసావుదేతిశీతాంశుర్మానభేదాయసుభ్రువామ్॥ ౧౬౬
హేతుహేతుమతోరైక్యం హేతుంకేచిత్ప్రచక్షతే । లక్ష్మీవిలాసావిదు
షాం కటాక్షావేంకటప్రభోః ॥ ౧౬౭ ॥ ఇత్థంశతమలంకారాలక్షయిత్వాని
దర్శితాః । ప్రాచామాధునికానాంచ మతాన్యాలోచ్యసర్వశః ॥౧౬౮॥

శుభమస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమత్త్రాతాచార్యకృత సమాసశిఖామణి ప్రారమ్భః

శేషాచలశిరోభూషా తోషాయభవతాన్మహః । యన్నిరస్తనతస్తోమ తమస్తినమస్కృతి ॥ ౧ ॥ వక్ష్యేతత్పురుషంకర్మ ధారయంబాలబుద్ధయే బహువ్రీహింద్విగుంద్వంద్వ మవ్యయీభావమేవచ ॥ ౨ ॥ సమాసాష్ష ట్సంక్షిప్తా అష్టావింశతిధాపునః । తత్రాష్టధాతత్పురుష స్సప్తధాకర్మ ధారయః ॥ 3 ॥ సప్తధాచబహువ్రీహి ద్విర్ద్విగుర్ద్వన్ద్వోద్విధాద్విధా । ద్వివిధశ్చావ్యయీభావఇత్యష్టావింశతిఃక్రమాత్ ॥ ౪ ॥ తత్రతత్పురుష స్యాష్టౌ ప్రకారాన్ప్రబ్రవీమ్యహమ్ । ప్రథమాద్యాస్తత్పురుషా స్సప్త ధాస్యుర్నఞష్టమః ॥ ౫ ॥ ఏతేషాంవిగ్రహంవక్ష్యే సమాసానాంయ థాక్రమమ్ । విభజ్యగృహ్యతేయస్సవిగ్రహఃపరికీర్తితః ॥ ౬ ॥ అనేకశబ్ద సన్ధిస్తు సమాసఃకథ్యతేయథా । అర్ధంగుడస్యార్ధగుడోఽబ్ధింగతాబ్ధిగతా నదీ ॥ ౭ ॥ వాచాశ్లక్ష్ణస్తువాక్శ్లక్ష్ణో దిగ్బలిస్తుదిశేబలిః । సింహాద్భయం సింహభయం భూపతిస్తుభువఃపతిః ॥ ౮ ॥ విష్ణోర్భక్తిర్విష్ణుభక్తిర్గ్రామేశోవ ఽనశోవనగోచరః । ప్రకారాంత్సప్తవైకర్మధారయస్యబ్రవీమ్యహమ్ ॥ ౯ విశేషణపూర్వపదో విశేష్యపూర్వపదో విశేషణోభయపద ఉపమాన పూర్వపద ఉపమానోత్తరపదస్సంభావనాపూర్వపదోఽవధారణాపూర్వ పదశ్చేతి ॥ కృష్ణశ్చాసౌకంబళశ్చ కృష్ణకంబళఉత్తమః । ద్విజశ్చాసౌకుం జరశ్చ ద్విజకుంజరఆగతః ॥ ౧౦ ॥ మధురంచతదామ్లంచ మధురామ్లంచ జాంబవం । ముక్తైవధవళాముక్తాధవళాదివితారకా ॥ ౧౧ ॥ ఆస్యమబ్జ మివాస్యాబ్జం గోభ్రమోగౌరితిభ్రమః । విద్యైవభూషణంవిద్యా భూ షణం కర్మధారయః ॥ ౧౨ ॥ బహువ్రీహేఃప్రకారాంస్తుస ప్తతాన్కథ యామ్యహమ్ ॥ ద్విపదో బహుపదస్సహపూర్వపదస్సంఖ్యోత్తరపద

స్సంగ్రామోభయపదవ్యతిహార లక్షణో దిగంతరాళలక్షణశ్చేతి । ద్వితీయాదివిభక్త్యర్థే భవేదన్యపదార్థకే ॥ ౧౩ ॥ బహువ్రీహిస్సప్రథమావిభక్త్యర్థే ఇతి స్థితిః । ఆశ్రితా బ్రాహ్మణా యం స ఆశ్రితబ్రాహ్మణకప్రభుః ॥ ౧౪ ॥ నిర్జితా రిపవో యేన స నిర్జితరిపున్నృపః । ఆనీతాః పశవో యస్మై స ఆనీతపశుః క్రతుః ॥ ౧౫ ॥ విగతం కల్మషం యస్మాత్సో ఽయం విగతకల్మషః । తుషారాశ్ఛవయో యస్య స తుషారచ్ఛవిశ్శశీ ॥ ౧౬ ॥ బహవో భ్రమరా యస్మిన్ స బహుభ్రమరస్తరుః । న విద్యతే గదో యస్యాసా వగదః పథ్యభోజనః ॥ ౧౭ ॥ ద్విపదః కథితశ్చైవం వ్యస్తబహుపదం క్రమాత్ । ప్రాప్తశ్చిత్రః పశుర్యం సా ప్రాప్తచిత్రపశుర్నదీ ॥ ౧౮ ॥ స్తుతో ఽనఘో హరిర్యేన స్తుతానఘహరిః కవిః । దత్తం పూర్ణం పయో యస్మై దత్తపూర్ణపయాశ్శిశుః ॥ ౧౯ ॥ వీతం సర్వం బలం యస్మాద్వీతసర్వబలో హి సః । దక్షాగ్ర(ప్రా)జ్ఞాస్సుతా యస్య దక్షప్రాజ్ఞసుతో మహాన్ ॥ ౨౦ ॥ ఫుల్లా ఉచ్చాద్రుమా యస్మిం స్తత్ఫుల్లోచ్చద్రుమం వనమ్ । అవిద్యమానా శుద్ధాధీర్యస్యాసౌ శుద్ధధీర్జడః ॥ ౨౧ ॥ బహువ్రీహిర్బహుపదః క్రమేణైవం ప్రదర్శితః । సహపూర్వపదాదీంస్తు బహువ్రీహీన్ప్రదర్శయే ॥ ౨౨ ॥ ద్రవిణైస్సహ వర్తంత ఇతి సద్రవిణా విశః । దశానాం తు సమీపే యే నరా ఉపదశా ఇమే ॥ ౨౩ ॥ పంచషాః పంచ వా షడ్వా బ్రాహ్మణా నికటే స్థితాః । యుద్ధం కేశేషు కేశేషు గృహీత్వేదం ప్రవర్తతే ॥ ౨౪ ॥ కేశాకేశితయోర్యుద్ధం కిరాతార్జునయోరభూత్ । దండైర్దండైః ప్రహృత్యేదం గాఢం యుద్ధం ప్రవర్తతే ॥ ౨౫ ॥ దండాదండితయోర్యుద్ధం భీమకౌరవయోరభూత్ । పూర్వస్యాశ్చోత్తరస్యాశ్చ దిశోర్యచ్చాంతరాళకమ్ ॥ ౨౬ ॥ సా దిక్పూర్వోత్తరా జ్ఞేయా బహువ్రీహిరుదాహృతః । సంఖ్యాపూర్వో ద్విగుస్తస్య ప్రకారౌ ద్వౌ బ్రవీమ్యహమ్ ॥ ౨౭ ॥ ఏకస్య త్వేకవచన మన్యస్య బహువాగ్భవేత్ । తిస్రస్సమాహృతాస్సంధ్యా స్త్రిసంధ్యం త్రిపురం యథా ॥ ౨౮ ॥ త్రయో లోకాస్త్రిలోకీ చ సప్తరయ ఇతి క్రమాత్ । చ

ద్వంద్వోభవేచ్చార్థాశ్చత్వారస్స్యుస్సముచ్చయః ॥ ౨౯ ॥ అన్వాచయ
స్సమాహార ఇతరేతరయోగకః । ఏష్వాద్యానసమాసార్హా సమాసార్హా
వరౌయథా ॥ ౩౦ ॥ రామోగతోలక్ష్మణశ్చ గచ్ఛత్వితిసముచ్చయః । సూ
పమానయసర్పిశ్చా నయేత్యన్వాచయోయథా ॥ ౩౧ ॥ సమాహారఃక్వ
చిత్తత్ర స్యాదేకవచనంయథా । హస్తీచాశ్వశ్చ హస్త్యశ్వం శంఖదుం
దుభిమర్దళమ్ ॥ ౩౨ ॥ శంఖశ్చదుందుభిశ్చైవ మర్దళశ్చేతివిగ్రహః ।
వాసుదేవశ్చార్జునశ్చవాసుదేవార్జునౌగతీ ॥ ౩౩ ॥ ద్విధాప్రోక్తోవ్య
యీభావోఽవ్యయపూర్వపదస్తథా । నామపూర్వపదశ్చాపి సర్వోవ్య
వ్యయసంజ్ఞకః ॥ ౩౪ ॥ ఉపకుంభంతుకుంభస్య సమీపేఽవ్యయపూర్వకః ॥
॥ ౩౫ ॥ రిపుప్రతి రిపోర్ధాత్రా స్యాదేవం నామపూర్వకః । లుక్సమా
సోఽలుక్సమాసఇతితౌప్రబ్రవీమ్యహం । ఖగచ్ఛతీతియఃప్రాణీసఖగో
లుక్ప్రకీర్తితః ॥ ౩౬ ॥ వనేచరతియఃప్రాణీ సతతం సవనేచరః । పంకే
రోహతియత్పుష్పంతత్పంకేరుహమిత్యలుక్ ॥ ౩౭ ॥ శాకప్రియఃపార్థివో
యస్సచాయంశాకపార్థివః । ఛాయాప్రధానాస్తరవో యేచ్ఛాయాతర
వోవనే ॥ ౩౮ ॥ ఏవంసర్వసమాసాశ్చ సంక్షేపేణప్రకాశితాః । ప్రీయ
తామనయాకృత్యా శ్రీనివాసోజగత్పతిః ॥ ౩౯ ॥ నవీనదుర్గతాలెన శ్రీశై
లాన్వయజన్మనా । కృతోబాలవిబోధాయస్యాత్సమాసశిఖామణిః ॥౪౦॥

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీహర్షకృత ద్విరూపాదికోశప్రారమ్భః.

శ్లో॥ తుషారాద్రిప్రతీకాశం తులసీదామభూషణం । తురంగముఖం వందే తుంగసారస్వతప్రదమ్ ॥ ౧ ॥ ఉమారమణసుత్రామ విరించ్యాదిసురాంచితం । సమస్తవిఘ్నహంతారమర్వాననమహంభజే ॥ ౨ ॥ ప్రబోధమాధాతుమశాబ్దికానాం కృపామవాప్తుం చ సతాం కవీనాం । ద్విరూపకోశో రచితో విచార్య బహుప్రబంధస్థితశబ్దభేదాన్ ॥ ౩ ॥ (పా॥ కృపాముపేత్యాపి సతాం కవీనాం । కృతో మయా రూపమవాప్య శబ్దభేద ప్రకాశోఖిలవాఙ్మయార్థః) జ్ఞాత్వా చ పూర్వప్రచురాన్ప్రయోగాన్ ప్రామాణికోదాహరణాని మత్వా । రూపాదిభేదేష్వపి లక్షణాని విచక్షణో నిశ్చినుయాత్సుశబ్దాన్ ॥ ౪ ॥ ద్విలింగతాచ్ప్రత్యయహల్కృతాంభిదాం సపంచకద్విత్రిచతుఃప్రకారాత్ । భూమ్నైకవాచిత్వమపీహ వాచాం శ్రీహర్షసూరిర్వితనోతి కోశే ॥ ౫ ॥ క్వచిన్మాత్రాకృతో భేదః క్వచిద్వర్ణకృతోత్ర చ । (క్వచిదర్థాంతరోల్లేఖాత్) క్వచిద్విభక్తిభేదైశ్చ శబ్దానాం రూఢితః క్వచిత్ ॥ ౬ ॥—॥ (ఏతత్కోశపదాన్యేవ పౌర్వాపర్యవిపర్యయాత్ । న్యస్తాని శీఘ్రబోధార్థమకారాదిక్రమాదిహ ॥ ౧ ॥ నానాదేశసమానీత పుస్తకాలోకనాదపి । సందేహస్యానపగమాద్యథామాతృకమంకితమ్ ॥ ౨ ॥ నతత్ర మమదోషోస్తి తదన్విష్యాఖిలం పునః । దోషజ్ఞైః పరిహర్తవ్యో దోష ఇత్యర్థయే ముహుః ॥౩॥) ద్విరూపపద్ధతిః॥

భవేదంధుస్తథాంఽధుశ్చ స్యాదహిస్త్వహికోఽపి చ । భవేదంధంకబంధంచాప్యహో ఆహో ప్రకీర్తితః ॥ ౧ ॥ అరేచారేఽస్రిమాస్రింసా

త్యశ్చాంతోఽశ్రుచాస్రువత్ । అద్రిమాద్రించాభ్రిమాభ్రిమమ్లాశ్చా
మ్లానఃప్రకీర్తితః ॥ ౨ ॥ అట్టశ్చాట్టాలకశ్చస్యా దళిరాళిశ్చకథ్యతే । అ
పూపశ్చైవపూపశ్చ స్యాదప్పతిరపాంపతిః ॥౩॥ విద్యాదగారమాగారమ
పగామాపగామపి । అరాతిమారాతిమథోఽగస్త్యాగస్తిరేవచ ॥ ౪ ॥ భ
వేదమర్షఆమర్షోఽప్యళీకమళికంతథా । అన్వయిశ్చాన్వవాయిస్స్యా
దక్షతిశ్చాక్షతంతథా ॥ ౫ ॥ అభ్యుష్టంచాప్యభ్యుషిత మభ్యూషాభ్యుష
ఏవచ । అప్సరాఅప్యప్సరస అగురుశ్చాగరుస్తథా ॥ ౬ ॥ అవాచీస్యాద
పాదీచా ప్యరరంచాగరీతథా । అవంతిశ్చాప్యవంతీస్యా దగర్ళశ్చాగర్ళ
ళంతథా ॥ ౭ ॥ భవేదశ్లీలమశ్లీల మంచలంచాంచలంసమే । శుష్కాఽ
ప్యకాలమాకాల మంతికశ్చాంతికాపిచ ॥ ౮ ॥ స్యాదన్వితంతథాన్విత
మామిషంచామిషంతథా । అవనీచావనిఃప్రోక్తా ఽజగరోఽజగలోభవే
త్ ॥ ౯ ॥ అవమానోఽవమానస్స్యా దఘమర్షోఽఘమర్షణమ్।
అహంకారశ్చ హంకారోఽప్యవహేళావహేళనా ॥ ౧౦ ॥ భవేద
క్షౌహిణీచమ్వా మక్షౌహిణ్యపిగీయతే । అకూపారశ్చకూపారోఽ
టరూషశ్చాటరూషవత్ ॥ ౧౧ ॥ అహంవీరశ్చహంవీరో వ్యావశ్యా
యస్త్వవశ్యయః । అనడ్వాహీచానడుహీ చాపతీర్థం పతీర్థవత్
౧౨ ॥ అపోగండస్తుపోగండోఽప్యపిధానంపిధానకం । అవతారశ్చావ
తరోఽవహితంవహితంతథా ॥౧౩ ॥ అంతరిక్షంచాంతరీక్ష॥——॥మార్యశ్చా
ర్యఃప్రకీర్తితః । ఆటిరాతిర్భవేచ్చాహి తుండికోఽప్యహి తుండికః
॥ ౧౪ ॥ ఆళీరాశ్యాజిరాజీస్యా దాళిశ్చాళీచకథ్యతే । ఆశ్రిరశ్రిర్నిగది
తాస్యాదాయుస్త్వాయుషాసహ ॥ ౧౫ ॥ ఆపశ్చైచాపసాతుల్యాఃస్యా
దాహతమనాహతం । ఆతిథ్యంచాతిథేయంచ స్యాదావాసస్త్వవాసవ
త్ ॥ ౧౬ ॥ ఆవాలమాలవాలంచస్యాదాలస్యోలసోఽపిచ।ఆలాపస్స్యా
దాలపనమాప్లావశ్చాఽప్లవస్తథా॥ ౧౭ ॥ ఆమిక్షాస్యాదమిక్షాచాప్యా
స్యాస్థానమిత్యపి । ఆశ్రయాశ్లోఽప్యాశ్రయాసాభవేదాన్విషకీతథా॥

గా॥ అన్వీక్షకీసమాచారగ్వధారాగవధాస్స్మృతౌ । స్యాతామాకారణాకారా॥—॥విష్టమిష్టమపిస్మృతమ్॥౯॥ ఇందిరాస్యాత్తథేందిరా పింగుదీ చేంగుదీఽపిచ । ఇషికాస్యాదిషీకాచ ॥—॥ స్యాదీషేశాతథైవచ ॥ ఈశ్వరీచేశ్వరాచస్యా॥—॥దుతమూతమపిస్మృతం।ఉక్షముక్షమపిప్రోక్తముపాధ్యాయోపానిగద్యతే॥౨౧॥ఉల్మూకముల్ముకంప్రాహురుషణంతూషణంతథా।ఉషరంస్యాదూషరంచస్యాదుదారోఽనుదారవత్॥౨౨॥ఉత్తమోఽనుత్తమశ్చస్యాదుదగ్రశ్చానుదగ్రవత్।భవేదుత్థానముత్థానముర్వశీచోర్వశీతథా ॥౨౩॥ భవేదుల్లోచదుల్లోచ ఉన్మాయశ్చోన్మయస్తథా। ఉశీరోఽప్యుశిరశ్చస్యాదుచ్ఛ్రయోఽప్యుచ్ఛ్రయస్తథా॥౨౪॥ ఉందురుశ్చాప్యుందీరుస్స్యాదుదూఖలముదూఖలం॥—॥ఊర్మిశ్చోర్మీతథోరుస్స్యాదూరూ॥—ఋశ్యశ్చఋష్యవత్॥౨౫॥ఋషిశ్చాపిఋషీచస్యాదృఘూకఋఘూకస్తథా। ఋశ్యప్రోక్తాఋష్యప్రోక్తాప్యే॥—॥ధమాహుస్తద్దైధసా॥ ఇలబిలశ్చైడబిడౌ శీరంచాశిరంతథా—॥కంగుఃకంగూశ్చకథితాకోషఃకోశఃకషాకశా ॥ ౨౭ ॥ క్రిమిఃకృమిస్తథాకర్షఃకిరిషస్స్యాత్తుటాఘఃకుథా। భవేత్కూష్మాండకక్షాచ క్రోడాక్రోడంప్రకీర్తితం ॥ ౨౮ ॥ కేళీకేళిరపిప్రోక్తాకాషంకాశంప్రచక్షతే। భవేత్కురాణిశ్చకూరాణిశ్చ కారూఃకారురపిస్మృతః ॥ ౨౯ ॥ భవేత్కలిశ్చకలికా కుపఃకూపఃప్రకీర్తితః । క్లిష్టంక్లిశితమప్యాహుఃక్రీతంక్రీణంప్రకీర్తితమ్॥౩౦॥కహళీకాహళీచస్యాత్కుముదంకుముదోఽపిచ । కవాటంచకపాటంచకుర్దనంఖుర్దనంసమం ॥ ౩౧ ॥ కలశఃకలసశ్చైవ కృశరఃకృసరోఽపిచ । కమీణోఽపిచకర్మీణః కుబరఃకూబరోఽపిచ॥౩౨॥కుద్దాలశ్చకుదాలశ్చకరిణ్యాం కారికేతిచ । కుశలంకుసలంచాపి కోసలోత్తరకోసలా ॥ ౩౩ ॥ కపోణిఃకఫణిశ్చాపి కిలింజశ్చకిలించకః । కకుదం కకుదప్యాహుః కటకంకటకస్తథా ॥ ౩౪ ॥ కమలం కమలావాపి కర్షకఃకృషకోఽపిచ । కందళీకందళీచస్యాత్కూదళీకదళిస్తథా ॥ ౩౫ ॥ కంఖణశ్చాపి కం

కోంకాణశ్చాపికోంకణః । కిమీరోపికిర్మీరస్స్యాత్తథా కణీకాకణిస్తథా ॥
॥ ౩౬ ॥ కంధరాకంధరశ్చస్యాత్కరంభశ్చకరంభయా । కురుటః కురుట
రోపిస్యాత్కుసుమంసుమమిత్యపి ॥ ౩౭ ॥ కర్బురశ్చాపికర్బ్బు
రః కరకః కరకాపిచ । కరాటశ్చకరాటిశ్చకిలినీకిలిణీతథా ॥ ౩౮ ॥ కష
నః కామనశ్చాపికేసరోనాగకేసరః । కరేటుః కరటురేటుశ్చ కోరకంకోర
కోపిచ॥౩౯॥కల్మాషశ్చాపికల్మాసః కిరీటంచకిరీడవత్ ।కిసరః కేసరశ్చస్యాత్క
టటశ్చకటస్తథా॥ ౪౦ ॥ కృపటంచకృపీటంచ కరభోపికరంభకః । కంద
రః కందరాచస్యాత్కైకేయీకేకయీతిచ ॥ ౪౧ ॥ కరవాలః కిరవాలః
కికిదీదిః కికీదివిః । కోలటేయః కోలటేరః కృష్ణశారోభవేత్తథా ॥ ౪౨ ॥
కృష్ణసారః కరాటీన కలాటీనౌసమౌస్మృతౌ । కాలనేమిః కాలనేమా భవే
త్కౌముదకీతథా ॥ ౪౩ ॥ కౌమోదకీకాన్యకుబ్జం కన్యాకుబ్జమపిస్మృ
తం॥——॥ఖడ్గంఖడ్గః ఖనీచస్యాత్ఖనిః ఖాదశ్చఖాదనమ్ ॥౪౪॥ ఖరాస్యాత్ఖలికా
చాపిఖురకః క్షురకస్తథా । ఖలినంచఖలీనంచక్షురప్రస్స్యాత్క్షురప్రకః ॥౪౫॥
ఖండపర్శుః ఖండపరశుః——॥గుప్తంగోపాయితంతథా।గూఢంగూఢోగురు
గుర్వీగృధ్నుగర్ధన ఇత్యపి ॥ ౪౬ ॥ గర్తోగర్తాగిరాగీశ్చ గృ
హాశ్చగృహముచ్యతే । గవీగౌశ్చగ్రసాగ్రాసా గోదాగోదావరీతథా ॥
౪౭ ॥ గంధోగంధాగ్రహోగ్రాహః గుంభోగుంభనముచ్యతే। గంధర్వో
పిచగాంధర్వో గాండీవంగాండివంతథా ॥ ౪౮ ॥ గుగ్గులుగుగ్గులో
పి స్యాద్గంభీరంచగభీరవత్ । గారుడోగరుడశ్చస్యాద్గ్రథితంగ్రంథితంస
మే ॥ ౪౯ ॥ గ్రథనంగ్రంథనంచాపి భవేద్గోనసగోనసౌ । గరళంగరమ
ప్యాహు గణనాగణనంతథా ॥ ౫౦ ॥ గిరీశోగిరిశశ్చస్యాద్గిరితం గిళి
తంసమే । గోధికాచాపిగుధికా గీర్వాణోగిర్వణోపిచ॥౫౧॥గంధవా
హోగంధవహో గండభేరుండవత్స్మృతః । భేరుండశ్చాథ——ఘటవద్ఘటీ
చాపిప్రకీర్తితా ॥ ౫౨ ॥ ఘ్రాణంఘ్రాతమపిప్రోక్తం ఘటీచఘటికా
ఘనోఘనాఘనశ్చాపి॥——॥చంచుశ్చంచూః ప్రకీర్తితా ॥౫౩॥ చా

చశ్చాచశ్చటుశ్చాటుశ్చాళిశ్చాళిశ్చముశ్చమూః । చేటిశ్చేటీచచశ్చాచః చ
వ్యంచచవికేత్యపి ॥ ౫౪ ॥ చితిశ్చాపిచితాచేష్టా చేష్టస్స్యాచ్చూడాచచూడ
వత్ । చండాలోపిచచాండాలశ్చమసశ్చామసస్తథా ॥ ౫౫ ॥ చరి
త్రంచరితంచాపి చులుకంచూలుకంతథా । చింతనీచింతనంచాపిచమురు
శ్చచమూరువత్ ॥ ౫౬ ॥ చేటకఃచిపకశ్చాపి చపలంచాపలంతథా । చ
టూకంచటుకంప్రోక్తం చంచలంచలమిత్యపి ॥ ౫౭ ॥ చపుటశ్చపుటిశ్చ
స్యాచ్చాతుర్యంచాతురీతిచ । చక్రాంగీచాపివక్రాంగీ చతురశ్చాతురస్త
థా ॥ ౫౮ ॥ చరణంచరణశ్చస్యాచ్చిరత్నంచచిరంతనమ్ । చణసూత్రంభ
వేదేవం శణసూత్రమపిస్మృతమ్॥౫౯॥——॥ఛదశ్ఛచ్ఛదనంఛన్నంఛాదితం
స్యాత్॥——॥జర్జరాజర్జరాః॥జ్యేష్ఠోజ్యైష్ఠోజపోజాపో జోషాయోషాజడంజలం॥
౬౦ ॥ జ్యోత్స్నీజ్యోత్స్నాతథాప్రోక్తా జాయాయాయాపికీర్తితా । జి-
హ్వాజింహాపికధితా జృంభాజృంభణమిత్యపి ॥ ౬౧ ॥ జతుకాస్యాజ్జతూ
కాపి జ్యౌతిషంజ్యోతిషంతథా । జఠరోజటరశ్చస్యా జ్జటాయుశ్చజటా
యుషా ॥ ౬౨ ॥ జామాతాపిచయామాతా జటీలోజటిలోపిచ । జాంబ
వాన్ జంబవోపిస్యా జ్జంబూకోజంబుకోపిచ ॥ ౬౩॥ జీవనంజీవనాచాపి
జరాయుస్స్యాజ్జరాయుషా।జయనంచజయశ్చాపిఝర్ఝరోజర్జరస్తథా ॥
జతుకంచజతుప్రోక్తం జవనంచజవస్తథా॥——॥ఝల్లరీఝల్లరిశ్చాపి॥——॥
డంభోదంభోడులీధులీ ॥౬౪॥ డిండీరోడిండిరోపిస్యాద్ఢక్కీఢక్కాచ క
థ్యతే——తలస్తాలస్తృషాతృష్ణా తాలస్తాడస్తనుస్తనూః॥ ౬౫॥తోకంతో
కస్తవచాత్వక్చతంద్రితం తంద్రాతుషస్తుసః । తప్తంచతపితంత్రాతం
త్రాణంచాపితటీతటం ॥ ౬౬ ॥ తిపస్త్రిపస్త్రపాత్విట్చ తారాతార
మపిస్మృతమ్ । తపశ్చతపసాప్రోక్తా తమశ్చతమసాతథా ॥౬౭॥ తుంగం
తుతుగమప్యాహుస్తేమస్తేమస్తటిత్తడిత్ । తపింఛమపితాపింఛంతరుణీత
రుణీతిచ॥౬౮॥త్రాపుషంత్రాపుషశ్చస్యాత్త్రిణతాతృణతాపిచ।తారకంతార
కాచాపిత్ర్యంబకశ్చత్రియంబకః॥౭౦॥తమిస్రంచతమిస్రాస్యాత్తి

తమిరంతథా।తపనస్తాపనోఽపిస్యా త్తామసీతామసంతథా ॥౭౧॥ తిమితం
స్తిమితంచాపి తిలిప్సస్స్యాత్తిలిత్సవత్ । తరణిస్తరణీచాపి తువరస్తూ
వరోఽపిచ ॥ ౭౨॥ తనూరుహం తనురుహం తామలిప్తాభవేత్తథా ।
తామలిప్తాతైలపేజ స్తిలపింజోఽపిచస్మృతః॥౭౩॥—॥ దోర్దోషాద్యా
దివత్ప్రోక్తం ద్వాద్వారమపికథ్యతే। దృద్గ్రశౌచతథాదూతీమూ
తీదాసశ్చదాశవత్ ॥౭౪॥ దాన్తంచదమితంచాపి దిష్టిర్దృష్టిరపిస్మృ
తా । భవేద్దవశ్చదావశ్చ దోలాదోలాచకథ్యతే॥ ౭౫ ॥ స్యాద్వారాచా
పిదారాశ్చ దూత్యందౌత్యమపిస్మృతమ్ । ద్రోణీద్రోణీచదాసేరదాసే
యౌకథితౌసమౌ ॥ ౭౬ ॥ దంపతీజంపతీచాపి దూషణాదూషణంతథా॥
దుస్సదస్సుర్దిఃవిషదో దుహిణోద్రుహిణస్తథా॥ ౭౭ ॥ దాడిమీదా
డిమశ్చాపిదారిద్రిశ్చదరిద్రివత్ ॥—॥ ధూంక్షోధ్వాంక్షోధుతంధౌతంధ
నీధనికవచ॥ ౭౮ ॥ ధూమ్రశ్చధూమలశ్చాపి ధృష్టోధృష్ణురపిస్మృతః ।
భవేద్ధమ్మిల్లధమ్మేల్లౌ ధవిత్రంస్యాద్ధవిత్రకం ॥౭౯॥ ధూపాయితంధూపితం
చ—నగశ్చనగసాసమః।నాభీనాభిర్నిశానిట్చనృత్తంనృత్యంచకథ్యతే ॥
నయశ్చనయనంచాపి నతంచానతమిత్యపి । ననందాననాందాచ నిమే
షానిమిషాపిచ ॥ ౮౧ ॥ నీలంగురపినీలాంగుర్నారకోనరకస్తథా। నిశితం
నిశాతంచాపినటనంనాటనంతథా ॥ ౮౨ ॥ నిలయశ్చాలయశ్చాపినికృతి
ర్నికృతిస్తథా । నారంగమపినార్యంగం నగరీనగరంతథా ॥ ౮౩ ॥ నిచకి
నైచకీచస్యా న్నిగదశ్చనిగాదవత్। నిర్ఋతిర్నైరృతశ్చాపి నిక్వాణోనిక్వ
ణస్తథా ॥ ౮౪ ॥ నేదిష్ఠోఽపిచనేదీయా న్నినదశ్చనినాదవత్ । భవేన్ని
యంతాయంతాచ నిహాకానిహాకాపిచ ॥ ౮౫ ॥ నైవేద్యంచనివేద్యంచని
కుంజఃకుంజవచ । నడమీనోనలమీనో నారాయణనరాయణౌ ॥ ౮౬ ॥
నీరాజనంతథానీరా జనాచపరికీర్తితా। ప్రాగ్రః ప్రాగ్రసరశ్చా
ంగుః పంగూశ్చకథ్యతే ॥ ౮౭ ॥ పృశ్నిశ్చ పృశ్నిపర్ణీచ పాప్రవ్ర
షయాసహా । పర్శుశ్చపర్శుకాచాపిప్లిహాప్లీహాగదేపిచ॥౮౮॥పు

ష్యః పౌషస్తథా పూర్ణం పూరితంచ ప్రకీర్తితమ్। పిష్టంచ పిషితం ప్రుష్టం ప్లుష్టంచాపి పవిభావిః ॥౮౯॥ ప్రాయశ్చ ప్రాయసా తుల్యౌ పర్శుస్స్యాత్పరిశుస్తథా । పురశ్చపురతః ప్రోక్తం పథః పంథాశ్చ కథ్యతే ॥ ౯౦ ॥ భవేత్పాంసుశ్చ పాంశుశ్చ ప్రాణః ప్రాణోపి చ స్మృతః । ప్రత్నం ప్రతనమప్యాహుః ప్రజ్ఞః ప్రాజ్ఞశ్చ గద్యతే॥౯౧॥ ప్రఘాణః ప్రఘణశ్చాపి పతంగః పతగ స్తథా। ప్రాచీనం ప్రాచీరమపి పాలాశశ్చ పలాశవత్ ॥౯౨॥ ప్రియాలస్స్యాత్ప్రియాలశ్చ పరేతః ప్రేత ఉచ్యతే। పత్రాంగమపి పత్త్రాంగం పరశస్స్వశః ఏవ చ ॥౯౩॥ పూరుషః పురుషశ్చాపి పగశూః పగశు స్తథా। ప్రతతిర్వ్రతతిశ్చాపి ప్రాదేశోఽపి ప్రదేశవత్ । పిటకః పేటకశ్చాపి పలలం పలమిత్యపి ॥ ౯౪॥ పృథులం పృథుచాపి స్యాత్ప్రగ్రాహః ప్రగ్రహోపి చ । స్యాత్పలాండుః పలండుశ్చ ప్రచేతాశ్చ ప్రచేతసః ॥ ౯౫ ॥ పల్యంకికా చ పల్యంకః ప్రక్వాణః ప్రక్వణోపి చ। ప్రియాళూస్స్యాత్ప్రియాళుశ్చ పాటలీ పాటలా తథా ॥ ౯౬ ॥ పుళిందస్స్యాత్పులిందోపి పృషతః పృషదిత్యపి। ప్రత్యూషః ప్రత్యుషశ్చాపి పరిఖా పరిఘా సమే ॥ ౯౭ ॥ పాలనా పాలనంచాపి పాంసులా పాంశులా తథా । భవేత్పతత్రం పత్రంచ పాండిత్యం పాండితీ తథా ॥ ౯౮ ॥ స్యాత్పల్లవః పల్లవికః పులకశ్చ పులో భవేత్ । పోతవాహః పోతవహః పునర్వసు పునర్వసుః ॥ ౯౯ ॥ పారంగతం పారగతం పతద్గ్రాహః పతద్గ్రహః । పరాక్రమో విక్రమశ్చ ప్రతీచీనం ప్రతించనం ॥ ॥ ౧౦౦ ॥ పారావతః పారవతః ప్రతిశ్రాయః ప్రతిశ్రయః । ప్రతికారః ప్రతీకారః పృషదశ్వో భవేదపి ॥ ౧౦౧ ॥ పృషదశ్వః పుష్పవంతౌ పుష్పవద్భ్యాం సమౌ స్మృతౌ । పరిసృతా పరిస్రుతా భవేత్పటచ్చర స్తథా పాటచ్చరః పరీరంభః పరిరంభోఽభిగద్యతే ॥ ౧౦౨ ॥ భవేత్ప్రోష్ఠపదాఖ్యా ద్రిపదా పరిమళస్తథా । పరిమళః పరివృతః పరీవృతఉదీరితః ॥ ౧౦౩ ॥ పరిహాసః పరీహాసః పారిప్లవపరిప్లవౌ । ప్రతిహారః ప్రతీహారో భవేత్పాగం పరీతథా ॥౧౦౪॥ పారంపర్యమపి ప్రోక్తం॥—॥ఫలంచఫలితంమతమ్।

ఫేలిరపిప్రోక్తా ఫుల్లస్సంఫుల్ల ఇత్యపి ॥ ౧౦౫ ॥ భవేత్ఫాలంచ భాలంచ ఫ
లితంఫాలితంతథా । ఫేరవశ్చాపి ఫేరుశ్చ ఫల్గునః ఫాల్గునోఽపిచ ॥౧౦౬॥—
బుసోఽపిస్యాద్బుషశ్చాపి బాహుర్బాహో బుకో బకః । బుద్ధం బుధితమప్యా
హు ర్బ్రుసీచాపి బ్రుషీ తథా॥౧౦౭॥—॥ భవేద్బ్రాహ్మీ బ్రాహ్మణీచ బాణోబా
ణోబకో వకః । బోధిర్బోధిద్రుమశ్చాపి బర్హిర్బర్హిణ ఉచ్యతే ॥౧౦౮
బర్హిణశ్చ బర్హిష్మాంశ్చ బిసం విసమితీరితమ్ । బ్రాహ్మికో బ్రాహ్మిక
శ్చాపి బంధూరం బంధురం సమమ్ ॥ ౧౦౯ ॥ బింబోష్ఠం చాపి బింబోష్ఠం
బంధూకం బంధుకం తథా । బిబ్బోకం చాపి బైబ్బోకం బహులం బహుచే
త్యపి ॥ ౧౧౦ ॥ బలాకా చ వలాకా చ బిడౌజాశ్చ బిడౌజసః । బలారిశ్చ వ
లారిశ్చ బిడాలశ్చ బిడారవత్ ॥ ౧౧౧ ॥ బాంధవం బంధుమప్యాహుః బ
లాహక వలాహకౌ । బీజాపూరో బీజపూరో భిన్నం భేదితమిత్యపి ॥౧౧౨
భూష్ణుర్భవిష్ణుర్భూమిశ్చ భూమీచ స్యాద్భుజా భుజః ॥ భీరుర్భీరూర్భ
రో భారః భాషా భూషా చ భూషణా ॥ ౧౧౩ ॥ భృతిర్భృత్యా భగో భా
గో భాషా భాషణమిత్యపి । భాద్రో భాద్రపదౌ తుల్యౌ భ్రాణో భ్రూ
ణః ప్రకీర్తితః ॥ ౧౧౪ ॥ భగినీ భాగినీ చాపి భరతా భారతీ తథా । భైష
జ్యం భేషజం చాపి భూధరశ్చ ధరోఽపిచ ॥ ౧౧౫ ॥ భృంగారుశ్చాపి భృం
గారో భర్త్సనం భర్త్సనా తథా । భాండీరశ్చాపి భండీరో భవేద్భృంగర
జస్తథా ॥ ౧౧౬ ॥ భృంగరాజోఽపి కథితో॥—॥మేధిర్మేథీ మహిర్మహీ। మ
హాశ్చ మహసా ప్రోక్తౌ మృష్టం మిష్టమపిస్మృతమ్ ॥ ౧౧౭ ॥ మణిర్మణీ
భవేన్మాహో మహశ్చ స్యాన్మఘో మఖః । ముస్తాచ ముస్తకంచాపి మస్తొ
మ [illegible] ఉచ్యతే ॥ ౧౧౮ ॥ మునిశ్చ స్యాన్మునీచాపి మృదుర్మృద్వీ తథైవచ।
[illegible]రో మయురశ్చ స్యాన్మూసలం ముసలం తథా ॥ ౧౧౯ ॥ మద్గలో ము
ద్గలోఽపి స్యాన్మద్గరో ముద్గరస్తథా । మహిలా చ మహేలా చ మందిరం మం
[illegible]ఽపిచ ॥ ౧౨౦ ॥ స్యాన్మార్గితంచ మృగితం మార్జనంచ మృజా తథా।
ంమృదుచ ప్రోక్తం మంజులం మంజుచేత్యపి॥ ౧౨౧ ॥ మంగల్య

మపిమాంగల్యంమతల్లిశ్చమతల్లికా। మసురోముసురశ్చాపిమాంసలోమాం
సలోపిచ ॥ ౧౨౨ ॥ మిహికామిహికాచస్యాన్మిహిరోమహిరస్తథా
మండూకశ్చాపిమాండూకో మకులోముకులస్తథా ॥ ౧౨౩॥ మధురా
మథురాచాపి మంథరోమందరస్తథా । మర్దలోమద్దళశ్చైవ మధ్య
మంమథ్యమిత్యపి ॥ ౧౨౪ ॥ మృణాళంచమృణాళీచ మంథనంమథనంస
మమ్ । మంజరీమంజరిచస్యాన్మఘవామఘవాంస్తథా ॥ ౧౨౫ ॥ మా
ర్జాలశ్చాపిమార్జారో ముషితంముష్టమిత్యపి । మంటపోమండపశ్చా
పి మాసారశ్చమసారవత్ ॥౧౨౬॥ మాదనశ్చాపిమదనో ముకుందఃకుం
దఏవచ॥ మలకశ్చాప్యామలకో మృద్వీకామృద్వికాపిచ॥ ౧౨౭॥—॥మా
ర్గశీర్షోమార్గశిరోభవేన్మాతృష్వసాతథా । మాతుస్స్వసామత్తకాశీ
మత్తకాశిన్యపిస్మృతా॥౧౨౮॥ విద్యాన్మృగశిరంచాపితథామృగశిరోపిచ
మణీచకంమణిచకం ద్వయంకుసుమవాచకమ్ ॥౧౨౯॥ మదావనంమద
వనం ప్రపూర్వం పరికీర్తితం ॥—॥ భవేద్యుష్టంచయుషితం యోత్త్రం
యోక్త్రమపీరితం ॥౧౩౦॥ యమశ్చయమళశ్చాపి యమోయామశ్చ ప్రకీ
ర్తితః। యుక్తంయుతమపిప్రోక్తంయావనంయావతంతథా ॥౧౩౧॥ య
వతీయువతిశ్చాపి యతకంయాతకంతథా । యోషితాపిభవేద్యోషిద్యో
జనంయోజనాతథా॥౧౩౨॥యజనంయాజనంవిద్యాద్యమునాజమునాతథా।
యాతీఫలంజాతిఫలం యాతుధాన స్తథాస్మృతః ॥౧౩౩॥ జాతుధానః॥—
తథారాత్రీ రాత్రిశ్చాపినిగద్యతే। రోదశ్చరోదనంచాపిభవేద్రాగాను
రాగవత్ ॥ ౧౩౪ ॥ భవేద్రాజాచరాట్చాపి రాజీరాజిశ్చకథ్యతే। రే
ఖాలేఖాభవేద్రీఢాలీఢారుట్చతథారుషా ॥ ౧౩౫ ॥ రిక్థమృక్థమపిప్రా
హుర్భవేతాంరోమలోమనీ ॥ రుగ్రుజేలోష్టలోష్టూచ రదశ్చరదనో
మతః ॥ ౧౩౬ ॥ రుచకోరుచకశ్చాపి రజసాపిరజస్సమః । రజనీర
జనిశ్చాపి రజతంరజితంతథా ॥ ౧౩౭॥ రోదస్యారోదసీచాపిరోహిలో
హితస్తథా । రసనారశనాచాపిరచనారచనంతథా ॥ ౧౩౮ ॥ రింగణ

ఖణంచాపి రోహిణీకటురోహిణీ । రేఖిణీలేఖినీచాపి రుషణంరూషణంస
మం ॥ ౧౩౯ ॥ రోషికారోశికా ॥ — ॥ రాత్రించరోరాత్రిచరఃస్మృ
తః ॥ — ॥ లజ్జాలజ్యాతథాలక్ష్మీ ర్లక్ష్మీలక్ష్యంచ లక్షవత్ ॥ ౧౪౦ ॥
లక్షంసంఖ్యార్థకంలక్షాలేఖ్యాలెఖ్యమపిస్మృతం॥ లాజోలాజాశ్చకథితాః
లోప్త్రంలోత్రంచగీయతె ॥ ౧౪౧ ॥ — ॥ లక్షణోలక్ష్మణశ్చాపి లకు
చోలికుచ స్తథా । లలామంచలలామస్యా ల్లాలనాలాలనంతథా ॥ ౧౪౨ ॥
లోహినీకాలోహితికా లాంగలీషాతథైవచ । లాంగలేశాచగదితా॥—॥
వ్యాడోవ్యాళఃప్రకీర్తితః॥౧౪౩॥వల్లీవల్లిర్వ్రణిర్వాణీపీడాపీడమపి స్మృ
తమ్ । వహోవాహోవపిర్వాపీ వర్త్మీవర్మీకఈరితః ॥ ౧౪౪ ॥ వారో
వాల స్తథావెశో వేషోవాసాచవాసకమ్ । భవేద్వృష్టి స్తథావిష్టిఃవే
త్రోవెత్రమపిస్మృతం ॥ ౧౪౫ ॥ వీర్యంవీరాయితంచాపి విశ్వావిష్వ
ఉపిచ స్మృతా । వేశ్యావేష్యాచగదితా వంగావంగఃప్రకీర్తితః ॥౧౪౬॥
వజ్రొవజ్రమపిప్రోక్తం వీతివీతిశ్చకథ్యతె ॥ వార్వారిచాపిగదితం వా
రోవాసరఇత్యపి ॥ ౧౪౭ ॥ వ్రతతీవ్రతతిశ్చాపి విటంకశ్చవిడంగవత్ ।
వైదేహీశ్చాపివైదెహీ విపాశాచవిపాట్తథా ॥ ౧౪౮ ॥ వాచాలశ్చాపి
వాచాటః వియామోవియమోపిచ । విశ్వసృడ్విశ్వసృక్చస్యా ద్వలభీవల
భి స్తథా ॥ ౧౪౯ ॥ విఫలశ్చాఫలశ్చాపివస్నసాఽవస్నసాతథా।వాస్తుకం
చాపివాస్తూకంవదాన్యోపివదన్యవత్ ॥౧౫౦॥వాలుకావాలికాచాపిబడి
శోబడిశోపిచ।వషాఽశ్చాపిభవేద్వర్షాఽ విషువంవిషువత్తథా॥౧౫౧॥విశ్రా
మోవిశ్రమశ్చాపివాతూలోవాతులస్తథా।వికలోవిక్లబశ్చాపివివశోవివ
శోపిచ॥౧౫౨॥వివధోవీవధశ్చాపివిశాణంతువిషాణవత్।వాసురావాసు
రీతిస్యాద్వాతకోవాతకీతిచ॥౧౫౩॥ వారళీవరళీచస్యాద్వరణోవరుణో
మతః । వాల్మీకిశ్చాపివాల్మీకోవలటావరటాతథా ॥౧౫౪॥ వల్మీకంచాపివ
ల్మీకం వ్యాయామోవ్యామఉచ్యతే । విహారశ్చాపివీహారో వహారశ్చావ
వత్ ॥ ౧౫౫॥ — ॥ విద్ధకర్ణీవిద్ధపర్ణీ వావదూకోవద స్తథా॥విహ

యసోవిహాయశ్చ వామదేవోపివామవత్ ॥ ౧౫౬ ॥ వేణీఖరాభవేద్వేణీగరావానీపక స్తథా। వనీపకోవాసుదేవో వాసుశ్చాప్యథవిదారణం ॥౧౫౭ దారణంచాపికథితమ్ ॥—॥ శాపశ్శపనముచ్యతే । శణ్డష్షణ్డశ్చ గదితః శావస్సావోపికీర్తితః ॥ ౧౫౮ ॥ భవేచ్ఛాన్తంచశమితం శ్రమశ్శ్రామోపికీర్తితః । శుషిరంచశుషితంచాపిశ్రాన్తింశ్రాన్తంప్రచక్షతే॥౧౫౯ శిఖాదశిఖరంశాటీ శాటశ్శుంభూశ్చశంభువత్ । శుపా సుపాశితశ్శాతం శల్కశ్చ శకల స్తథా ॥౧౬౦॥ శేలుశ్శేలూర్భవేచ్ఛోణా శోణ శూండంచ శుండవత్ । శంబంసాంబంశారసారౌ భవేచ్ఛపశ్చశోషణమ్ ॥౧౬౧॥ శమిశమీగశ్శంబూకశ్శంబుకశ్శరదాశరత్ । శౌండీర్యమపిశౌండీర్యశ్శ్యామాకశ్శ్యామకోపిచ ॥ ౧౬౨ ॥ శ్యామాలశ్శ్యామలోపిస్యా చ్ఛవశురస్సవసురస్తథా । శరారుశ్చాపిశారారుశ్శబలంసబలంతథా ॥౧౬౩॥ శంబరంసంబరంచాపి శపులిశ్శపులోపిచ । శతద్రుశ్చ శితద్రుశ్చశాద్వలశ్శాడ్వలోపిచ ॥ ౧౬౪ ॥ శాలూరశ్చాపిసాలూరః శకునిశ్శకునీ స్తథా । శంభలీశుఫలీచైవ శాల్మలీశాల్మలిర్భవేత్ ॥ ౧౬౫ ॥ శ్రపణం శ్రాపణంప్రోక్తం శబరశ్శాబరస్తథా ॥ —॥ స్యేసనం స్థీసనంతుల్యం ॥ — ॥ స్ఫటాచాపిసప్తటస్తథా ॥ ౧౬౬ ॥ సూచిస్సూచిస్రవస్స్రవః స్వనస్సావనస్స్రుతిస్స్మృతిః । సాయంసాయస్తథాసగవశ్శష్పాహ్నసంప్రహ్లానవత్ ॥ ౧౬౭ ॥ స్థాలశ్శ్యాలశ్చకథిత స్సారశ్సారస్నుషిస్నుషా । సూరస్సూరిసాలశాలౌ సర్పస్సర్పస్సహస్సహః ॥ ౧౬౮ ॥ సంధ్యాసంధస్సుఖంసౌఖ్యం స్పర్శనస్పర్శనఇత్యపి । సురాసురిస్యాచ్ఛసమ స్సమాన స్తవనం స్తవః ॥ ౧౬౯ ॥ —॥ సింహాణంచాపిసింఘాణం సింధూరంసిందురంమతమ్ । సాదక్యస్సాదకశ్చస్యా త్సౌహార్దంసౌహృదం స్మృతమ్॥౧౭౦॥సమాఖ్యాచసమజ్ఞాచ సంకరస్సాంకర స్తథా।సంయామస్సంయమశ్చాపిసంహితంసహితంసమే॥౧౭౧॥ స్ఫాణికాస్ఫాణికాచాపిస్ఫాటికంస్ఫాటికంతథా।సుత్రామాపిచసూత్రామా సూకరశ్శూకరోపిచ॥

సృగాలశ్చశృగాలస్చసాంకర్యంసంకరోపిచ। సతతంసంతతంచైవసేవనం
సీవనంస్మృతమ్ ॥ ౧౭౩ ॥ స్తంబఘ్నస్తుస్తంబఘనస్సవనంసావనంతథా।
స్వయంభూశ్చస్వయంభుశ్చ సాహస్రంచసహస్రవత్ ॥ ౧౭౪ ॥ సీమంత
మపిసీమన్తః సాహిత్యం సాహితీతథా। సుమనాస్స్యాత్సుమనసః స
మీకంసమికంతథా ॥ ౧౭౫ ॥ సషడ్వస్స్యాత్సరిపవ సుధర్మాచసుధ
ర్మణా ॥ —॥ సత్రాచరస్సహచరః సువాసిన్యాంస్వవాసినీ॥ ౧౭౬॥
సురాపాణంసురాపానమథ సాలావృకస్తథా। భవేచ్ఛాలావృకస్సంప
రాయస్స్యాత్సంపరాయవత్ ॥ ౧౭౭ ॥ సునాసీరశ్శునాసీరఃస్యాత్సంపల
సమిత్యపి। తథాసంవరణంప్రోక్తమ్ ॥ — ॥ హాలంచాపిహలస్తథా॥
౧౭౮॥ హాహాహోహోహుహుహూహూహూఃహూహూఃహారిషఇత్యపి। హృ
ష్టంచహృషితంచాపి హేషాహ్రేషాహనూహనూః ॥ ౧౭౯ ॥ — ॥
హనూమాన్హనుమాంశ్చాపి హాయనంహాయినంమతమ్। హిండీరోపిచ
హిండీరః హవిషాహవిరుచ్యతే ॥ ౧౮౦ ॥ హారీతోహారితోపిస్యాత్ హిం
గులుశ్చాపిహింగులమ్। హజ్జలోహిజ్జలోపిస్యా ద్ధ్రీబేరంహరిబేరవత్॥
౧౮౧ ॥ హలీషాచ హలేశాచ హంజీకాహంజికాపిచ । హరితశ్చహరి
చ్చాపి హ్రాదినీహ్లాదినీతిచ ॥ ౧౮౨ ॥ —॥ భవేత్క్ష్వేళస్తథాక్ష్వేడః
క్షమఃక్షామఃప్రకీర్తితః । స్యాత్క్షుత్క్షుతమపిప్రోక్తం క్షిరికాక్షీరికాపి
చ ॥ ౧౮౩ ॥ — ॥ ****** — *ఇతి ద్విరూపపద్ధతిః * — ॥**

అథ త్రిరూపపద్ధతిః.

అంకణంచాంగణంచస్యా దంగణాచాపికీర్తితా। అరతిశ్చాపినిరతి
ర్విరతిశ్చసమంత్రయమ్ ॥ ౧ ॥ అవతంసావతంసస్స్యాద్వతంసఃపరికీర్తి
తః। అలకంచాలకఃకేశేస్త్ర్యలకాశ్రీదపత్తనమ్ ॥ ౨ ॥ అధ్వనీనోఽధ్వ
గశ్చాధ్వన్యశ్చ ప్రకీర్తితః ॥ — ॥భవేదాషాఢఆశాఢో ప్యాషాఢ
కఇతిత్రయం ॥ ౩ ॥ ఆందోళికాస్యాదందోళా ఽందోళికాచనిగద్యతే॥
ఉరరీకృతమిత్యేతదూరీకృతమురీకృతమ్॥౪॥ —॥ఉదంస్యాదుదకం

చాపిదకంచపరికీర్తితమ్ । భవేద్దేమకమేదూకమైదుకంన్యస్తకీకసమ్ ॥ ౫ ॥— కటీరశ్చకటీచాపి కటిశ్చాపినిగద్యతె॥ కబరః కబరిశ్చాపి కబరీచాపికథ్యతే ॥ ౬ ॥ కర్పటశ్చపటశ్చాపి పటీచాపిప్రకీర్తితా । కాదంబశ్చ కడంబశ్చ కలంబశ్చప్రకీర్తితః ॥ ౭ ॥ కుటీరశ్చకుటీచాపి కుటిశ్చాపినిగద్యతె । కేశపక్షః కేశపాశః కేశహస్తోపిచ స్మృతః ॥ ౮ ॥ కంచుళీకః కంచుళికః కంచులూకః ప్రకీర్తితః । కరజశ్చకగంజశ్చ కరంజక ఇతి స్మృతః॥౯॥ కవిలంక పిలంచాపి కాపిలంచసమం స్మృతమ్ । కుపగః కూపరశ్చైవకూర్పరశ్చాపికీర్తితః ॥ ౧౦ ॥ ఖురళీస్యాత్ఖురళికా ఖురళశ్చప్రకథ్యతె ॥ —॥ గాధారశ్చాపిగాధేరో గాధేయ ఇతికథ్యతే ॥ ౧౧ ॥ గీర్పతిర్గీష్పతిశ్చస్యాద్గీః పతిః పరికీర్తితః ॥ — ॥ చంద్రికాచంద్రిమాచాపి చాంద్రీచపరికీర్తితా ॥ ౧౨ ॥ చిలిచీమశ్చిలీచీమస్తథాచిలిచిమోపిచ ॥ — ॥ జానుదఘ్నంజానుమాత్రం జానుద్వయసమిత్యపి ॥ ౧౩ ॥ — ॥ తూణస్తూణీచతూణీర స్త్రయీచత్రితయంత్రయమ్ । తురగోపితురంగశ్చ తురంగమ ఇతీరితః ॥ ౧౪ ॥ —తాదృశశ్చాపితాదృక్చ తాదృక్షశ్చాప్యుదాహృతః । — ॥ త్రిఫలాత్రైఫలాచాపి త్రిఫలంచాపికీర్తితమ్ ॥ ౧౫ ॥ ద్వయీద్వయంచద్వితయం దిశాదిగ్దిశఇత్యపి । దేవకీద్రైవకీచాపి దైవకీచపరికీర్తితా ॥ ౧౬ ॥ దురితంచదురీతంచ దురీతిశ్చనిగద్యతె । సమాధుత్తూరధుత్తూరధూత్తూరాః కితవే స్మృతాః ॥౧౭॥ధారణీధారణాధారణీచాపిధరణీచప్రకీర్తితా । నవంనవ్యంనవీనంచ నసానాసానాసికా॥౧౮॥నిడాలంచనిటాలంచనిటిలంచప్రచక్షతే॥నిపాతశ్చాపిపాతశ్చనిపతః పరికీర్తితః॥౧౯॥నారికేళో నాళికేరో నాడికేరశ్చకథ్యతె—పూః పురీచపురంచాపిపాండుః పాండురపాండరౌ ॥ ౨౦ ॥పర్షచ్చపరిషచ్చాపిపరీషచ్చాపిగద్యతె ॥ — ॥ పృథివీః పృథివీచస్యాత్ పృథ్వీచపరికీర్తితా ॥ ౨౧ ॥ పాదుకాపాదుకంపాదూరితిసంజ్ఞాత్రయంస్మృతం । పారదాపారదంచాపి పారతంచ పరిథ్యతె ॥ ౨౨ ॥ ప్లవగశ్చప్లవంగశ్చ ప్లవంగమ ఇతిస్మృతః ।

ల్యాయణం పల్యయణం పల్యాణంచ నిగద్యతే ॥ ౨౩ ॥ పరివేషః పరీవేషః
పరివేశః ప్రకీర్తితః । పురోగమః పురోగామీ పురోగ ఇతి కథ్యతే ॥ ౨౪॥
పరాభవః పరిభవః పరీభావశ్చ కథ్యతే । —— ॥ భ్రమశ్చాపి భ్రమిశ్చాపి
భ్రమీతి పరికీర్తితా ॥ ౨౫ ॥ భీరుకో భీలుకో భీరుః భిదిరం భిదురం భి
దుః । భ్రకుంసశ్చ భ్రుకుంసశ్చ భ్రూకుంసశ్చేతి కథ్యతే ॥ ౨౬ ॥ భుజగ
శ్చ భుజంగశ్చ భుజంగమ ఇతి స్మృతః । భామినీ భామినిశ్చాపి భామాచ ప
రికీర్తితా ॥ ౨౭ ॥ —— ॥ మంథో మంథాశ్చ మంథానః ముస్తదాప్యము
దస్సమాః । మార్తాండశ్చ మృతాండశ్చ మార్తండశ్చ ప్రకీర్తితః ॥ ౨౮ ॥
మధూళికా మధూళిశ్చ మధుచేతి ప్రకీర్తితమ్ । —— ॥ రతీరతం చ సురతం
రథికో రథికో రథీ ॥ ౨౯॥ రాక్షా లాక్షా చ రక్షా చ రభటీ చార్భటీ భటీ —— లప
శ్చ లాపనం చాపి లాపనశ్చ నిగద్యతే ॥౩౦ —— వాగ్వా వాచా వచశ్చ స్యాద్వృత్తి
ర్వార్తం చ వృత్తవత్ । భవేద్విఘ్నంచ విఘ్నశ్చ విఘ్నా పరి నిగద్యతే ॥
॥ ౩౦ ॥ భవేద్వృద్ధిశ్చ వృద్ధిచ వార్ధిచేతి నిగద్యతే । వలగ్నం చా
వలగ్నం చ లగ్నం చ పరికీర్తితమ్ ॥౩౧॥ విరించిశ్చ విరించశ్చ విరించన ఇ
తి స్మృతః । విహగశ్చ విహంగశ్చ విహంగమ ఇతీరితః ॥౩౩॥ వళక్షశ్చ వలాక్షశ్చ
బలక్షశ్చ ప్రకీర్తితః । వృషభశ్చ వృషశ్చాపి ఋషభశ్చ ప్రకీర్తితః ॥౩౪॥
వాణిజ్యం చ వణిజ్యం చ వణిజ్యా చాపి కీర్తితా । —— శుండశ్శుండా చ శుండా
రశ్శరదశ్శారదశ్శరత్ ॥ ౩౫ ॥ శర్కరా స్యాచ్ఛర్కరిల శ్శర్కరః పరికీ
ర్తితః । శకులా శకులశ్చాపి శకులీ చ ప్రకీర్తితః ॥ ౩౬ ॥ శుభదంతీ
శుభదతీ సుదతీ చ ప్రకీర్తితా । శూరకల్పశ్శూరదేశ్య శ్శూరదేశీయ ఇత్య
పి ॥ ౩౭ ॥ —— ॥ సదృక్సదృక్షస్సదృశస్సుషిరం సుషిరం సుషిః ॥ స్వప్న
శ్చ స్వపనంచ స్యాత్స్వాపశ్చాపి ప్రకీర్తితః ॥౩౮॥ సలీలం సలిలం చాపి సరిరం
చాపి కథ్యతే । సింధుకస్సింధువారశ్చ సింధువారక ఇత్యపి ॥ ౩౯ ॥ స్ఫోర
ణం స్ఫోరణా స్ఫోరః సంధా సంధాన సంధయః ॥ —— భవేద్ధర్మ్యం చ హర్మ్యం
హర్మోపిచ స్మృతః ॥ ౪౦ ॥ —— * ఇతి త్రిరూపపద్ధతిః * ——

అగ్రిమగ్ర్యంతథాగ్రీయమగ్రియంచప్రచక్షతే॥ అంకూరమంకురంచస్యా
దంకురోంకూరఇత్యపి॥ ౧॥అనూక్షణంనూక్షణంచాప్యనుక్షణమవక్షణమ్।
అచ్ఛభల్లశ్చభల్లశ్చభల్లూకశ్చాపిభల్లుకః॥౨॥ అవగ్రాహోఽవగ్రాహశ్చ వ
గ్రాహోవగ్రహోపిచ ——కంతుకంకందుకంచైవ గందుకంగేందుకంతథా
॥ 3 ॥ కౌతుకంకుతుకంచస్యాత్కౌతూహలకుతూహలే——గుచ్ఛోగుం
భోగుళుచ్ఛశ్చగుళశ్చపరికీర్తితః॥ ౪ ॥ గోశీర్షంగోశిరశ్చైవగావంగో
శీర్షకాపిచ ॥ —— ॥ చంద్రమాశ్చందిరశ్చంద్ర మసశ్చంద్రశ్చకీర్తితః
॥ ౫ ॥చంద్రభాగాచాంద్రభాగా చంద్రభాగీచసమ్మతా। చాంద్రభాగీచ
సైవోక్తా భవేదేవంచతుర్విధమ్ ॥ ౬ ॥ చివరంచీవరంచీరీ చవరఃపరికథ్యా
తే —— ॥ జనిశ్చజన్తజనుషీజననంచేతికథ్యతే॥౭॥ జంభజంభిరజంభీరజం
ఫలాఃకథితాస్సమాః । జలుకాచజలూకాచ జలౌకాశ్చజలౌకసః॥ ౮ ॥
జాగరో జాగరాజాగరాశ్చజాగరణమిత్యపి ॥ జంఘారికా జంఘురి
కా జంఘాజంఘికఇత్యపి ॥ ౯ ॥ జీవనీయాతథాజీవా జీవంతీజీవనీత్య
పి ——। ఝూరీర్ఝురీర్ఝురశ్చాపి ఝురిశ్చపరికీర్తితః ॥ ౧౦ ॥——తమశ్చ
తమసంచాపి తామసంచతమిస్సమాః । తటాకస్తటకశ్చస్యాత్తడాగస్తడ
గోపిచ ॥౧౧॥తుందీచతుందిలశ్చాపి తుందిరస్తుందిభస్సమాః ॥——॥ ద్రే
క్కాణోద్రేకాణద్రుకాణా భవేయుస్తే ద్రుకాణవత్॥ ౧౨ ॥ దూషి
కాయాందూషికాచ దూషీదూషశ్చకథ్యతే । ద్రామిడోద్రమిడశ్చా
పి ద్రవిడోద్రావిడస్తథా ॥౧౩॥——ధనుర్ధనుశ్చధనుషో ధనూశ్చాపిపరి
కీర్తితః।—— నాళీనాళీచనాడీచ నాళంచపరికీర్తితమ్॥ ౧౪॥ నిచోళ
శ్చాపినిచుళశ్చోళశ్చోళీచకీర్తితా । నఖరశ్చ నఖశ్చస్యాన్నఖరంచన
ఖంతథా ॥ ౧౫ ॥ నిషూహోనిష్కుహశ్చాపి నిష్కుటోనిషూటో
పిచ । నళినీనళినంచాపి నళికాచనళంతథా॥౧౬॥——పనితంపణితంచస్యా
త్పనాయితపణాయితే ।——బాహ్లీకోబాహ్లికశ్చస్యాద్బాహ్లీకమపిబాహ్లి
కం॥౧౭॥——॥భావుకంభవుకంచాపిభవికంభవ్యమిత్యపి।భ్రూకుటిర్భ్ర

 మ, య, ర, వ, శ, ష, హ ॥ పంచరూపే ॥ క, ధ, ప-మ, ల, శ, హ

శ్చాపి భ్రుకుటీభ్రుకటి స్తథా ॥౧౮॥— మరుతశ్చ మరుచ్చాపి మరుత్వాన్మారుతస్తథా ॥ మకుటం ముకుటీ చ స్యాన్ముకుటీ ముకుట స్తథా ॥ ౧౯ ॥ మసూరా మసురా చాపి మసూరీ మసురీతి చ ।— యుగళీ యుగళం యుగ్మం యుగం చ పరికీర్తితమ్ ॥ ౨౦ ॥ — ॥ రోహిణీ లోహినీ చ స్యాద్రోహితా లోహితాపి చ ।— విసృతం విస్తృతం చాపి వితతం తతమిత్యపి ॥ విదూరజం చ వైదూర్యం వైడూర్యం చ విదూరజమ్ । వారాణసీ వారణసీ వారణాసీ వరాణసీ ॥ ౨౨ ॥— శలలం శలలీ చైవ శలం శైలం చ లోమని । శయ్యా చ శయనీయం చ శయనం చ శయి స్తథా ॥ ౨౩ ॥— సరయూశ్శరయూశ్చాపి సరయుశ్శరయుస్తథా — హాలాహలం హాలహలం హలిహాలం హాలాహలమ్ ॥ ౨౪ । — ॥ —*ఇతి చతూరూపపద్ధతిః*—

కండూయనం చ కండూయా కండూః కండూతి కండుతి । కిసాలయం కిసలయం కిసాలం కిసలం కిసః ॥ ౧ ॥ కువాలయం కువలయం కువాలం కువలం కువం — ధనిధ్వాన్యక ధాన్యాకం ధాన్యం ధాన్యాక మేవ తథా ॥ ౨ ॥— పత్రాపలీ పత్రపాళీ పత్రాంశు పత్రిరుచ్యతే —। పూరుషో మరుషో మనుషో పూరుషం మనుష స్తథా ॥ ౩ ॥— లోలుపో లోలుభో లోలో లంపటో లాలసోపి చ ।— శేషశ్శేషం చ శిష్టం చ శేషితశ్చైవ శైషికః ॥౪॥ శివాలం శైవలం శైవాలం చ శైవాల శైవలౌ —। హాసశ్చ హాసికా హాసో హసనం హాస్యమిత్యపి ॥ ౫ ॥ — ॥ **** —*ఇతి పంచరూపపద్ధతిః*—

ఇత్థం సత్కవిరాజరాజిమకుటాలంకారహీరాయిత శ్రీహీరాత్మభవేన నైషధమహాకావ్యోజ్జ్వలత్కీర్తినా । ఉద్వృత్త ప్రతివాదిమస్తకతటీ విన్యస్తవామాంఘ్రిణా శ్రీహర్షేణాకృతం చిరం విజయతాం శ్రీకోశరత్నం మహత్ ॥ — ॥ —*కోశశ్చాయం సమాప్తః*—

{ శ్రీహర్షసూరిరితనైకరూపకోశామరద్రుః కవిలాలనీయః । జాగర్తియస్యైష మనస్యముష్య శబ్దప్రయోగాదిన గర్వశస్స్యాత్ }

—*—

అథ సుబంతశబ్దానుక్రమణికా

ధ్యాయంధ్యాయంహయగ్రీవం బాలవ్యుత్పత్తిసిద్ధయే । సుబంతపదక్ర
వర్త్యాద్య తన్యతే సప్రమాణకః ॥ ౧ ॥ పణ్యపల్లవ్యగ్రహారాభిజనేన న
యశాలినా । సాహిత్యశబ్దతంత్రాదిపరిశీలనశాలినా ॥ ౨ ॥ మహీశూర
పురాధీశచామరాజేంద్రప్రియుషా। ధర్మాధికారిశ్రీచక్రవర్త్యయ్యంగా
ర్యధీమతా ॥ 3 ॥ త్రిషులింగేష్వమీతుల్యాష్టాంతాష్షట్పఞ్చసప్తచ । అ
ష్టాదశాంతాస్సంఖ్యాస్స్యుః కత్యస్మద్యుష్మదీతథా ॥ ౪ ॥ ప్రాధాన్యే స
ర్వనామత్వం సర్వాదీనాంభవేత్తథా । తదంతానాంసాకచాంచద్వంద్వే
జసివిభాషయా ॥ ౫ ॥ సంజ్ఞోపసర్జనత్వేచ తృతీయాదిసమాసగే । బ
హువ్రీహౌతథాద్వంద్వే నభవేత్సర్వనామతా ॥ ౬ ॥ రామాన్యతమక్రు
ష్టాశ్చ స్వాశ్చజ్ఞాతిధనార్థకః । సంజ్ఞాయామవ్యవస్థాయాం పూర్వాది
స్తుల్యవాక్సమః ॥ ౭ ॥ అంతరశ్చేలబాహ్యాన్యవాచీచైతేసమాస్మృతాః ।
సర్వాశ్చవిశ్వఃకతరః కతమాన్యతరాన్యకాః॥ ౮ ॥ ఇతరస్త్వస్సమసిమా
ఏపితుల్యాదశేరితాః । ఉభోభయౌతథానేమస్త్రయోమిజదశాలినః ॥౯॥
పూర్వఃపరావరౌచాపి దక్షిణోపరఉత్తరః । అథరస్స్వాంతరావేతే నవ
తుల్యాఃప్రకీర్తితాః ॥ ౧౦ ॥ ఏకశబ్దస్సర్వవత్స్యాద్ద్వితీయస్తృతీయవ
త్ । ప్రథమశ్చరమశ్చైతౌ ద్వితయాల్పావిమౌతథా ॥ ౧౧ ॥ అర్ధఃకతి
పయశ్చైతే తుల్యాష్షట్పరికీర్తితాః । నిర్జరఃపాదదంతౌచ మాసయూ
షౌచభిన్నకాః ॥౧౨॥ దన్యహ్నత్వ్రహ్నాదిసాయాహ్నావ్యహ్న ఏతేస
మాస్స్మృతాః । అమీఅదంతపుల్లింగాః కేచనాత్రనిదర్శితాః ॥ ౧౩ ॥వి
శ్వపాస్సోమపాస్తుల్యౌ హాహాశబ్దస్తుభిద్యతే । తుల్యౌహరిశ్చపతిశ్చభి
న్నాఃకతిపతిస్సఖా ॥ ౧౪ ॥ ద్విత్రిశబ్దావౌడులోమింపీడంలాఇతీరితా
వాతప్రమీర్యయీరావేవం పపీర్వాతప్రమీరసా ॥ ౧౫ ॥ క్విబంతసే
సోజౌఃవిశిష్యతఇతీరితః। బహుశ్రేయస్యసౌచాతిలక్ష్మీశబ్ద

గ్రామణీశ్చ కుమారీతి క్విబంతశ్చాపి భిన్నకాః । శుద్ధధీవత్సుధీశబ్ద ఈకా
రాంతా ఇతీరితాః ॥ ౧౮ ॥ గురువాయూ సమౌ క్రోష్టా భిన్నస్స్యాదిత్యుద
న్తకాః । మిథో భిన్నాస్త్రయో మీస్స్యుర్హూహూరతిచమూస్స్వభూః ॥
సులూః పునర్భూః కరభూః కారభూరితి చక్వచిత్ । వర్షాభూః ఖలపూ
ర్దృన్భూః కథితా షడిమే సమాః ॥ ౧౯ ॥ భూశబ్దాంతాస్స్వభూవత్స్యు
రిత్యూదంతాస్సమీరితాః । ధాతా నప్తా తథోద్గాతా తుల్యాస్స్యుర్నాతు భి
ద్యతే ॥ ౨౦ ॥ పితా భ్రాతా చ జామాతా సమా ఇతి ఋదంతకాః । క్రో
ష్ట్రూశబ్దౌ చ ౠదంతౌ లృకారాంతౌ గమౌ శకా ॥ ౨౧ ॥ ఏకారాంతస్స్మ ఏ
తేస్సేశ్చ ఐకారాంతస్తు రాస్స్మృతః । గోశబ్దో భిద్యతే సుద్యౌరిత్యోదం
తౌ సమీరితౌ ॥ ౨౨ ॥ ఔకారాంతౌ సమావుక్తౌ గ్లౌస్సునౌశ్చేహ శా
బ్దికైః । ఇత్యజంతేషు పుల్లింగాశ్చతుశ్శతముదాహృతాః ॥ ౨౩ ॥ ****

రమా దుర్గాంబికాస్తుల్యా అంబాకాల్లాస్సమాస్స్మృతాః । సర్వా చ
విశ్వా కతరా కతమాన్యతరేతరా ॥ ౨౪ ॥ పూర్వాపరావరా దక్షిణోత్త
రా సాపరాధరా । సమా సిమా త్వంతరా స్యా తథా నేమోభయే సమాః ॥
పూర్వోత్తరాదిక సమాసే తథా బైకే చ భిన్నకాః । ద్వితీయావత్తృతీయా
స్యాజ్జరాశబ్దస్తు భిద్యతే ॥ ౨౫ ॥ నాసికా చ నిశా శబ్దో భిద్యతే పృథనా
తథా । గోపా శబ్దో విశ్వపావదిత్యాదంతాః ప్రకీర్తితాః ॥ ౨౬ ॥ మతిశ్చ
కతి ద్విత్రిశబ్దా ఇకారాంతాః ప్రభేదకాః । గౌరీ సఖ్యౌ సమే లక్ష్మీ తరీ తం
త్రీస్సమాస్సుధీః ॥ ౨౭ ॥ ప్రధీర్నీ గ్రామణీ స్త్రీ చ భిన్నాశ్శ్రీ హ్రీ భి
యస్సమాః । ధేనుతన్వాదయస్తుల్యాః క్రోష్ట్రీ భిన్నేత్యుదంతకాః ॥ ౨౮
వధూర్భ్రూభ్రూశ్చ వర్షాభూస్స్వయంభూః ఖలపూః పృథక్ । మాతా న
నాంద్వా దుహితా యాతా తుల్యాస్స్వసా పృథక్ ॥ ౩౦ ॥ ఓదంతస్తు భవేద్ద్యౌ
శ్చ నౌ రైదంతః ప్రకీర్తితః । ఇత్యజంతేష్వమే ప్రోక్తా స్త్రీలింగాశ్శ
కోత్తమైః ॥ ౩౧ ॥ ***********శ్రీ*************

నమన్యతమం తుల్యం కతరత్కతమత్తథా । ఇతరాన్యతరాన్యాని
న్యథా జరమ్ ॥ ౩౨ ॥ హృదయం చాస్య ముదకం మాంసమి

త్యపిభిద్యతే । సర్వవిశ్వౌ ద్వ్యేకతరాద్యదంతంసమమీరితమ్ ॥ ౩౩ ॥వా
ర్యనాదిసఖిద్విత్రిశబ్దాగ్రామణిచప్రిరి । సుధిప్రధిపృథక్తుల్యం. దధిసక్థ్య
క్షిచాస్థిచ ॥ ౩౪ ॥ మఘుసానుప్రియకోష్టునులుచారుచభిద్యతే । కర్తృ
హర్త్రాదయస్తుల్యా ఇత్యజంతానపుంసకే ॥ ౩౫ ॥************

హలంతాఅథకథ్యంతే లిడ్దుగ్ధ్రుగ్విశ్వవాట్తథా । అనడ్వాంశ్చతురా
షాట్చ హాంతాస్స్యుర్భేదశాలినః ॥ ౩౬ ॥ సుడ్వారితివకారాంతశ్చతు
శ్శబస్తురాంతకః । కిమిదంచప్రశాంశ్చాపిమాంతాభిన్నాస్సమీరితాః॥౩౭॥
ణాంతస్సుగణ్విజంతస్స్యాత్క్వబంతశ్చేత్సుగాణితి । రాజాప్రతిదివాభి
న్నా యజ్వాబ్రహ్మసమావుభౌ ॥ ౩౮ ॥ యశస్వీశార్ఙ్గిణౌతుల్యౌ సమా
పూషార్యమామతౌ । వృత్రహామఘవాశ్వారాడ్యువాచామీ విభిన్న
కాః ॥ ౩౯ ॥ పంథామంథాఋభుక్షాశ్చ సమాఅష్టవిభిద్యతే। దశే
నవ సప్తపంచ దశన్నంతాస్సమామతాః ॥ ౪౦ ॥ థకారాంతస్తుభుచ్ఛ
బ్దో యజ్సుయుగ్భేదశాలినౌ । పరివ్రాట్పురిమృడ్దేవ డ్రాట్చభ్రాడ్వి
శ్వసృట్సమాః ॥ ౪౧ ॥ విశ్వారాడ్భృట్చవిద్యేతే ఋత్విగూర్క్చసమౌ
మతౌ । జకారాంతాద్వాదశోక్తాస్తుర్త్తచ్ఛబ్దాసమాస్మృతౌ ॥ ౪౨ ॥
యదేతద్యుష్మదస్మచ్చ సుపాదితివిభిన్నకాః । దకారాంతాస్సప్తచోక్తాస్ధ
కారాంతోగ్నిమత్ స్మృతః ॥ ౪౩ ॥ ప్రాజ్చప్రత్యజ్ఞుదజ్సమ్యజ్సధ్ర్య
జ్తిర్యజ్ఞువృత్తథా । పయోముగప్యముముయజ్ భిన్నాశ్చాంతానవేరి
తాః ॥ ౪౪ ॥ మహాన్ భవంశ్చభిద్యేతే ధీమాంశ్చమఘవాన్ భవాన్ ।త్రి
యస్తుల్యాఅథమరుజ్జక్షజ్జాగ్రద్దదద్ధత్ ॥ ౪౫ ॥ దరిద్రచ్చతథాశాసచ్చ
కాసచ్చసమాఇమే । త్రయోదశతకారాంతాః పాంతోగుప్చబ్దఈరితః ॥
శాంతానగివట్పృథక్తాద్యగ్దృగ్తసపృక్స్పృగిమేసమాః । షాంతాదధృగ్
త్ద్విముట్షడ్భిన్నాదోఃపిపరీరసౌ ॥ ౪౬ ॥ విద్వాంశ్చసేదివాన్వేధాఅనేహా
పృశనాపుమాన్ । చంద్రమాశ్చిరవస్స్రద్ధవద్భిన్నాస్సాంతాస్త్రయో
శ ॥ ౪౭ ॥ ఇత్థంహలంతాఃపుల్లింగాఃకేచిదత్రప్రదర్శితాః ॥

స్త్రియాముపానదుష్ణిక్స్రుహాంతౌ భిన్నౌ చవాంతకః ॥ ౪౯ ॥ దిక్శబ్దస్త్వథ రాంతా ద్వార్భిన్నా గీఃపూశ్చధూస్సమాః । భిన్నశ్చతుర్ష్వకారాన్తా కిమిదంభేదశాలినా ॥ ౫౦ ॥ నాంతౌ ద్వౌ సీమదామానౌ భాంతః కకుబుదాహృతః । వీరుత్క్షుత్క్రుద్ధకారాంతాస్తుల్యాస్స్రగ్జాంత ఈరితః ॥ త్యత్తచ్ఛబ్దావుభౌ తుల్యౌ భిన్నావేతద్యదౌ మతౌ । ముత్సమ్పద్విపదాదాంతాస్సమాశ్చాంతస్తువాఙ్మతః ॥ ౫౧ ॥ అప్శబ్దస్తుపకారాంతశ్శాంతాదిగ్దృక్సమా మతా । త్విట్ప్రావృషౌ సజూష్షాంతాస్సాంతా వాశీరసా పృథక్ ॥ ౫౩ ॥ ఇత్థం హలంతాః స్త్రీలింగా ద్వాత్రింశత్సముదాహృతాః ॥

నపుంసకే తు స్వనడుద్ధాంతం స్యాత్సుద్యువాంతకమ్ ॥ ౫౪ ॥ రేఫాంతౌ తు చతుశ్శబ్దవార్శబ్దౌ భేదశాలినా । భిద్యేతే కిమిదం మాంతౌ బ్రహ్మహార్దం డిశబ్దకాః ॥ ౫౫ ॥ నాంతా భిన్నా అసృగ్జాంతా ఊర్గ్బహూర్క్చ విభిన్నకాః । దాంతాస్త్యత్తద్యత్సమానా ఏతచ్ఛబ్దస్తు భిద్యతే ॥ బెభిచ్ఛేచ్ఛిత్సమాచాంతాః ప్రాక్ప్రత్యక్తిర్యగాదయః । గవాక్ఛబ్దస్యరూపాణి క్లీబేఽర్చాగతిభేదతః ॥ ౫౭ ॥ అసంధ్యవజ్ప్రాపూర్వరూపైర్నవాధికశతం మతమ్ । స్వమ్పుప్సనపషడ్బా దౌ షట్టా స్యుస్త్రీణి జశ్శసోః ॥ ౫౮ ॥ చత్వారింశే షోడశకే రూపాణీతి విభావయ । ఊహ్యావేషాం ద్విర్వచనానునాసికవికల్పనైః ॥ ౫౯ ॥ రూపాణ్యశ్వాక్షిభూనాని (౫౭) భవన్తీతి మనీషిభిః । సమానౌ తు పచద్దీవ్యచ్ఛబ్దౌ తుల్యౌ దదద్దఫల్ ॥ ౬౦ ॥ తుదద్యశృచ్ఛకృద్భ్యాచ్చ భిన్నా అష్టౌ తు తాంతకాః । సప్ఛబ్దస్తు పకారాంతష్షాంతౌ షడ్రత్నముట్పృథక్ ॥ ౬౧ ॥ పయోహవిర్ధనురదః పిపఠీరితి భిన్నకాః । ఇతీరితా హలంతేషు స్యుర్నపుంసకలింగకాః ॥ ౬౨ ॥ ఇత్థం శబ్దాః కేచిదిహ యథామతి నిదర్శితాః । అన్యే ప్రాయోగికాశ్చైవ మూహనీయా బుధోత్తమైః ॥ ౬౩ ॥ సుబంతశబ్దరత్నానుక్రమణీమాలికా కృతా।
అర్పితా చక్రవర్త్తయ్యంగార్యేణ శ్రీహరేః పదే ॥ ౬౪ ॥ ******

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

సుబన్తచక్రవర్త్యాఖ్యగ్రంథప్రారమ్భః

పాణిన్యాదీన్మునీన్నత్వా శబ్దశాస్త్రప్రవర్తకాన్ । సిద్ధాన్తకౌముదీరీత్యా శైవసూత్రాక్షరక్రమాత్ ॥ ౧ ॥ అజంతాశ్చహకారాదిహలంతాశ్చత్రిలింగకాః । శబ్దాఃక్రమాత్ప్రదర్శ్యంతేప్రమాణోక్తిపురస్సరం॥

ఓంనమఃపాణినికాత్యాయనపతంజలిభ్యో మహద్భ్యోమునిభ్యోగురుభ్యః ॥ హరిఃఓమ్ ॥ అఇఉణ్ । ఋఌక్ । ఏఓఙ్ । ఐఔచ్ । హయవరట్ । లణ్ । ఞమఙణనమ్ । ఝభఞ్ । ఘఢధష్ । జబగడదశ్ । ఖఫఛఠథచటతవ్ । కపయ్ । శషసర్ । హల్ ॥ ఇతి మాహేశ్వరాణి సూత్రాణ్యణాది సంజ్ఞార్థాని ॥

శ్రీమత్సంస్కృతభాషాయాంధాతుప్రాతిపదికమూలకాని తిఙంత సుబంతభేదేన ద్వివిధాని పదానిప్రయుజ్యంతే । తిఙంతపదాన్యేవ క్రియాపదానీత్యుచ్యంతే । తాని తిఙంతప్రకరణే వక్ష్యంతే । సుబంతపదేషు యానిలింగవిభక్తివచనశూన్యాని తాన్యవ్యయాని । అన్యేసుబంతశబ్దాస్త్రివిధాః పుల్లింగాస్త్రీలింగానపుంసకలింగాశ్చేతి । తత్రసుబ్విభక్తయస్సప్త । ప్రథమావిభక్తి ద్వితీయావిభక్తి స్తృతీయావిభక్తిశ్చతుర్థీవిభక్తిః పంచమీవిభక్తిష్షష్ఠీవిభక్తిస్సప్తమీవిభక్తిశ్చేతి । తత్రప్రథమావిభక్తేస్సంబోధనే ప్రవృత్తౌ సంబోధనప్రథమేతి వ్యవహారః । ఏకైకవిభక్తే స్త్రీణిత్రీణివచనాని ఏకవచనం ద్వివచనం బహువచనం

తెచ సుబంతాఉదాహ్రియంతె ॥ సూ ॥ అర్థవదధాతురప్రత్యయః ప్రాతిపదికం ॥ ధాతుంప్రత్యయంప్రత్యయాంతంచవర్జయిత్వాఽర్థవచ్ఛబ్దరూపం ప్రాతిపదికసంజ్ఞంస్యాత్ । అనేనావ్యుత్పన్నానాం డిత్థాది సంజ్ఞాశబ్దానాం కెషాంచిదవ్యయాదీనాంచ సంజ్ఞాసిద్ధిః ॥ సూ ॥ కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ ॥ కృత్తద్ధితాంతౌ సమాసశ్చప్రాతిపదిక సంజ్ఞాస్స్యుః।కృదంతతద్ధితాంతయోః ప్రత్యయాంతత్వేన నిషేధేప్రాప్తేవిధిః॥ తెన రామ ఇత్యాదికృదంతెషు దాశరథిరిత్యాది తద్ధితాంతెషుచ సంజ్ఞాసిద్ధిః॥పూర్వసూత్రేణైవ సిద్ధేసమాసగ్రహణంనియమార్థం యత్రసంఘాతె పూర్వోభాగః పదంతస్యచేద్భవతి సమాసస్యైవేతి ॥ తేన వాక్యస్యన ॥ తెన రాజపురుషఇత్యాదిసమాసేషు సంజ్ఞాభవతి । రాజ్ఞఃపురుషఇత్యాది వాక్యేషున॥సూ॥ప్రత్యయః॥పరశ్చ।ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్।ఇత్యధికృత్య॥ సూ॥ స్వౌజసమౌట్ఛష్టాభ్యాం భిస్ఙేభ్యాం భ్యస్ఙసిభ్యాం భ్యస్ఙసోసాం ఙ్యోస్సుప్ ॥ ఙ్యంతాదాబంతాత్ప్రాతిపదికాచ్చ పరేస్వాదయః ప్రత్యయాస్స్యుః । సుజసోరుకారౌకారౌజశటఙపాశ్చేతః ॥ తెనసుబిత్యత్ర పకారెణెత్సంజ్ఞకెన ప్రాథమికసుఇత్యస్య ప్రత్యాహారె సుబిత్యేకవింశతి ప్రత్యయానాం సంజ్ఞా॥ సూ ॥ విభక్తిశ్చ ॥ సుప్తిఙౌ విభక్తిసంజ్ఞౌస్తః । తత్రసుఔజస్, అమ్ఔట్శస్, టాభ్యాంభిస్, ఙేభ్యాంభ్యస్, ఙసిభ్యాంభ్యస్, ఙస్ ఓస్ ఆమ్, ఙిఓస్ సుప్, ఇతి సప్తానాం త్రికాణాంప్రథమాదయస్సప్తమ్యన్తాః ప్రాచాం సంజ్ఞాః తాభిరిహాపి వ్యవహారః ॥ సూ ॥ తాన్యేకవచనద్వివచన బహువచనేనాన్యేకశః ॥ సుపః ॥ తిఙస్త్రీణిత్రీణితిసూత్రాత్త్రీణిత్రీణీత్యనువర్తతే ॥ సుపస్త్రీణిత్రీణివచనాని ప్రత్యేకమేకవచనాది సంజ్ఞానిస్యుః ॥ సూ ॥ ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనె ॥ ద్విత్వైకత్వయోరెతేస్తః ॥ సూ ॥ బహుషుబహువచనం ॥ బహుత్వేఏతత్స్యాత్ ॥ సూ ॥ ఏకవచనంసంబుద్ధిః॥

ధనేప్రథమాయా ఏకవచనం సంబుద్ధిసంజ్ఞంస్యాత్ ॥

అకారాంతఃపుల్లింగో రామశబ్దః.

ఏకవచనం	ద్వివచనం	బహువచనం	విభక్తిః
రామః	రామౌ	రామాః	ప్రథమావిభ॥
హేరామ	హేరామౌ	హేరామాః	సంబోధనప్ర
రామం	రామౌ	రామాన్	ద్వితీయావిభ
రామేణ	రామాభ్యాం	రామైః	తృతీయావిభక్తి
రామాయ	రామాభ్యాం	రామేభ్యః	చతుర్థీవిభక్తిః
రామాత్।ద్	రామాభ్యాం	రామేభ్యః	పంచమీవిభక్తి
రామస్య	రామయోః	రామాణాం	షష్ఠీవిభక్తిః
రామే	రామయోః	రామేషు	సప్తమీవిభక్తిః

ఏవంకృష్ణముకుందాన్యతమాదయః॥

సూ॥ సర్వాదీని సర్వనామాని ॥ సర్వాదీనిశబ్దరూపాణి సర్వనామసంజ్ఞానిస్యుః తదంతస్యాపీయం సంజ్ఞా। ద్వంద్వేచేతి జ్ఞాపకాత్ । తేన పరమసర్వత్రేతిత్రల్ । పరమభవకానిత్యకచ్చసిద్ధ్యతి ॥ సర్వాదయశ్చపంచత్రింశత్ ॥ సర్వ, విశ్వ, ఉభ, ఉభయ, డతర, డతమ, అన్య, అన్యతర, ఇతర, త్వత్, త్వ, నేమ, సమ, సిమ, పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణివ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయాం । స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయాం । అంతరంబహిర్యోగోపసంవ్యానయోః । త్యద్, తద్, యద్, ఏతద్, ఇదమ్, అదస్, ఏక, ద్వి, యుష్మద్, అస్మద్, భవతు, కిమ్, ఇతి । డతరడతమౌప్రత్యయౌతాభ్యాంతదంతాః కతర, కతమ, యతర, యతమ, తతర, తతమ, ఏకతర, ఏకతమ, ఇతి గ్రాహ్యాః ॥ అన్యతరాన్యతమశబ్దావవ్యుత్పన్నౌ స్వభావాద్ద్విబహువిషయే నిర్ధారణేవర్తేతే ॥ తత్రాన్యతమశబ్దస్య గణపాఠాభావాన్నసంజ్ఞా । త్వత్త్వఇతిద్వావప్యదంతావన్యపర్యాయౌ । ఏకఉదాత్తః అపరోనుదాత్త ఇత్యేకే । ఏకస్త్వాంత ఇత్యపరే । నేమఇత్యర్థే । సమస్సర్వపర్యాయః । తుల్యపర్యాయస్తునేహగృహ్యతే యథాసంఖ్యమనుదేశస్సమానామితి జ్ఞాపకాత్ ॥

సిమః కృత్స్నేచ శక్తైవ స్యాన్మర్యాదావబద్ధయోరితి నిఘంటుః ॥ అంతరంబహిర్యోగేతిగణసూత్రే అపు ।తి పక్షస్య ॥ అంతరాయాంపురి ॥ సూ ॥ విభాషాదిక్సమాసే బహువ్రీహౌ ॥ అత్రసర్వనామతావాస్యాత్ ఉత్తరపూర్వస్యై ।ఉత్తరపూర్వాయై ॥ సూ ॥ నబహువ్రీహౌ ॥ బహువ్రీహౌచికీర్షితేసర్వనామతానస్యాత్ ॥ త్వకంపితాయస్యత్వత్కపితృకః ।అహకంపితాయస్యమత్కపితృకః ॥ సంజ్ఞోపసర్జనీభూతాస్తునసర్వాదయః ।మహాసంజ్ఞాకరణేన తదనుగుణానామేవ గణేసన్నివేశాత్ ॥ అతస్సంజ్ఞాకార్యమంతర్గణకార్యంచ తేషాంనభవతి । సర్వోనామకశ్చిత్తస్మై సర్వాయదేహి ॥ అతిక్రాంతస్సర్వమతిసర్వః తస్మైఅతిసర్వాయ । అతికతరంకులం అతికతత్ ॥ సూ ॥ తృతీయాసమాసే ॥ అత్రసర్వనామతానస్యాత్, మాసపూర్వాయ ॥ తృతీయాసమాసార్థవాక్యేపిన । మాసేనపూర్వాయ ॥ సూ ॥ ద్వంద్వేచ ॥ ద్వంద్వసమాసే ఉక్తసంజ్ఞానస్యాత్ ॥ వర్ణాశ్రమేతరాణాం ॥ సూ ॥ విభాషాజసి ॥ జసాధారంశీభావాఖ్యం యత్కార్యం తత్రకర్తవ్యే ద్వంద్వేఉక్త సంజ్ఞావాస్యాత్ ॥ వర్ణాశ్రమేతరే ।వర్ణాశ్రమేతరాః ।శీభావంప్రత్యేవవిభాషేత్యుక్తేర్నాకచ్ వర్ణాశ్రమేతరకాః

అకారాంతఃపుల్లింగస్సర్వశబ్దః

సర్వః	సర్వౌ	సర్వే
హేసర్వ	హేసర్వౌ	హేసర్వే
సర్వం	సర్వౌ	సర్వాన్
సర్వేణ	సర్వాభ్యాం	సర్వైః
సర్వస్మై	సర్వాభ్యాం	సర్వేభ్యః
సర్వస్మాత్	సర్వాభ్యాం	సర్వేభ్యః
సర్వస్య	సర్వయోః	సర్వేషాం
సర్వస్మిన్	సర్వయోః	సర్వేషు

ఏవంవిశ్వ, కతర, కతమ, అన్య, అన్యతర, ఇతర, త్వ, సమసిమాః

(౧) అకారాంతఃపుల్లింగ ఉభశబ్దో నిత్యద్వివచనాంతః ॥ ఉభౌ । ఉభౌ । ఉభాభ్యాం । ఉభాభ్యాం । ఉభాభ్యాం । ఉభయోః । ఉభయోః ॥

(౨) అకారాంతఃపుల్లింగ ఉభయశబ్దస్సర్వవత్ ॥

(౩) అకారాంతఃపుల్లింగఃపూర్వశబ్దః

పూర్వః	పూర్వౌ	పూర్వే-పూర్వాః ॥౧॥
పూర్వస్మాత్।పూర్వాత్	పూర్వాభ్యాం	పూర్వేభ్యః ॥౫॥
పూర్వస్మిన్।పూర్వే	పూర్వయోః	పూర్వేషు ॥౭॥

ఏవంపరాదీనాం ॥ శేషంసర్వవత్ ॥

---

(౧) ఉభశబ్దో ద్విత్వవిశిష్టస్య వాచకః ॥ అతఏవ నిత్యద్వివచనాంతః ॥ తస్యేహ పాఠస్తూభకావిత్యకజర్థః ॥ నచ క ప్రత్యయే నేష్టసిద్ధిః ॥ కప్ ఇతి ద్వివచనపరత్వాభావేనోభయత ఉభయత్రేత్యాదావివాయచ్ప్రసంగాదుభయకావిత్యాపత్తేః ॥

(౨) ఉభయశబ్దస్య ద్వివచనపరత్వం నాస్తీతి కైయటః॥ అస్తీతిహరదత్తః॥

(౩) సూ ॥ పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణి వ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయాం ॥ ఏతేషాంవ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయాం సర్వనామసంజ్ఞాగణపాఠాత్సర్వత్రయాప్రాప్తా సాజసివాస్యాత్॥ పూర్వే। పూర్వాః । స్వాభిధేయాపేక్షావధినియమోవ్యవస్థా ॥ వ్యవస్థాయాంకిం ॥ దక్షిణాగాథకాః కుశలాఇత్యర్థః ॥ అసంజ్ఞాయాం కిం ॥ ఉత్తరాఃకురవః ॥ సూ ॥ స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయాం ॥ జ్ఞాతిధనాన్యవాచినః స్వశబ్దస్య సర్వత్ర ప్రాప్తాసంజ్ఞాజసివాస్యాత్ । స్వే। స్వాః । ఆత్మీయాఇత్యర్థః।ఆత్మానఇతివా జ్ఞాతిధనవాచినస్తు స్వాః జ్ఞాతయోధనానివా ॥ సూ ॥ అంతరంబహిర్యోగోపసంవ్యానయోః ॥ బాహ్యేపరిధానీయేచార్థే అంతరశబ్దస్య ప్రాప్తాసంజ్ఞాజసివాస్యాత్ । అంతరేఽంతరావాగృహాః ॥ బాహ్యాఇత్యర్థః ॥ అంతరేఅంతరావాశాటకాః ॥ పరిధానీయాఇత్యర్థః॥సూ॥ పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవా ॥ ఏభ్యోఙసిఙ్యోఃస్మాత్ స్మినౌవాస్తః పూర్వస్మాత్।పూర్వాత్। పూర్వస్మిన్।పూర్వే।ఏవంపరాదీనామపి

ఏకశబ్దస్సంఖ్యాయాం నిత్యైకవచనాన్తః ॥ ఏకః । ఏకం । ఏకేన । ఏకస్మై । ఏకస్మాత్ । ఏకస్య । ఏకస్మిన్

(౧)అకారాంతఃపుల్లింగః ప్రథమశబ్దః

ప్రథమః ప్రథమౌ ప్రథమే॥ ప్రథమాః॥ శేషంరామవత్

ఏవంచ చరమః । తయప్ప్రత్యయాంతాః ద్వయ, ద్వితయ, త్రయ, త్రితయాదయః, అల్పః, అర్ధః, కతిపయశ్చ ॥

నేమః నేమౌ నేమే, నేమాః శేషంసర్వవత్ ॥

(౨) అకారాంతఃపుల్లింగో ద్వితీయశబ్దః

ద్వితీయస్మై / ద్వితీయాయ } ౪   ద్వితీయస్మాత్ / ద్వితీయాత్ } ౫   { ద్వితీయస్మిన్ / ద్వితీయే ౭

శేషంరామవత్ ॥ ఏవంతృతీయః

(౩)అకారాంతఃపుల్లింగో నిర్జరశబ్దః

నిర్జరః-	నిర్జరసౌ- నిర్జరౌ	నిర్జరసః- నిర్జరాః
హేనిర్జర	హేనిర్జరసౌ-హేనిర్జరౌ	హేనిర్జరసః-హేనిర్జరాః
నిర్జరసం-నిర్జరం	నిర్జరసౌ- నిర్జరౌ	నిర్జరసః-నిర్జరాన్
నిర్జరసా-నిర్జరేణ	నిర్జరాభ్యాం	నిర్జరైః
నిర్జరసే-నిర్జరాయ	నిర్జరాభ్యాం	నిర్జరేభ్యః
నిర్జరసః-నిర్జరాత్	నిర్జరాభ్యాం	నిర్జరేభ్యః

---

(౧)సూ ॥ ప్రథమచరమతయాల్పార్ధకతిపయనేమాశ్చ । ఏతేజసః కార్యంప్రత్యుక్తసంజ్ఞావాస్యుః ॥ ప్రథమే । ప్రథమాఇత్యాది । ఏవంచ రమాదీనామ్ ॥ ... ...

(౨)వా । విభాషాప్రకరణేతీయస్యవాజిత్సూపసంఖ్యానం ॥ ద్వితీయస్మై ద్వితీయాయేత్యాది । ఏవం తృతీయః । అర్ధవద్గ్రహణాన్నేహ ॥ పటుతీయాయ ॥ ... ...

రాయాజరసన్యతరస్యాం ॥ జరాశబ్దస్య జరస్వాస్యాదజాదౌ విభ

నిర్జరసః-నిర్జరస్య	నిర్జరసోః-నిర్జరయోః	నిర్జరసాం-నిర్జరాణాం
నిర్జరసి-నిర్జరే	నిర్జరసోః-నిర్జరయోః	నిర్జరేషు

ఏవమజరాదయో జరాశబ్దాంతాః

(౧) అకారాంతఃపుల్లింగఃపాదశబ్దః

పాదః	పాదౌ	పాదాః
పదం	పాదౌ	పదః-పాదాన్
పదా-పాదేన	పద్భ్యాం-పాదాభ్యాం	పద్భిః-పాదైః
పదే-పాదాయ	పద్భ్యాం-పాదాభ్యాం	పద్భ్యః-పాదేభ్యః
పదః-పాదాత్	పద్భ్యాం-పాదాభ్యాం	పద్భ్యః-పాదేభ్యః
పదః-పాదస్య	పదోః-పాదయోః	పదాం-పాదానాం
పది-పాదే	పదోః-పాదయోః	పత్సు-పాదేషు

అకారాంతఃపుల్లింగో దంతశబ్దః

దంతః	దంతౌ	దంతాః
హేదంత	హేదంతౌ	హేదంతాః
దంతం	దంతౌ	దతః-దంతాన్
దతా-దంతేన	దద్భ్యాం-దంతాభ్యాం	దద్భిః-దంతైః
దతే-దంతాయ	దద్భ్యాం-దంతాభ్యాం	దద్భ్యః-దంతేభ్యః
దతః-దంతాత్	దద్భ్యాం-దంతాభ్యాం	దద్భ్యః-దంతేభ్యః
దతః-దంతస్య	దతోః-దంతయోః	దతాం-దంతానాం
దతి-దంతే	దతోః-దంతయోః	దత్సు-దంతేషు

క్త్వా పరతః॥పదాంగాధికారే తస్యతదంతస్యచ।ఇతి జరాశబ్దాంతేపిభవతి

(౧)పద్దన్నోమాస్హృన్నిశసన్యూషన్ దోషన్యకన్ శకన్నుదన్నాసన్ శస్ప్రభృతిషు ॥ పాదదంతనాసికామాసహృదయనిశాఅసృగ్యూషదోస్ యకృత్ శకృత్ ఉదకఆస్య ఏషాంపదాదయ ఆదేశాస్సుశ్శస్సాదౌ వా ॥ పద్దన్నితి సూత్రేప్రభృతి గ్రహణంప్రకారార్థం ॥ తథాచ

అకారాంతఃపుల్లింగో మాసశబ్దః

మాసః	మాసౌ	మాసాః
హేమాస	హేమాసౌ	హేమాసాః
మాసం	మాసౌ	మాసః-మాసాన్
మాసా-మాసేన	మాభ్యాం-మాసాభ్యాం	మాభిః-మాసైః
మాసే-మాసాయ	మాభ్యాం-మాసాభ్యాం	మాభ్యః-మాసేభ్యః
మాసః-మాసాత్	మాభ్యాం-మాసాభ్యాం	మాభ్యః-మాసేభ్యః
మాసః-మాసస్య	మాసోః-మాసయోః	మాసాం-మాసానాం
మాసి-మాసే	మాసోః-మాసయోః	మాస్సు-మాసేషు

అకారాంతఃపుల్లింగో యూషశబ్దః మంథదండః క్వథితధాన్యసారశ్చ

యూషః	యూషౌ	యూషాః
హేయూష	హేయూషౌ	హేయూషాః
యూషం	యూషౌ	యూష్ణః- యూషాన్

యూష్ణా-యూషేణ॥యూషభ్యాం-యూషాభ్యాం॥యూషభిః-యూషైః యూష్ణే-యూషాయ॥యూషభ్యాం-యూషాభ్యాం॥యూషభ్యః-యూషేభ్యః॥—యూష్ణః-యూషాత్ ॥ యూషభ్యాం-యూషాభ్యాం ॥ యూషభ్యః-యూషేభ్యః॥—యూష్ణః-యూషస్య॥ యూష్ణోః-యూషయోః ॥ యూష్ణాం-యూషాణాం॥— యూష్ణి-యూషణి-యూషే॥ యూష్ణోః-యూషయోః॥యూషసు-యూషేషు ॥

జశ్శాన్యమపి దోషన్నాదేశో భాష్యేకకుద్దోషణీఇత్యుదాహృతః ॥ తేనపదంఘ్రిశ్చరణో౽స్త్రియాం ॥ స్వాంతంహృన్మానసంమన ఇత్యాదిసంగచ్ఛతే ॥ దోశ్శబ్దస్య నపుంసకత్వ మప్యతఏవ భాష్యాత్ ॥ తేనదక్షిణందోర్నిశాచరఇతిసంగచ్ఛతే । భుజబాహూప్రవేష్టోదోరితి సాహత్పుంస్త్వమపి ॥ దోషంతస్య తథావిధస్య భజతఇతి ॥

(౧)అకారాంతఃపుల్లింగో ద్వ్యహ్నశబ్దః॥ ద్వయోరహ్నోర్భవః ద్వ్యహ్నః-ద్వ్యహాని-ద్వ్యహ్ని ॥ ద్వ్యహ్నయోః ॥ ద్వ్యహ్నేషు ॥ శేషంరామవత్ ॥ ఏవం త్రిష్వహస్సుభవః త్ర్యహ్న ఇత్యాది స్సంఖ్యాపూర్వః ॥ విగతమహః వ్యహ్నః । అహ్నస్సాయం సాయాహ్నః ఇతిచ॥

ఆకారాంతఃపుల్లింగో హాహాశబ్దః- గంధర్వః

హాహాః	హాహౌ	హాహాః
హేహాహాః	హేహాహౌ	హేహాహాః
హాహాం	హాహౌ	హాహాన్
హాహా	హాహాభ్యాం	హాహాభిః
హాహై	హాహాభ్యాం	హాహాభ్యః
హాహాః	హాహాభ్యాం	హాహాభ్యః
హాహాః	హాహౌః	హాహాం
హాహే	హాహౌః	హాహాసు

ఆకారాంతఃపుల్లింగో విశ్వపాశబ్దః

విశ్వపాః	విశ్వపౌ	విశ్వపాః
హేవిశ్వపాః	హేవిశ్వపౌ	హేవిశ్వపాః
విశ్వపాం	విశ్వపౌ	విశ్వపః
విశ్వపా	విశ్వపాభ్యాం	విశ్వపాభిః
విశ్వపే	విశ్వపాభ్యాం	విశ్వపాభ్యః
విశ్వపః	విశ్వపాభ్యాం	విశ్వపాభ్యః
విశ్వపః	విశ్వపోః	విశ్వపాం
విశ్వపి	విశ్వపోః	విశ్వపాసు

ఏవంసోమపాశంఖధ్మాదయోప్యాదంతాః

---

(౧)సూ॥ సంఖ్యావిసాయపూర్వస్యాహ్నస్యాహన్నన్యతరస్యాంఙౌ సంఖ్యాదిపూర్వస్యాహ్నస్యాహన్నాదేశో వాస్యాజ్ఞౌ। ద్వహ్ని

(౧) ఇకారాంతఃపుల్లింగోహరిశబ్దః

హరిః	హరీ	హరయః
హేహరే	హేహరీ	హేహరయః
హరిం	హరీ	హరీన్
హరిణా	హరిభ్యాం	హరిభిః
హరయే	హరిభ్యాం	హరిభ్యః
హరేః	హరిభ్యాం	హరిభ్యః
హరేః	హర్యోః	హరీణాం
హరౌ	హర్యోః	హరిషు

ఏవం శ్రీపత్యగ్నిరవికవ్యాదయః

ఇకారాంతఃపుల్లింగస్సఖిశబ్దః

సఖా	సఖాయౌ	సఖాయః
హేసఖే	హేసఖాయౌ	హేసఖాయః
సఖాయం	సఖాయౌ	సఖీన్
సఖ్యా	సఖిభ్యాం	సఖిభిః
సఖ్యే	సఖిభ్యాం	సఖిభ్యః
సఖ్యుః	సఖిభ్యాం	సఖిభ్యః
సఖ్యుః	సఖ్యోః	సఖీనాం
సఖ్యౌ	సఖ్యోః	సఖిషు

శోభనస్సఖాసుసఖా- అతిశయితస్సఖా అతిసఖాఇతి తత్పురుషే పరమస్సఖాయస్య సపరమసఖాఇతి బహువ్రీహౌచ ద్వితీయావిభక్త్యంతం సఖివత్ తృతీయాదౌ హరివత్ । సఖాయమతిక్రాంతోऽతిసఖః । రామవత్ । సఖిమతిక్రాంతోऽతిసఖిఃహరివత్ ॥

---

(౧)సూ॥ శేషోఘ్యసఖి ॥ అనదీసంజ్ఞౌహ్రస్వౌయావివర్ణోవర్ణౌ తదంతం సఖివర్జంఘిసంజ్ఞంస్యాత్ ॥ ఘిసంజ్ఞాయాం। ఆఙోనాऽస్త్రియాం। ఘి అచ్చఘేఃఇతిప్రవర్తంతే॥సఖిశబ్దేఘిసంజ్ఞానిషేధాన్నతత్కార్యం

(౧) ఇకారాంతఃపుల్లింగః పతిశబ్దః

పతిః	పతీ	పతయః
హేపతే	హేపతీ	హేపతయః
పతిం	పతీ	పతీన్
పత్యా	పతిభ్యాం	పతిభిః
పత్యే	పతిభ్యాం	పతిభ్యః
పత్యుః	పతిభ్యాం	పతిభ్యః
పత్యుః	పత్యోః	పతీనాం
పత్యౌ	పత్యోః	పతిషు

పతిశబ్దాంతాభూపత్యాదయోహరివత్ ॥

ఇకారాంతఃపుల్లింగో నిత్యంబహువచనః కతిశబ్దః

కతి। కతి। కతిభిః । కతిభ్యః । కతిభ్యః । కతీనాం । కతిషు॥

ఇకారాంతఃపుల్లింగో నిత్యంద్వివచనో ద్విశబ్దః

ద్వౌ । ద్వౌ । ద్వాభ్యాం। ద్వాభ్యాం।ద్వాభ్యాం। ద్వయోః। ద్వయోః

ఇకారాంతఃపుల్లింగోనిత్యంబహువచన త్రిశబ్దః

త్రయః । త్రీన్ । త్రిభిః । త్రిభ్యః । త్రిభ్యః।త్రయాణాం । త్రిషు ॥
పరమద్వౌ । పరమత్రయః ఇత్యాదిద్వి త్రిశబ్దవత్ ॥ ప్రియద్విః । ప్రియత్రిరిత్యాది బహువ్రీహౌ ద్వావతిక్రాంతో అతిద్విః త్రీనతిక్రాంతో అతిత్రిరిత్యాది తత్పురుషేచ హరివత్ । ప్రియత్రయాణామితికేచిత్ ॥

(౨) ఇకారాంతఃపుల్లింగ ఔడులోమిశబ్దః

ఔడులోమిః	ఔడులోమీ	ఉడులోమాః

ఏవం సర్వత్ర ఏకత్వద్విత్వయోరిఞ్ప్రత్యయేహరివత్ । బహుత్వే।వా। లోమ్నోపత్యేషుబహుష్వకారో వక్తవ్యః।ఇత్యప్రత్యయేరామవత్ ॥

---

(౧) సూ॥ పతిస్సమాసఏవ ॥ పతిశబ్దస్సమాసఏవఘిసంజ్ఞస్స్యాత్ ॥ ఇతి నియమేనాసమాసేఘిత్వాభావాన్నతత్కార్యం ॥పత్యాపత్యేపత్యుః పత్యౌ । సమాసేతు భూపతినా। భూపతయే । భూపతేః । భూ

ఈకారాంతః పుల్లింగో వాతప్రమీశబ్దః — వాతప్రమీరిత్యుణాది సూత్రేణ మాఙః ఈప్రత్యయః కిత్ వాతం ప్రమిమీతే వాతప్రమీః ॥

వాతప్రమీః	వాతప్రమ్యౌ	వాతప్రమ్యః
హే వాతప్రమీః	హే వాతప్రమ్యౌ	హే వాతప్రమ్యః
వాతప్రమీం	వాతప్రమ్యౌ	వాతప్రమీన్
వాతప్రమ్యా	వాతప్రమీభ్యాం	వాతప్రమీభిః
వాతప్రమ్యే	వాతప్రమీభ్యాం	వాతప్రమీభ్యః
వాతప్రమ్యః	వాతప్రమీభ్యాం	వాతప్రమీభ్యః
వాతప్రమ్యః	వాతప్రమ్యోః	వాతప్రమ్యాం
వాతప్రమి	వాతప్రమ్యోః	వాతప్రమీషు

క్విబంతవాతప్రమీశబ్దస్య అమి, శసి, ఙౌ చ విశేషః వాతప్రమ్యం । వాతప్రమ్యః । వాతప్రమ్యి ॥—॥ ఏవం యయీపప్యాదయః । యాంత్యనేన యయీర్మార్గః —పాతిలోకమితి పపీస్సూర్యః ॥

(౧) ఈకారాంతః పుల్లింగో బహుశ్రేయసీశబ్దః

బహుశ్రేయసీ	బహుశ్రేయస్యౌ	బహుశ్రేయస్యః
హే బహుశ్రేయసి	హే బహుశ్రేయస్యౌ	హే బహుశ్రేయస్యః
బహుశ్రేయసీం	బహుశ్రేయస్యౌ	బహుశ్రేయసీన్
బహుశ్రేయస్యా	బహుశ్రేయసీభ్యాం	బహుశ్రేయసీభిః
బహుశ్రేయస్యై	బహుశ్రేయసీభ్యాం	బహుశ్రేయసీభ్యః
బహుశ్రేయస్యాః	బహుశ్రేయసీభ్యాం	బహుశ్రేయసీభ్యః
బహుశ్రేయస్యాః	బహుశ్రేయస్యోః	బహుశ్రేయసీనాం
బహుశ్రేయస్యాం	బహుశ్రేయస్యోః	బహుశ్రేయసీషు

---

(౧) బహ్వ్యః శ్రేయస్యో యస్యేతి బహువ్రీహౌ ఉపసర్జనహ్రస్వస్య ఈయసో బహువ్రీహౌ నేతి వాచ్యమితి నిషేధః ॥ సూ ॥ యూ స్త్ర్యాఖ్యౌ నదీ ॥ ఈదూదంతౌ నిత్యస్త్రీలింగౌ నదీసంజ్ఞౌ స్తః । ప్రత్య

ఏవంబహుశ్రేయసీ(స్త్రీ) యయపీయసీఇత్యాదయః

లక్ష్మీమతిక్రాంతోఽతి లక్ష్మీః ఇతి ప్రథమైకవచనే విసర్గోఽవిశేషః

శేషం బహుశ్రేయసీవత్ ॥

(౧) ఈకారాంతఃపుల్లింగః ప్రధీశబ్దః

ప్రధీః	ప్రధ్యౌ	ప్రధ్యః
హే ప్రధీః	హే ప్రధ్యౌ	హే ప్రధ్యః
ప్రధ్యం	ప్రధ్యౌ	ప్రధ్యః
ప్రధ్యా	ప్రధీభ్యాం	ప్రధీభిః
ప్రధ్యై	ప్రధీభ్యాం	ప్రధీభ్యః
ప్రధ్యః	ప్రధీభ్యాం	ప్రధీభ్యః
ప్రధ్యః	ప్రధ్యోః	ప్రధ్యాం
ప్రధ్యి	ప్రధ్యోః	ప్రధీషు

ఏవమున్నీః సేనానీః గ్రామణీరిత్యాదినీశబ్దాంతానాం రూపం ॥ సప్త

మ్యేకవచనే ఉన్న్యాం సేనాన్యాం గ్రామణ్యామిత్యాది ర్విశేషః ॥

తెపుంవిశేషణత్వేన స్త్రీత్వాభావేపి ।వా। ప్రథమలింగగ్రహణంచ॥

పూర్వం స్త్రాఖ్యస్యోపసర్జనత్వేపి నదీత్వం వక్ష్యమిత్యర్థః ॥ ఇతిన

దీసంజ్ఞాయాం । సూ ॥ అంబార్థనద్యోర్హ్రస్వః । ఆణ్నద్యాః । ఙే

రామ్నద్యామ్నీభ్యః । ఇత్యాదికం ప్రవర్తతే । ప్రథమైకవచనేదీర్ఘ

జ్యంతత్వాత్సులోపః ॥ లక్ష్మీరిత్యస్యజ్యంతత్వాభావాన్నసులోపః । ద్వి

తీయాబహువచనే । తస్మాచ్ఛసోనః పుంసీతి నకారాదేశః। షష్ఠీబహువ

చనే హ్రస్వనద్యాపోనుడితి నుడాగమః ॥

(౧) ప్రకృష్టంధ్యాయతీతి ప్రధీః । సూ ॥ ఏరనేకాచోఽసంయోగ

పూర్వస్య । ధాత్వవయవసంయోగ పూర్వోనభవతియఇవర్ణ స్తదంతో

యోధాతు స్తదంతస్యానేకాచోఽంగస్యయణ్ స్యాదజాదౌ ప్రత్యయేపరే

ఇతి యణాదేశః ॥

(౧) ఈకారాంతఃపుంలిగస్సుధీశబ్దః

సుధీః	సుధియౌ	సుధియః
హేసుధీః	హేసుధియౌ	హేసుధియః
సుధియం	సుధియౌ	సుధియః
సుధియా	సుధీభ్యాం	సుధీభిః
సుధియే	సుధీభ్యాం	సుధీభ్యః
సుధియః	సుధీభ్యాం	సుధీభ్యః
సుధియః	సుధియోః	సుధియాం
సుధియి	సుధియోః	సుధీషు

ఏవంశుద్ధధీః నీశబ్దోప్యేవం సప్తమ్యేకవచనే నియామితి విశేషః ॥

ఉకారాంతఃపుల్లింగో గురుశబ్దః

గురుః	గురూ	గురవః
హేగురో	హేగురూ	హేగురవః
గురుం	గురూ	గురూన్
గురుణా	గురుభ్యాం	గురుభిః
గురవే	గురుభ్యాం	గురుభ్యః
గురోః	గురుభ్యాం	గురుభ్యః
గురోః	గుర్వోః	గురూణాం
గురౌ	గుర్వోః	గురుషు

ఏవం విష్ణువాయుభాన్వాదయః

(౧) సుష్ఠుధ్యాయతీతిసుధీః ॥ సూ ॥ నభూసుధియోః । ఏరనేకాచోసంయోగపూర్వస్య ఇత్యాదిసుపి । ఇతి నయణ్ ॥ సూ ॥ అచిశ్నుధాతుభ్రువాంయ్వోరియఙువఙౌ । శ్నుప్రత్యయాంతస్య ఇవర్ణోవర్ణాంతధాతోః భ్రూ ఇత్యస్యచాంగస్య ఇయఙువఙౌస్తోఽజాదౌ ప్రత్యయేపరే । ఇతీయఙ్ ॥

(౧) ఉకారాంతః పుల్లింగః క్రోష్టుశబ్దః- జంబుకః

క్రోష్టా	క్రోష్టారౌ	క్రోష్టారః
హే క్రోష్టో	హే క్రోష్టారౌ	హే క్రోష్టారః
క్రోష్టారం	క్రోష్టారౌ	క్రోష్టూన్
క్రోష్ట్రా, క్రోష్టునా	క్రోష్టుభ్యాం	క్రోష్టుభిః
క్రోష్ట్రే, క్రోష్టవే	క్రోష్టుభ్యాం	క్రోష్టుభ్యః
క్రోష్టుః, క్రోష్టోః	క్రోష్టుభ్యాం	క్రోష్టుభ్యః
క్రోష్టుః, క్రోష్టోః	క్రోష్ట్రోః, క్రోష్ట్వోః	క్రోష్టూనాం
క్రోష్టరి, క్రోష్టౌ	క్రోష్ట్రోః, క్రోష్ట్వోః	క్రోష్టుషు

ఏవం ప్రియక్రోష్ట్వాదయః క్రోష్టుశబ్దాంతాః

ఊకారాంతః పుల్లింగో హూహూశబ్దః

హూహూః	హూహ్వౌ	హూహ్వః

---

(౧) సూ ॥ తృజ్వత్క్రోష్టుః । క్రోష్టుశబ్దస్తృజంతవద్రూపం లభతే అసంబుద్ధౌ సర్వనామస్థానే పరే । క్రోష్టుశబ్దస్థానే క్రోష్టృశబ్దః ప్రయోక్తవ్య ఇత్యర్థః ॥ సూ ॥ ఋతో ఙిసర్వనామస్థానయోః । ఙౌ సర్వనామస్థానే చ పరే ఋదంతాంగస్య గుణస్స్యాదితి ప్రాప్తే ॥ సూ ॥ ఋదుశనస్పురుదంసోఽనేహసాం చ ॥ ఋదంతానాముశనసాదీనాం చానఙ్స్యాదసంబుద్ధౌ సౌ పరే । ఇత్యనఙ్ । సూ ॥ అప్తృన్తృచ్ స్వసృనప్తృనేష్టృత్వష్టృక్షత్తృహోతృపోతృప్రశాస్తౄణాం ॥ అబాదీనాముపధాయా దీర్ఘస్స్యాదసంబుద్ధౌ సర్వనామస్థానే పరే ॥ నప్త్రాదిగ్రహణం నియమార్థం ఉణాదివ్యుత్పన్నానాం తృన్తృజంతానాం చేద్భవతి తర్హి నప్త్రాదీనామేవేతి । తేన పితృభ్రాతృమాతృజామాతృప్రభృతీనాం న దీర్ఘః । ఉద్గాతృశబ్దస్య భవత్యేవ । సమర్థసూత్రే ఉద్గాతార ఇతి భాష్యప్రయోగాత్ సూ ॥ విభాషా తృతీయాదిష్వచి ॥ అజాదిషు తృతీయాదిషు క్రోష్టుస్తృజ్వత్ । క్రోష్ట్రా । క్రోష్టునేత్యాది ॥

తా

అజంతపుంల్లింగశబ్దాః

హేహాహాహాః	హేహాహా స్వ	హేహాహాహ్వాః
హాహాహాం	హాహాహ్వా	హాహాహాన్
హాహాహ్వా	హాహాహాభ్యాం	హాహాహాభిః
హాహా హ్వై	హాహాహాభ్యాం	హాహాహాభ్యః
హాహాహ్వాః	హాహాహాభ్యాం	హాహాహాభ్యః
హాహాహ్వాః	హాహాహ్వోః	హాహాహ్వాం
హాహాహ్వి	హాహాహ్వోః	హాహాహాసు

చమూమతిక్రాంతోతిచమూరితి । నదీకార్యంవిశేషః ॥—హేఅతిచము ।
అతిచమ్వై । అతిచమ్వాః । అతిచమ్వాః । అతిచమూనాం । అచమ్వాం
ఇతి । శేషం హాహాహావత్ ॥

(౧) ఊకారాంతఃపుల్లింగస్సులూశబ్దః

సులూః	సుల్వౌ	సుల్వః
హేసులూః	హేసుల్వౌ	హేసుల్వః
సుల్వం	సుల్వౌ	సుల్వః
సుల్వా	సులూభ్యాం	సులూభిః
సుల్వే	సులూభ్యాం	సులూభ్యః
సుల్వః	సులూభ్యాం	సులూభ్యః
సుల్వః	సుల్వోః	సుల్వాం
సుల్వి	సుల్వోః	సులూషు

ఏవం ఖలపూవర్షాభూదృన్భూకరభూపునర్భ్వాదయః

---

(౧) సూ ॥ ఓస్సుపి॥ ధాత్వవయవ సంయోగపూర్వోనభవతి యఉవర్ణస్తదంతో యోధాతు స్తదంతస్యానేకాచోంగస్యయణ్ స్యాదజాదౌసుపి గతికారకేతరపూర్వపదస్య యణ్ నేష్యతే। తేనపరమలూశబ్దేయణ్న।సూ। వర్షాభ్వశ్చ । అస్యోవర్ణస్యయణ్ స్యాదచిసుపి ।వా॥ దృన్కరపునఃపూర్వస్య భువోయణ్వక్తవ్యః।కారేతిపాఠేకరపవకారఃస్వార్థికఃప్రజ్ఞాద్యణ్ ॥

ఊకారాంతఃపుల్లింగ స్వభూశబ్దః

స్వభూః	స్వభు	స్వభువః
హేస్వభూః	హేస్వభువౌ	హేస్వభువః
స్వభువం	స్వభువౌ	స్వభువః
స్వభువా	స్వభూభ్యాం	స్వభూభిః
స్వభువె	స్వభూభ్యాం	స్వభూభ్యః
స్వభువః	స్వభూభ్యాం	స్వభూభ్యః
స్వభువః	స్వభువోః	స్వభువాం
స్వభువి	స్వభువోః	స్వభూషు

ఏవం కటప్రూః స్వయంభూరిత్యాది భూశబ్దాంతాశ్చ

ఋకారాంతఃపుల్లింగో ధాతృశబ్దః

ధాతా	ధాతారౌ	ధాతారః
హేధాతః	హేధాతారౌ	హేధాతారః
ధాతారం	ధాతారౌ	ధాతౄన్
ధాత్రా	ధాతృభ్యాం	ధాతృభిః
ధాత్రె	ధాతృభ్యాం	ధాతృభ్యః
ధాతుః	ధాతృభ్యాం	ధాతృభ్యః
ధాతుః	ధాత్రోః	ధాతౄణాం
ధాతరి	ధాత్రోః	ధాతృషు

ఏవం నప్తా జ్ఞాతా కర్తాగంతాఇత్యాదయః

పితా	పితరౌ	పితరః
హేపితః	హేపితరౌ	హేపితరః
పితరం	పితరౌ	శేషం ధాతృవత్ ॥

ఏవం జామాతృభ్రాత్రాదయః ॥

నృశబ్దశ్చైవం । షష్ఠీబహువచనె ॥ సూ ॥ నృచ । నృఇత్యస్యనామివా దీర్ఘస్స్యాత్ ॥ నృణాం నౄణామితి విశేషః॥

ౠకారాంతౌ పుల్లింగౌ కౄతౄశబ్దౌ । కౄ విక్షేపే । తౄ ప్లవనతరణయోః । అనయోరనుకరణే ప్రకృతివదనుకరణమితి వైకల్పికాతిదేశాదిత్త్వోపరత్వం ॥ కీః । కిరౌ । కిరః । తీః । తిరౌ । తిరః ఇత్యాదిగీర్వత్ ।

ఌకారాంతః పుల్లింగో గమ్లృశబ్దః

గమ్లృ గతౌ । శక్లృ శక్తౌ । అనయోరనుకరణే అసచ్ । గుణవిషయే లపరత్వం। గమా । గమలౌ । గమలః । హే గమల్ । హే గమలౌ । హే గమలః గమలం । గమలౌ । గమౄన్ ॥—॥ గమ్లా । గమ్లృభ్యాం । గమ్లృభిః ॥ గమ్లే । గమ్లృభ్యాం । గమ్లృభ్యః ॥—॥ గముల్ । గమ్లృభ్యాం । గమ్లృభ్యః —గముల్ । గమ్లోః । గమ్లాం ॥—॥ గమలి । గమ్లోః । గమ్లృషు ॥ ఏవం శక్లృశబ్దోఽపి ॥

ఎకారాంతః పుల్లింగస్సేశబ్దః ॥ ఇనాకామేన సహితః

సేః । సయౌ । సయః ॥ — ॥ హే సే । హే సయౌ । హే సయః ॥ సయం । సయౌ । సయః ॥—॥ సయా । సేభ్యాం । సేభిః ॥—॥ సయే సేభ్యాం । సేభ్యః ॥—॥ సేః । సేభ్యాం । సేభ్యః ॥—॥ సేః । సయోః సయాం ॥—॥ సయి । సయోః । సేషు ॥—॥ ఏవం స్మృతఇః కామో యేనసః స్మృతేః ఇత్యాది ॥

ఓకారాంతః పుల్లింగో గోశబ్దః - వృషభాదిః

గౌః । గావౌ । గావః ॥—॥ హే గౌః । హే గావౌ । హే గావః ॥— గాం । గావౌ । గాః ॥—॥ గవా । గోభ్యాం । గోభిః॥—॥ గవే । గోభ్యాం । గోభ్యః ॥—॥ గోః । గోభ్యాం । గోభ్యః ॥—॥ గోః । గవోః । గవాం ॥—॥ గవి । గవోః । గోషు ॥—॥ ఏవం శోభనా ద్యౌర్యస్మిన్ సః సుద్యోః । ఉశ్శంభుః స్మృతో యేన సః స్మృతోరిత్యాది ॥

ఐకారాంతః పుల్లింగో రైశబ్దః - సూ॥ రాయోహలి॥ రైశబ్దస్యాకారోఽన్తాదేశస్స్యాద్ధలివిభక్తౌ । అచి ఆయాదేశః ॥

। రాయౌ । రాయః ॥—॥ హే రాః । హే రాయౌ । హే రాయః॥

రాయం । రాయౌ । రాయః ॥—॥ రాయా । రాభ్యాం । రాభిః ॥—॥ రాయే । రాభ్యాం । రాభ్యః ॥—॥ రాయః । రాభ్యాం । రాభ్యః ॥—॥ రాయః । రాయోః । రాయాం ॥—॥ రాయి । రాయోః । రాసు ॥

ఔకారాన్తః పుల్లింగో గ్లౌశబ్దః - చన్ద్రః

గ్లౌః । గ్లావౌ । గ్లావః ॥—॥ హే గ్లౌః । హే గ్లావౌ । హే గ్లావః ॥—॥ గ్లావం । గ్లావౌ । గ్లావః ॥—॥ గ్లావా । గ్లౌభ్యాం । గ్లౌభిః ॥—॥ గ్లావే । గ్లౌభ్యాం । గ్లౌభ్యః ॥—॥ గ్లావః । గ్లౌభ్యాం । గ్లౌభ్యః ॥—॥ గ్లావః । గ్లావోః । గ్లావాం ॥—॥ గ్లావి । గ్లావోః । గ్లౌషు ॥—॥ ఏవం సునౌరిత్యాదయః ॥ ——ఇత్యజన్తాః పుల్లింగాః ॥——

* అథాజన్తస్త్రీలింగశబ్దాః *

ఆకారాన్తస్త్రీలింగో రమాశబ్దః

రమా	రమే	రమాః
హే రమే	హే రమే	హే రమాః
రమాం	రమే	రమాః
రమయా	రమాభ్యాం	రమాభిః
రమాయై	రమాభ్యాం	రమాభ్యః
రమాయాః	రమాభ్యాం	రమాభ్యః
రమాయాః	రమయోః	రమాణాం
రమాయాం	రమయోః	రమాసు

(౧) అంబా అక్కా అల్లా ఏషాం సంబుద్ధౌ ॥ హే అంబ । హే అక్క । హే అల్ల ఇతి హ్రస్వో విశేషః శేషం రమావత్ ॥ అంబాడా అంబాలా అంబికా శబ్దాస్సర్వత్ర రమావత్ ॥

---

(౧) సూ॥ అంబార్థనద్యోర్హ్రస్వః । అంబార్థానాం నద్యన్తానాం చ హ్రస్వస్స్యాత్సంబుద్ధౌ । హే అంబ । హే అక్క । హే అల్ల ॥ వా॥ డలకవతీనాం ప్రతిషేధః । డలకాః ప్రవృత్తాం న హ్రస్వః ॥ హే [illegible]

అజంత స్త్రీలింగ శబ్దాః

(౧) ఆకారాంతః స్త్రీలింగః పృతనాశబ్దః

పృతనా	పృతనే	పృతనాః
హేపృతనే	హేపృతనే	హేపృతనాః
పృతనాం	పృతనే	పృతః।పృతనాః
పృతా।పృతనయా	పృద్భ్యాం।పృతనాభ్యాం	పృద్భిః।పృతనాభిః
పృతే।పృతనాయై	పృద్భ్యాం।పృతనాభ్యాం	పృద్భ్యః॥పృతనాభ్యః
పృతః।పృతనాయాః	పృద్భ్యాం।పృతనాభ్యాం	పృద్భ్యః।పృతనాభ్యః
పృతః।పృతనాయాః	పృతోః।పృతనయోః	పృతాం।పృతనానాం
పృతి।పృతనాయాం	పృతోః।పృతనయోః	పృత్సు।పృతనాసు

(౨) ఇకారాంత స్త్రీలింగో మతిశబ్దః

మతిః	మతీ	మతయః
హేమతే	హేమతీ	హేమతయః
మతిం	మతీ	మతీః
మత్యా	మతిభ్యాం	మతిభిః
మత్యై।మతయే	మతిభ్యాం	మతిభ్యః
మత్యాః।మతేః	మతిభ్యాం	మతిభ్యః
మత్యాః। మతేః	మత్యోః	మతీనాం
మత్యాం।మతౌ	మత్యోః	మతిషు

ఏవం శ్రుతి స్మృత్యాదయః ॥ కతిశబ్దః పుంవత్ ॥

---

(౧) వా॥ మాంసపృతనాసానూనాం మాంస్పృత్ స్నవో వాచ్యాః శసాదౌ వా । ఇతి పృతనాశబ్దస్య పృత్ ఇత్యాదేశ వికల్పః॥

(౨) సూ॥ ఙితి హ్రస్వశ్చ ॥ ఇయఙువఙ్ స్థానౌ స్త్రీశబ్దభిన్నౌ నిత్యస్త్రీలింగావీమూతౌ హ్రస్వౌ చ ఇవర్ణోవర్ణౌ స్త్రియాం వా నసంజ్ఞౌ స్తౌ ఙితి పరే । ఇతి ఙెఙసిఙస్ఙిషు నదీసంజ్ఞావికల్పః ॥

ఇకారాంతస్త్రీలింగో నిత్యంద్వివచనో ద్విశబ్దః

ద్వే। ద్వే। ద్వాభ్యాం। ద్వాభ్యాం ౩। ద్వయోః। ద్వయోః॥

(౧) ఇకారాంతస్త్రీలింగో నిత్యంబహువచనస్త్రిశబ్దః

తిస్రః। తిస్రః। తిసృభిః। తిసృభ్యః ౨। తిసృణాం। తిసృషు।

ఈకారాంతస్త్రీలింగో గౌరీశబ్దః

గౌరీ	గౌర్యౌ	గౌర్యః
హేగౌరి	హేగౌర్యౌ	హేగౌర్యః
గౌరీం	గౌర్యౌ	గౌరీః
గౌర్యా	గౌరీభ్యాం	గౌరీభిః
గౌర్యై	గౌరీభ్యాం	గౌరీభ్యః
గౌర్యాః	గౌరీభ్యాం	గౌరీభ్యః
గౌర్యాః	గౌర్యోః	గౌరీణాం
గౌర్యాం	గౌర్యోః	గౌరీషు

ఏవం సఖీవాణీ నద్యాదయః

లక్ష్మీః, తరీః, తంత్రీః, ఇతిసావిసర్గో విశేషః। శేషం గౌరీవత్॥

(౧) సూ॥ త్రిచతురోః స్త్రియాం తిసృచతసృ। స్త్రీలింగయో రేతయో రేతావాదేశౌస్తో విభక్తౌపరతః॥ సూ॥ నతిసృచతసృ॥ ఏతయో ర్నామిదీర్ఘో నస్యాత్॥ స్త్రియామితి త్రిచతురో ర్విశేషణాన్నేహ ప్రియాస్త్రయః స్త్రియో వా యస్యా స్సా ప్రియత్రిరిత్యాది। మతివత్। ప్రియా స్తిస్రో యస్య సఇతి విగ్రహేతు। ప్రియతిసా। ప్రియతిస్రౌ। ప్రియతిస్రః। ప్రియతిస్రమిత్యాది॥ ప్రియతిసృణాం। ప్రియా స్తిస్రో యస్య తత్కులం ప్రియత్రి॥ నలుమతేతి నిషేధస్యానిత్యత్వే॥ ప్రియతిసృ ఇతిచ॥ ప్రియతిసృణీ। ప్రియతిసృణి। భాషితపుంస్కత్వా త్తృతీయాదిషు పర్యాయేణానుమ్రభావా। ప్రియతిస్రా। ప్రియతిసృణేత్యాది॥

(౧) స్త్రీ । స్త్రియౌ । స్త్రియః ॥—॥ హే స్త్రి । హే స్త్రియౌ । హే స్త్రియః ॥—॥ స్త్రియం । స్త్రీం । స్త్రియౌ । స్త్రియః । స్త్రీః ॥—॥ స్త్రియా । స్త్రీభ్యాం । స్త్రీభిః ॥—॥ స్త్రియై । స్త్రీభ్యాం । స్త్రీభ్యః ॥ స్త్రియాః । స్త్రీభ్యాం । స్త్రీభ్యః ॥—॥ స్త్రియాః । స్త్రియోః । స్త్రీణాం ॥—॥ స్త్రియాం । స్త్రియోః । స్త్రీషు ॥

(౨) శ్రీః । శ్రియౌ । శ్రియః ॥—॥ హే శ్రీః । హే శ్రియౌ । హే శ్రియః ॥ శ్రియం । శ్రియౌ । శ్రియః ॥—॥ శ్రియా । శ్రీభ్యాం । శ్రీభిః ॥—॥ శ్రియై । శ్రియే । శ్రీభ్యాం । శ్రీభ్యః ॥—॥ శ్రియాః । శ్రియః । శ్రీభ్యాం । శ్రీభ్యః ॥—॥ శ్రియాః । శ్రియః । శ్రియోః । శ్రీణాం । శ్రియాం ॥—॥ శ్రియాం । శ్రియి । శ్రియోః । శ్రీషు ॥ ఏవం హ్రీభీరపి

---

(౧) సూ॥ స్త్రియాః । స్త్రీశబ్దస్య ఇయఙాదేశస్స్యాదజాదౌ ప్రత్యయే పరే ॥ సూ ॥ వామ్శసోః । అమిశసిచ స్త్రియావా ఇయఙాదేశస్స్యాత్

(౨) శ్రయతీతి శ్రీః । క్విబ్వచీత్యాదినా క్విప్ దీర్ఘశ్చ । అజ్యంతత్వాన్నసులోపః ॥ సూ ॥ నేయఙువఙ్స్థానావస్త్రీ ॥ ఇయఙువఙోః స్థితిర్యయోస్తావీదూతౌ నదీసంజ్ఞౌ న స్తో న తు స్త్రీ । ఇతి నదీత్వాభావాత్సంబుద్ధౌ న హ్రస్వః ॥ ఙేచ శ్రీజస్ జిషుజితి హ్రస్వశ్చేతి నదీసంజ్ఞావికల్పాద్రూపద్వయం ॥ సూ ॥ వామి ॥ ఇయఙువఙ్స్థానౌ స్త్ర్యాఖ్యౌ యూ ఆమి వా నదీసంజ్ఞౌ స్తో న తు స్త్రీ । ఇత్యామి రూపద్వయం । ప్రధీశబ్దస్య వృత్తికారాదీనాం మతే లక్ష్మీవద్రూపం । పదాంతరం వినాపి స్త్రియాం వర్తమానత్వం నిత్యస్త్రీత్వమితి స్వీకారాత్ ॥ లింగాంతరానభిధాయకత్వం తదితి కైయటమతే పుంవద్రూపం ॥ ప్రకృష్టాధీరితి విగ్రహే తు లక్ష్మీవదేవ । అమిశసిచ ప్రధ్యం ప్రధ్యః ఇతి విశేషః । సుష్ఠుధీర్యస్యాః సుష్ఠుధ్యాయతీతివా విగ్రహే వృత్తికారమతే సుధీశ్శ్రీవత్ । మతాంతరే పుంవత్ । సుష్ఠుధీరితి విగ్రహే తు శ్రీవదేవ । గ్రామణీః పుంవత్ । గ్రామనయనస్యోత్సర్గతః పుంధర్మతయా పదాంతరం వినా స్త్రియామప్రవృత్తేః ॥ ఏవం ఖలపవనాదేరపి పుంధర్మత్వమౌత్సర్గికం బోధ్యం ॥

ఉకారాంత(స్త్రీ)లింగో ధేనుశబ్దః

ధేనుః	ధేనూ	ధేనవః
హే ధేనో	హే ధేనూ	హే ధేనవః
ధేనుం	ధేనూ	ధేనూః
ధేన్వా	ధేనుభ్యాం	ధేనుభిః
ధేన్వై। ధేనవే	ధేనుభ్యాం	ధేనుభ్యః
ధేన్వాః। ధేనోః	ధేనుభ్యాం	ధేనుభ్యః
ధేన్వాః। ధేనోః	ధేన్వోః	ధేనూనాం
ధేన్వాం। ధేనౌ	ధేన్వోః	ధేనుషు — ఏవంతన్వాదయః

(౧) ఉకారాంత(స్త్రీ)లింగః క్రోష్టుశబ్దః

క్రోష్ట్రీ। క్రోష్ట్ర్యౌ। క్రోష్ట్ర్యః। ఇత్యాది గౌరీవత్ ॥

ఊకారాంత(స్త్రీ)లింగో వధూశబ్దః

వధూః	వధ్వౌ	వధ్వః
హే వధు	హే వధ్వౌ	హే వధ్వః
వధూం	వధ్వౌ	వధూః
వధ్వా	వధూభ్యాం	వధూభిః
వధ్వై	వధూభ్యాం	వధూభ్యః
వధ్వాః	వధూభ్యాం	వధూభ్యః
వధ్వాః	వధ్వోః	వధూనాం
వధ్వాం	వధ్వోః	వధూషు

ఏవం చమూదిధిషాదయః। దిధిషూవాచిపునర్భూశబ్దో ప్యేవం నిత్య(స్త్రీ)త్వాత్। దృన్కరపునఃపూర్వస్య భువో యణితి యణి అమి శసి చ పునర్భ్వం। పునర్భ్వః ఇతి విశేషః ॥

---

(౧) సూ ॥ (స్త్రి)యాంచ ॥ (స్త్రీ)వాచీ క్రోష్టుశబ్దస్తృజంతవద్రూపం లభతే। అస్యాఙ్గత్వాదంగేన ప్రత్యయాక్షేపాద్విభక్త్యా పరత్వ ఏవాహ జ్వద్భావస్తతో జీబితి సర్వత్ర గౌరీవద్రూపమపి విభక్త్యుత్పత్తేః గుణాభావాంతత్వాదుకారాంత(స్త్రీ)లింగే ప్యస్యోపికథనం ॥

భ్రూః । భ్రువౌ । భ్రువః ॥—॥ హేభ్రూః । హేభ్రువౌ । హేభ్రువః ॥
భ్రువం । భ్రువౌ । భ్రువః ॥—॥ భ్రువా । భ్రూభ్యాం । భ్రూభిః ॥—
భ్రువై । భ్రువే ॥ భ్రూభ్యాం । భ్రూభ్యః ॥—॥ భ్రువాః । భ్రువః ॥
భ్రూభ్యాం । భ్రూభ్యః ॥—॥ భ్రువాః । భ్రువః ॥ భ్రువోః । భ్రూణాం ।
భ్రువాం ॥—॥ భ్రువాం । భ్రువి । భ్రువోః । భ్రూషు ॥ ఏవంభూరిత్యాది ॥

(౧) వర్షాభూః	వర్షాభ్వౌ	వర్షాభ్వః
హేవర్షాభూః । హేవర్షాభు—	హేవర్షాభ్వౌ—	హేవర్షాభ్వః
వర్షాభ్వం	వర్షాభ్వౌ—	వర్షాభ్వః ॥ శేషంవద్భూవత్ ।

స్వయంభూ ఖలపూ సుల్వాదయః పుంవత్

(౨) ఋకారాంతస్త్రీలింగో మాతృశబ్దః, జననీ

మాతా	మాతరౌ	మాతరః
హేమాతః	హేమాతరౌ	హేమాతరః
మాతరం	మాతరౌ	మాతౄః । శేషంపితృవత్

ఏవం ననాందా - దుహితా - యాతా చ ॥

స్వసృశబ్దో ధాతృశబ్దవత్ । శసిస్వసౄరితివిశేషః

ఏకారాంతస్త్రీలింగః స్మృతేశ్శబ్దః పుల్లింగవత్

---

(౧) సూ॥ వర్షాభ్వశ్చ॥ అస్యోవర్ణస్యయణ్ స్యాదచిసుపి ॥ భేక జాతౌ నిత్యస్త్రీత్వాభావాత్ హేవర్షాభూః కైయటమతే ॥ మతాంతరేతు హేవర్షాభు। పునర్భ్వాయాంతు మతద్వయేపి హేవర్షాభు। భేక్యాం పునర్భ్వాయాం స్త్రీవర్షాభూర్దర్దురే పుమానితియాదవః ॥

(౨) సూ ॥ ష్ణాంతాషట్ ॥ షాంతానాంతాచయాసంఖ్యాసాషట్సంజ్ఞాస్యాత్ । షట్ పంచేత్యాదయః ।సూ॥ నషట్స్వస్రాదిభ్యః॥ షట్సంజ్ఞకేభ్యః స్వస్రాదిభ్యశ్చఙీప్టాపౌనస్తః।స్వసాతిస్రశ్చతస్రశ్చ ననాందా హితాతథా।యాతామాతాచసప్తైతేస్వస్రాదయఉదీరితాః । స్వసృశబ్దేఅతిదీర్ఘః।నప్త్రాదిగ్రహణస్యనియమార్థత్వాన్మాత్రాదీనాంనదీర్ఘః

ఓకారాంతస్త్రీలింగో ద్యోశబ్దో గోశబ్దవత్

ఐకారాంతస్త్రీలింగో రైశబ్దః పుల్లింగవత్

ఔకారాంతస్త్రీలింగో నౌశబ్దో గ్లౌశబ్దవత్

ఇత్యజంతాః స్త్రీలింగాః

అకారాంతనపుంసకలింగో జ్ఞానశబ్దః

జ్ఞానం	జ్ఞానే	జ్ఞానాని
హే జ్ఞాన	హే జ్ఞానే	హే జ్ఞానాని
జ్ఞానం	జ్ఞానే	జ్ఞానాని

శేషం రామవత్ । ఏవంధనవనఫలాస్యాదయః

సర్వం । సర్వే । సర్వాణి ॥—॥ తృతీయాది పుంవత్ । ఏవం విశ్వముభయమేకతరమిత్యాద్యదంతసర్వనామాపి ॥

(౧)అకారాంతనపుంసకలింగః కతరశబ్దః

కతరత్ । కతరద్	కతరే	కతరాణి
హే కతరత్ । హే కతరద్	హే కతరే	హే కతరాణి
కతరత్ । కతరద్	కతరే	కతరాణి

శేషం సర్వవత్ ॥ ఏవం కతమత్ । యతరత్ । యతమత్ । తతరత్ । తతమత్ । ఏకతమత్ । అన్యత్ । అన్యతరత్ । ఇతరత్ ఇతి । ఏకతరాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇత్యద్డాదేశనిషేధాదేకతరమిత్యేవ ॥

అకారాంతనపుంసకలింగో ఽజరశబ్దః

అజరం	అజరసీ । అజరే	అజరాంసి । అజరాణి
హే అజర	హే అజరసీ । హే అజరే	హే అజరాంసి । హే అజరాణి
అజరసం । అజరం	అజరసీ । అజరే	అజరాంసి । అజరాణి

శేషం పుంవత్ ॥ జరాశబ్దాంతానిర్జరాదయోప్యేవం ॥

---

(౧) సూ॥ అద్డతరాదిభ్యః పంచభ్యః । డతర । డతమ । అన్య । అన్యతర । ఇతర । ఏభ్యః క్లీబేభ్యః స్వమోరద్డాదేశస్స్యాత్ ॥

(౧)హృదయం	హృదయే	హృదయాని
హేహృదయ	హేహృదయే	హేహృదయాని
హృదయం	హృదయే	హృంది।హృదయాని

హృదా-హృదయేన । హృద్భ్యాం-హృదయాభ్యాం॥హృద్భిః-హృదయైః హృదే-హృదయాయ॥ హృద్భ్యాం-హృదయాభ్యాం॥ హృద్భ్యః-హృదయేభ్యః ౪॥——॥హృదః-హృదయాత్॥హృద్భ్యాం-హృదయాభ్యాం॥హృద్భ్యః-హృదయేభ్యః౫॥హృదః-హృదయస్య॥హృదోః-హృదయయోః॥హృదాం-హృదయానాం ౬॥——॥హృది-హృదయే॥హృదోః-హృదయయోః॥ హృత్సు-హృదయేషు ౭॥——॥

ఉదకం	ఉదకే	ఉదకాని
హేఉదక	హేఉదకే	హేఉదకాని
ఉదకమ్	ఉదకే	ఉదాని,ఉదకాని
ఉద్నా,ఉదకేన	ఉదభ్యాం,ఉదకాభ్యాం	ఉదభిః,ఉదకైః
ఉద్నే,ఉదకాయ	ఉదభ్యాం,ఉదకాభ్యాం	ఉదభ్యః,ఉదకేభ్యః
ఉద్నః,ఉదకాత్	ఉదభ్యాం,ఉదకాభ్యాం	ఉదభ్యః,ఉదకేభ్యః
ఉద్నః,ఉదకస్య	ఉద్నోః,ఉదకయోః	ఉద్నాం,ఉదకానాం
ఉద్ని,ఉదకే	ఉద్నోః,ఉదకయోః	ఉదసు,ఉదకేషు
ఆస్యం	ఆస్యే	ఆస్యాని
హేఆస్య	హేఆస్యే	హేఆస్యాని
ఆస్యం	ఆస్యే	ఆసాని।ఆస్యాని
ఆస్నా।ఆస్యేన	ఆసభ్యాం।ఆస్యాభ్యాం	ఆసభిః।ఆస్యైః
ఆస్నే।ఆస్యాయ	ఆసభ్యాం।ఆస్యాభ్యాం	ఆసభ్యః।ఆస్యేభ్యః
ఆస్నః।ఆస్యాత్	ఆసభ్యామ్।ఆస్యాభ్యాం	ఆసభ్యః।ఆస్యేభ్యః
ఆస్నః।ఆస్యస్య	ఆస్నోః।ఆస్యయోః	ఆస్నాం।ఆస్యానాం
ఆస్ని।ఆస్యే	ఆస్నోః।ఆస్యయోః	ఆససు।ఆస్యేషు

పద్దన్నిత్యాదినా హృదయోదకాస్యానాంహృదుదన్నాసన్నాదేశాః॥

మాంసం	మాంసే	మాంసాని
హేమాంస	హేమాంసే	హేమాంసాని
మాంసం	మాంసే	మాంసి।మాంసాని
మాంసా।మాంసేన	మాన్భ్యాం।మాంసాభ్యాం	మాన్భిః।మాంసైః
మాంసే।మాంసాయ	మాన్భ్యాం।మాంసాభ్యాం	మాన్భ్యః।మాంసేభ్యః
మాంసః।మాంసాత్	మాన్భ్యాం।మాంసాభ్యాం	మాన్భ్యః।మాంసేభ్యః
మాంసః।మాంసస్య	మాంసోః।మాంసయోః	మాంసాం।మాంసానాం
మాంసి।మాంసే	మాంసోః।మాంసయోః	మాన్సు।మాన్త్సు।మాంసేషు

ఇకారాంతనపుంసకలింగో వారిశబ్దః

వారి	వారిణీ	వారీణి
హేవారే।హేవారి	హేవారిణీ	వారీణి
వారి	వారిణీ	వారీణి
వారిణా	వారిభ్యాం	వారిభిః
వారిణే	వారిభ్యాం	వారిభ్యః
వారిణః	వారిభ్యాం	వారిభ్యః
వారిణః	వారిణోః	వారీణాం
వారిణి	వారిణోః	వారిషు

ఏవ మికారాంతానిత్యనపుంసకలింగాః

(౧)ఇకారాంతనపుంసకలింగోఽనాదిశబ్దః

అనాది	అనాదినీ	అనాదీని
హేఅనాదే।హేఅనాది	హేఅనాదినీ	హేఅనాదీని
అనాది	అనాదినీ	అనాదీని
అనాదినా	అనాదిభ్యాం	అనాదిభిః

---

(౧) సూ॥ తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం పుంవద్గాలవస్య ॥
వృత్తినిమిత్తైక్యేభాషితపుంస్కమిగంతం క్లీబం పుంవద్వాస్యాట్టాదౌ

అనాదయే।అనాదినే అనాదిభ్యాం అనాదిభ్యః
అనాదేః।అనాదినః అనాదిభ్యాం అనాదిభ్యః
అనాదేః।అనాదినః అనాద్యోః।అనాదినోః అనాదీనాం
అనాదౌ।అనాదిని అనాద్యోః।అనాదినోః అనాదిషు

ఏవం సుశ్రి శుచ్యాదిభాషితపుంస్కానాం టాదావచిరూపద్వయం ॥

ఇకారాంతనపుంసకలింగ సఖిశబ్దః

సఖి । సఖినీ । సఖీని ॥—॥ హేసఖే । హేసఖి । హేసఖినీ । హేసఖీని॥ సఖి । సఖినీ । సఖీని ॥ — ॥ సఖ్యా । సఖినా । సఖిభ్యాం। సఖిభిః ॥ — ॥ సఖ్యే । సఖినే । సఖిభ్యాం । సఖిభ్యః ॥ — ॥ సఖ్యుః । సఖినః । సఖిభ్యాం । సఖిభ్యః ॥ — ॥ సఖ్యుః । సఖినః । సఖ్యోః । సఖినోః । సఖీనాం ॥—॥ సఖ్యౌ । సఖిని । సఖ్యోః ॥ సఖినోః । సఖిషు

(౧) గ్రామణి । గ్రామణినీ । గ్రామణీని ॥ — ॥ హేగ్రామణే । హేగ్రామణి+।గ్రామణ్యా । గ్రామణినా ౩ ॥ గ్రామణ్యే । గ్రామణినే ౪ ॥ గ్రామణ్యః । గ్రామణినః ౫ ॥ గ్రామణ్యః । గ్రామణినః॥గ్రామణ్యోః గ్రామణినోః । గ్రామణ్యాం । గ్రామణీనామ్ ౬ । గ్రామణ్యాం । గ్రామణిని । గ్రామణ్యోః । గ్రామణినోః । గ్రామణిషు ౭ ॥

సుధి । సుధినీ । సుధీని ॥ హేసుధే । హేసుధి +। సుధియా।సుధినా౩॥ సుధియే। సుధినే ౪ ॥ సుధియః । సుధినః ౫ ॥ సుధియః । సుధినః । సుధియోః ॥ సుధినోః । సుధియాం సుధీనామ్ ౬ ॥ సుధియి । సుధిని । సుధియోః । సుధినోః । సుధిషు ౭ ॥

ప్రధి।ప్రధినీ।ప్రధీని॥—॥హే ప్రధే।హేప్రధి+ప్రధ్యా।ప్రధినా ౩॥ ప్రధ్యే ప్రధినే౪ ॥ ప్రధ్యః । ప్రధినః ౫ ॥ ప్రధ్యః।ప్రధినః।ప్రధ్యోః।ప్రధినోః। ప్రధ్యామ్।ప్రధీనామ్౬॥ప్రధ్యి॥ప్రధిని।ప్రధ్యోః।ప్రధినోః। ప్రధిషు ౭ ॥

---

(౧) సూ॥ హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య ॥ క్లీబే అజంతస్య ప్రాతిపదికస్య హ్రస్వస్స్యాత్ ॥

ఇకారాంతనపుంసకలింగో ద్విశబ్దః

ద్వే । ద్వే । ద్వాభ్యాం । ద్వాభ్యాం । ద్వాభ్యాం। ద్వయోః।ద్వయోః॥
త్రీణి । త్రీణి । త్రిభిః । త్రిభ్యః । త్రిభ్యః । త్రయాణామ్ । త్రిషు ।
(౧)దధి । దధినీ । దధీని ॥—॥ హేదధే । హేదధి । హేదధినీ।హేదధీని
దధి । దధినీ । దధీని ॥—॥ దధ్నా । దధిభ్యామ్ । దధిభిః ॥—॥ దధ్నే
దధిభ్యామ్ । దధిభ్యః ॥—॥ దధ్నః । దధిభ్యామ్ । దధిభ్యః ॥—॥ ద
ధ్నః । దధ్నోః । దధ్నామ్ ॥—॥ దధ్ని । దధని । దధ్నోః । దధిషు॥

ఏవ మస్థిసక్థ్యక్షిశబ్దాః ॥

ఉకారాంతనపుంసకలింగో మధుశబ్దః

మధు । మధునీ । మధూని ॥—॥ హేమధో । హేమధు । హేమధునీ॥
హేమధూని ॥—॥ మధు । మధునీ । మధూని ॥—॥ మధునా । మధు
భ్యాం। మధుభిః ॥—॥ మధునే । మధుభ్యాం । మధుభ్యః ॥—॥ మ
ధునః । మధుభ్యామ్ । మధుభ్యః ॥ — ॥ మధునః । మధునోః । మ
ధూనామ్ ॥—॥ మధుని । మధునోః । మధుషు ॥—॥ ఏవ ముకారా
న్తానిత్యనపుంసకలింగాః ॥—॥ భాషితపుంస్కాః పటుమృద్వాదయ
శ్చైవం । తృతీయాద్యజాది విభక్తౌగురువచ్చరూపమ్ ॥—॥ పటవే । ప
టునే ౪॥—॥ పటోః।పటునః ౫॥—॥పటోః।పటునః।పట్వోః।పటునోః
పటూనామ్ ౬ ॥—॥ పటౌ । పటుని । పట్వోః । పటునోరిత్యాది ॥
(౨) సాను । సానునీ । సానూని ॥—॥ హేసానో । హేసాను ।
హేసానునీ । హే సానూని॥—॥సాను। సానునీ । స్నూని । సానూని౨
స్నునా । సానునా—స్నుభ్యామ్ ।సానుభ్యామ్—స్నుభిః।సానుభిః౩॥

---

(౧)సూ॥అస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణా మనఙుదాత్తః॥ఏషా మనఙ్స్యాట్టాదావచి
(౨) మాంసపృతనేత్యాదినా సానుశబ్దస్య శసాదౌవా స్నుఇత్యా
దేశః ॥ భాషితపుంస్కత్వాత్తృతీయాదావచి ఆదేశపక్షేఽపి రూ
పద్వయమ్ ॥

॥ స్నువే । స్నునే । సానవే । సానునే ॥—॥ స్నుభ్యాం । సానుభ్యాం॥—॥స్నుభ్యః । సానుభ్యః౪ ॥—॥ స్నోః । స్నునః । సానోః। సానునః ॥—॥ స్నుభ్యామ్ । సానుభ్యామ్॥—॥ స్నుభ్యః। సానుభ్యః౫॥ స్నోః । స్నునః । సానోః । సానునః ॥—॥ స్న్వోః । స్నునోః । సాన్వోః । సానునోః ॥—॥ స్నూనామ్ । సానూనామ్౬॥—॥ స్నౌ। స్నుని । సానౌ । సానుని ॥—॥ స్న్వోః । స్నునోః । సాన్వోః । సానునోః ॥—॥ స్నుషు । సానుషు ౭॥

ఉకారాంతనపుంసకలింగసుక్రోష్టుశబ్దః

సుక్రోష్టు	సుక్రోష్టునీ	సుక్రోష్టూని
హేసుక్రోష్టో! హేసుక్రోష్టు	హేసుక్రోష్టునీ	సుక్రోష్టూని
సుక్రోష్టు	సుక్రోష్టునీ	సుక్రోష్టూని
(౧) సుక్రోష్ట్రా।సుక్రోష్టునా	సుక్రోష్టుభ్యాం	సుక్రోష్టుభిః

సుక్రోష్ట్రే।సుక్రోష్టవే।సుక్రోష్టునే—సుక్రోష్టుభ్యాం।సుక్రోష్టుభ్యః౪ సుక్రోష్టుః।సుక్రోష్టోః।సుక్రోష్టునః—సుక్రోష్టుభ్యాం॥సుక్రోష్టుభ్యః౫ సుక్రోష్టుః।సుక్రోష్టోః।సుక్రోష్టునః॥సుక్రోష్ట్రోః।సుక్రోష్ట్వోః।సుక్రోష్టునోః ॥ సుక్రోష్టూనామ్౬—॥ సుక్రోష్టరి।సుక్రోష్టౌ।సుక్రోష్టుని । సుక్రోష్ట్రోః।సుక్రోష్ట్వోః।సుక్రోష్టునోః॥—సుక్రోష్టుషు౭॥

---

(౧) క్లీబేతృజ్వద్భావాత్పూర్వవిప్రతిషేధేననుమిసుక్రోష్టునేత్యాది । టాదావచిపుంవద్భావేపి తృజ్వద్భావవికల్పాద్రూపద్వయం॥ఆమి॥వా॥ నుమచిరతృజ్వద్భావగుణేభ్యోనుట్పూర్వవిప్రతిషేధేనేతి నుటి సుక్రోష్టూనామితి ॥—॥ ప్రకృష్టాద్యైశ్వర్యస్మిన్మహానిప్రద్యు । అత్రప్రాప్తౌ నపుంసకప్రాతిపదికస్యేత్యనేన హ్రస్వప్రాప్తౌ ॥ సూ ॥ ఏచఇగ్ఘ్రస్వాదేశే॥ ఆదిశ్యమానేషుహ్రస్వేషుఏచఇగేవస్యాత్। ఇత్యైదౌతోరికారాఏవ ॥ ఓదౌతోరుకారఏవభవతి॥మధుశబ్దవద్రూపం ॥ ఇహనపుంవత్ ॥ గంతంప్రద్యుఇతితస్యభాషితపుంస్కత్వాభావాత్॥ ఏవమన్యేపి ॥

సులు-సులునీ-సులూని॥—హేసులో-హేసులు-హేసులునీ-హేసు లూని॥౨—సుల్వా-సులునా౩—సుల్వే-సులునే౪—సుల్వః-సులునః॥ ౫—సుల్వః-సులునః—సుల్వోః-సులునోః—సుల్వాం-సులూనాం౬ సుల్వి-సులుని—సుల్వోః-సులునోః-సులుషు౭— శేషంమధుశబ్దవత్॥ ఏవం ఖలపుప్రభృతయః ॥

ఋకారాంతనపుంసకలింగో ధాతృశబ్దః

ధాతృ	ధాతృణీ	ధాతౄణి
హేధాతః-హేధాతృ	హేతృణీ	హేధాతౄణి
ధాతృ	ధాతృణీ	ధాతౄణి
ధాత్రా-ధాతృణా	ధాతృభ్యాం	ధాతృభిః
ధాత్రే-ధాతృణే	ధాతృభ్యాం	ధాతృభ్యః
ధాతుః-ధాతృణః	ధాతృభ్యాం	ధాతృభ్యః
ధాతుః-ధాతృణః	ధాత్రోః-ధాతృణోః	ధాతౄణాం
ధాతరి-ధాతృణి	ధాత్రోః-ధాతృణోః	ధాతృషు

ఏవం కర్తృహర్త్రాదయః ॥

ఇత్యజంతానపుంసకలింగాః

ప్రకృష్టారాస్సన్త్యస్మిన్ కులే ॥ ప్రరి-ప్రరిణీ-ప్రరీణి ॥ ప్రరి ణా-భ్యామాచా ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాదాయోహలీత్యాత్వే ప్రరా భ్యాం-ప్రరాభిరిత్యాది ॥ ఆమిప్రరాణాం ప్రరీణామితి పక్షభేదా దూపద్వయం ॥ శేషం వారివత్ ॥ శోభనా నౌర్యస్మిన్ జలే ॥ సును- సునునీ-సునూనీత్యాది ॥ శేషం వారివత్ ॥

ఇత్యజంతానపుంసకలింగాః

అథ హలంతపుల్లింగశబ్దాః

(౧) హకారాంతః పుల్లింగో లిట్ శబ్దః

లిట్-లిడ్-లిహౌ-లిహః ౧॥—॥హేలిట్-హేలిడ్-హేలిహౌ-హేలిహః॥సం౧—లిహం-లిహౌ-లిహః౨—॥లిహా-లిడ్భ్యాం-లిడ్భిః౩॥—లిహే-లిడ్భ్యాం-లిడ్భ్యః౪॥—॥లిహః-లిడ్భ్యాం-లిడ్భ్యః౫—॥లిహః-లిహోః-లిహాం౬—లిహి-లిహోః-లిట్సు-లిట్త్సు౭ ॥ ఏవం మధులిడాదయః॥

(౨) ధుక్-ధుగ్-దుహౌ-దుహః ౧ ॥—॥హేధుక్-హేధుగ్-హేదుహౌ-హేదుహః సం-౧—దుహం-దుహౌ-దుహః౨—దుహా-ధుగ్భ్యాం ధుగ్భిః౩—దుహే-ధుగ్భ్యాం-ధుగ్భ్యః౪—దుహః-ధుగ్భ్యాం-ధుగ్భ్యః౫—దుహః-దుహోః-దుహాం౬—దుహి-దుహోః-ధుక్షు ౭ — ॥

ఏవం గోధుగాదయః ॥

(3) ధ్రుక్-ధ్రుగ్-ధ్రుట్-ధ్రుడ్-ద్రుహౌ-ద్రుహః౧— హేధ్రుక్-హేధ్రుగ్-హేధ్రుట్-హేధ్రుడ్-హేద్రుహౌ-హేద్రుహః సం-౧—ద్రుహం-ద్రుహౌ-ద్రుహః౨— ద్రుహా-ధ్రుగ్భ్యాం-ధ్రుడ్భ్యాం-ధ్రుగ్భిః-ధ్రుడ్భిః౩—ద్రుహే-ధ్రుగ్భ్యాం-ధ్రుడ్భ్యాం-ధ్రుగ్భ్యః-ధ్రుడ్భ్యః౪—ద్రుహః-ధ్రుగ్భ్యాం-ధ్రుడ్భ్యాం-ధ్రుగ్భ్యః-ధ్రుడ్భ్యః౫—ద్రుహః ద్రుహోః-ద్రుహాం౬—ద్రుహి-ద్రుహోః-ధ్రుక్షు-ధ్రుట్సు-ధ్రుట్త్సు౭ ॥

ఏవం ముహ-ష్ణుహ-ష్ణిహాం రూపం బోధ్యమ్ ॥

---

(౧) సూ ॥ హోఢః ॥ హస్య ఢస్స్యాత్ ఝలి పదాంతే చ ॥ లిడిత్యాది ॥
(౨) సూ ॥ దాదేర్ధాతోర్ఘః । ఉపదేశే దాదేర్ధాతోర్హస్య ఘస్స్యాత్ ఝలి పదాంతే చ ॥ ఇతి ఘత్వే ॥ సూ ॥ ఏకాచో బశో భష్ ఝషంతస్య స్ధ్వోః ॥ ధాతోరవయవో య ఏకాచ్ ఝషంతః తదవయవస్య బశః స్థానే భష్ స్యాత్ సకారే ధ్వశబ్దే పదాంతే చ । ఇతి దకారస్య ధకారః (3) సూ ॥ వా ద్రుహముహష్ణుహష్ణిహాం । ఏషాం హస్య వా ఘస్స్యాత్ ఝలి పదాంతే చ । పక్షే ఢః । ఘత్వఢత్వాభావే పూర్వవద్దకారస్య ధకారః ॥

హకారాన్తఃపుల్లింగో విశ్వవాట్ఛబ్దః

విశ్వవాట్-విశ్వవాడ్	విశ్వవాహౌ	విశ్వవాహః
హేవిశ్వవాట్-హేవిశ్వవాడ్	హేవిశ్వవాహౌ	హేవిశ్వవాహః
(౧)విశ్వవాహం	విశ్వవాహౌ	విశ్వౌహః
విశ్వౌహా	విశ్వవాడ్భ్యాం	విశ్వవాడ్భిః
విశ్వౌహే	విశ్వవాడ్భ్యాం	విశ్వవాడ్భ్యః
విశ్వౌహః	విశ్వవాడ్భ్యాం	విశ్వవాడ్భ్యః
విశ్వౌహః	విశ్వౌహోః	విశ్వౌహాం
విశ్వౌహి	విశ్వౌహోః	విశ్వవాట్సు-విశ్వవాట్త్సు

ఏవం జలవాట్ ఛారవాడిత్యాదయః ॥

(౨) హకారాన్తఃపుల్లింగోఽనడుచ్ఛబ్దః

అనడ్వాన్	అనడ్వాహౌ	అనడ్వాహః
హేఅనడ్వన్	హేఅనడ్వాహౌ	హేఅనడ్వాహః
అనడ్వాహం	అనడ్వాహౌ	అనడుహః
అనడుహా	అనడుద్భ్యాం	అనడుద్భిః
అనడుహే	అనడుద్భ్యాం	అనడుద్భ్యః
అనడుహః	అనడుద్భ్యాం	అనడుద్భ్యః
అనడుహః	అనడుహోః	అనడుహాం
అనడుహి	అనడుహోః	అనడుత్సు

---

(౧)విశ్వంవహతీత్యర్థే ఛన్దస్యేవ ణ్విరితి పక్షే ణిజంతాద్విచ్ ॥ సూ॥ వాహఊఠ్ । భస్యవాహస్సంప్రసారణమూఠ్ స్యాత్ । ఇతిసాద్యజాదివిభక్తౌ వకారస్యోఠివృద్ధిః (౨)సూ॥ చతురనడుహోరాముదాత్తః॥ అనడుహోరామ్స్యాత్సర్వనామస్థానేపరే స చోదాత్తః ॥సూ॥సావనడుహః॥అస్యనుమ్స్యాత్సౌపరే ॥సూ॥ అమ్సంబుద్ధౌ। చతురనడుహోరమ్స్యాత్సంబుద్ధౌ । ఆమోఽపవాదః ॥ సూ ॥ వసుస్రంసుధ్వంస్వనడుహాం దః॥ సాన్తవస్వన్తస్య స్రంసాదేశ్చదస్స్యాత్పదాన్తే ॥అనడుద్భ్యామిత్యాది

హకారాన్తః పుల్లింగస్తురాషాట్ఛబ్దః

(౧)తురాషాట్ (డ్)	తురాసాహౌ	తురాసాహః
హేతురాషాట్ (డ్)	హేతురాసాహౌ	హేతురాసాహః
తురాసాహం	తురాసాహౌ	తురాసాహః
తురాసాహా	తురాషాడ్భ్యాం	తురాషాడ్భిః
తురాసాహే	తురాషాడ్భ్యాం	తురాషాడ్భ్యః
తురాసాహః	తురాషాడ్భ్యాం	తురాషాడ్భ్యః
తురాసాహః	తురాసాహోః	తురాసాహాం
తురాసాహి	తురాసాహోః	తురాషాట్సు-తురాషాట్త్సు

(౨) వకారాన్తః పుల్లింగస్సుదివ్శబ్దః

సుద్యౌః-సుదివౌ-సుదివః౧ ―॥హేసుద్యౌః-హేసుదివౌ-హేసుదివః సం-౧―సుదివం-సుదివౌ-సుదివః౨― ॥సుదివా-సుద్యుభ్యాం-సుద్యుభిః౩―సుదివే-సుద్యుభ్యాం-సుద్యుభ్యః౪―సుదివః-సుద్యుభ్యాం సుద్యుభ్యః౫―॥సుదివః-సుదివోః-సుదివాం౬―సుదివి-సుదివోః-సుద్యుషు౭―

(౩) రేఫాన్తః పుల్లింగో నిత్యబహువచనశ్చతుర్శబ్దః

చత్వారః౧ ॥ చతురః౨ ॥ చతుర్భిః౩ ॥ చతుర్భ్యః౪ ॥ చతుర్భ్యః౫

---

(౧)తురం శత్రువేగం సహత ఇతి తురాషాట్ । ఛన్దసి సహేణ్వః । లోకేతు సాహయతేః క్విప్ । అన్యేషామపి దృశ్యత ఇతి పూర్వపదస్య దీర్ఘః ॥ సూ ॥ సహేస్సాడస్సః । సాడ్రూపస్య సహేస్సస్య మూర్ధన్యాదేశస్స్యాత్ । ఇతి పదాన్తవిషయే షత్వం (౨) సూ ॥ దివ ఔత్ । దివితి ప్రాతిపదికస్య ఔత్స్యాత్సుపరే । సుద్యౌః॥సూ॥ దివ ఉత్ । దివోన్తాదేశ ఉకారస్స్యాత్పదాన్తే । సుద్యుభ్యామిత్యాది ॥ (౩) సూ ॥ షట్చతుర్భ్యశ్చ ॥ షట్సంజ్ఞకేభ్యశ్చతురశ్చ పరస్యామోనుడాగమస్స్యాత్ ణత్వం। ద్విత్వం । చతుర్ణాం। ప్రియాశ్చత్వారో యస్య సప్రియచత్వాః। ప్రియచత్వారౌ-ప్రియచత్వారః ॥ హేప్రియచత్వః గౌణత్వేతు నుణ్నేష్యతే । ప్రియచతురాం । ప్రాధాన్యేతు స్యాదేవ । పరమచతుర్ణామిత్యాది

చతుర్ణాం౬ ॥ చతుర్షు౭—లాంతపుల్లింగః కమల్శబ్దః ॥ కమలం కమలాంవా ఆచక్షాణః కమల్-కమలౌ-కమలః ॥ షత్వం ॥ కమల్షు ॥

(౧) మకారాన్తఃపుల్లింగఃప్రశామ్శబ్దః

ప్రశాన్-ప్రశామౌ-ప్రశామః౧—హేప్రశాన్-హేప్రశామౌ-హేప్రశామః సం౧—ప్రశామం-ప్రశామౌ-ప్రశామః౨—ప్రశామా-ప్రశాన్భ్యాం-ప్రశాన్భిః౩—॥ ప్రశామే-ప్రశాన్భ్యాం-ప్రశాన్భ్యః౪—ప్రశామః-ప్రశాన్భ్యాం-ప్రశాన్భ్యః౫—ప్రశామః-ప్రశామోః-ప్రశామాం౬—ప్రశామి-ప్రశామోః-ప్రశాన్సు౭—॥

ఏవం ప్రతామాదయః ॥

(౨) మకారాన్తఃపుల్లింగఃకింశబ్దః

కః-కౌ-కే౧—కం-కౌ-కాన్౨—కేన-కాభ్యాం-కైః౩—కస్మై-కాభ్యాం-కేభ్యః౪—కస్మాత్-కాభ్యాం-కేభ్యః౫—కస్య-కయోః-కేషాం౬॥ కస్మిన్-కయోః-కేషు౭—

(౩) మకారాన్తఃపుల్లింగఇదమ్శబ్దః॥—॥ అయం-ఇమౌ-ఇమే౧—ఇమం-ఏనం-ఇమౌ-ఏనౌ-ఇమాన్-ఏనాన్౨—అనేన-ఏనేన-ఆభ్యాం-ఏభిః౩—అస్మై-ఆభ్యాం-ఏభ్యః౪—అస్మాత్-ఆభ్యాం-ఏభ్యః౫ ॥ అస్య-అనయోః-ఏనయోః-ఏషాం౬—అస్మిన్-అనయోః-ఏనయోః-ఏషు౭

---

(౧)సూ ॥మోనోధాతోః।ధాతోర్మస్యనస్స్యాత్పదాంతే । నత్వస్యాసిద్ధత్వాన్నలోపోన।ప్రశామ్యతీతిప్రశాన్ (౨)సూ॥కిమఃకః।కిమఃకస్స్యాద్విభక్తౌ।అకచ్సహితస్యాప్యయమాదేశః(౩) (సూ॥ఇదమోమః ।ఇదమోమస్యమస్స్యాత్సౌపరే । త్యదాద్యత్వాపవాదః ॥సూ॥ఇదోయ్ పుంసి॥ఇదమఇదస్థానేఅయ్స్యాత్సౌపుంసి ।అయం) సూ॥ద్వితీయాటౌస్స్వేనః ।ద్వితీయాయాం టౌసోశ్చపరతఇదమేతదోరేనాదేశస్స్యాదన్వాదేశే । కించిత్కార్యంవిధాతుముపాత్తస్యకార్యాంతరంవిధాతుం పునరుపాదానమన్వాదేశః॥యథా అనేనవ్యాకరణమధీతం । ఏవం ఛందోధ్యాపయేతి । అనా

ణకారాంతః పుల్లింగస్సుగణ్ శబ్దః ॥ సుష్ఠుగణయతీత్యర్థే క్విప్ ॥ సుగణ్-సుగణౌ-సుగణః ఇత్యాది ॥ క్విపి తు అనునాసికస్య క్వీత్యాదినా దీర్ఘే సుగాణ్-సుగాణౌ-సుగాణః ॥ సుగాణ్సు-సుగాణ్ట్సు ॥

(౧) నకారాన్తః పుల్లింగో రాజన్ శబ్దః

రాజా	రాజానౌ	రాజానః
హే రాజన్	హే రాజానౌ	హే రాజానః
రాజానం	రాజానౌ	రాజ్ఞః
రాజ్ఞా	రాజభ్యాం	రాజభిః
రాజ్ఞే	రాజభ్యాం	రాజభ్యః
రాజ్ఞః	రాజభ్యాం	రాజభ్యః
రాజ్ఞః	రాజ్ఞోః	రాజ్ఞాం
రాజ్ఞి రాజని	రాజ్ఞోః	రాజసు

ఏవముక్షన్ తక్షన్ సుదామన్నిత్యాదయః ॥

(౨) ప్రతిదివా	ప్రతిదివానౌ	ప్రతిదివానః
హే ప్రతిదివన్	హే ప్రతిదివానౌ	హే ప్రతిదివానః
ప్రతిదివానం	ప్రతిదివానౌ	ప్రతిదీవ్నః
ప్రతిదీవ్నా	ప్రతిదివభ్యాం	ప్రతిదివభిః
ప్రతిదీవ్నే	ప్రతిదివభ్యాం	ప్రతిదివభ్యః
ప్రతిదీవ్నః	ప్రతిదివభ్యాం	ప్రతిదివభ్యః
ప్రతిదీవ్నః	ప్రతిదీవ్నోః	ప్రతిదీవ్నాం
ప్రతిదీవ్ని-ప్రతిదీవని-ప్రతిదీవ్నోః		ప్రతిదివసు

పవిత్రీకులం । ఏనయోః ప్రభూతం ధనమితి (౧) సూ ॥ అల్లోపోఽనః ॥ అంగావయవోఽసర్వనామస్థానయజాదిస్వాదిపరో యోఽన్ తస్యాకారస్య లోపస్స్యాత్ ॥ రాజ్ఞః (౨) సూ ॥ హలి చ రేఫవాన్తస్య ధాతోరుపధాయా ఇకో దీర్ఘస్స్యాద్ధలి

(౧) యజ్వా-యజ్వానౌ-యజ్వానః౧—హేయజ్వన్-హేయజ్వానౌ
హేయజ్వానః సం-౧—యజ్వానం-యజ్వానౌ-యజ్వనః౨— యజ్వనా-
యజ్వభ్యాం-యజ్వభిః౩— యజ్వనే-యజ్వభ్యాం-యజ్వభ్యః౪— యజ్వ
నః-యజ్వభ్యాం-యజ్వభ్యః౫—యజ్వనః-యజ్వనోః-యజ్వనాం౬—॥
యజ్వని-యజ్వనోః-యజ్వసు౭— ఏవం బ్రహ్మాన్నాదయః ॥

(౨) యశస్వీ	యశస్వినౌ	యశస్వినః
హేయశస్విన్	హేయశస్వినౌ	హేయశస్వినః
యశస్వినం	యశస్వినౌ	యశస్వినః
యశస్వినా	యశస్విభ్యాం	యశస్విభిః
యశస్వినే	యశస్విభ్యాం	యశస్విభ్యః
యశస్వినః	యశస్విభ్యాం	యశస్విభ్యః
యశస్వినః	యశస్వినోః	యశస్వినాం
యశస్విని	యశస్వినోః	యశస్విషు

ఏవం శార్ఙ్గిన్ దండిన్నిత్యాదయ ఇన్నన్తాః ॥

పూషా-పూషణౌ-పూషణః౧—హేపూషన్- హేపూషణౌ-హేపూ
షణః సం-౧ పూషణం-పూషణౌ-పూష్ణః౨—శేషం రాజవత్ ॥ ఏవమర్యమా

(౩) వృత్రహా	వృత్రహణౌ	వృత్రహణః
హేవృత్రహన్	హేవృత్రహణౌ	హేవృత్రహణః
వృత్రహణం	వృత్రహణౌ	వృత్రఘ్నః

---

(౧) సూ॥ నసంయోగాద్వమంతాత్ । వకారమకారాంతసంయో
గాత్పరస్యానోఽకారస్య లోపో న స్యాత్ । యజ్వనః । బ్రహ్మణః (౨)
సూ ॥ ఇన్హన్పూషార్యమ్ణాం శౌ । ఏషాం శావేవోపధాయా దీర్ఘో నా
న్యత్ర । ఇతి నిషేధే ప్రాప్తే ॥ సూ ॥ సౌ ॥ ఇన్నాదీనాముపధాయా దీ
ర్ఘః స్యాదసమ్బుద్ధౌ సౌ పరే । యశస్వీ ఇత్యాది (౩) సూ ॥ హో హ
న్తేర్ఞ్ణిన్నేషు। ఇతి ఞితి ణితి చ ప్రత్యయే నకారే చ పరే హన్తేర్హకారస్య కుత్వం స్యా

వృత్రఘ్నా	వృత్రహభ్యాం	వృత్రహభిః
వృత్రఘ్నే	వృత్రహభ్యాం	వృత్రహభ్యః
వృత్రఘ్నః	వృత్రహభ్యాం	వృత్రహభ్యః
వృత్రఘ్నః	వృత్రఘ్నోః	వృత్రఘ్నాం
వృత్రఘ్ని-వృత్రహణి	వృత్రఘ్నోః	వృత్రహసు

ఏవం బ్రహ్మహన్ భ్రూణహన్నిత్యాదయో హన్నన్తాః

(౧) నకారాన్తః పుల్లింగః మఘవన్ శబ్దః

మఘవాన్	మఘవన్తౌ	మఘవన్తః
హే మఘవన్	హే మఘవన్తౌ	హే మఘవన్తః
మఘవన్తం	మఘవన్తౌ	మఘవతః
మఘవతా	మఘవద్భ్యాం	మఘవద్భిః
మఘవతే	మఘవద్భ్యాం	మఘవద్భ్యః
మఘవతః	మఘవద్భ్యాం	మఘవద్భ్యః
మఘవతః	మఘవతోః	మఘవతాం
మఘవతి	మఘవతోః	మఘవత్సు॥

మఘవా-మఘవానౌ-మఘవానః౧——హే మఘవన్ సం-౧——మఘవానం-మఘవానౌ-మఘోనః౨——మఘోనా-మఘవభ్యాం-మఘవభిః౩——మఘోనే-మఘవభ్యాం-మఘవభ్యః౪—— మఘోనః-మఘవభ్యాం-మఘవభ్యః౫——మఘోనః-మఘోనోః-మఘోనాం౬——మఘోని-మఘోనోః-మఘవసు౭——

శ్వా-శ్వానౌ-శ్వానః౧——హే శ్వన్ సం-౧——శ్వానం-శ్వానౌ-శునః

---

(౧) సూ ॥ మఘవా బహులం । మఘవన్ శబ్దస్య వా తృ ఇత్యన్తాదేశస్స్యాత్ । మఘవాన్ । (తృ) దేశాభావే మఘవేత్యాది ॥ సూ ॥ శ్వయువమఘోనామతద్ధితే । అన్నన్తానాం భసంజ్ఞకానామేషామతద్ధితే సమ్ప్రసారణం స్యాత్ ॥

౨—శునా-శ్వభ్యాం-శ్వభిః౩—శునే-శ్వభ్యాం-శ్వభ్యః౪ — శునః-శ్వభ్యాం-శ్వభ్యః౫—శునః-శునోః-శునాం౬—శుని-శునోః-శ్వసు౭— ॥

యువా-యువానౌ-యువానః౧—హేయువన్ సం-౧—యువానం-యువానౌ-యూనః౨—యూనా-యువభ్యాం-యువభిః౩— యూనే-యువభ్యాం-యువభ్యః౪—యూనః-యువభ్యాం-యువభ్యః౫ — యూనః-యూనోః-యూనాం౬—యూని-యూనోః-యువసు౭—

(౧) నకారాన్తః పుల్లింగోఽర్వన్ శబ్దః

అర్వా-అర్వన్తౌ-అర్వన్తః౧—హేఅర్వన్-హేఅర్వన్తౌ-హేఅర్వంతః సం౧—అర్వంతం-అర్వన్తౌ-అర్వతః౨ — అర్వతా-అర్వద్భ్యాం-అర్వద్భిః౩—అర్వతే-అర్వద్భ్యాం-అర్వద్భ్యః౪—అర్వతః-అర్వద్భ్యాం-అర్వద్భ్యః౫—అర్వతః-అర్వతోః-అర్వతాం౬—అర్వతి-అర్వతోః-అర్వత్సు౭

అనర్వా-అనర్వాణౌ-అనర్వాణః ఇత్యాదియజ్వవత్ ॥

(౨) పంథాః-పంథానౌ-పంథానః౧—॥హేపంథాః-హేపంథానౌ-హేపంథానః సం-౧—పంథానం-పంథానౌ-పథః౨—పథా-పథిభ్యాం-పథిభిః౩—పథే-పథిభ్యాం-పథిభ్యః౪—పథః-పథిభ్యాం-పథిభ్యః౫—పథః-పథోః-పథాం౬—పథి-పథోః-పథిషు౭—ఏవం మంథాః ఋభుక్షాః

నకారాంతః పుల్లింగో నిత్యబహువచనః పఞ్చశబ్దః

పంచ-పంచ-పంచభిః-పంచభ్యః-పంచభ్యః-పంచానాం-పంచసు॥ ఏవం సప్తన్ నవన్ దశన్ దశన్నంతా ఏకాదశాదయశ్చ॥

---

(౧) సూ ॥ అర్వణస్త్రసావనఞః ॥ నఞ్రహితస్యార్వన్నిత్యంతస్యాంగస్య తృ ఇత్యంతాదేశస్స్యాన్న తు సౌ । ఉగిత్వాన్నుమ్ అర్వంతావిత్యాది (౨) సూ ॥ పథిమథ్యృభుక్షామాత్ ॥ ఏషామాకారోఽంతాదేశస్స్యాత్సౌ పరే॥సూ॥ఇతోఽత్సర్వనామస్థానే।పథ్యాదేరికారస్యాకారస్స్యాత్సర్వనామస్థానే పరే॥సూ॥థో న్థః॥పథిమథోస్థస్య న్థాదేశస్స్యాత్సర్వనామస్థానే పరే॥సూ॥భస్య టేర్లోపః। భసంజ్ఞకస్య పథ్యాదేష్టేర్లోపస్స్యాత్

(౧)అష్టౌ-అష్ట౧——అష్టౌ-అష్ట౨——అష్టాభిః-అష్టభిః౩——అష్టాభ్యః-అష్టభ్యః౪——అష్టాభ్యః-అష్టభ్యః౫——అష్టానాం౬——అష్టాసు-అష్టసు౭-

ఏవం పరమాష్టౌఇత్యాది ॥

ధకారాంతఃపుల్లింగో బుధ్ శబ్దః భష్భావః జశ్త్వచర్త్వే

భుత్-భుద్-బుధౌ-బుధః౧——హేభుత్- హేభుద్ - సం౧——బుధం-బుధౌ-బుధః౨——బుధా-భుద్భ్యాం-భుద్భిః౩—— బుధే-భుద్భ్యాం-భుద్భ్యః౪——బుధః-భుద్భ్యాం-భుద్భ్యః౫——బుధః-బుధోః-బుధాం౬ ॥ బుధి-బుధోః-భుత్సు౭——॥జకారాంతఃపుల్లింగో యుజ్ఛబ్దః; సంయుక్తః

(౨)యుఙ్-యుంజౌ-యుంజః౧ యుంజం-యుంజౌ-యుజః౨ యుజా-యుగ్భ్యాం-యుగ్భిః౩ యుజే-యుగ్భ్యాం-యుగ్భ్యః౪ యుజః-యుగ్భ్యాం-యుగ్భ్యః౫——॥యుజః-యుజోః-యుజాం౬ ॥యుజి-యుజోః-యుక్షు౭

సుయుక్-సుయుగ్-సుయుజౌ-సుయుజః౧—— సుయుజం-సుయుజౌ-సుయుజః౨—— ॥ శేషం యుక్ఛబ్దవత్ ॥

ఖన్-ఖంజౌ-ఖంజః౧——ఖంజం-ఖంజౌ-ఖంజః౨——ఖంజా-ఖన్భ్యాం-ఖన్భిః౩——ఖంజే-ఖన్భ్యాం-ఖన్భ్యః౪——ఖంజః-ఖన్భ్యాం-ఖన్భ్యః౫——ఖంజః-ఖంజోః-ఖంజాం౬——ఖంజి-ఖంజోః-ఖన్సు-ఖన్త్సు౭——

---

(౧) సూ ॥ అష్టనఆవిభక్తౌ ॥ అష్టనఆత్వంస్యాద్ధలాదౌవిభక్తౌ ॥సూ॥ అష్టాభ్యఔశ్ ।కృతాకారాదష్టనః పరయోర్జశ్శసోరౌశ్ స్యాత్ । వైకల్పికంచేదమష్టనఆత్వం । గౌణత్వేత్వాత్వాభావే రాజవత్ ।ప్రియాష్టౌ రాజవత్సర్వంహాహావచ్చపరంహలి(౨)సూ ॥ యుజేరసమాసే । యుజేస్సర్వనామస్థానే నుమ్స్యాన్నతుసమాసే । ఇతి నుమి క్విన్ప్రత్యయస్య కురితికుత్వేచయుఙ్ । సమాసే నుమభావేచోఃకురితికుత్వే సుయుగిత్యాది । యుజేరితియుజిర్యోగఇతి ధాతుపాఠపఠితేకారవిశిష్టస్యానుకరణం । నత్వికానిర్దేశః । తేనేహ । యుజసమాధౌ । దైవాదికఆత్మనేపదీయుతేసమాధత్తేఇతియుక్ । యుజౌ । యుజఇత్యాది సుయుగ్వత్ ॥

రాట్-రాడ్-రాజౌ-రాజః౧—రాజం-రాజౌ-రాజః౨—రాజా-రాడ్భ్యాం-రాడ్భిః౩—॥రాజే-రాడ్భ్యాం-రాడ్భ్యః౪—॥రాజః-రాడ్భ్యాం-రాడ్భ్యః౫—రాజః-రాజోః-రాజాం౬—రాజి-రాజోః-రాట్సు-రాట్త్సు౭—(౧)ఏవంపరివ్రాట్పరిమృట్ దేవేడ్విభ్రాడ్విశ్వసృజః (౨) విశ్వారాట్,విశ్వారాడ్-విశ్వరాజౌ-విశ్వరాజః౧— విశ్వరాజం-విశ్వరాజౌ-విశ్వరాజః౨— ॥విశ్వరాజా-విశ్వారాడ్భ్యాం-విశ్వారాడ్భిరిత్యాది ॥ శేషం రాట్ఛబ్దవత్ ॥

జకారాన్తసపుల్లింగో భృట్ఛబ్దః ॥ పాచకః

భృట్,భృడ్-భృజ్జౌ-భృజ్జః౧—భృజ్జం-భృజ్జౌ-భృజ్జః౨—భృజ్జా-భృడ్భ్యాం-భృడ్భిః౩—భృజ్జే-భృడ్భ్యాం-భృడ్భ్యః౪—భృజ్జః-భృడ్భ్యాం-భృడ్భ్యః౫—భృజ్జః-భృజ్జోః-భృజ్జాం౬—భృజ్జి-భృజ్జోః-భృట్సు,భృట్త్సు౭

ఋత్విక్,ఋత్విగ్-ఋత్విజౌ-ఋత్విజః౧—ఋత్విజం-ఋత్విజౌ-ఋత్విజః౨—ఋత్విజా-ఋత్విగ్భ్యాం-ఋత్విగ్భిః౩— ఋత్విజే-ఋత్విగ్భ్యాం-ఋత్విగ్భ్యః౪—ఋత్విజః-ఋత్విగ్భ్యాం-ఋత్విగ్భ్యః౫ ॥ ఋత్విజః-ఋత్విజోః-ఋత్విజాం౬—ఋత్విజి-ఋత్విజోః-ఋత్విక్షు ఏవంఊర్క్-ఊర్జౌ-ఊర్జః ఇత్యాది(౩)దకారాన్తసపుల్లింగ స్త్యచ్ఛబ్దః

స్యః-త్యౌ-త్యే౧—త్యం-త్యౌ-త్యాన్౨—త్యేన-త్యాభ్యాం-త్యైః౩-త్యస్మై-త్యాభ్యాం-త్యేభ్యః౪—త్యస్మాత్-త్యాభ్యాం-త్యేభ్యః౫—త్యస్య-త్యయోః-త్యేషాం౬—త్యస్మిన్-త్యయోః-త్యేషు౭—

---

(౧) సూ ॥ పరౌవ్రజేః షఃపదాన్తే । పరావుపపదే వ్రజేఃక్విప్ స్యాద్దీర్ఘశ్చ పదాన్తవిషయే షత్వంచ । పరిత్యజ్య సర్వం వ్రజతీతి పరివ్రాట్ (౨) ॥ సూ ॥ విశ్వస్య వసురాటోః । విశ్వశబ్దస్య దీర్ఘస్స్యాద్వసౌ రాట్ఛబ్దేచ పరే । విశ్వావసుః । విశ్వారాట్ । రాడితి పదాన్తోపలక్షణం । తేన విశ్వరాజావిత్యాదౌ నదీర్ఘః (౩)సూ ॥ త్యదాదీనామః । ఏషామకారోన్తాదేశస్స్యాద్విభక్తౌ ॥ సూ॥ తదో

ఏవం సః-తౌ-తే—యః-యౌ-యే ఇతిచబోధ్యం ॥

(౧) ఏషః-ఏతౌ-ఏతే౧—ఏతం,ఏనం-ఏతౌ,ఏనౌ-ఏతాన్,ఏనాన్౨ ఏతేన,ఏనేన-ఏతాభ్యాం-ఏతైః౩— ఏతస్మై-ఏతాభ్యాం-ఏతేభ్యః౪—ఏతస్మాత్-ఏతాభ్యాం-ఏతేభ్యః౫—ఏతస్య-ఏతయోః,ఏనయోః-ఏతేషాం౬—ఏతస్మిన్-ఏతయోః,ఏనయోః-ఏతేషు౭—

దకారాంతఃపుల్లింగో యుష్మచ్ఛబ్దః

(౨) త్వం-యువాం-యూయం౧—త్వాం,త్వా-యువాం, వాం-యుష్మాన్,వః౨—త్వయా-యువాభ్యాం-యుష్మాభిః౩—తుభ్యం,తే-యువాభ్యాం,వాం-యుష్మభ్యం,వః౪—త్వత్-యువాభ్యాం-యుష్మత్౫—తవ,తే-యువయోః,వాం-యుష్మాకం,వః౬—త్వయి-యువయోః-యుష్మాసు౭॥

అహం-ఆవాం-వయం౧—మాం,మా-ఆవాం,నౌ-అస్మాన్,నః౨—॥ మయా-ఆవాభ్యాం-అస్మాభిః౩—మహ్యం, మే- ఆవాభ్యాం, నౌ-అస్మభ్యం,నః౪—మత్-ఆవాభ్యాం-అస్మత్౫—మమ,మే-ఆవయోః,నౌ-అస్మాకం,నః౬—మయి-ఆవయోః-అస్మాసు౭—

స్నావనంత్యయోః । త్యదాదీనామనంత్యయోస్తకారదకారయోస్సస్స్యాత్సౌపరే । ద్విపర్యంతానామేవేష్టిః । తేనేహన । త్వం । సంజ్ఞాయాం గౌణత్వేచ నాత్వసత్వే । అంతరంగకార్యత్వాత్ । త్యద్-త్యదౌ-త్యదః, అతిత్యత్-అతిత్యదౌ-అతిత్యదః ఇత్యాది ॥ ప్రాధాన్యేతు స్యాత్వమేవ । పరమసః-పరమతౌ-పరమతే ఇత్యాది ॥ త్యదాదేస్సంబోధనం నాస్తీత్యుత్సర్గః(౧)ఏతచ్ఛబ్దస్యాన్వాదేశవిషయే ఏనాదేశోపివా(౨) సూ ॥ యుష్మదస్మదోష్షష్ఠీ చతుర్థీ ద్వితీయాస్థయోర్వాం నావౌ ॥ పదాత్పరయోరపాదాదౌ స్థితయోరనయోష్షష్ఠ్యాదివిశిష్టయోర్వాం నావిత్యాదేశౌ స్తస్తౌచానుదాత్తౌ॥సూ॥బహువచనస్యవస్నసౌ॥ఉక్తవిధయోరనయోష్షష్ఠ్యాదిబహువచనాంతయోర్వస్నసౌ స్తః ॥ వాంనావోరపవాదా సూ ॥ తేమయావేకవచనస్య ॥ ఉక్తవిధయోరనయోష్షష్ఠీ చతుర్థ్యే

(౧) సుపాత్, సుపాద్-సుపాదౌ-సుపాదః౧—హేసుపాత్-హేసుపాదౌ-హేసుపాదః సం౹౧—సుపాదం-సుపాదౌ-సుపదః౨— సుపదా-సుపాద్భ్యాం-సుపాద్భిః౩—సుపదే- సుపాద్భ్యాం-సుపాద్భ్యః౪ సుపదః-సుపాద్భ్యాం-సుపాద్భ్యః౫—సుపదః-సుపదోః-సుపదాం౬ ॥ సుపది-సుపదోః-సుపాత్సు౭—

ఛకారాంతఃపుల్లింగః పరిపృట్ఛబ్దః ॥ పరిపృచ్ఛతీతిక్విప్

పరిపృట్(డ్)-పరిపృచ్ఛౌ-పరిపృచ్ఛః౧—పరిపృచ్ఛం-పరిపృచ్ఛౌ-పరిపృచ్ఛః౨—పరిపృచ్ఛా-పరిపృడ్భ్యాం-పరిపృడ్భిః౩— పరిపృచ్ఛే-పరిపృడ్భ్యాం-పరిపృడ్భ్యః౪—పరిపృచ్ఛః-పరిపృడ్భ్యాం- పరిపృడ్భ్యః౫—॥పరిపృచ్ఛః-పరిపృచ్ఛోః-పరిపృచ్ఛాం ౬— ॥ పరిపృచ్ఛి-పరిపృచ్ఛోః-పరిపృట్సు,పరిపృట్త్సు౭—॥థకారాంతఃపుల్లింగోఽగ్నిమచ్ఛబ్దః

అగ్నిమత్ (ద్)	అగ్నిమథౌ	అగ్నిమథః
అగ్నిమథం	అగ్నిమథౌ	అగ్నిమథః
అగ్నిమథా	అగ్నిమద్భ్యాం	అగ్నిమద్భిః
అగ్నిమథే	అగ్నిమద్భ్యాం	అగ్నిమద్భ్యః
అగ్నిమథః	అగ్నిమద్భ్యాం	అగ్నిమద్భ్యః
అగ్నిమథః	అగ్నిమథోః	అగ్నిమథాం
అగ్నిమథి	అగ్నిమథోః	అగ్నిమత్సు

కవచనాంతయోస్తేమేఏతౌ స్తః ॥ సూ ॥ త్వామౌద్వితీయాయాః । ద్వితీయైకవచనాంతయోరనయోస్త్వామావేతౌ స్తః। ఉదాహరణం । శ్రీశస్త్వావతుమాపీహ దత్తాత్తే మేపిశర్మసః । స్వామీతేమేపిసహరిః పాతువామపినౌవిభుః ॥ సుఖంవాంనౌదదాత్వీశః పతిర్వామపినౌహరిః । సోవ్యాద్వోనశ్శివంవోనోదద్యాత్సేవ్యోత్రవస్సనః ॥ (౧)సూ ॥ పాదః పత్ ॥ పాచ్ఛబ్దాంతం యదంగం భంతదవయవస్య పాచ్ఛబ్దస్య పదాదేశస్స్యాత్ ॥ సుపదఇత్యాది ।

చకారాన్తఃపుల్లింగో జలముక్ఛబ్దః

జలముక్(గ్)	జలముచౌ	జలముచః
జలముచం	జలముచౌ	జలముచః
జలముచా	జలముగ్భ్యాం	జలముగ్భిః
జలముచే	జలముగ్భ్యాం	జలముగ్భ్యః
జలముచః	జలముగ్భ్యాం	జలముగ్భ్యః
జలముచః	జలముచోః	జలముచాం
జలముచి	జలముచోః	జలముక్షు

(౧) ప్రాఙ్-ప్రాఞ్చౌ-ప్రాఞ్చః౧—ప్రాఞ్చం-ప్రాఞ్చౌ-ప్రాచః౨॥ ప్రాచా-ప్రాగ్భ్యాం-ప్రాగ్భిః౩—ప్రాచే-ప్రాగ్భ్యాం-ప్రాగ్భ్యః౪—॥ ప్రాచః-ప్రాగ్భ్యాం-ప్రాగ్భ్యః౫—ప్రాచః-ప్రాచోః-ప్రాచాం౬—॥ ప్రాచి-ప్రాచోః-ప్రాక్షు౭—

(౨) విష్వగంచతి గచ్ఛతీతి॥ విష్వద్ర్యఙ్-విష్వద్ర్యఞ్చౌ-విష్వద్ర్యఞ్చః౧—విష్వద్ర్యఞ్చం-విష్వద్ర్యఞ్చౌ-విష్వద్రీచః౨—విష్వద్రీచా

---

(౧) ప్రకర్షేణాఞ్చతి గచ్ఛతీత్యర్థే ఋత్విగిత్యాదినా సూత్రేణాఞ్చేస్సుప్యుపపదే క్విన్ ॥ సూ ॥ అనిదితాం హల ఉపధాయాః క్ఙితి ॥ హలన్తానామనిదితామఙ్గానాముపధాయా నస్య లోపస్స్యాత్కితి ఙితి చ ప్రత్యయే పరే । ఇత్యుపధానకారలోపే ॥ సూ ॥ ఉగిదచాం సర్వనామస్థానే ఽధాతోః ॥ అధాతోరుగితో నలోపినోఞ్చతేశ్చ నుమాగమస్స్యాత్సర్వనామస్థానే పరే । ఇతి నుమి । సంయోగాన్తస్య లోపః । నుమో నకారస్య క్విన్ప్రత్యయస్య కుత్వేన ఙకారః । ప్రాఙిత్యాది ॥ సూ ॥ అచః । లుప్తనకారస్యాఞ్చతేర్భస్యాకారస్య లోపస్స్యాత్ ॥సూ॥చౌ॥లుప్తాకారేఞ్చతౌ పరే పూర్వస్యాణో దీర్ఘస్స్యాత్ ॥ ప్రాచ ఇత్యాది ॥

(౨) సూ ॥ విష్వగ్దేవయోశ్చ టేరద్ర్యఞ్చతావప్రత్యయే ।అనయోస్సర్వనామ్నశ్చ టేరద్రిరాదేశస్స్యాదప్రత్యయాన్తేఞ్చతౌ పరే । విష్వద్ర్యఙ్

-విష్వద్ర్యగ్భ్యాం-విష్వద్ర్యగ్భిః ౩— విష్వద్రీచే-విష్వద్ర్యగ్భ్యాం-విష్వద్ర్యగ్భ్యః ౪—విష్వద్రీచః-విష్వద్ర్యగ్భ్యాం-విష్వద్ర్యగ్భ్యః ౫ విష్వద్రీచః-విష్వద్రీచోః-విష్వద్రీచాం ౬—విష్వద్రీచి-విష్వద్రీచోః-విష్వద్ర్యక్షు ౭— ॥ ఏవం దేవద్ర్యఙ్ ॥ సధ్ర్యఙిత్యాది ॥

(౧) అముముయఙ్	అముముయఞ్చౌ	అముముయఞ్చః
అముముయఞ్చం	అముముయఞ్చౌ	అముముయఞ్చః
అముముఈచా	అముముయగ్భ్యాం	అముముయగ్భిః
అముముఈచే	అముముయగ్భ్యాం	అముముయగ్భ్యః
అముముఈచః	అముముయగ్భ్యాం	అముముయగ్భ్యః
అముముఈచః	అముముఈచోః	అముముఈచాం
అముముఈచి	అముముఈచోః	అముముయక్షు

చకారాంతపుల్లింగః ప్రత్యచ్ఛబ్దః

ప్రత్యఙ్-ప్రత్యఞ్చౌ-ప్రత్యఞ్చః ౧—ప్రత్యఞ్చం-ప్రత్యఞ్చౌ-ప్రతీచః ౨—ప్రతీచా-ప్రత్యగ్భ్యాం-ప్రత్యగ్భిః ౩—ప్రతీచే-ప్రత్యగ్భ్యాం-ప్రత్యగ్భ్యః ౪—ప్రతీచః-ప్రత్యగ్భ్యాం-ప్రత్యగ్భ్యః ౫—ప్రతీచః-ప్రతీచోః-ప్రతీచాం ౬—ప్రతీచి-ప్రతీచోః-ప్రత్యక్షు ౭ ॥

---

(౧) అముమఞ్చతి గచ్ఛతీత్యర్థే క్విపి నమి అద్ర్యాదేశే అదద్రి అఞ్చ్ ఇతిస్థితే యణ్ ॥ సూ ॥ అదసోఽసేర్దాదుదోమః ॥ అదసోఽసాంతస్య దాత్పరస్య ఉదూతౌ స్తో దస్య చ మశ్చ । ఉ ఇతి హ్రస్వదీర్ఘయోస్సమాహారద్వంద్వః । ఆంతరతమ్యాద్ధ్రస్వవ్యంజనయోర్హ్రస్వో దీర్ఘస్య దీర్ఘః । అముముయఙ్ ఇత్యాది ॥ అముముఈచ ఇత్యాదౌ ముత్వస్యాసిద్ధత్వాన్న యణ్ । అంత్యబాధేఽంత్యసదేశస్యేతి పరిభాషామాశ్రిత్య పరస్యైవ ముత్వం వదతాం మతే అదముయఙ్ । అః సేః సకారస్య స్థానే యస్యాసౌ అసిరితి వ్యాఖ్యానాత్ త్యదాద్యత్వవిషయ ఏవ ముత్వం నాన్యత్రేతి పక్షే అదద్ర్యఙ్ । ఉక్తం చ । అదసోఽద్రేః పృథఙ్ముత్వం కేచిదిచ్ఛంతి లత్వవత్ । కేచిదంత్యసదేశస్య నేత్యేకేఽసేర్హి దృశ్యతే ఇతి ॥

ఏవముదఙ్ సమ్యఙ్ సధ్ర్యఙ్ తిర్యగాదీనాం రూపంబోధ్యం ॥

(౧) ఉదఙ్-ఉదఞ్చౌ-ఉదఞ్చః౧—ఉదఞ్చం-ఉదఞ్చౌ-ఉదీచః౨ ॥

(౨)సమ్యఙ్-సమ్యఞ్చౌ-సమ్యఞ్చః॥ సమ్యఞ్చం-సమ్యఞ్చౌ-సమీచః॥

(౩)సధ్ర్యఙ్-సధ్ర్యఞ్చౌ-సధ్ర్యఞ్చః॥సధ్ర్యఞ్చం-సధ్ర్యఞ్చౌ-సధ్రీచః

(౪)తిర్యఙ్-తిర్యఞ్చౌ-తిర్యఞ్చః౧—తిర్యఞ్చం-తిర్యఞ్చౌ-తిరశ్చః ౨—తిరశ్చా-తిర్యగ్భ్యాం-తిర్యగ్భిః౩—తిరశ్చే-తిర్యగ్భ్యాం-తిర్యగ్భ్యః౪ —తిరశ్చః-తిర్యగ్భ్యాం-తిర్యగ్భ్యః౫— తిరశ్చః-తిరశ్చోః-తిరశ్చాం౬ ॥ తిరశ్చి-తిరశ్చోః-తిర్యక్షు౭— ప్రకర్షేణాంచతి పూజయతీత్యర్థే

(౫) ప్రాఙ్-ప్రాఞ్చౌ-ప్రాఞ్చః౧—ప్రాఞ్చం-ప్రాఞ్చౌ-ప్రాఞ్చః౨--ప్రాఞ్చా-ప్రాఙ్భ్యాం-ప్రాఙ్భిః౩—ప్రాఞ్చే-ప్రాఙ్భ్యాం-ప్రాఙ్భ్యః౪—ప్రాఞ్చః-ప్రాఙ్భ్యాం-ప్రాఙ్భ్యః౫—ప్రాఞ్చః-ప్రాఞ్చోః-ప్రాఞ్చాం౬—ప్రాఞ్చి-ప్రాఞ్చోః-ప్రాఙ్క్షు, ప్రాఙ్షు౭— ॥ ఏవం పూజార్థే ప్రత్యఙాదయః క్రుఙ్ శబ్దశ్చ ॥

---

(౧) సూ ॥ ఉద ఈత్ । ఉచ్ఛబ్దాత్పరస్య లుప్తనకారస్యాంచతేర్భస్యాకారస్య ఈత్స్యాత్ । ఉదీచ ఇత్యాది (౨)సూ॥ సమస్సమిః । అప్రత్యయాంతేంచతౌ పరే ॥ సమ్యఙ్ । సమీచ ఇత్యాది ॥(౩)సూ॥ సహస్య సధ్రిః । అప్రత్యయాంతేంచతౌ పరే । సధ్ర్యఙ్ । సధ్రీచ ఇత్యాది (౪) సూ॥ తిరసస్తిర్యలోపే । అలుప్తాకారేంచతావప్రత్యయాంతే పరే తిరసస్తిర్యాదేశస్స్యాత్ । తిర్యఙిత్యాది (౫) నాంచేః పూజాయాం ॥ పూజార్థస్యాంచతేరుపధాయా నస్య లోపో న స్యాత్ । అలుప్తనకారత్వాన్నుమ్ । సంయోగాంతస్య లోపః । కుత్వం । ప్రాఙిత్యాది । నలోపాభావాదకారలోపో న। ప్రాఞ్చః । ప్రాఞ్చేత్యాది ॥క్రుఞ్చు గతికౌటిల్యాల్పీభావయోః । అస్య ఋత్విగిత్యాదినా నలోపాభావో నిపాత్యతే। సంయోగాంతస్య లోపః । క్విన్ప్రత్యయస్య కురితి కుత్వం ॥ క్రుఙ్-క్రుఞ్చౌ-క్రుఞ్చః ॥ క్రుఞ్చం-క్రుఞ్చౌ-క్రుఞ్చః ॥ క్రుఞ్చా-క్రుఙ్భ్యాం-క్రుఙ్భిరిత్యాది ॥

సుష్ఠు వృశ్చతీతి విగ్రహః । సువృట్ ।ౘ। సువృశ్చౌ । సువృశ్చః ॥౧।
సువృశ్చం । సువృశ్చౌ । సువృశ్చః ॥౨॥—సువృశ్చా । సువృడ్భ్యాం
సువృడ్భిః ॥౩—సువృశ్చే । సువృడ్భ్యాం । సువృడ్భ్యః । ౪—సు
వృశ్చః । సువృడ్భ్యాం । సువృడ్భ్యః ॥౫—సువృశ్చః । సువృశ్చోః ।
సువృశ్చాం ॥౬—సువృశ్చి । సువృశ్చోః ॥ సువృట్సు । సువృట్త్సు ॥

(౧) తకారాంతః పుల్లింగో మహచ్ఛబ్దః, పూజ్యః

మహాన్ - మహాంతౌ - మహాంతః ౧—హే మహన్ - హే మహాంతౌ - హే
మహాంతః ॥ స ౧—మహాంతం - మహాంతౌ - మహతః ౨—మహతా - మ
హద్భ్యాం - మహద్భిః ౩—మహతే - మహద్భ్యాం - మహద్భ్యః ౪—
మహతః - మహద్భ్యాం - మహద్భ్యః ౫—మహతః - మహతోః - మహ
తాం ౬—మహతి - మహతోః - మహత్సు— భూధాతోర్డవతుప్రత్యయే
భవతీతి - భవాన్ - భవంతౌ - భవంతః ॥ హే భవన్ - హే భవంతౌ - హే భవం
తః ౧—భవంతం - భవంతౌ - భవతః ౨—భవతా - భవద్భ్యాం - భవద్భిః ౩
భవతే - భవద్భ్యాం - భవద్భ్యః ౪—భవతః - భవద్భ్యాం, భవద్భ్యః ౫—
భవతః, భవతోః - భవతాం ౬—భవతి - భవతోః - భవత్సు ౭—

(౨) ధీమాన్ - ధీమంతౌ - ధీమంతః॥ హే ధీమన్ - హే ధీమంతౌ - హే ధీమ
ంతః ౧—ధీమంతం - ధీమంతౌ - ధీమతః ౨—ధీమతా - ధీమద్భ్యాం - ధీమ
ద్భిః ౩ ॥ ధీమతే - ధీమద్భ్యాం - ధీమద్భ్యః ౪—ధీమతః - ధీమద్భ్యాం - ధీ
మద్భ్యః ౫॥ ధీమతః - ధీమతోః - ధీమతాం ౬॥ ధీమతి - ధీమతోః - ధీమత్సు ౭
ఏవం మఘోనాస్త్యస్తీతి మఘవాన్ । భాతేర్డవతుః । 'పితృవ్యానితి' చ ॥

---

(౧) సూ॥ వర్తమానే పృషద్బృహన్మహజ్జగచ్ఛతృవచ్చ । ఏతే నిపా
త్యంతే శతృవచ్చైషాం కార్యం స్యాత్ । ఉగిత్వాన్నుమ్ ॥ సాంతమహ
త ఇతి దీర్ఘః ॥ మహ్యతే పూజ్యతే ఇతి మహాన్ ॥ (౨) అత్వసంతస్య
చాధాతోః ॥ అత్వంతస్యోపధాయా దీర్ఘః స్యాత్ ధాతుభిన్నాసంత
స్య చాసంబుద్ధౌ సౌ పరే । పరం నిత్యం చ సమ్ ... వచనాత్

తకారాంతః పుల్లింగో మరుచ్ఛబ్దః

మరుత్-మరుతౌ-మరుతః ౧—మరుతం-మరుతౌ-మరుతః ౨— మరు
తా-మరుద్భ్యాం-మరుద్భిః ౩—మరుతే-మరుద్భ్యాం-మరుద్భ్యః ౪ ॥
మరుతః-మరుద్భ్యాం-మరుద్భ్యః ౫—మరుతః,మరుతోః-మరుతాం ౬
మరుతి-మరుతోః-మరుత్సు ౭ (౧) ఏవం దదత్ దధత్ జక్షత్ జాగ్రత్ । దరి
ద్రత్ । శాసత్ । చకాసత్ । దీధ్యత్ । వేవ్యత్ ఇతి చ । దీధీఙ్ దీప్తిదేవనయోః ।
వేవీఙ్ వేతినా తుల్యే । అనయోశ్ఛాందసత్వాద్వ్యత్యయేన పరస్మైపదం

పకారాంతః పుల్లింగో గుప్శబ్దః । గోపాయతీతి క్విప్

గుప్-గుబ్-గుపౌ-గుపః ౧—గుపం-గుపౌ-గుపః ౨ ॥ గుపా-గుబ్భ్యాం
గుబ్భిః ౩—గుపే-గుబ్భ్యాం-గుబ్భ్యః ౪ ॥ గుపః-గుబ్భ్యాం,గుబ్భ్యః ౫
గుపః-గుపోః-గుపాం ౬—గుపి-గుపోః-గుప్సు ౭—

ఏవం శోభనా ఆపో యస్మిన్ హ్రదే స స్వప్ ఇత్యాది

(౨) తాదృక్-తాదృగ్-తాదృశౌ-తాదృశః ౧। తాదృశం-తాదృశౌ-తాదృ
శః ౨—తాదృశా-తాదృగ్భ్యాం-తాదృగ్భిః ౩—తాదృశే-తాదృగ్భ్యాం
తాదృగ్భ్యః ౪—తాదృశః-తాదృగ్భ్యాం-తాదృగ్భ్యః ౫—తాదృశః-తా

భ్యాసదాదేర్దీర్ఘః ॥ తతో నుమ్ । ధీమాన్ ॥

(౧) సూ॥ ఉభే అభ్యస్తం ॥ షాష్ఠద్విత్వప్రకరణే యే ద్వే విహితే తే ఉభే
సముదితే అభ్యస్తసంజ్ఞే స్తః ॥ సూ॥ నాభ్యస్తాచ్ఛతుః ॥ అభ్యస్తాత్పర
స్య శతుర్నుమ్ న స్యాత్ ॥ దదత్ । దధత్ ఇత్యాది ॥ సూ॥ జక్షిత్యాద
యష్షట్ ॥ షడ్ధాతవోఽన్యే జక్షితిశ్చ సప్తైతే అభ్యస్తసంజ్ఞాస్స్యుః ॥
జక్షత్ । ఇత్యాది (౨) ॥ సూ॥ త్యదాదిషు దృశోఽనాలోచనే కఞ్చ ॥ త్య
దాదిషూపపదేష్వజ్ఞానార్థాద్దృశేర్ధాతోః కఞ్ స్యాత్ చాత్క్విప్
సూ॥ ఆ సర్వనామ్నః ॥ సర్వనామ్న ఆకారోంతాదేశస్స్యాద్దృగ్దృ
శవతుషు ॥ తాదృక్ ॥ తాదృశః ॥ తావాన్ ఇత్యాది । దృశేః క్సశ్చేతి వా
[illegible] కావాకారాదేశే తాదృక్షః । ఏవం యాదృక్ష ఇత్యాది ॥

దృశౌ, తాదృశాః — తాదృశి-తాదృశోః-తాదృక్షు ॥ ఏవం యాదృ
క్త్వాదృఙ్మాదృగాదయః॥

(౧) ఏవం ఘృతస్పృక్ స్పృక్ ఇత్యాదయః

(౨) శకారాంతః పుల్లింగో విశ్ శబ్దః విశేః క్విప్

విట్-విడ్-విశౌ-విశః॥ విడ్భ్యాం విట్సు, విట్సు ॥ నశ్యతీతి కర్తరి
క్విపి ॥ నశ్ శబ్దస్యాదృగ్వా విడ్వచ్చ ॥ నక్-నగ్-నట్-నడ్- నశౌ, న
శః, నగ్భ్యాం, నడ్భ్యాం, నక్షు, నట్సు ఇత్యాది ॥

(౩) షకారాంతః పుల్లింగో దధృక్ శబ్దః । ధృష్ణోతీతి

దధృక్ దధృగ్	దధృషౌ	దధృషః
దధృషా	దధృగ్భ్యాం	దధృగ్భిరిత్యాది
దధృషి	దధృషోః	దధృక్షు
రత్నముట్ రత్నముడ్	రత్నముషౌ	రత్నముషః
రత్నముషా	రత్నముడ్భ్యాం-	రత్నముడ్భిః
రత్నముషి	రత్నముషోః	రత్నముట్సు-రత్నముట్త్సు

షకారాంతః పుల్లింగో నిత్యం బహువచనః షట్ శబ్దః

(౪) షట్, షట్, షడ్భిః, షడ్భ్యః, షడ్భ్యః, షణ్ణాం, షట్సు, షట్త్సు

(౧) సూ ॥ స్పృశోఽనుదకే క్విన్ ॥ అనుదకే సుప్యుపపదే స్పృశేః
క్విన్ స్యాత్ ॥ క్విన్ప్రత్యయస్య కుః ఇతి కుత్వమ్॥ క్విన్ప్రత్యయో యస్మాదితి
బహువ్రీహ్యాశ్రయణాత్ స్పృశేః కుత్వమ్ ॥స్పృక్ ॥ (౨) వ్రశ్చేత్యా
దినా విశ్ శబ్దే షత్వమ్ ॥సూ॥ నశేర్వా ॥ నశేః కవర్గోఽన్తాదేశో వా
స్యాత్పదాంతే ॥ నక్ ॥ నడిత్యాది॥ (౩) ఋత్విగ్దధృగిత్యాదినా ని
పాతనాత్కుత్వమ్(౪) ష్ణాంతా షడితి షట్సంజ్ఞా షడ్భ్యో లుగితి జశ్శ
సోర్లుక్ ॥ ఆమి షట్చతుర్భ్యశ్చేతి నుట్ । అనామ్నవతీత్యాది నా ష్టు
త్వం । తదంతవిధినా ప్రాధాన్యేపి । పరమషట్-పరమషణ్ణామిత్యాది
గౌణత్వేతు ప్రియషషం । ప్రియషషామిత్యాది॥

సకారాంతః పుల్లింగః పిపఠీశ్శబ్దః పఠితుమిచ్ఛుః

(౧) పిపఠీః	పిపఠిషౌ	పిపఠిషః
పిపఠిషా	పిపఠీర్భ్యాం	పిపఠీర్భిః
పిపఠిషి	పిపఠిషోః	పిపఠీష్షు, పిపఠీఃషు

సకారాంతః పుల్లింగో దోశ్శబ్దః—భుజః

(౨) దోః-దోషౌ-దోషః॥ దోషం-దోషౌ-దోష్ణః-దోషః॥ దోష్ణా-దోషా-దోషభ్యాం-దోర్భ్యాం, దోషభిః-దోర్భిః॥ దోష్ణే-దోషే-దోషభ్యాం-దోర్భ్యాం-దోషభ్యః-దోర్భ్యః॥ దోష్ణః-దోషః-దోషభ్యాం దోర్భ్యాం-దోషభ్యః-దోర్భ్యః॥ దోష్ణః-దోషః-దోష్ణోః-దోషోః-దోష్ణాం-దోషాం॥ దోష్ణి-దోషణి-దోషి-దోష్ణోః-దోషోః-దోషసు-దోస్సు॥

సకారాంతః పుల్లింగో వివిట్ శబ్దః

(3) వివిట్।వివిడ్	వివిశౌ	వివిశః
వివిశా	వివిడ్భ్యాం	వివిట్సు।వివిట్సు

(౪) ఏవం కాష్ఠతట్ గోరడిత్యాదయః

---

(౧) పఠితుమిచ్ఛతీతి సన్నంతాత్క్విప్, షత్వస్యాసిద్ధత్వాదుత్వే॥ సూ॥ ర్వోరుపధాయా దీర్ఘ ఇకః। రేఫవాంతస్య ధాతోరుపధాయా ఇకో దీర్ఘస్స్యాత్పదాంతే। ఇతి దీర్ఘే విసర్గే చ పిపఠీః। పిపఠీర్భ్యా మిత్యాది॥ వాశరీతి విసర్గే॥ నుమ్విసర్జనీయశర్వ్యవాయేఽపీతి షత్వే చ పిపఠీఃషు। విసర్గాభావపక్షే పూర్వసకారస్య ష్టుత్వే చ పిపఠీష్షు ఇతి। (౨) దమేర్డోస్॥ డిత్త్వసామర్థ్యాదభస్యాపి టేర్లోపః॥ రుత్వవిసర్గౌ॥ దోః। పద్దన్నిత్యాదినా శసాదౌ దోశ్శబ్దస్య పక్షే దోషన్నాదేశే దోష్ణ ఇత్యాది॥ (3) విశప్రవేశనే॥ సన్నంతాత్క్విప్॥ షత్వస్యాసిద్ధత్వాత్సంయోగాంతలోపః। వ్రశ్చేతి షః జశ్త్వచర్త్వే వివిట్ వివిడిత్యాది॥ (౪) తక్షూత్వక్షూ తనూకరణే॥ రక్షపాలనే। ఆభ్యాం క్విప్యోరితి కలోపః జశ్త్వచర్త్వే కాష్ఠతట్ గోరడిత్యాది, తక్షిరక్షి

సకారాంతఃపుంల్లింగోఽదశ్శబ్దః

(౧) అసౌ-అమూ-అమీ ౧— అముం-అమూ-అమూన్ ౨— అమునా-అమూభ్యాం-అమీభిః ౩—అముష్మై-అమూభ్యాం-అమీభ్యః ౪ ॥ అముష్మాత్- అమూభ్యాం -అమీభ్యః ౫— అముష్య-అముయోః-అమీషాం ౬—అముష్మిన్-అముయోః-అమీషు ౭

సకారాంతఃపుంల్లింగోఽదకశ్శబ్దః

అసకౌ।అసుకః।అముకౌ।అముకే।అముకమిత్యాది॥ శేషం సర్వవత్।

(౨) సకారాంతః పుంల్లింగో విద్వచ్ఛబ్దః

విద్వాన్-విద్వాంసౌ-విద్వాంసః ౧— హే విద్వన్।విద్వాంసం-విద్వాంసౌ-విదుషః ౨—విదుషా-విద్వద్భ్యాం-విద్వద్భిః ౩— విదుషి-విదుషోః-విద్వత్సు ౭— (౩) ఏవమనాశ్వదాదయః

సేదివాన్-సేదివాంసౌ-సేదివాంసః ౧—హే సేదివన్-సేదివాంసం ౨ సే

భ్యాం ణ్యంతాభ్యాం క్విపి కృతే సోః రితి న ప్రవర్తతే। ణిలోపస్య స్థానివ-ద్భావాత్।తస్మాత్సంయోగాంతలోపే కృతే తక్ గోరగిత్యాదిరూపమ్॥ (౧) సూ॥ అదస ఔసులోపశ్చ ॥ అదస ఔకారోంతాదేశస్స్యాత్సౌ పరే। సులోపశ్చ । తదోస్సస్సావితి దస్య సః॥ అసౌ।త్యదాద్యత్వ పరరూపే అదసోసేరితి ముత్వే । అమూ । జసశ్శీ వృద్ధేశేగుణః ॥ సూ॥ఏత ఈద్బహువచనే । అదసో దాత్పరస్యైత ఈత్స్యాద్దస్యచ మో బహ్వర్థోక్తౌ ॥ అమీ॥వా॥ అదసటేత్వప్రతిషేధస్సాకచ్కస్యవా వక్తవ్యస్సాదుత్వంచ। ప్రతిషేధసన్నియోగశిష్టముత్వం తదభావేన ప్రవర్తతే । అసకౌ । అసుకః ॥ (౨) సూ॥వసోస్సంప్రసారణమ్॥వస్వంతస్య భస్య సంప్రసారణం స్యాత్ । పూర్వరూపత్వమ్ ॥ షత్వం, విదుషః, విదుషా ॥ వసుస్రంస్వితి దత్వమ్ ॥ విద్వద్భ్యామిత్యాది ॥ (౩) ఉపేయివాననాశ్వాననూచానశ్చేతి క్వసుప్రత్యయాంతః ॥ నిపాతనాదిడభావశ్చ ॥

దివాంసౌ-సేదుషః ౨— సేదుషా-సేదివద్భ్యామ్-సేదివద్భిః ౩— ఇత్యాది-సేదివత్సు ౭— ఏవముపేయుష తస్థివత్ప్రభృతిపదాదయః

సకారాంతఃపుల్లింగో వేధశ్శబ్దః — బ్రహ్మా

(౧) వేధాః-వేధసౌ-వేధసః— హే వేధః-హే వేధసౌ-హే వేధసః॥ వేధసం-వేధసౌ-వేధసః ౨— వేధసా-వేధోభ్యాం-వేధోభిః ౩— వేధసే-వేధోభ్యాం-వేధోభ్యః ౪— వేధసః-వేధోభ్యాం-వేధోభ్యః ౫— వేధసః-వేధసోః-వేధసాం ౬— వేధసి-వేధసోః-వేధస్సు ౭— ఏవంచంద్రమాఃసుప్రజాః సుమేధా ఇత్యాదయః॥

(౨) అనేహా-అనేహసౌ-అనేహసః— శేషం వేధశ్శబ్దవత్

ఉశనా హేఉశనన్-హేఉశన-హేఉశనః-శేషమనేహశ్శబ్దవత్

సకారాంతఃపుల్లింగః పుంశ్శబ్దః

(౩) పుమాన్-పుమాంసౌ-పుమాంసః— హేపుమన్।పుమాంసం।పుమాంసౌ।పుంసః।పుంసా।పుంభ్యాం।పుంభిరిత్యాది।పుంసు

(౪) సుపీః-సుపిసౌ-సుపిసః— సుపిసా-సుపీర్భ్యాం-సుపీర్భిః-సుపీష్షు-సుపీఃషు ॥ ఏవంసుతూః చికీః ఇత్యాదయః ॥ సప్తమీబహువచనే చికీఃషు ఇత్యేకమేవరూపమ్

---

(౧) అత్వసంతస్య చాధాతోః । వేధాః । (౨) అనేహా। ఋదుశనస్పురుదంసోనేహసాంచ ॥ ఋదంతానాముశనసాదీనాం చాసంబుద్ధౌ సౌ పరే । అనేహా॥ హే అనేహః । అనేహోభ్యామిత్యాది।ఉశనా । అస్యసంబుద్ధావనఙ్నలోపశ్చ వా వాచ్యః ॥ హే ఉశనన్ । హే ఉశన । హే ఉశనః । శేషమనేహశ్శబ్దవత్ ॥ (౩) పుమ్ ॥ పుంసోసుఙ్ । సర్వనామస్థానే వివక్షితే అసుఙ్ స్యాత్ । అసుఙిఙకారశ్చోచ్చారణార్థః। పుమానిత్యాది ॥ (౪) పిసగతౌ క్విప్ వోరుపధాయా దీర్ఘ ఇకః । సుష్ఠు పేపిసతి గచ్ఛతీతి సుపీః ॥ తుసఖండనే అస్మాత్ క్విప్ పూర్వవద్దీర్ఘః ॥ సుష్ఠు తోసతి ఖండయతీతి సుతూః ॥ కర్తుమిచ్ఛతి చికీర్షతీతి సన్నంత

మాః-మాసౌ-మాసః ॥ హే మాః-మాసం-మాసౌ-మాసః-మాసా-మాభ్యాం-మాభిః- మాసి-మాసోః-మాస్సు - ఆగ్నేయో మాస్సుధాసూతిః రాజా సోమో హిమాంశుప్రియః ఇతి కోశాన్చ ద్రవాచ్యయం మాశ్శబ్దః (౧)చీరం వసే ఇత్యాచ్ఛాదయతీతి చీవరం । శేషం పూర్వవత్ ॥ ఏవం సుపఃపిండగ్రః ఇత్యాదౌ (౨)ఉఖాస్రత్-ఉఖాస్రసౌ-ఉఖాస్రసః-ఉఖాస్రద్భ్యాం ఉఖాస్రత్సు—ఏవం పర్ణధ్వత్ ఇత్యాదయః ॥

ఇతి హలంతాః పుంలింగాః

అథ హలంత(స్త్రీ)లింగశబ్దాః

హకారాంత(స్త్రీ)లింగ ఉపానచ్ఛబ్దః—పాదుకా

(౩)	ఉపానత్-ఉపానద్	ఉపానహౌ	ఉపానహః
	ఉపానహం	ఉపానహౌ	ఉపానహః
	ఉపానహా	ఉపానద్భ్యాం	ఉపానద్భిః
	ఉపానహి	ఉపానహోః	ఉపానత్సు
(౪)	ఉష్ణిక్-ఉష్ణిగ్	ఉష్ణిహౌ	ఉష్ణిహః
	ఉష్ణిహా	ఉష్ణిగ్భ్యాం	ఉష్ణిగ్భిః
	ఉష్ణిహి	ఉష్ణిహోః	ఉష్ణిక్షు

నకారాంత(స్త్రీ)లింగో దివ్‌శబ్దః—స్వర్గః

తాతిర్వపి రాత్సస్యేతి సలోపే దీర్ఘశ్చ చికీరిత్యాది ॥ రోస్సుపీతి నియమాన్న విసర్గః ॥ చికీర్షా ॥ (౧) వసుఅచ్ఛాదనే॥ గ్రసుఅదనే ఆభ్యాం క్విపి అత్వసంతస్య చాధాతో రిత్యత్ర అధాతో రిత్యుక్తేర్న దీర్ఘః ॥ పిరవః సువః పి డగ్రః ॥ (౨) స్రంసుధ్వంసుఅధః పతనే ఆభ్యాం క్విపి అనిదితామితి నలోపే వసుస్రంస్విత్యాదినా దత్వమ్ ॥
(౩) ణహబంధనే ఇత్యస్మాత్ క్విపి నహివృతీత్యాదినా దీర్ఘః ॥ నహో ధః ॥ నహో హ స్యార్థస్యాశ్లిపదాంతే చ । ఉపా త్యాది ॥ (౪) ఉత్పూర్వాత్ ష్ణిహప్రీతావిత్యస్మాత్

ద్యౌః-దివౌ-దివః ॥ శేషంసుదివశ్శబ్దవత్

రేఫాంతస్త్రీలింగో ద్వార్ శబ్దః— ద్వారమ్

ద్వాః-ద్వారౌ-ద్వారః-హేద్వాః-ద్వార్భ్యాం-ద్వార్భిః, ద్వార్షు

(౧) గీః-గిరౌ-గిరః— గీర్భ్యాం-గీర్భిః-గీర్షు—ఏవంధూఃపూఃపి ॥

రేఫాంతస్త్రీలింగోనిత్యబహువచనశ్చతుశ్శబ్దః

(౨)చతస్రః-చతస్రః-చతసృభిః-చతసృభ్యః-చతసృభ్యః- చతసృణాం-చతసృషు

మకారాంతస్త్రీలింగః కింశబ్దః

కా-కే, కాః— కాం కే- కాః- శేషంసర్వావత్॥

(౩) ఇయం ఇమే-ఇమాః ॥ ఇమాం-ఇమే-ఇమాః ౨— ఏనాం, ఏనే-ఏనాః ౨—అనయా-ఏనయా-ఆభ్యాం-ఆభిః॥ అస్యై-ఆభ్యాం-ఆభ్యః॥ అస్యాః-ఆభ్యాం-ఆభ్యః ॥ అస్యాః-అనయోః, ఏనయోః, ఆసాం ॥ అస్యాం, అనయోః, ఏనయోః, ఆసు

ఇదంశబ్దస్యాకచి । ఇయకం । ఇమకే ॥ ఇమకాః । ఇమకాం ॥ ఇమకే ॥ ఇమకాః । ఏనాం॥ఏనే। ఏనాః । ఇమకయా। ఏనయా। ఇమకా

సాకిన్వః । నిపాతనాత్తలోపశ్చ । క్విన్నంతత్వాత్కుత్వేన హస్య ఘః । జశ్త్వచర్త్వే॥ ఉష్ణిగిత్యాది ॥ (౧) గౄనిగరణే ఇత్యస్మాత్క్విపి బుూత ఇద్ధాతోరితీత్వే ర్వోరుపధాయా ఇతి దీర్ఘేచ గీః గీర్భ్యామిత్యాది ॥ ఏవం ధుర్వీహింసాయామ్ ॥ ధూర్వతిహినస్తీతి ధూః । పౄ పాలనపూరణయోః పిపర్తి పాలయతీతి పూః పూర్యతే జనైరితివా పూః క్విపి ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్యేత్యుత్వే ర్వోరితి దీర్ఘేచ పూరిత్యాది ॥

(౨) సూ॥ త్రిచతురోః స్త్రియాంతిసృచతసృచ తసృ ఇత్యాది ॥ అచినతిసృచతసృ ఇతినిషేధాన్నదీర్ఘః । చతసృణామ్ ॥

(౩) సూ ॥ యస్సౌ । ఇదమోదస్య యస్సౌ స్త్రీ సపరే । ఇదమోమః ఇయం । త్యదాద్యత్వేటాపిదశ్చేతి మత్వే॥ఇమే॥ ఇమా ఇత్యాది ॥

దేశవిషయే ॥ ద్వితీయాటౌస్స్వేనఇత్యేన దేశే ఏనామిత్యా

భ్యాం, ఇమకాభిః, ఇమకస్యై-ఇమకాభ్యాం-ఇమకాభ్యః ౪— ఇమ
కస్యాః-ఇమకాభ్యాం-ఇమకాభ్యః ౫— ఇమకస్యాః-ఇమకయోః-ఏన
యోః-ఇమకానాం ౬— ఇమకస్యాం-ఇమకయోః-ఏనయోః, ఇమకా
సు ౭

నకారాంతః స్త్రీలింగస్సీమన్ శబ్దః— మిరా

సీమా-సీమానౌ-సీమానః, హేసీమన్-సీమానమ్, సీమానౌ, సీమ్నః, స
ర్వం పుల్లింగ పెమన్ శబ్దవత్ । ఏవం దామాపామా ॥

భకారాంత స్త్రీలింగః కకుప్ఛబ్దః —జిక్

కకుప్, కకుభౌ, కకుభః ౧— కకుభం, కకుభౌ, కకుభః ౨— కకుభా, కకు
బ్భ్యాం, కకుబ్భిః, ౩— కకుభే, కకుబ్భ్యాం, కకుబ్భ్యః ౪— కకుభః, కకు
బ్భ్యాం, కకుబ్భ్యః ౫— కకుభః, కకుభోః, కకుభామ్ ౬— కకుభి, కకు
భోః, కకుప్సు ౭

ధకారాంతః స్త్రీలింగో వీరుచ్ఛబ్దః

వీరుత్, వీరుధౌ, వీరుధః ౧— వీరుధం, వీరుధౌ, వీరుధః ౨— వీరుధా, వీరు
ద్భ్యాం, వీరుద్భిః ౩— వీరుధే, వీరుద్భ్యాం, వీరుద్భ్యః ౪— వీరుధః, వీరు
ద్భ్యాం, వీరుద్భ్యః ౫— వీరుధః, వీరుధోః, వీరుధామ్ ౬— వీరుధి, వీరు
ధోః, వీరుత్సు ౭— ఏవం క్షుత్ క్షుధౌ। సమిత్ సమిధౌ ఇత్యాది ॥

జకారాంత స్త్రీలింగస్స్రక్ఛబ్దః॥మాలికా

(౧) స్రక్, స్రజౌ, స్రజః ౧— స్రజం, స్రజౌ, స్రజః ౨— స్రజా, స్ర
గ్భ్యామ్, స్రగ్భిః ౩— స్రజే, స్రగ్భ్యామ్, స్రగ్భ్యః ౪— స్రజః, స్ర
గ్భ్యాం, స్రగ్భ్యః ౫— స్రజః-స్రజోః, స్రజాం ౬— స్రజి, స్రజోః,
స్రక్షు ॥ ఏవం రుక్। రుజౌ। రుజః। ఆర్త్విక్ ఇత్యాదయః ॥

(౨) దకారాంత స్త్రీలింగస్త్యచ్ఛబ్దః— స్యా, త్యే, త్యాః, త్యాం, త్యే,
త్యాః, శేషం స్త్రీలింగ సర్వావత్ । ఏవం తచ్ఛబ్దోపి, యా, యే, యాః
పంసర్వం తచ్ఛబ్దవత్ ॥

ఋత్విగిత్యాదినా స్రజేః క్విన్ అమాగమశ్చ నిపాతితః । స్రక్ ॥
త్యదాద్యత్వే టాపి తదోస్సస్సావితి స త్వే చ స్యా॥ ఏవంయత దేతత్

ఏషా,ఏతే,ఏతాః, ఏతాం, ఏతే,ఏతాః, ఏనాం,ఏనే,ఏనాః, ఏతయా,
ఏనయా౩,ఏతయోః,ఏనయోః౬-౭, శేషంసర్వావత్॥
ముత్సంపద్విపద్వృషదాదయః తమోనుచ్ఛబ్దవత్
చకారాంతస్త్రీలింగోవాక్ఛబ్దః—పయోముక్ఛబ్దవత్ ॥ ఏవంత్వగ్స్ర
గాదయః ॥ (౧) పకారాంతస్త్రీలింగో నిత్యంబహువచనోప్ఛబ్దః ॥
ఆపః౧—అపః౨—అద్భిః౩—అద్భ్యః౪—అద్భ్యః౫— అపాం౬
అప్సు౭॥ (౨) శకారాంతస్త్రీలింగోదిక్ఛబ్దః ॥దిక్।దిశౌ।దిశః
సర్వం సదృక్ఛబ్దవత్ ॥ ఏవంవిదిక్ దృక్ ఇత్యాదయః ॥
(౩) షకారాంతస్త్రీలింగౌ త్విట్ప్రావృషౌ ద్విట్ఛబ్దవత్ ॥
(౪) సజూః,సజుషౌ,సజుషః౧—సజుషా,సజూర్భ్యాం,సజూర్భిః౩।
సజూష్షు,సజూఃషు౭— (౫)సకారాంతస్త్రీలింగఆశీశ్శబ్దః
ఆశీః,ఆశిషౌ,ఆశిషః౧— ఆశిషా,ఆశీర్భ్యాం,ఆశీర్భిః౩— ఆశీ
ష్షు॥ అర్చిశ్శబ్దోప్యేవం ॥ అర్చిః,అర్చిషౌ,అర్చిర్భ్యాం,అర్చిర్భిః,
అర్చిర్భ్యః అర్చిష్షు।అస్మిన్ శబ్దేసర్వత్రహ్రస్వఏవవిశేషః॥
సకారాంతస్త్రీలింగోదశ్శబ్దః—అసౌ,అమూ,అమూః౧—అమూం।
అమూ,అమూః౨—అముయా,అమూభ్యాం,అమూభిః౩—అముష్యై

---

(౧) అప్తృన్నిత్యాదినాదీర్ఘః॥ఆపః॥సు॥అపోభి॥అపస్తకారస్య
భాదౌ ప్రత్యయేపరే ॥ అద్భిరిత్యాది ॥(౨) ఋత్విగిత్యాదినా క్విన్
నిపాతత్వమ్ ॥ దిగిత్యాది॥ త్యదాదిషు దృశేః క్విన్విధానాదన్యత్రా
పి కుత్వమ్ ॥ దృగిత్యాది॥ (౩) త్విషదీప్తావిత్యస్మాత్క్విపిత్విట్ ॥ప్ర
కర్షేణ వర్షతీతి క్విపి ॥ నహివృతివృషీత్యాదినా దీర్ఘఃప్రావృ
ట్ ॥ (౪) సహజుషతేప్రీణాతి సేవతేవా ॥ క్విపి ॥ ససజుషోరితిరు
త్వే సజూరిత్యాది ॥ (౫) శాసుఅనుశిష్టావిత్యస్మాత్క్విపిఆశాసఃక్వా
వుపధాయా ఇత్వంవాచ్యమితీత్వే షత్వస్యాసిద్ధత్వాద్రుత్వేర్వోరితి
దీర్ఘేవిసర్గేచాశీరిత్యాది ॥ ఇతిహలంతాస్త్రీలింగాః

అమూభ్యాం-అమూభ్యః౪——అముష్యాః౫, అముష్యాః౬,అముయోః౬,అమూషాం-౬|అముష్యాం, అముయోః౭,అమూషు ॥ అస్యాకచిఅదకశ్శబ్దస్యాంత(స్త్రీ)లింగః॥ అసకౌ,అసుకా,అముకే,అముకాః,అముకామిత్యాది సర్వావత్ ॥ ——ఇతిహలంతా(స్త్రీ)లింగాః——

——అథహలంతనపుంసకలింగశబ్దాః——

(౧) హకారాంతనపుంసకలింగఃస్వనడుచ్ఛబ్దః

స్వనడుత్।ద్।స్వనడుహీ।స్వనడ్వాంహి ॥ పునస్తద్వత్। శేషంపుంవత్

సూపానత్	సూపానహీ	సూపానంహి
గోధుక్	గోదుహీ	గోదుంహి
మధులిట్	మధులిహీ	మధులింహి
ప్రియతురాషాట్	ప్రియతురాసాహీ	ప్రియతురాసాంహి
ప్రియవిశ్వవాట్	ప్రియవిశ్వౌహీ	ప్రియవిశ్వవాంహి

ద్వితీయాప్యేవం । శేషంపుంవత్ ॥ అనయాదిశాఅన్యేపి శబ్దాఉన్నేయాః ॥ (౨) వకారాంతనపుంసకలింగ స్సుద్యుశ్శబ్దః

సుద్యు।సుదివీ।సుదివి॥పునస్తద్వత్॥ శేష-మస్వవత్ ॥

రేఫాంతనపుంసకలింగో నిత్యబహువచనశ్చతుశ్శబ్దః॥

చత్వారి౧——చత్వారి౨—— శేషంపుంవత్ ॥ వాః।వారీ।వారి।పునస్తద్వత్ ॥ శేషంవాశ్వద్వత్।——॥మకారాంతనపుంసకలింగఃకింశబ్దః

కిం।కే।కాని॥౧——కిం।కే।కాని౨—— శేషం పుంవత్॥

(౩) ఇదం।ఇమే।ఇమాని౧——ఇదం।ఇమే।ఇమాని।ఏనత్।ఏనే।ఏనాని౨॥

---

(౧) శోభనాఅనడ్వాహోయస్మిన్కులే ॥ అస్మాత్సౌలుకివసుస్రంస్విత్యాదినాదత్వే స్వనడుదిత్యాది ॥ జసశ్శిః ॥ చతురనడుహోరిత్యామ్॥ స్వనడ్వాంహి ॥ (౨) శోభనాద్యౌర్యస్మిన్నహాని ॥ సుద్యు ॥సౌలుకివచఉదిత్యత్వమ్ ॥ సుదివీఇత్యాదౌ పదత్వ ప్రతిషేధాన్నోత్వమ్ ॥ (౩) అన్వాదేశేనపుంసకే ఏనద్వక్తవ్య ఇత్యేనదాదేశః । ఏనత్ ॥ అ

శేషంపుంవత్ ॥ అస్యాకచిక్రుతే ॥ ఇదకం।ఇమకే॥ఇమకాని౧— ఇదకం।ఇమకే।ఇమకాని। ఏనత్।ఏనే।ఏనాని౨— శేషంపుంవత్॥

(౧) నకారాంతనపుంసకలింగో బ్రహ్మన్ శబ్దః— బ్రహ్మ॥ బ్రహ్మణీ।బ్రహ్మాణి।హే బ్రహ్మన్।హే బ్రహ్మ॥సం॥౧— బ్రహ్మ।బ్రహ్మణీ। బ్రహ్మాణి ౨ ॥ శేషం పుల్లింగబ్రహ్మశబ్దవత్ ॥ ఏవంచర్మన్ శర్మన్ కర్మన్ వర్మన్ ।

(౨) అహః।అహ్నీ।అహనీ।అహాని౧— పునస్తద్వత్ ॥ అహ్నా।అహోభ్యాం।అహోభిః౩— అహ్నే।అహోభ్యాం।అహోభ్యః౪— అహ్నః।అహోభ్యామ్।అహోభ్యః౫— అహ్నః।అహ్నోః।అహ్నామ్౬— అహ్ని।అహని।అహ్నోః।అహస్సు౭॥— నామ।నామ్నీ।నామనీ।నామాని।హే నామన్।హే నామ।దండి।దండినీ।దండీని। పునస్తద్వత్ ।శేషంపుంవత్॥ ఏవం గుణి।వాగ్మి।స్రగ్వి।మనస్వి।యశస్వి।ఇత్యాదయ ఇన్నంతాః

కజ్విశిష్టస్యాపీదమేవ రూపమ్ ॥ (౧) సంబుద్ధౌ నపుంసకానాం నలోపో వా వాచ్య ఇతి వార్తికో నలోపః ॥

(౨) రోఽసుపీతి- రేఫాదేశే అహర్భాతి ॥సూ॥ అహన్ ॥ అహన్నిత్యస్య రుస్స్యాత్పదాంతే। అహోభ్యామిత్యాది ॥ తదంతస్యాపి రత్వే దీర్ఘాణ్యహాని యస్మిన్ సదీర్ఘాహా నిదాఘః ॥ హల్ఙ్యాదిలోపే ప్రత్యయలక్షణేనాసుపీతి నిషేధాద్రత్వాభావేరుః। తస్యాసిద్ధత్వాన్నాంతలక్షణ ఉపధాదీర్ఘః। సంబుద్ధౌతు హే దీర్ఘాహో నిదాఘ। ప్రాతిపదికాంతేతి ణత్వపక్షే దీర్ఘాహాణౌ ॥ దీర్ఘాహాణః ణత్వాభావే దీర్ఘాహానౌ॥ దీర్ఘాహానః। తుభ్యాదిత్వాన్న ణత్వం దీర్ఘాహ్నే దీర్ఘాహోభ్యామిత్యాది। బహవో వృత్రహణో యస్మిన్ తత్ బహువృత్రహ ॥ బహువృత్రఘ్నీ। బహువృత్రహాణి। ఏవం బహుపూషాణి। బహ్వర్యమాణి ॥ ఇన్ హన్నిత్యాదినా దీర్ఘః। ఏవం దండీనీత్యాదావపి ॥—॥ శోభనః పంథాః యస్మిన్నగరే తత్సుపథి సుపథీ। సుపంథాని। ఏవం సుమథి।సుమథీ॥ సుమంథానీతి ॥

(౧) జకారాంతనపుంసకలింగోసృచ్ఛబ్దః—రుధిరమ్ ॥

అసృక్।అసృగ్।అసృజీ।అసృంజి౧—అసృక్।అసృజీ।అసాని। అసృంజి౨—అస్నా॥అసృజా॥అసభ్యామ్।అసృగ్భ్యాం॥అసభిః।అసృగ్భిః॥ అస్నే।అసృజే।అసభ్యాం। అసృగ్భ్యాం। అసభ్యః।అసృగ్భ్యః— అస్నః।అసృజః॥అసభ్యాం।అసృగ్భ్యాం।అసభ్యః।అసృగ్భ్యః—అస్నః అసృజః।అస్నోః।అసృజోః।అస్నాం।అసృజామ్॥అస్ని।అసని।అసృజి।అస్నోః।అసృజోః॥అససు॥అసృక్షు—(౨) ఊర్క్॥ఊర్జీ॥ఊర్జి॥ బహూర్క్।బహూర్జీ।బహూర్జి।బహూర్జివాంకులాని॥

దకారాంతనపుంసకలింగాస్త్యత్తద్యచ్ఛబ్దాః,

త్యత్, త్యే, త్యాని॥ తత్, తే, తాని ॥ యత్, యే, యాని, శేషంపుంవత్ ॥ ఏతత్।ఏతే।ఏతాని।ద్వితీయాయామ్॥ఏనత్।ఏతత్।ఏనే।ఏతే।ఏనాని।ఏతాని।శేషంపుంవత్ ॥—॥ పునఃపునరతిశయేన వాభినత్తీత్యర్థే యఙంతాత్క్విప్ ॥ బేభిత్, బెభిదీ, బేభిది ఏవం చెచ్ఛిత్ ॥,

చకారాంతనపుంసకలింగాః(ప్రాక్)ప్రత్యగాది శబ్దాః,

ప్రకర్షేణాంచతి గచ్ఛతీత్యర్థే ప్రాక్ । ప్రాచీ,ప్రాంచి । పునస్తద్వత్ ॥ శేషంపుంవత్ ॥ ఏవం ప్రత్యక్। ప్రతీచీ। ప్రత్యంచి। తిర్యక్।। తిరశ్చీ। తిర్యంచి। ఉదక్। ఉదీచీ। ఉదంచి।సమ్యక్। సమీచీ।సమ్యంచి।సధ్ర్యక్। సధ్రీచీ।సధ్ర్యంచి ఇత్యాది ॥

ప్రకర్షేణాంచతిపూజయతీత్యర్థే నాంచేః పూజాయామితినలోపాభావః। ప్రాఙ్,ప్రాఞ్చీ। ప్రాఞ్చి।పునస్తద్వత్॥ శేషంపుంవత్॥ ఏవంప్రత్యఙ్ ఉదఙ్ తిర్యఙ్ సమ్యఙ్ సధ్ర్యఙ్ ఇత్యాదయః ॥ గామంచతిగచ్ఛతిపూజయతీత్యర్థే ద్వయోః మిళితరూపాణి॥ గవాక్।గవాగ్।గోఅక్।గోఅగ్।గోక్।గోగ్॥—గవాఙ్॥గోఅఙ్।గోఙ్॥—॥

పద్దన్నిత్యాదినా అసృచ్ఛబ్దస్యాసన్నాదేశో వా॥ (౨)బహూర్జినుమ్ప్రతిషేధః అంత్యాత్పూర్వో వా నుమితి రూపద్వయమ్ ॥

గోచీ।గవాఞ్చీ,గోఅఞ్చీ।గోఞ్చీ॥—॥గవాఞ్చి।గోఅఞ్చి।గోఞ్చిం॥ ద్వితీయాయాంతద్వత్ ౨—గోచా।గవాఞ్చా।గోఅఞ్చా । గోఞ్చా గవాగ్భ్యాం-గోఅగ్భ్యాం-గోగ్భ్యామ్-గవాఙ్భ్యామ్-గోఅఙ్భ్యాం గోఙ్భ్యామ్—గవాగ్భిః-గోఅగ్భిః-గోగ్భిః-గవాఙ్భిః-గోఅఙ్భిః- గోఙ్భిః౩—గోచే-గవాఞ్చే-గోఅఞ్చే-గోఞ్చే-భ్యామిపాగ్వత్ —॥ గవాగ్భ్యః- గోఅగ్భ్యః- గోగ్భ్యః - గవాఙ్భ్యః - గోఅఙ్భ్యః - గోఙ్భ్యః౪—గోచః-గవాఞ్చః - గోఅఞ్చః-గోఞ్చః - భ్యామ్-భ్యసోఃపాగ్వత్ ౫—ఙసి ఙసివత్ —గోచోః-గవాఞ్చోః-గోఅఞ్చోః గోఞ్చోః—గోచామ్-గవాఞ్చామ్-గోఅఞ్చామ్,గోఞ్చామ్౬— గోచి-గవాఞ్చి-గోఅఞ్చి-గోఞ్చి-ఓసిపాగ్వత్॥ గవాక్షు-గోఅక్షు గోక్షు-గవాఙ్క్షు-గోఅఙ్క్షు-గోఙ్క్షు-గవాఙ్షు-గోఅఙ్షు-గోఙ్షు। ఏవంనవాధికశతరూపాణి ॥ తకారాంతనపుంసకలింగాపచద్దీవ్యచ్ఛబ్దౌ (౧) పచత్।పచన్తీ।పచన్తి। పునస్తద్వత్ శేషంపుంవత్॥ ఏవందీవ్యత్ ఇత్యాది (౨) దదత్।దదతీ।దదన్తి।దదతి।ఏవందధత్॥ (౩) తుదత్। తుదన్తీ।తుదతీ।తుదన్తి। ఏవంభాత్।భాన్తీ।భాతీభాని॥ (౪) యకృత్।యకృతీ।యకృన్తి౧—యకృత్ యకృతీ।యకానీ।యకృన్తి౨— యకా। య

---

(౧) సూ॥ శప్శ్యనోర్నిత్యమ్ ॥ శప్శ్యనోరాత్పరోయశ్శతురవయవః తదంతాంగస్యనుమ్ స్యాచ్ఛీనద్యోఃపరతః ॥ (౨)సూ॥వానపుంసకస్య అభ్యస్తాత్పరోయశ్శతాతదంతస్యక్లీబస్యనుమ్వాస్యాత్సర్వనామస్థానే పరే ॥ దదన్తి ॥ దదతి॥ (౩)సూ॥ ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమ్॥ అవర్ణాంతదఙ్గాత్పరోయశ్శతురవయవస్తదంతాంగస్యనుమ్వాస్యాచ్ఛీనద్యోః పరతః ॥ తుదన్తీ।తుదతీ॥(౪)పద్దన్నిత్యాదినాయకృచ్ఛకృచ్ఛబ్దయోశ్శసాదౌవాయకన్ శకన్నాదేశౌ ॥

కృతా।యకభ్యామ్।యకృద్భ్యామ్।యకభిః।యకృద్భిః।యక్నే।యకృతే।యకభ్యాం। యకృద్భ్యామ్। యకభ్యః। యకృద్భ్యః ॥—॥ యక్నః। యకృతః।యకభ్యాం।యకృద్భ్యాం।యకభ్యః।యకృద్భ్యః ॥ యక్నః యకృతః।యక్నోః।యకృతోః।యక్నామ్।యకృతామ్—యక్ని।యకని।యకృతి।యక్నోః।యకృతోః।యకసు।యకృత్సు— ఏవంశకృచ్ఛబ్దేపి శకాని శక్నా ఇత్యాదిరూపద్వయమ్ ॥ (౧) శోభనాఆపోయస్మిన్ తత్ స్వప పకారాంతః। స్వప్।స్వపీ।స్వాంపి।స్వంపి॥స్వపా।స్వద్భ్యాం।స్వద్భిరిత్యాది॥ షకారాంతనపుంసకలింగష్టబ్దాః పుంవత్॥

రత్నానిముష్ణాతీతి రత్నముట్। రత్నముషీ। రత్నమూంషి।పునస్తద్వత్ ॥ శేషంపువత్ ॥ సకారాంతనపుంసకలింగః పయశ్శబ్దః

పయః,పయసీ,పయాంసి, పునస్తద్వత్ ॥ పయసా,పయోభ్యాం, పయోభిః, శేషం వేధశ్శబ్దవత్ ॥ అదః,అమూ,అమూని । పునస్తద్వత్ శేషంపుంవత్॥ అస్యాకచి। అదకః।అముకే। అముకాని। పునస్తద్వత్ శేషంపుంవత్॥హవిః।హవిషీ।హవీంషి । పునస్తద్వత్ ॥ హవిషా।హవిర్భ్యాం।హవిర్భిరిత్యాది॥ (౨)పఠితుమిచ్ఛతికులం। పిపఠీః పిపఠిషీ।పిపఠిషి॥పునస్తద్వత్ ॥ పిపఠిషా।పిపఠీర్భ్యాం ॥ పిపఠీర్భిరిత్యాదిపుంవత్ । ధనుః।ధనుషీ।ధనూంషి। పునస్తద్వత్ ॥ ధనుషా। ధనుర్భ్యాం॥ధనుర్భిరిత్యాది ॥—॥ శోభనాఃపుమాంసాయస్మిన్కులే సుపుమ్ ॥ సుపుంసీ। సుపుమాంసి ॥ పునస్తద్వత్ ॥ శేషంపుంవత్ ॥ విద్వత్।విదుషీ।విద్వాంసి।పునస్తద్వత్ ॥ శేషంపుంవత్॥ సేదివత్॥సేదుషీ॥సేదివాంసి ॥ పునస్తద్వత్ శేషంపుంవత్ ॥

---

౧) జసిల ప్తృన్నిత్యాదినా మతభేదేనదీర్ఘః తదభావే॥ భ్యామాదౌ పోభీతితాదేశః (౨) పఠితుమిచ్ఛతీతి సన్నంతాత్క్విపి రోర్వోరుపధాయాఇత్యాదినాదీర్ఘః పిపఠీః ॥ పిపఠీర్భ్యామిత్యాది ॥ అనయా శాఖాన్యేపి శబ్దాఊహ్యాః ॥

హలంతవిశేషశబ్దాః

దకారాంతః పుల్లింగో౽తియుష్మచ్ఛబ్దః

త్వామతిక్రాంతః ఇత్యాదివిగ్రహే

అతిత్వం	అతిత్వాం	అతియూయం
అతిత్వాం	అతిత్వాం	అతిత్వాన్
అతిత్వయా	అతిత్వాభ్యాం	అతిత్వాభిః
అతితుభ్యం	అతిత్వాభ్యాం	అతిత్వభ్యం
అతిత్వత్	అతిత్వాభ్యాం	అతిత్వత్
అతితవ	అతిత్వయోః	అతిత్వాకం
అతిత్వయి	అతిత్వయోః	అతిత్వాసు

యువామతిక్రాంతః ఇత్యాదివిగ్రహే

అతిత్వం	అతియువాం	అతియూయం
అతియువాం	అతియువాం	అతియువాన్
అతియువయా	అతియువాభ్యాం	అతియువాభిః
అతితుభ్యం	అతియువాభ్యాం	అతియువభ్యం
అతియువత్	అతియువాభ్యాం	అతియువత్
అతితవ	అతియువయోః	అతియువాకమ్
అతియువయి	అతియువయోః	అతియువాసు

యుష్మానతిక్రాంతః ఇత్యాదివిగ్రహే

అతిత్వం	అతియుష్మామ్	అతియూయమ్
అతియుష్మామ్	అతియుష్మామ్	అతియుష్మాన్
అతియుష్మయా	అతియుష్మాభ్యాం	అతియుష్మాభిః
అతితుభ్యం	అతియుష్మాభ్యాం	అతియుష్మభ్యమ్
అతియుష్మత్	అతియుష్మాభ్యాం	అతియుష్మత్
అతితవ	అతియుష్మయోః	అతియుష్మాకమ్
యుష్మయి	అతియుష్మయోః	అతియుష్మాసు

మామతిక్రాంత ఇత్యాదివిగ్రహే

అత్యహం	అతిమాం	అతివయమ్
అతిమామ్	అతిమాం	అతిమాన్
అతిమయా	అతిమాభ్యాం	అతిమాభిః
అతిమహ్యమ్	అతిమాభ్యాం	అతిమభ్యమ్
అతిమత్	అతిమాభ్యాం	అతిమత్
అతిమమ	అతిమయోః	అతిమాకమ్
అతిమయి	అతిమయోః	అతిమాసు

ఆవామతిక్రాంతఇత్యాదివిగ్రహే

అత్యహం	అత్యావాం	అతివయమ్
అత్యావాం	అత్యావాం	అత్యావాన్
అత్యావయా	అత్యావాభ్యాం	అత్యావాభిః
అతిమహ్యమ్	అత్యావాభ్యామ్	అత్యావభ్యమ్
అత్యావత్	అత్యావాభ్యామ్	అత్యావత్
అతిమమ	అత్యావయోః	అత్యావాకమ్
అత్యావయి	అత్యావయోః	అత్యావాసు

అస్మానతిక్రాంతఇత్యాదివిగ్రహే

అత్యహమ్	అత్యస్మామ్	అతివయమ్
అత్యస్మాం	అత్యస్మాం	అత్యస్మాన్
అత్యస్మయా	అత్యస్మాభ్యామ్	అత్యస్మాభిః
అతిమహ్యాం	అత్యస్మాభ్యాం	అత్యస్మభ్యమ్
అత్యస్మత్	అత్యస్మాభ్యామ్	అత్యస్మత్
అతిమమ	అత్యస్మయోః	అత్యస్మాకమ్
అత్యస్మయి	అత్యస్మయోః	అత్యస్మాసు

శ్లో॥ సమస్యమానెద్వ్యేకత్వవాచినీయుష్మదస్మదీ । సమాసార్థో న్యసంఖ్యశ్చేత్ స్తాయువావౌత్వమావపి ॥౧॥ సుజస్ఙెజస్సుపరతఆదేశాస్స్యుస్సదైవతె। త్వాహౌయూయవయౌతుభ్యమహ్యౌతవ మమావపి ॥౨॥ ఏతెపరత్వాద్బాధన్తె యువావౌవిషయేస్వకే । త్వమావపిప్రబాధన్తెపూర్వవిప్రతిషెధతః ॥౩॥ ద్వ్యేకసంఖ్యస్సమాసార్థోబహ్వర్థె యుష్మదస్మదీ। తయోరద్వ్యేకతార్థత్వాన్నయువావౌత్వమౌనచ ॥౪॥

తద్ధితప్రత్యయాంతేషు విశేషోథప్రదర్శ్యతె । మూధ్యాదెశస్యరాజ్ఞశ్చ వాచకాఃకోసలాదయః ॥ ౧ ॥ అంగవంగాదయోద్వ్యచ్కాస్తేభ్యోపత్యెచ తాజని। తద్ధితప్రత్యయేభేదస్స్యాద్ద్వ్యేకత్వబహుత్వయోః ॥౨॥ పాంచాలైక్ష్వాకాంగవాంగాః పాండ్యసాల్వేయపౌరవాః॥గాంధారమాగధాంబష్ఠ్యాఃకౌసల్యౌదుంబరీతథా ॥ ౩ ॥ ఆజాద్యావంత్యసౌవీర్యాస్సాంహాస్సారమసాత్వకీ। ప్రాత్యగ్రథిఃకాలకూటిర్మార్తాస్స్యవైదర్భఏవచ ॥౪॥ కౌరవ్యశ్చైవనైషధ్యః కాళింగశ్చైద్యఇత్యపి ॥ భార్గకారూశకైకెయాః తద్రాజప్రత్యయాంతకాః ॥౫ ॥

యాస్కార్ష్వగార్గ్యమైత్రేయా త్రేయవాసిష్ఠభార్గవాః।పాన్నాగారిబైదవాత్స్యకౌంజాయన్యశ్చగౌతమః ॥౬॥ వాతండ్యకౌత్సకౌండిన్యాంగిరసార్జునయస్తథా । బ్రాధ్నాయన్యశ్చశాకల్యాగస్త్యాయాధిష్ఠిరిస్తథా ॥ ౭ ॥ పారాశర్యోజామదగ్న్యైబాల్భ్యశ్శాండిల్యకాశ్యపౌ । యాజ్ఞవల్క్యశ్చచాణక్యః పౌలస్త్యఃకౌశికోపిచ ॥ ౮ ॥ భారద్వాజస్తథాకాణ్వోమౌద్గల్యశ్శౌనకోపిచ । ఏతేఽపత్యప్రత్యయాంతాః బహుత్వేతూభయత్రలుక్ ॥౯॥ తద్రాజసంజ్ఞకస్యాపి గోత్రాపత్యార్థకస్యచ।ఏషామవయవస్యస్యాత్తద్ధితస్యేతిబుధ్యతాం॥౧౦

ఇక్ష్వాకూణాంజనపదానాంరాజాఇక్ష్వాకోరపత్యంవాఐక్ష్వాకఃద్విత్వే
ప్యైక్ష్వాకౌ।బహుత్వేఇక్ష్వాకవః।ఏవంపాంచాలః।పాంచాలౌ।పంచా
లాః॥ఇత్యాది॥౨॥పౌరవః।పౌరవౌ।పూరవః।ఇత్యాది॥౩॥పాండ్యః। పాం
డ్యౌ। పాండవఇత్యాది ॥౪॥ సాల్వేయః। సాల్వేయౌ॥ సాల్వే
యాఃఇత్యాది॥ గాంధారిః। గాంధారౌ। గాంధారయఃఇత్యాది.॥
౫॥ఆంగః। ఆంగౌ। అంగాః। వాంగః। వాంగౌ। వంగాః।సౌంహః
సౌంహౌ। సుంహాః। మాగధః। మాగధౌ। మగధాః॥ కాళింగః।
కాళింగౌ। కళింగాః। శౌరమసః। శౌరమసౌ। శూరమసాఃఇత్యా
ది।౬॥ ఆంబష్ఠ్యః। ఆంబష్ఠ్యౌ। అంబష్ఠాః। ఆవంత్యః। ఆవంత్యౌ

॥సూ॥ జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదఞ్। జనపదక్షత్రియయోర్వాచకా
దఞ్స్యాదపత్యే। ఇక్ష్వాకోరాజ్ఞోపత్యమైక్ష్వాకః। ద్విత్వే॥ ఐ
క్ష్వాకౌ। దాండినాయనేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః। క్షత్రియస
మానశబ్దాజ్జనపదాత్తస్యరాజన్యపత్యవత్। తద్రాజమాచక్షాణస్త
ద్రాజఇత్యన్వర్థసంజ్ఞావిధానసామర్థ్యాదిత్యుక్తేః ఇక్ష్వాకూణాంజన
పదానాం రాజేత్యర్థేపి ఐక్ష్వాకఇత్యణంతస్సాధుః। రాజద్విత్వే
ఐక్ష్వాకౌ। బహుత్వేతు ॥సూ॥ తేతద్రాజాః। అఞాదయఏతత్సం
జ్ఞాస్స్యుః ॥సూ॥ తద్రాజస్యబహుషుతేనైవాస్త్రియాం॥ బహుష్వ
ర్థేషు తద్రాజప్రత్యయస్య లుక్స్యాత్తదర్థకృతబహుత్వేనతు
స్త్రియాం॥ ఇతిలుకి। ఉభయార్థయోరపి ఇక్ష్వాకవః। ఏవంపం
చాలాఇత్యాద్యావపి ॥౨॥ పూరోరణ్వక్తవ్యః। ఉభయత్ర।పౌరవఇత్యా
ది ॥ ౩-పాండోర్డ్యణ్। ఉభయత్ర। పాండ్యఇత్యాది ॥౪- సాల్వే
యగాంధారిభ్యాంచ। ఆభ్యామపత్యేఅఞ్స్యాత్। వృద్ధేదితిఞ్యఞో
పవాదః। సాల్వేయః। గాంధారిః। తస్యరాజన్యప్యేవం ॥ ౫-ద్వ్యఞ్
మగధకళింగసూరమసాదణ్। అఞోపవాదః। అంగస్యాపత్యం।ఆ
ంగః। వాంగః। సౌంహః। మాగధః। కాళింగః। శౌరమసఃఇత్యా

అవంతయః । కౌసల్యః । కౌసల్యౌ । కోసలాః । ఆజాద్యః । ఆజా
ద్యౌ । అజాదాఇత్యాది ॥ ౭ ॥ కౌరవ్యః । కౌరవ్యౌ । కురవః । నైష
ధ్యః । నైషధ్యౌ । నిషధాఃఇత్యాది ॥౮॥ ఔదుంబరిః । ఔదుంబరీ ।
ఉదుంబరాః ఇత్యాది । ప్రాత్యగ్రథిః । ప్రాత్యగ్రథీ । ప్రత్యగ్రథాః
కాలకూటిః । కాలకూటీ । కలకూటాః । ఆశ్మకిః । ఆశ్మకీ । అశ్మకాః
౧-యస్కస్యగోత్రాపత్యమిత్యాద్యర్థేయాస్కః । యాస్కౌ । య
స్కాః । మైత్రేయః । మైత్రేయౌ । మిత్రయవఇత్యాది ॥౨॥ గార్గ్యః
గార్గ్యౌ । గర్గాః । వాత్స్యః । వాత్స్యౌ । వత్సాఃఇత్యాది ॥ వై

తస్యరాజన్యస్యైవం । ౬। వృద్ధేత్కోసలాజాదాఞ్ఞ్యఙ్ । ఏభ్యోఽప
త్యే ఞ్యఙ్ స్యాత్ అఞోఽపవాదః వృద్ధాత్ । ఆంబష్ఠ్యః । ఇతః ।
ఆవంత్యః । కౌసల్యః । అజాదస్యాపత్యమాజాద్యః॥తస్యరాజన్యస్యై
వం ॥ ౭, కురునాదిభ్యోణ్యః । కురుశబ్దాన్నకారాదిప్రాతిపదికాచ్చా
పత్యేణ్యస్స్యాత్ । కౌరవ్యః । నైషధ్యఃఇత్యాది । తస్యరాజన్యస్యై
వం ॥ ౮- సాల్వావయవప్రత్యగ్రథకలకూటాశ్మకాదిఞ్ । సాల్వోజ
నపదః తదవయవాఉదుంబరాదయః తేభ్యఃప్రత్యగ్రథాదిభ్యశ్చ
ఇఞ్ స్యాదపత్యే । అఞోఽపవాదః । ఉదుంబరస్యాపత్యమౌదుంబరిః
ప్రాత్యగ్రథిః । కాలకూటిః। ఆశ్మకిః ఇత్యాది।తస్యరాజన్యస్యైవమ్ ॥
౧॥ యస్కాదిభ్యోగోత్రే । ఏభ్యోగోత్రప్రత్యయస్య లుక్స్యాత్త
త్కృతబహుత్వేనతుస్త్రియాం। ఇతిబహుత్వేబహుష్వణోలుక్ । య
స్కాః । మిత్రయవః ఇత్యాది ॥ ౨- గర్గాదిభ్యోయఞ్ । గోత్రఇ
త్యేవ। గార్గ్యః । వాత్స్యః । అనృష్యానంతర్యేబిదాదిభ్యోఞ్ ॥
ఏభ్యోఞ్గోత్రే।యేత్వత్రానృషయస్తేభ్యఅనంతర్యే। సూత్రేస్వార్థే
ష్యఞ్ । బిదస్యగోత్రంబైదః ఔర్వః అనంతరోబైదిః ॥ బాహ్వాదే
రాకృతిగణత్వాదిఞ్ । పుత్రస్యాపత్యంపౌత్రః । దౌహిత్రః । యఞ
।॥గోత్రేయఞంతమఞంతంచ తదవయవయోరేతయోర్లుక్

దః । బైదౌ । బిదాః । ఔర్వః । ఔర్వౌ । ఉర్వా ఇత్యాది ॥ ౩ ॥ ఆత్రేయః । ఆత్రేయౌ । అత్రయః । భార్గవః । భార్గవౌ । భృగవః । కౌత్సః । కౌత్సౌ । కుత్సాః । వాసిష్ఠః । వాసిష్ఠౌ । వసిష్ఠాః । గౌతమః । గౌతమౌ । గోతమాః । ఆంగిరసః । ఆంగిరసౌ । అంగిరసః ॥ ౪ ॥ పాన్నాగారిః । పాన్నాగారీ । పన్నాగారాః । యౌధిష్ఠిరిః । యౌధిష్ఠిరీ । యుధిష్ఠిరాః । ఆర్జునిః । ఆర్జునీ । అర్జునా ఇత్యాది ॥ ౫ ॥ ఆగస్త్యః । ఆగస్త్యౌ । అగస్తయః । కౌండిన్యః । కౌండిన్యౌ । కుండినాః ఇత్యాది ॥

క్స్యాత్తత్కృతబహుత్వే నతు స్త్రియాం । ఇతి బహుత్వే యఞఞోః అఞశ్చ లుక్ । గర్గాః । వత్సాః । బిదాః । ఉర్వాః ఇత్యాది ॥ ౩ ॥ అత్రిభృగుకుత్సవసిష్ఠగోతమాంగిరోభ్యశ్చ । ఏభ్యో గోత్రప్రత్యయస్య లుక్స్యాత్తత్కృతబహుత్వే నతు స్త్రియాం । అత్రయః । భృగవః । కుత్సాః । వసిష్ఠాః । గోతమాః । అంగిరసః ॥ ౪ ॥ బహ్వచ ఇఞః ప్రాచ్యభరతేషు । బహ్వచః పరో య ఇఞ్ ప్రాచ్యగోత్రే భరతగోత్రే చ వర్తమానస్తస్య లుక్స్యాత్తత్కృతబహుత్వే నతు స్త్రియాం ॥ పన్నాగారాః । యుధిష్ఠిరాః । అర్జునా ఇత్యాది ॥ ౫ - ఆగస్త్యకౌండిన్యయోరగస్తికుండినచ్ ॥ ఏతయోరవయవస్య గోత్రప్రత్యయస్యాణో యఞశ్చ బహుషు లుక్స్యాదవశిష్టస్య ప్రకృతిభాగస్య యథాసంఖ్యమగస్తికుండినచ్ ఏతావాదేశౌ స్తః । అగస్తయః కుండినాః ఇత్యాది ॥

✻ఉపయుక్తశ్లోకాః✻

సదృశం త్రిషు లింగేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు । వచనేషు చ సర్వేషు యన్న వ్యేతి తదవ్యయమ్ ॥ ౧ ॥ యల్లింగం యద్వచనం యా చ విభక్తిర్విశేష్యస్య । తల్లింగం తద్వచనం సా చ విభక్తిర్విశేషణస్యాపి ॥ ౨ ॥ లింగసంఖ్యావిభేదేఽపి విశేషణవిశేష్యతా । విభక్తిః పునరేకైవ విశేషణ విశేష్యయోః ॥ ౩ ॥ నస్యాత్స్వయతలింగేషు తేషు లింగం విశేష్యవత్ ।

ర్థాదిపుంక్వచిల్లింగం విధేయోద్దేశ్యగం భవేత్ ॥౪॥ విశేషణం పురస్కృత్య విశేష్యం తదనంతరమ్ । కర్తృకర్మక్రియాయుక్తమేతదన్వయలక్షణమ్ ॥౫॥ విశేష్యంతు ప్రధానం స్యాదప్రధానం విశేషణమ్ । ద్వాభ్యాం యుక్తమితి ప్రోక్తం త్రిభిస్స్యాత్తద్విశేషకమ్ ॥౬॥ కాలాపకంచతుర్భిస్స్యాత్తదూర్ధ్వం కులకం మతమ్ । లళయోర్డడయోస్తద్వజ్జదయోర్వబయోస్తథా ॥౭॥ రలయోర్నణయోశ్చాంతే సవిసర్గావిసర్గయోః । సబిందుకాబిందుకయోస్స్యాదభేదేన కల్పనమ్ ॥౮॥ (ఇదమః ప్రత్యక్షగతం) ఇదముస్తు సన్నికృష్టం) సమీపతరవర్తి చైతదో రూపమ్ । అదసస్తు విప్రకృష్టం తదితి పరోక్షే విజానీయాత్ ॥౯॥ ఈషదర్థే క్రియాయోగే మర్యాదాభివిధౌ చ యః । ఏతమాతం ఙితం విద్యాద్వాక్యస్మరణయోరఙిత్ ॥౧౦॥ వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః ఆపం చైవ హలంతానాం యథా వాచా నిశా దిశా ॥౧౧॥ వగాహః ॥ అవగాహః ॥ పిధానం । అపిధానమిత్యాది ॥ప॥ ఉపసర్గేణ ధాత్వర్థో బలాదన్యః ప్రతీయతే । ప్రహారాహారసంహార విహారపరిహారవత్ ॥౧౨॥ ధాత్వర్థం బాధతే కశ్చిత్కశ్చిత్తమనువర్తతే । తమేవ విశినష్ట్యన్య ఉపసర్గగతిస్త్రిధా ॥ ౧౩ ॥ ప్రముంచతి ॥ త్యజతీత్యర్థః ॥ ఆముంచతి ॥ బధ్నాతీత్యర్థః ॥ ఏవం తిష్ఠతి ప్రతిష్ఠత ఇత్యాదౌ ధాత్వర్థబాధః । ఆగచ్ఛతీత్యతః అధ్యాగచ్ఛతి పర్యాగచ్ఛతీత్యాదౌ న విశేషః ॥ యునక్తీత్యతస్సంయునక్తీత్యాదౌ విశేషః ఇత్యాదిక్రమేణోదాహరణం ॥ ప్ర, పరా, అప, సం, అను, అవ, నిస్, నిర్, దుస్, దుర్, వి, ఆఙ్, ని, అధి, అపి, అతి, సు, ఉత్, అభి, ప్రతి, పరి, ఉప, ఏతే ప్రాదయో ద్వావింశతిరుపసర్గాః ॥ప॥ లడ్వర్తమానే లేట్ వేదే భూతే లుఙ్ లఙ్ లిటస్తథా । విధ్యాశిషోస్తు లిఙ్ లోటౌ లృట్ లుట్ లృఙ్ భవిష్యతి ॥

అకర్మకస్సకర్మా చ ద్వికర్మా చ ద్వికర్తృకః । చతుర్ధా ధాతవస్తేభ్యః ప్రాయశో లాదయస్తథా ॥౧॥ వివక్షాభేదతోన్యేపి ప్రయో

గాస్స్యురనేకధా । ధాతోరకర్మకాత్కర్తృభావయోస్స్యుర్ల
డాదయః ॥౨॥ సకర్మకాత్కర్తరి చ కర్మణ్యపి లడాదయః । ద్వి
కర్మకాత్కర్తరి చ గౌణే ముఖ్యే చ కర్మణి ॥౩॥ ప్రయోజకే కర్తరి
చ కర్మణి స్యుర్ద్వికర్తృకాత్ । ఏతేష్టధా ప్రయోగాస్స్యురన్యే త్వ
వక్షికా యథా ॥౪॥ (క్రియమాణం తు యత్కర్మ స్వయమేవ ప్రసిధ్యతి ।
సుకరైస్స్వగుణైర్యస్మాత్కర్మకర్తేతి తం విదుః ॥౫॥) సౌకర్యాద్యో
తనేకర్తుర్వ్యాపారస్యావివక్షయా । కర్మణః కర్తృతాస్యాచ్చే
త్ప్రయోగః కర్మకర్తరి ॥౫॥ ఏవం కరణకర్త్రాది ప్రయోగా అథల
క్షణం । కర్మశూన్యః క్రియాకర్త్రా యుక్తోఽకర్మక ఈరితః ॥౬॥ క
ర్తృకర్మక్రియాయుక్తప్రయోగస్స్యాత్సకర్మకః । కర్మద్వయ
క్రియాకర్తృసంయుక్తస్స్యాద్ద్వికర్మకః । యత్ర కర్తృతృతీయాస్యా
త్కర్మణి ప్రథమా భవేత్ । సకర్మణి ప్రయోగస్స్యాత్క్రియావాచ
కసంయుతః ॥౭॥ తృతీయాకర్తృయుగ్భావే ప్రయోగస్స్యాత్క్రియాయు
తః । ప్రథమాంతద్వితీయాంతకర్మభ్యాం క్రియయా సహ ॥౯॥ యత్ర
కర్తృతృతీయాస్యాత్స ద్వికర్మకకర్మణి । ప్రథమాంతతృతీయాం
తకర్తృభ్యాం క్రియయా సహ ॥౧౦॥ యత్ర కర్మ ద్వితీయాంతం స ద్విక
ర్తృకకర్తరి । కర్తృద్వయం తృతీయాంతం ప్రథమా యత్ర కర్మణి ॥
౧౧॥ క్రియాయుతః ప్రయోగోఽయం స్యాద్ద్వికర్తృకకర్మణి । ఏవమ
ష్టప్రయోగాస్స్యురథ స్యాత్కర్మకర్తరి ॥౧౨॥ ప్రయోగోఽయం క్రి
యాకర్త్రా యుక్తోఽకర్మక ఈరితః । కర్తృత్వే కరణాదీనాం (ప్రా)యశ
స్స్యాత్సకర్మకః ॥౧౩॥ రామో విరాజతే రామో భూమండలమపాల
యత్ । రామచంద్రో దశగ్రీవం పరలోకమనీనయత్ ॥౧౪॥ రామేణా
లభ్యత యశో రామేణాభూయత క్షితౌ । రామేణ కుంభకర్ణః ప్రాగనీ
యత సురాలయమ్ ॥౧౫॥ నళేన రాఘవస్సేతుం బంధయామాస వారిధౌ ।
రామేణ కపిభిస్సేతురకార్యత జలాశయే ॥౧౬॥ రామస్సంస్పర్శనాచ్ఛై

వంస్వయంధనురభజ్యత । రామబాణస్సప్తసాలాన్తరసాస్వయమభ్యభి
నత్ ॥౧౭॥ శేమనంధ్వననంమజ్జనవికలంజృంభణదంభనరోదనహాసనమ్
కుటిలోత్సుకతేభ్రమణంయతనంక్షరణంజరణంశకనంగ్లానిః ॥౧౮॥ వృ
ద్ధిక్షయభయజీవితమరణంలజ్జాసత్తాస్థితిజాగరణమ్ । శయనక్రీడారుచిదీ
ప్త్యర్థంధాతుగణంతమకర్మకమాహుః ॥౧౯॥ శామ్యతిధ్వనతి। మ
జ్జతి। కుంఠతి।జృంభతే। దభ్నోతి।రోదితి।హసతి।హూర్ఛతి।ఉత్కంఠతే
భ్రమతి।యతతే।క్షరతి।జీర్యతి।శక్నోతి గ్లాయతి।వర్ధతే।క్షీయతే।బిభేతి
జీవతి।మ్రియతే। లజ్జతే।అస్తితిష్ఠతి। జాగర్తి।శేతే। క్రీడతి।రోచతే॥ దీ
ప్యతే।ఏవంక్రమేణోదాహరణానితత్తదర్థకానిబోద్ధవ్యాని॥ ప॥ ధాతో
రర్థాన్తరేవృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్ । ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః క
ర్మణోకర్మికాక్రియా ॥౨౦॥ వహతిభారం॥అర్థాన్తరే। నదీవహతి॥
స్యందతఇత్యర్థః॥ధాత్వర్థేనసంగ్రహో।నృత్యతి। గాత్రంవిక్షిపతి।జీవతి।
ప్రాణాన్ధారయతీత్యాదిప్రసిద్ధేః । మేఘోవర్షతీత్యాదికర్మణోఽ
వివక్షణె॥హితాన్నయస్సంశృణుతేసకింప్రభురిత్యాది॥

వికీర్ణశ్రితసర్వస్వంకటాక్షాన్కలశోదరాత్ । దర్వావ్యదాయాం
బుధేస్త్రీరేసురేభ్యోదాత్సుధాంహరిః ॥౧॥ కర్తాచకర్మకరణంసంప్ర
దానంతథైవచ । అపాదానాధికరణెఇత్యాహుఃకారకాణిషట్ ॥౨॥
కర్తాభవతిధాత్వర్థేస్వాతన్త్ర్యేణవివక్షితః । కర్మస్యాత్క్రియయా
కర్తురాప్తుమిష్టతమంహియత్ ।౩॥కరణంస్యాత్క్రియాసిద్ధౌ ప్రకృష్ట
ముపకారకం।కర్మణాయమభిప్రైతిసంప్రదానంసఉచ్యతే॥౪॥అపా
దానమపాయేయద్ధ్రువంతదచలంచలమ్। క్రియాధారోధికరణంకర్తృ
కర్మముఖేనయః॥౫॥ఏతేషాంక్రియయాయోగేసంజ్ఞాకర్త్రాదికాభవేత్
వివక్షాతశ్చకారకాణిభవేయుఃక్వచిదన్యథా॥౬॥**************

శ్రీరస్తు.

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్ ।

ప్రసన్నవదనం ధ్యాయే త్సర్వవిఘ్నోపశాన్తయే ॥

శ్రీ వాల్మీకిప్రార్థనా. శ్రీ

శ్రీ

కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్ । ఆరుహ్యకవితా
శాఖాం వందేవాల్మీకికోకిలమ్ ॥ ౧ ॥ వాల్మీకేర్మునిసింహస్యకవితా
వనచారిణః । శృణ్వన్ రామకథానాదం కోనయాతిపరాంగతిమ్ ॥ ౨ ॥
యః పిబన్ సతతం రామచరితామృతసాగరమ్ । అతృప్తస్తం మునిం వందే
ప్రాచేతసమకల్మషం ॥ ౩ ॥ .. ..

శ్రీ ఆంజనేయప్రార్థనా శ్రీ

గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృతరాక్షసం । రామాయణమహామాలా
రత్నం వందేనిలాత్మజమ్ ॥ ౪ ॥ అంజనానందనం వీరం జానకీశోకనాశనమ్
కపీశమక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్ ॥ ౫ ॥ అమిషీకృతమార్తాం
డం గోష్పదీకృతసాగరమ్ । తృణీకృతదశగ్రీవమాంజనేయం నమామ్యహమ్

శ్రీ శ్రీ బాలరామాయణప్రారంభః శ్రీ

తపస్స్వాధ్యాయనిరతం తపస్వీ వాగ్విదాం వరమ్ । నారదం పరిపప్ర
చ్ఛ వాల్మీకిర్మునిపుంగవమ్ ॥ ౧ ॥ కోన్వస్మిన్ సాంప్రతం లోకే గుణ
వాన్ కశ్చవీర్యవాన్ । ధర్మజ్ఞశ్చ కృతజ్ఞశ్చ సత్యవాక్యో దృఢవ్రతః ॥
చారిత్రేణచకోయుక్తస్సర్వభూతేషుకోహితః । విద్వాన్ కః కస్సమర్థ
శ్చ కశ్చైకప్రియదర్శనః ॥ ౩ ॥ ఆత్మవాన్ కోజితక్రోధో ద్యుతి
మాన్ కోనసూయకః । కస్యబిభ్యతి దేవాశ్చ జాతరోషస్య సంయుగే ॥ ౪ ॥
ఏతదిచ్ఛామ్యహం శ్రోతుం పరం కౌతూహలం హి మే । మహర్షే
త్వం సమర్థోసి జ్ఞాతుమేవంవిధం నరమ్ ॥ ౫ ॥—॥ శ్రుత్వాచైతత్త్రి

లోకజ్ఞో వాల్మీకేర్నారదో వచః। శ్రూయతామితిచామంత్ర్య ప్రహృ
ష్టోవాక్యమబ్రవీత్ ॥ ౭ ॥ బహవోదుర్లభాశ్చైవ యేత్వయాకీర్తి
తాగుణాః । మునేవక్ష్యామ్యహంబుద్ధ్వాతైర్యుక్తశ్శ్రూయతాంనరః॥
ఇక్ష్వాకువంశప్రభవో రామోనామ జనైశ్శ్రుతః । నియతాత్మామహావీ
ర్యో ద్యుతిమాన్ధృతిమాన్వశీ ॥ ౮ ॥ బుద్ధిమాన్నీతిమాన్వాగ్మీశ్రీ
మాన్ శత్రునిబర్హణః । విపులాంసోమహాబాహుః కంబుగ్రీవోమ
హాహనుః ॥ ౯ ॥ మహోరస్కోమహేష్వాసోగూఢజత్రురరిందమః॥
ఆజానుబాహుస్సుశిరాస్సులలాటస్సువిక్రమః ॥ ౧౦ ॥ సమస్సమవిభ
క్తాంగస్స్నిగ్ధవర్ణఃప్రతాపవాన్ । పీనవక్షావిశాలాక్షో లక్ష్మీవాన్
శుభలక్షణః ॥ ౧౧ ॥ ధర్మజ్ఞస్సత్యసంధశ్చ ప్రజానాంచహితేరతః ।
యశస్వీజ్ఞానసంపన్నశ్శుచిర్వశ్యస్సమాధిమాన్ ॥ ౧౨ ॥ ప్రజాపతిస
మశ్శ్రీమాన్ ధాతారిపునిషూదనః । రక్షితాజీవలోకస్యధర్మస్యపరి
రక్షితా ॥ ౧౩ ॥ ౧౩ ॥ రక్షితాస్వస్యధర్మస్య స్వజనస్యచరక్షితా । వేద
వేదాంగతత్త్వజ్ఞోధనుర్వేదేచనిష్ఠితః ॥ ౧౪ ॥ సర్వశాస్త్రార్థతత్త్వ
జ్ఞః స్మృతిమాన్ప్రతిభానవాన్ । సర్వలోకప్రియస్సాధురదీనాత్మావి
చక్షణః ॥ ౧౫ ॥ సర్వదాభిగతస్సద్భిస్సముద్రఇవసింధుభిః । ఆర్య
స్సర్వసమశ్చైవ సదైకప్రియదర్శనః ॥ ౧౬ ॥ సచసర్వగుణోపేతఃకౌ
సల్యానందవర్ధనః । సముద్రఇవగాంభీర్యేధైర్యేణహిమవానివ ॥ ౧౭
విష్ణునాసదృశోవీర్యేసోమవత్ప్రియదర్శనః । కాలాగ్నిసదృశఃక్రోధే
క్షమయాపృథివీసమః ॥ ౧౮ ॥ ధనదేనసమస్త్యాగే సత్యేధర్మఇవాప
రః॥—।తమేవంగుణసంపన్నంరామంసత్యపరాక్రమమ్ ॥ ౧౯ ॥ జ్యే
ష్ఠంశ్రేష్ఠగుణైర్యుక్తంప్రియందశరథస్సుతం । ప్రకృతీనాంహితైర్యుక్తం
ప్రకృతిప్రియకామ్యయా ॥ ౨౦॥ యౌవరాజ్యేనసంయోక్తుమైచ్ఛత్ప్రీ
త్యామహీపతిః॥—తస్యాభిషేకసంభారాన్దృష్ట్వాభార్యాథకైకయీ ॥
౨౧ ॥ పూర్వందత్తవరాదేవీవరమేనమయాచత । వివాసనంచరామ

స్య భరతస్యాభిషేచనమ్ ॥ ౨౨ ॥— స సత్యవచనాద్రాజా ధర్మపాశే
న సంయతః । వివాసయామాస సుతం రామం దశరథః ప్రియమ్ ॥ ౨౩ ॥
॥— స జగామ వనం వీరః ప్రతిజ్ఞామనుపాలయన్ । పితుర్వచననిర్దే
శాత్కైకేయ్యాః ప్రియకారణాత్ ॥ ౨౪ ॥— తం వ్రజన్తం ప్రియో భ్రాతా
లక్ష్మణోఽనుజగామహ । స్నేహాద్వినయసంపన్నస్సుమిత్రానందవర్ధనః
॥ ౨౫ ॥— భ్రాతరం దయితో భ్రాతుస్సౌభ్రాత్రమనుదర్శయన్ ॥—
రామస్య దయితా భార్యా నిత్యం ప్రాణసమాహితా ॥ ౨౬ ॥ జనకస్య
కులే జాతా దేవమాయేవ నిర్మితా । సర్వలక్షణసంపన్నా నారీణాముత్త
మా వధూః ॥ ౨౭ ॥ సీతాప్యనుగతా రామం శశినం రోహిణీ యథా ।—
పౌరైరనుగతో దూరం పిత్రా దశరథేన చ ॥ ౨౮ ॥ శృంగిబేరపురే సూ
తం గంగాకూలే వ్యసర్జయత్ । గుహమాసాద్య ధర్మాత్మా నిషాదాధిప
తిం ప్రియం ॥ ౨౯ ॥ గుహేన సహితో రామో లక్ష్మణేన చ సీతయా ।—
తే వనేన వనం గత్వా నదీస్తీర్త్వా బహూదకాః ॥ ౩౦ ॥ చిత్రకూటమను
ప్రాప్య భరద్వాజస్య శాసనాత్ । రమ్యమావసథం కృత్వా రమమాణా
వనే త్రయః ॥ ౩౧ ॥ దేవగంధర్వసంకాశాస్తత్ర తే న్యవసన్ సుఖమ్ ॥—
చిత్రకూటం గతే రామే పుత్రశోకాతురస్తదా ॥ ౩౨ ॥ రాజా దశరథ
స్స్వర్గం జగామ విలపన్ సుతమ్ ।— మృతే తు తస్మిన్ భరతో వసిష్ఠప్రము
ఖైర్ద్విజైః ॥ ౩౩ ॥ నియుజ్యమానో రాజ్యాయ నైచ్ఛద్రాజ్యం మహా
బలః । స జగామ వనం వీరో రామపాదప్రసాదకః ॥ ౩౪ ॥ గత్వా తు స మ
హాత్మానం రామం సత్యపరాక్రమమ్ । అయాచద్భ్రాతరం రామమా
ర్యభావపురస్కృతః ॥ ౩౫ ॥ త్వమేవ రాజా ధర్మజ్ఞ ఇతి రామం వచోఽబ్రవీ
త్ — రామోఽపి పరమోదారస్సుముఖస్సుమహాయశాః ॥ ౩౬ ॥ న చైచ్ఛ
త్పితురాదేశాద్రాజ్యం రామో మహాబలః । పాదుకే చాస్య రాజ్యాయ
న్యాసం దత్త్వా పునః పునః ॥ ౩౭ ॥ నివర్తయామాస తతో భరతం భరతాగ్రజః
— స కామమనవాప్యైవ రామపాదావుపస్పృశన్ ॥ ౩౮ ॥ నందిగ్రా

మేఽకరోద్రాజ్యం రామాగమనకాంక్షయా।— గతేతు భరతే శ్రీమాన్
సత్యసన్ధో జితేన్ద్రియః॥౩౯॥ రామస్తు పునరాలక్ష్య నాగరస్య జనస్య చ
తత్రాగమనమేకాగ్రో దండకాన్ ప్రవివేశహ ॥ ౪౦ ॥ ప్రవిశ్య తు మ
హారణ్యం రామో రాజీవలోచనః। విరాధం రాక్షసం హత్వా శరభఙ్గం దద
ర్శహ ॥ ౪౧ ॥ సుతీక్ష్ణం చాప్యగస్త్యం చ అగస్త్యభ్రాతరం తథా । అగ
స్త్యవచనాచ్చైవ జగ్రాహైన్ద్రం శరాసనమ్॥ ౪౨ ॥ ఖడ్గం చ పరమప్రీత
స్తూణీ చాక్షయసాయకౌ।— వసతస్తస్య రామస్య వనే వనచరైస్సహ।
౪౩॥ ఋషయోఽభ్యాగమన్సర్వే వధాయాసురరక్షసామ్।— స తేషాం ప్రతి
శుశ్రావ రాక్షసానాం తదా వనే ॥ ౪౪ ॥ ప్రతిజ్ఞాతశ్చ రామేణ వధస్సం
యతి రక్షసామ్ । ఋషీణామగ్నికల్పానాం దండకారణ్యవాసినామ్ ॥
౪౫ ॥ తేన తత్రైవ వసతా జనస్థాననివాసినీ। విరూపితా శూర్పణఖా రాక్ష
సీ కామరూపిణీ॥౪౬॥— తతశ్శూర్పణఖావాక్యాదుద్యుక్తాన్ సర్వరా
క్షసాన్ । ఖరం త్రిశిరసం చైవ దూషణం చైవ రాక్షసమ్ ॥౪౭॥ నిజఘాన ర
ణే రామస్తేషాం చైవ పదానుగాన్।— వనే తస్మిన్నివసతా జనస్థాననివా
సినామ్ ॥౪౮ ॥ రక్షసాం నిహతాన్యాసన్ సహస్రాణి చతుర్దశ।— తతో
జ్ఞాతివధం శ్రుత్వా రావణః క్రోధమూర్ఛితః ॥ ౪౯ ॥ సహాయం వరయా
మాస మారీచం నామ రాక్షసమ్ । వార్యమాణస్సుబహుశో మారీచేన స
రావణః ॥౫౦ ॥ న విరోధో బలవతా క్షమో రావణ తేన తే। అనాదృత్య
తు తద్వాక్యం రావణః కాలచోదితః॥౫౧॥ జగామ సహమారీచస్తస్యాశ్ర
మపదం తదా।— తేన మాయావినా దూరమపవాహ్య నృపాత్మజౌ॥౫౨॥
జహార భార్యాం రామస్య గృధ్రం హత్వా జటాయుషమ్— గృధ్రం చ నిహ
తం దృష్ట్వా హృతాం శ్రుత్వా చ మైథిలీమ్ ॥ ౫౩॥ రాఘవశ్శోకసన్తప్తో వి
లలాపాకులేన్ద్రియః। తతస్తేనైవ శోకేన గృధ్రం దగ్ధ్వా జటాయుషమ్॥౫౪॥
మార్గమాణో వనే సీతాం రాక్షసం సందదర్శ హ।కబన్ధం నామ రూపేణ
వికృతం ఘోరదర్శనమ్॥౫౫॥ తం నిహత్య మహాబాహుర్దదాహ— స్వ

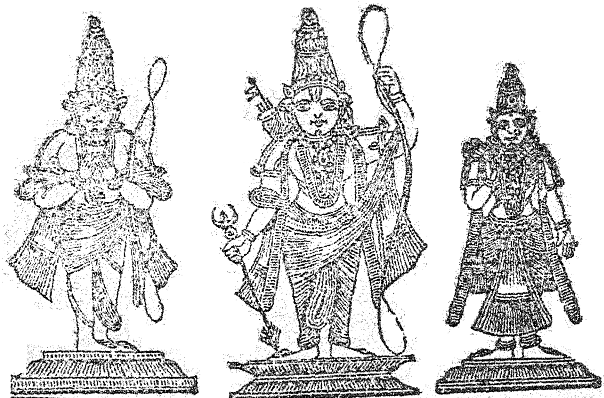
గతత్ప్రభః । సచాస్యకథయామాస శబరీంధర్మచారిణీమ్ ॥౭౬॥ శ్ర
మణీంధర్మనిపుణామభిగచ్ఛేతి రాఘవమ్—సోఽభ్యగచ్ఛన్మహాతేజాశ్శబ
రీంశత్రుసూదనః ॥ ౭౭ ॥ శబర్యా పూజితస్సమ్యగ్రామో దశరథా
త్మజః । పంపాతీరే హనూమతా సంగతో వానరేణ హ ॥ ౭౮ ॥ హనూ
మద్వచనాచ్చైవసుగ్రీవేణసమాగతః । సుగ్రీవాయచతత్సర్వంశంస
ద్రామోమహాబలః ॥ ౭౯ ॥ ఆదితస్తద్యథావృత్తం సీతాయాశ్చవిశేష
తః।—సుగ్రీవశ్చాపితత్సర్వం శ్రుత్వా రామస్యవానరః ॥ ౮౦ ॥ చ
కారసఖ్యం రామేణప్రీతశ్చైవాగ్నిసాక్షికమ్।—తతో వానరరాజేనవై
రానుకథనంప్రతి ॥ ౮౧ ॥ రామాయావేదితంసర్వంప్రణయాద్దుఃఖితేన
చ—ప్రతిజ్ఞాతంచరామేణతదావాలివధంప్రతి ॥౮౨॥—వాలినశ్చబ
లంతత్రకథయామాసవానరః। సుగ్రీవశ్శంకితశ్చాసీన్నిత్యంవీర్యేణరా
ఘవే ॥ ౮౩ ॥ రాఘవప్రత్యయార్థంతు దుందుభేఃకాయముత్తమమ్।ద
ర్శయామాససుగ్రీవోమహాపర్వతసన్నిభమ్ ॥౮౪॥—ఉత్స్మయిత్వా
మహాబాహుఃప్రేక్ష్యచాస్థిమహాబలః । పాదాంగుష్ఠేనచిక్షేపసంపూ
ర్ణందశయోజనమ్ ॥౮౫॥బిభేదచపునస్సాలాన్సప్తైకేనమహేషుణా ।
గిరింరసాతలంచైవజనయన్ప్రత్యయంతదా ॥౮౬॥—తతఃప్రీతమనా
స్తేనవిశ్వస్తస్సమహాకపిః। కిష్కింధాంరామసహితోజగామచగుహాం
తదా ॥ ౮౭ ॥ తతోఽగర్జద్ధరివరస్సుగ్రీవోహేమపింగళః।—॥ తేననా
దేనమహతానిర్జగామహరీశ్వరః ॥ ౮౮ ॥ అనుమాన్యతదాతారాం
సుగ్రీవేణసమాగతః।—నిజఘానచతత్రైనంశరేణైకేనరాఘవః॥౮౯॥
తతస్సుగ్రీవవచనాద్ధత్వావాలినమాహవే। సుగ్రీవమేవతద్రాజ్యేరాఘ
వఃప్రత్యపాదయత్ ॥ ౯౦॥—సచసర్వాన్సమానీయవానరాన్వాన
రర్షభః । దిశఃప్రస్థాపయామాస దిదృక్షుర్జనకాత్మజామ్॥౯౧॥—త
తోగృధ్రస్యవచనాత్సంపాతేర్హనుమాన్బలీ। శతయోజనవిస్తీర్ణం పు
ప్లువేలవణార్ణవమ్ ॥ ౯౨ ॥ తత్రలంకాంసమాసాద్యపురీంరావణ

పాలితామ్ । దదర్శసీతాంధ్యాయంతీ మశోకవనికాంగతామ్ ॥ ౭౩ ॥
నివేదయిత్వాభిజ్ఞానం ప్రవృత్తించనివేద్యచ । సమాశ్వాస్యచవైదేహీం
మర్దయామాసతోరణమ్ ॥ ౭౪ ॥ పంచసేనాగ్రగాన్హత్వా సప్తమం
త్రిసుతావపి । శూరమక్షంచనిష్పిష్య గ్రహణం సముపాగమత్ ॥
౭౫ ॥అస్త్రేణోన్ముక్తమాత్మానంజ్ఞాత్వాపైతామహాద్వరాత్ । మర్షయన్
రాక్షసాన్వీరోయంత్రిణస్తాన్యదృచ్ఛయా ॥ ౭౬ ॥ తతోదగ్ధ్వాపు
రీంలఙ్కా మృతేసీతాంచమైథిలీమ్ । రామాయప్రియమాఖ్యాతుం
పునరాయాన్మహాకపిః ॥ ౭౭ ॥ సోభిగమ్యమహాత్మానం కృత్వారామ
ంప్రదక్షిణమ్ । న్యవేదయదమేయాత్మాదృష్టాసీతేతితత్త్వతః ॥ ౭౮ ॥——
తతస్సుగ్రీవసహితోగత్వాతీరంమహోదధేః । సముద్రం క్షోభయామా
స శరైరాదిత్యసన్నిభైః ॥౭౯॥——దర్శయామాసచాత్మానంసముద్రస్సరి
తాంపతిః । ——సముద్రవచనాచ్చైవ నళంసేతుమకారయత్ ॥౮౦॥ తేన
గత్వాపురీంలఙ్కాం హత్వారావణమాహవే । రామస్సీతామనుప్రా
ప్య పరాంవ్రీడాముపాగమత్ ॥ ౮౧ ॥ తామువాచతతోరామఃపరు
షంజనసంసది । అమృష్యమాణాసాసీతా వివేశజ్వలనంసతీ ॥౮౨॥
తతోగ్నివచనాత్సీతాం జ్ఞాత్వావిగతకల్మషామ్ । కర్మణాతేనమహతా
త్రైలోక్యంసచరాచరమ్॥ ౮౩ ॥ సదేవర్షిగణంతుష్టంరాఘవస్యమహా
త్మనః ।——బభౌరామస్సంప్రహృష్టఃపూజితస్సర్వదైవతైః ॥ ౮౪॥ అభి
షిచ్యచలఙ్కాయాంరాక్షసేన్ద్రంవిభీషణం । కృతకృత్యస్తదారామో
విజ్వరఃప్రముమోదహ ॥ ౮౫ ॥ దేవతాభ్యోవరంప్రాప్య సముత్థాప్య
చవానరాన్ । అయోధ్యాంప్రస్థితోరామః పుష్పకేణసుహృద్వృ
తః ॥ ౮౬ ॥ భరద్వాజాశ్రమంగత్వా రామస్సత్యపరాక్రమః । భరత
స్యాన్తికంరామోహనూమన్తంవ్యసర్జయత్॥ ౮౭ ॥ పునరాఖ్యాయి
కాంజల్పన్ సుగ్రీవసహితశ్చసః । పుష్పకంతత్సమారుహ్యనందిగ్రా
మంయయౌతదా ॥౮౮ ॥నందిగ్రామేజటాంహిత్వా భ్రాతృభిస్సహితో

రఘుః । రామస్సీతామనుప్రాప్య రాజ్యంపునరవాప్తవాన్ ॥ ౮౯ ॥ —ప్రహృష్టముదితోలోకస్తుష్టఃపుష్టస్సుధార్మికః । నిరామయోహ్యరోగశ్చ దుర్భిక్షభయవర్జితః ॥ ౯౦ ॥ నపుత్రమరణంకించిద్ద్రక్ష్యన్తిపురుషాఃక్వచిత్ । నార్యశ్చావిధవానిత్యం భవిష్యన్తిపతివ్రతాః ॥ ౯౧ ॥ నచాగ్నిజంభయంకించిన్నాప్సుమజ్జన్తిజన్తవః । నవాతజంభయంకించి న్నాపిజ్వరకృతంతథా ॥ ౯౨ ॥ నచాపిక్షుద్భయంతత్ర నతస్కరభయంతథా । నగరాణిచరాష్ట్రాణిధనధాన్యయుతానిచ ॥ ౯౩ ॥ నిత్యం ప్రముదితాస్సర్వేయథాకృతయుగేతథా । అశ్వమేధశతైరిష్ట్వాతథాబహుసువర్ణకైః ॥ ౯౪ ॥ గవాంకోట్యయుతందత్త్వాబ్రహ్మలోకంప్రయాస్యతి । అసంఖ్యేయంధనందత్త్వాబ్రాహ్మణేభ్యోమహాయశాః ॥ ౯౫ ॥ రాజవంశాన్ శతగుణాన్ స్థాపయిష్యతిరాఘవః । చాతుర్వర్ణ్యంచ లోకేస్మిన్ స్వేస్వేధర్మేనియోక్ష్యతి ॥ ౯౬ ॥ దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశతానిచ । రామోరాజ్యముపాసిత్వా బ్రహ్మలోకంగమిష్యతి ॥ ౯౭ ॥ ఇదంపవిత్రంపాపఘ్నం పుణ్యంవేదైశ్చసంమితమ్ । యః పఠేద్రామచరితం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ॥ ౯౮ ॥ ఏతదాఖ్యానమాయుష్యం పఠన్రామాయణంనరః । సపుత్రపౌత్రస్సగణః ప్రేత్యస్వర్గేమహీయతే ॥ ౯౯ ॥ పఠన్ద్విజోవాగృషభత్వమీయాత్ స్యాత్ క్షత్రియోభూమిపతిత్వమీయాత్ । వణిగ్జనఃపణ్యఫలత్వమీయాత్ జనశ్చశూద్రోపి మహత్త్వమీయాత్ ॥ ౧౦౦ ॥... ....

ఇత్యార్షే శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే-శ్రీవాల్మీకీయే చతు
ర్వింశతిసహస్రికాయాం సంహితాయాం శ్రీమద్బా
లకాండే శ్రీరామాయణకథాసంక్షేపో నామ
ప్రథమస్సర్గః.

సీతాలక్ష్మణభరతైశ్శత్రుఘ్నేనచ హనూమతా సేవ్యః ।
జగదానందనహేతుః శ్రీరామాఖ్యోహరిశ్చిరంజయతు ॥

౬ త	౬ త	౦ నా	౪ వా
౧ పః	[illegible] ప	౨ ర	౫ ల్మీ
౪ స్స్వా	౪ స్వీ	౭ దం	౧ కి
[illegible] ధ్యా	౪ వా	౧ ప	౫ ర్ము
౧ య	౪ గ్వి	౨ రి	౦ ని
౦ ని	౭ దాం	౯ ప	౧ పుం
౨ ర	౪ వ	౨ ప్ర	౩ గ
౬ తం	౨ రం	౮ చ్ఛ	౪ వం
౨౧	౩౩	౨౩	౨౩

తపస్స్వాధ్యాయేత్యాదిమశ్లోకవర్ణైః బాలరామాయ
ణస్థశ్లోకశతసఙ్ఖ్యోద్ధారో భవతి ॥
సర్వం శ్రీరామార్పణమస్తు .

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

జ్ఞానానందమయం దేవం నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్ ।
ఆధారం సర్వవిద్యానాం హయగ్రీవముపాస్మహే ॥

శ్రీరామాయణసంగ్రహే - బాలకాండః.

శ్రీసీతారామపాదాబ్జాన్యభివాద్యదినాన్యహం । సుఖబోధాయబాలానాం శ్రీరామాయణసంగ్రహమ్ ॥ ॥౧॥ ఆసీదయోధ్యానగరీ దేశే కోసలనామని । తస్యాం శ్లాఘ్యగుణశ్శ్రీమాన్రాజా దశరథోవసత్ ॥ ౨ ॥ గ ॥ తస్య కౌసల్యేతి సుమిత్రేతి కైకేయీతి చతిస్రో భార్యా బభూవుః ॥ తాసు ॥ ౧ ॥ వ ॥ కౌసల్యాసుషువే రామ మభిరామ గుణాకరమ్ । శ్రీరామభక్తిభరితం భరతం కేకయాత్మజా ॥ 3 ॥ అథ లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ పుత్రౌ సుషువే తాం సుమిత్రయా । ఏతే కుమారాస్సర్వత్ర రోచ్యవర్ధన్త దినే దినే ॥ ౪ ॥ గ ॥ దశరథస్తు చౌలోపనయనాదీన్యథాకాలం విధాయ విధివదధీతనిఖిలవిద్యానుపాధ్యాయైః కారయామాస ॥ ౨ ॥ గ ॥ కదాచిదథమహాతురానవిఘ్నం స్వమఖసత్రపరిత్రాణాయ విశ్వామిత్రనామా మునిరుపగమ్య దశరథమయాచత రామం సలక్ష్మణం ॥3॥ వ ॥ ప్రార్థితోస్మిన్సంత్రాసాత్ప్రియానపి సుతాన్నృపః । స రాజపుత్రావనయదటవీం కథయన్కథాః ॥ ౫ ॥ సత్యోః పథ్యరణ్యసంచారే శ్రమస్యాపనుదమాయనః । ఉపాదిశత్తయోర్విద్యే బలామతిబలామపి ॥ ౬ ॥ గ ॥ వనమధ్యే గచ్ఛతామేతేషాం పపాతతాటకానామ రాక్షసీ రుషోద్ధ ॥ ౪ ॥ స్త్రియమపి జగదపకారిణీం తాం బాణేనగాఢదితేన మానుమత్యా వ్యాపాదయామాస ॥ ౫ ॥ వ ॥ అస్త్రాణి దివ్యాని కౌశికాదీనాల

పస్వినితయోస్తతః । ఉపదిశ్యప్రవిశ్యస్వమాశ్రమం కుర్వతి క్రతుమ్ ॥ ౭ ॥ ఘోరౌ సుబాహుమారీచౌ శైలశోణితవర్షిభిః ॥ రక్షోభిస్సహాసంక్షోభం చక్రతుస్తాటకాసుతౌ ॥౮॥ గ ॥ దశరథాత్మజస్తు మాతరిశ్వాస్త్రేణ మారీచ ముపాంపతౌ నిపాత్య సుబాహుప్రముఖకోణపగణమేకేనైవ బాణేనలీలయైవసూదయామాస ॥౬॥ విశ్వామిత్రస్తునిరంతరాయం పరిసమాప్య సప్తతన్తుం రఘుసుతాయ జనకసుతాం దిదాపయిషుర్మిథిలాం ప్రతిప్రతస్థే ॥ ౭ ॥ ప ॥ రామపాదరజస్సంగాత్ప్రకృతిం గతయా పథి । అహల్యయా గౌతమస్య జాయయాఽయమపూజ్యత ॥ ౯ ॥ గ ॥ తదనుమిథిలాం ప్రవిశ్య పరిగృహీతాతిథ్య కౌశికేనిజాగమనకారణమావేదయతి జనకేనప్రదర్శితం శివశరాసనం దశరథాత్మజో బభంజ ॥ ౮ ॥ ప ॥ జాతానన్దస్తుజనకో దూతైస్త్వరితగామిభిః । ఆహ్వాపయద్దశరథం సకుటుమ్బపురోధసమ్ ॥ ౧౦ ॥ అథోత్తమేముహూర్తేఽసౌ రామాయధరణీసుతామ్ । సీతామదాదాత్మసుతామూర్మిళాంలక్ష్మణాయచ ॥ ౧౧ ॥ గ ॥ అథనిజానుజస్యకుశధ్వజస్యతనుజేమాండవీ శ్రుతకీర్తీభరతశత్రుఘ్నాభ్యాంచదత్వాశుభేఽహనివివాహ మహామకరోత్ ॥౯॥ప॥అథానురూపజాయాభిరుపేతైస్తనయైస్సమం। ప్రతస్థేకోసలపతిస్సాకేతనగరంనిజమ్ ॥ ౧౨ ॥ జిగీషయాగతంరామం భార్గవంరఘువంశజః । రామోజగాయజయినమాలిలింగనృపస్సుతం ॥ ౧౩ ॥ అథప్రవిశ్యనగరం సాకేతంరఘునందనః । సీతయారమమాణస్సుసమ్మోదంసమవిన్దత .... ॥౧౪॥

శ్రీ ఇతిబాలకాండః శ్రీ

శ్రీరామాయణసంగ్రహే-అయోధ్యాకాండః.

ప ॥ తత్రాభరతశత్రుఘ్నౌ తాతాదేశేనజగ్మతుః । యుధాజిదభిధానస్య మాతులస్యపురంప్రతి ॥ ౧ ॥ రామాభిషేచనంకర్తుంయితమానం మహీపతిమ్ । మంథరాకులితస్వాన్తాకైకేయీదుర్వచోబ్రవీ

త॥౨॥గ॥ యదిత్వంసత్యసంగరోఽసితర్హి రామప్రవాసముదీరితవరి
యుగళేప్రథమస్యఫలం రామస్యవనవాసం ద్వితీయస్యభరతాభిషేచనం
చవిధేహి ॥ ౧ ॥గ॥ నైవంయదివిదధాసిపశ్యతస్తవప్రాణాంస్త్య
జామీతి ॥ ౨ ॥ ప ॥ ఇదంపరుషమాకర్ణ్యసమ్మూర్ఛితోనృపతిర్భువి ।
పపాతవజ్రనిర్భిన్నవక్షఃపర్వతరాడివ ॥ ౩ ॥ అసత్యభీతోనృపతిశ్చి
రేణప్రాప్యచేతనామ్ । కైకేయీంప్రార్థయామాస రామస్యప్రవ
త్రనమ్ ॥ ౪ ॥ బహుధాప్రార్థమానాపి సామమోచనచాగ్రహమ్ ।
నిమమజ్జమహీజానిరపారేశోకసాగరే ॥ ౫ ॥ వనంగచ్ఛామితాతేతి
ప్రణమ్యాపృచ్ఛ్యరాఘవః । సాకంసౌమిత్రిసీతాభ్యాంసమారుక్షద్రథ
ంరథీ ॥ ౬ ॥ సర్వాననుగతాన్పౌరాన్వంచయిత్వావినిద్రితాన్ ।
శాద్వలేనపథారాత్రౌసంగామసురాపగామ్ ॥ ౭ ॥ గ ॥ తత్ర
నిషసతాగుహాభిధేనవ్యాధేన సుహృదాసముత్తీర్యసురతరంగిణీమవా
ప్య భరద్వాజశాసనేన చిత్రకూటగిరిమనుజవిరచితపరివస్యస్సహసీత
యాచిరమరమతరఘువరః ॥ ౩ ॥ తతః ॥ ప ॥ మహతాపుత్రశోకేన
దివందశరథోయయౌ । దూతైర్భరతమానీయ్యసమాత్యాఆశుగామిభిః
॥౯॥గ॥ సచసమాకర్ణ్యసకలాంప్రవృత్తింనివర్త్యసంజ్ఞావిరహితస్సన్ప్వం
సహోయామవాప్యచిరాయచేతనాం విరమ్యవసిష్ఠాదినిరోధేనకైకేయీ
మంథరామారణాద్విధాయోర్ధ్వదైహికం దశరథాయప్రస్థాయనిఖిల
పౌరైస్సముపేత్య చిత్రకూటాచలమవనిజాజానేశ్చరణారుణాంబుజ
యుగళేనిపపాత ॥ ౪ ॥ ప ॥ మృతమాకర్ణ్యపితరంశుచాదత్త్వాజలాం
జలిమ్ । పప్రచ్ఛభగతంభరక్రం పౌరాణాంపరమఃప్రభున్ ॥ ౯ ॥
తతస్సపాదపతనంభరతేనార్థితోఽపిసః । సజగామపురంరామస్తాతాదే
శమనుస్మరన్ ॥ ౧౦॥గ॥ అనంతరంపాదుకాదానపూర్వకమగ్రజాదేశా
దాయోధ్యాముపేత్యభరతో నందిగ్రామే రఘునందనవజ్జటావల్కల
ధారీసన్ సింహాసనప్రతిష్ఠాపితాభ్యాంపాదుకాభ్యాం రాజకార్యాణి

విజ్ఞాపయన్ రామాగమనదివసాన్ గణయన్నువాస ॥ ౫ ॥ ప ॥ ర
ఘువంశపయోరాశిశీతాంశుర్ధరాఘవః । అత్రిమాద్యాశ్రమంగచ్ఛన్
ప్రావిశద్దండకావనమ్ ॥ . . . . ॥౧౧॥

ఇత్యయోధ్యాకాండః

అథారణ్యకాండః

ప॥ విరాధమసురంహత్వాభూమౌనిఖనన్ దండకాంవిశన్ । శరభంగమునింరా
మో నత్వాగస్త్యముపాగమత్ ॥౧॥ తద్దత్తానీంద్రచాపాదీన్యాదాయ
సహసీతయా । పంచవట్యాంచిరం రామో రేమేఽనుజకృతోటజే ॥౨॥
గ ॥ తత్రైకదాచన హేమంతసమయే రావణానుజా శూర్పణఖాభిధా
నా యాతుధానీ సౌందర్యసలిలశరధిందాశరథిం నిరీక్ష్య భర్తామమభ
వాన్ భవత్వితినిర్బంధ్నన్ ॥౧॥ప॥ పరిగ్రహీతుమాత్మానం దాశరథ్యోరని
చ్ఛతోః । సీతామాహర్తుమిచ్ఛంతీ సాభ్యధావన్నిశాచరీ॥౩॥ ప్రజావ
తీంజిఘాంసంతీం తస్యాస్సౌమిత్రి రాత్తవాన్ । ఛిత్త్వాకృపయచ్ఛురిక
యాకర్ణనాసమదిద్రవత్ ॥౪॥గ॥ తదనుపరిదేవనరవేణ కులగిరిగహ్వ
రనిద్రాణకేసరిణస్సముద్వేజయంతీ పలాయ్యజనస్థానంప్రతితత్రనివసం
తిచతుర్దశ సహస్రాణియాతూనితదధిపతీంశ్చఖరదూషణత్రిశిరోముఖ
పశకంధరబంధూన్రఘుధురంధరంనిరాకర్తుంనిర్యాపయతి స్మ ॥ ౨ ॥
ప ॥ ఆయాంతమసురానీకమాలోక్యావనిజాపతిః । ఆదిశ్యలక్ష్మణం
సీతారక్షణేసధనుర్ద్వయా ॥ ౫ ॥ రామస్తతో రాక్షసవీరవాహినీం వి
నాశయామాసశరౌఘవృష్టిభిః । జితారమాయాంతమవేక్ష్యజానకీ స
మాశ్లిషత్సత్వరమాత్తవల్లభమ్ ॥గ॥ తదనుజనస్థానే విజనస్థానేసతి లం
కాంప్రతి ప్రధావ్యసదసినిపత్యచిరంవిలప్య నివేదితోదంతాంవి
కృతముఖీం శూర్పణఖాందశముఖోవిలోక్య, పటపటాకృత్యదంతాన్
సీతామాహర్తుమనాస్స్వర్ణహరిణవేషధారి మారీచ సహాయః
ప్రాజకభూమికాచ్ఛాదితోరఘుశార్దూలపర్ణశాలాభ్యర్ణమాజ

గాయ । ౩ ॥ ౬ ॥ ఘనసారఘనసంతమసహారిణాం సౌవర్ణం ప్రేషయన్మై
థిలీ । అనియదేహవాత్సి ప్రియయత్వా ప్రాణవల్లభమ్ ॥ ౭ ॥ దూ
రంగతస్తదను తంక్రియయా నిధాప్య నిర్వ్యాధశాపవిశిఖేన రఘుప్రవీరః ।
మకక్రోశదారసనవత్సమృగో హతోస్మిహా లక్ష్మణానుజసఖాసఖి మైథిలీతి
॥ ౮॥ ౪ ॥ తేనాంతరేణ దీనవిపన్నపరిత్రాతారమపహతమాపన్నాం వి
జ్ఞాయ దేవరం ప్రేషితవతీం దశకంధరస్సన్నిహ్మ దశవదనో బాహుభిర్ని
జరథమారోప్య తత్పక్షహతేన మోఘమభియాతస్య జటాయుషః పక్షపా
తం విధాయ లంకాం ప్రవిశ్యాశోకవనికాయామేనామతిభయంకర
రాక్షసీపరివృతాం స్థాపయామాస ॥ ౯ ॥ వ ॥ అథ స్వాశ్రమాంతమ
నుజమాలోక్య విద్విగ్నమానసః । సీతామపశ్యన్నటజే వ్యలపద్రాఘవ
స్తతః ॥౯॥ సీతాపతిః పథి సంసిబామసమాగతమాణశ్శీర్ణపత్రీకముదితా
ఖరరాజకృత్యమ్ । సంస్కృత్య గృధ్రపతిం వికృతం కబంధం హత్వా విధో
షవిమలామ్బుమవాప పంపామ్ .. .. ॥౧౦॥

ఇత్యరణ్యకాండః

శ్రీ అథ కిష్కింధాకాండః శ్రీ

వ॥ తతః కపిర్వాలిభయాన్నిలీనస్సుగ్రీవనామా చిరమృశ్యమూకే ।
కోదండపాణీరథరాజకుమారౌ దృష్ట్వా బిభాయాగ్రజకృత్యమత్యా ॥౧
బిభేషు రేతస్య హితం హనూమాన్ ధృత్వా పరివ్రాజకభూమికాం ద్రా
క్ । గత్వా సమానీయ నరేంద్రపుత్రౌ మైత్రీం ప్రతానీత్ప్లవగాధిపస్య ॥
౨ ॥ ౪॥ తతః పరమన్యోన్యవినివేదితభూతపూర్వనిజకథౌ కపినరవ
రౌ పరస్పరవైరివధాయ విరచితసంగరౌ బభూవతుః ॥ ౧ ॥ వ ॥ సు
గ్రీవ విస్రంభకృతే స దుందుభికాయముత్సార్య పదాంగుళీనఖాత్ । స
ప్తాపి సాలాన్గిరినాగలోకాన్విభేద బాణేన విడౌజసా సమః । ౩ ॥ తతః వ్ర
తీతః కపిపార్థివో సావభ్యుక్షిపుత్రేణ సమం న్యయుధ్యత్ । భ్రాత్రోస్త
యోర్భేదమనాప్నువానో బభూవ తూష్ణీం భగవాన్ గ్రజన్మా ॥౫॥౪॥ అథ సర

ఘుకులతిలకో వాలిబలాసహిష్ణుతయా కాందిశీకమపత్రపావశాదవనత
గ్రీవం సుగ్రీవం సుమమాలాలంకృతగ్రీవం విధాయపథాయివాలినాభిధ
తాన్వయోధనమితి పునర్న్యయూయుజత్ ॥ ౨ ।ప॥ తథాకుర్వతిసు
గ్రీవే తరుస్కన్ధతిరోహితః । జఘానరామోబాణేన వాలినంజ
యశాలినమ్ ॥ ౪ । తారావలీముఖగణస్తారేయస్తరణేస్సుతః। భర్తృ
నేతృపితృభ్రాతృమరణేన వ్యలపంశ్చిరం ॥ ౫ । తదనునిర్వర్తితసంగ
రో రఘుధురంధరః పురందరతనయస్యౌర్ధ్వదైహికం కృతవన్తం కపి
పార్థివంతమభిషిచ్య రాజ్యేమాల్యవతిగిరావతివాహయాం చకార
వర్షాదివసాన్ ॥ ౩ । ౫॥ తతో రాజ్యసౌఖ్యానుభవప్రమత్తమతిం
మర్కటపతిం సౌమిత్రిర్భీషయిత్వా రామనికటంనినాయ ॥౪॥ప॥ సీ
తాంవిచేతుంప్లవగాన్సర్వానాహూయభానుజః । విధాయమాసమవ
ధింప్రాహైషీత్సకలాదిశః । ౭ । ప । హనుమజ్జాంబవదఙ్గద నళనీల
ముఖాయమస్య దిగభిముఖాః । ద్వాదశయోజనపరిమితమిరిణం
ప్రాప్యశ్రమాదయుర్విపినమ్ ॥ ౮ ॥ తతస్స్వయం ప్రభాగుహాం
ప్రవిశ్య హేమపాదపాంమధూపహారవిస్మృతస్వకార్యరీతయో భవన్ ।
గలేఽవధౌకదాచనప్లవంగమేనకేన చిత్ప్రబోధితావిలేపురుచ్చకైర
మీప్లవంగమాః ॥ ౯ ॥ ౫॥ అథగుహాధినాథాస్స్వయంప్రభాచేమాన్ప్ర
మహాత్మాన్విజ్ఞాయఫలైర్మధుభిశ్చ సమారాధ్యనిమీలితనయనాన్ క్ష
ణవివగుహాయాబహిర్విన్ధ్యగిరింప్రావేశయత్ ॥ ౪ ॥ ప ॥ జానక్య
లాభాత్సమయాతిపాతాత్ప్రాయోపవిష్టాన్ప్రజగాదకీశాన్ । సంపా
తినామాసహజోజటాయోర్లంకాపురస్థాంరఘువీరపత్నీమ్ ॥౧౦॥ హృష్టా
స్సర్వేదశముఖపురీం యాతుకామాః కపీన్ద్రా దృష్ట్వాఽపారంజలధి మ
ధ్వన్దక్షిణంభగ్నవేగాః । తుష్టావాథశ్వసనతనయం జామ్బవాన్
పూర్వవేదీ తుష్టోసావప్యభవదుదధేర్లంఘనేబద్ధసన్ధః ॥ ౧౧॥.....

శ్రీ ఇతి కిష్కిన్ధాకాండః. శ్రీ

శ్రీరస్తు

శ్రీ సుందరకాండ

శ్రీ

వ॥ తతో మహేన్ద్రశిఖరాదుత్ప్లుత్య హనుమాన్ బలీ । సురసాం సిం
హికాం భిత్త్వా లఙ్కాం బహిరవాతరత్ ॥ ౧ ॥ సాయం ప్రవిశ్య లఙ్కా
యాం సర్వత్ర విచికాయ సః । కుత్రాప్యదృష్ట్వా వైదేహీం రావణాన్త
ఃపురం యయౌ ॥ ౨ ॥గ॥ తత్ర రత్నపర్యఙ్కే రావణేన సహ శయానాం
రతిమివ త్రిభువనసున్దరీం మన్దోదరీం నిరీక్ష్య సమీక్షితా క్షితిసుతేతి
ముదితః పవనసుతః సక్షణాత్స్వభర్తృపత్న్యా నైవం భవేదితి నిశ్చిత్య పరస్తా
త్పానశాలామన్విష్యాశోకవనికాయాం పిశాచీభిరివ భయంకరీభి
ః రాత్రించరీభిః రక్ష్యమాణాం నవసాలభఞ్జికామివావనిదుహితర
మవేక్ష్య తన్నివాసభూతస్య శింశపాతరోరుపరి పత్రనిచ్ఛదే నిలీ
యశ్శృణ్వంస్తదాలాపానవతస్థే ॥ ౧ ॥ వ । తతోఽతీతత్రియామాయాం
త్రియామాయాం దశాననః । ప్రబుధ్యాగత్య వైదేహీం భవ భార్యేత్య
యాచత ॥ ౩ । తృణాయమన్యమానా సా రావణం రాక్షసేశ్వరమ్ । విని
న్దవివిధైర్వాక్యైః పరుషైః కర్ణదారిభిః ॥ ౪ ॥ అథ నక్తంచరపతౌ
సీతయా ధిక్కృతే గతే । రాక్షస్యః క్రోధసంరబ్ధా జానకీం సమతర్జ
యన్ ॥ ౫ ॥ అశక్నువన్తీం తాం బాధాం సోఢుముద్బన్ధనాదపూ ।
మోక్తుం పాదపశాఖాయాం వేణీమానంజయన్త్యభూత్ ॥ ౬ ॥ త
తోఽవతీర్య హనుమానభివాద్య మహీసుతామ్ । దేవి మాం విద్ధి రామస్య
దూతమిత్యబ్రవీద్వచః ॥ ౭ ॥ గణయన్త్యా అథ ప్రాజ్ఞాసం రావణం కామ
రూపిణమ్ । విశ్వాసాయ దదౌ ధీమాన్ రామనామాఙ్గులీయకమ్ ॥౮॥
కథయామాస హనుమాన్ రామలక్ష్మణలక్షణమ్ । విస్రబ్ధా చాథ ముదితా
జానకీ కపిమబ్రవీత్ ॥ ౯ ॥ మాసే భవాన్ రఘుపతిం సహ లక్ష్మణేన నా
నేష్యతే యది భవామి పరాసురేవమ్ । సన్దిశ్య వల్కదశయా పిహితం మ
హార్ఘం చూడామణిం కపివరస్య కరే దదౌ సా ॥ గ ॥ అథ గమనాయ

తదనుమతిమవాప్య నిజాగమనమసురావనిజానేర్బోధయితుమ
శోకవనికామధ్వాంక్షీత్ ॥ ౮ ॥ విదితోదన్తస్య పటుపటాయితదన్తస్య
దశకన్ధరస్య నిదేశేన సమాగతానశీతిసహస్రాణి కింకరాన్నపరాక్ష
సాన్ ప్రహస్తసుతం జమ్బుమాలినం పఞ్చసేనాపతీన్రావణాత్మజమ
క్షం చ దంష్ట్రైర్నఖైర్వాలేన పాదపైర్దణ్డోపలైస్తదానీన్తైరాయుధైశ్చ
క్షణేన నిహత్య సంవర్తసమయసమవర్తీవావతస్థే ॥ ౯ ॥ అథేన్ద్రజి
త్ప్రహితాస్త్రబద్ధో విమోచితోఽథూచ్ఛణః జ్జుబన్ధైః । తథాపి కార్యా
యనిబద్ధవతూపి స్పన్దామగాద్దాశరథినాయకస్య ॥ ౧౧ ॥ యుగ్మమ్ ॥ ప ॥
తత్ర రాక్షసశార్దూలైస్సేవితస్యాశరేశితుః । సింహాసనాదుచ్ఛ్రితరేవా
లసింహాసనే స్థితః ॥ ౧౨ ॥ కస్త్వం కుతస్త్యః కుత్రత్యః కిముద్దిశ్య సమాగతః । ఇ
తి దైతేయపతినా పృష్టః పావనిరబ్రవీత్ ॥ ౧౩ ॥ గ ॥ అస్తి కశ్చన రా
మో నామ దైతేయనిబర్హణే ప్రాచీనబర్హిషస్సహాయస్య దశరథస్య జ
ఠరాన్నిర్గతో నిశాచరనిశాన్తాయిధరణ్యామవతీర్ణస్తాటకాటవీదవవక్త్ర
పీఠయోనిః సుబాహుమారీచప్రముఖపలాశజాలతూలవాతూలస్సప
రాధవిరాధవధవిధాయీ మన్దేతరకన్దర్పదర్పశూర్పణఖాముఖవికార
కారీ ఖరదూషణప్రముఖరక్షోగణ కక్షాశుశుక్షణిశ్శాపాంధకబంధబ
న్ధవిమోచనశ్చ ॥ ౪ ॥ కించ స్మరసి కిల ధనుర్గుణనిష్పందీకృతవింశతి
భుజం విని శ్వసద్వదనపరంపరం భవన్తమపరిమేయవీర్యార్జునః
కార్తవీర్యార్జునః కారాగారే స్థాపయిష్యతీతి ॥ ౫ ॥ గ ॥ తమ
పి విజితవతః పరశుధారయా క్షితిమక్షత్రియామేకవింశతికృత్వః కృతవతో
జామదగ్న్యస్య గర్వదహననిర్వాపయితాఽయమ్ ॥ ౬ ॥ అపిచ ॥ గ ॥
వ్యస్మార్షీః కిమఖిలలోకాభినన్దనీయబాహుబలశాలీ వాలీ స్వజిఘృక్ష
యోపేత్య పృష్ఠతస్సమాశ్లిష్టవతం భవన్తమజానాన ఇవ వాలధినా తవ శి
రః కరపాదం నిశ్చలం నిబధ్య నిత్యకృత్యానుష్ఠానవశాచ్చతురర్ణవా
రసి నిమజ్జ్య సమాగచ్ఛన్ కిష్కిన్ధాం కిమయం మహారాజస్య వాలధౌ

జంఘే నిపీడ్య సమయోచితంలఙ్కా పురీం నైవ ఇతి గాఢమవి
జ్ఞాపయిష్యన్ నరస్త్రైః ప్రతిబోధితో ... పదానాని ॥ ౭ ॥ గ॥
తమపిప్రియసహ్యా ... పిప్రియతమాం హరణ ... మైత్రైః
రాపిణకృత్తా ప్రవినా ... వ్యాకా యం ॥ ౮ ॥ ఏవంవిధస్యప్రతి
షోత్తమో ... మియా ... తుంగసాక్షామాత్రం ప్రకిత మా
ణేన లక్ష్మణేన సహ ... వానరం ... మహా
స్వమానేన సహ ... సానుమ ... సురాలయం సు
... ॥ ౯ ॥ ... ప్ర
తప్సాతు ... బహిర్గత ... మజ ... హా
యోః పరిగృహీత ... ప్రవిశ్య ... శాలా ... మనస్వాంజ
సకనం ... ॥ ౧౦ ॥ ప ॥ తస్యా ...
పిమువ్రిస్థాపి తే ... స్త్రీ ... జలధిం ప్రవిశ్యనగరీం దృష్ట్వా ప్రది
దేహో త్తజాం! జ్ఞాతవ్యం ... మనమిత్యా రామభంగం ... ధాం
విరా ... ॥ ౧౧ ॥ జాయావిచ్ఛే
... ॥ స్వతాప్రిణ
వాతాహరంశా ... ॥ ౧౨ ॥ స
ఖా ... రామంగమ
యకరిణీ ... రాక్షస ... పునగరీభవేద్య
శ్వస్తా నాం ... ॥ ౧౩ ॥ ఏవం ... మిర
స్వానా ... రే ... ॥ ... మేషాపి
వైరితి ... ॥ ౧ ॥ స ... సిక్తావి
సంయుజ్య ... మాస ...
గ॥ విదితవృత్తాంతయా నితాంత ... రాసుతయా ... హం వ
తివ్రతాభవ ... పతీం ... మహాంతం
శిఖావంతమ ... ప్రకశాఖా ... నానివిద్యుజ్జ్వల్జా

స్నైషి ఏష వ్యథాపయత్తాన్నిశాచరాన్ స్వీకృత్య కృష్ణవర్త్మనా తేనైవ
లజ్జాం పరిణమ్య జానకీం నిస్తీర్య జలధిమానందయామాస సీతాదంతక
థనేన జాంబవదాదీన్వాహినీపతీన్ ॥ ౧౮ ॥ వ ॥ తత ఉచ్ఛ్రితలాం
గూలాః ప్లవగేశాః ప్రతస్థిరే । ప్రవృత్తిమేతాం సీతాయా రామాయాశు
వివక్షవః ॥ ౧౯ ॥ పథిస్థితం మధువనం సుగ్రీవస్యావలీముఖాః । ప్రావి
శ్య మారుతాద్యా దేశాత్ప్రపుర్మధు పిపాసితాః ॥ ౨౦ ॥ గ ॥ అమిగత
త్రాస్తేనానివారయంతం వనపాలం దధిముఖం భ్రూదంతజిహ్వాదివిజా
వయవదర్శనాదినాపరిహాసేన దంతైర్దంశనేన నఖైర్విదారణేన పాణి
భ్యాం చపేటాప్రదానేన పాదైరాఘాతేన దండైస్తాడనేన ముష్టిప్ర
హారేణ గండోపతైః పిండీకరణేన చ తం కాందిశీకం విధాయ సత్వరం ప్ర
ధావ్య సలక్ష్మణసుగ్రీవం రాఘవమహమహమికయా ప్రణేముః ॥ ౨౧
॥ వ ॥ సీతాప్రవృత్తిం విజ్ఞాప్య రాఘవాయాంజనాత్మజః । సర్వస్వదా
నసదృశం రామాలింగనమన్వభూత్ ॥ ౨౨ ॥ ....

ఇతి సుందరకాండః

యుద్ధకాండః

వ ॥ అథ నిశాచరనాథపురస్థితాం జనకజామవకర్ణ్య రఘూద్వహః ।
సహసమలాకతతూణయుగం ధనుః ప్రళయపావక బాహికయాదృశా ॥ ౧ ॥
గ ॥ అథ సుగ్రీవనిదేశప్రచలితమాంజనేయతారేయసమారూఢరామ
లక్ష్మణనిరీక్షణద్విగుణితరణోత్సాహం ప్లవంగమర్క్షగోలాంగూలబలము
త్ప్లవనేనైవ విలంఘితనగనదీవిపినం సదుదధివేలానిలమనోహరే మ
హేంద్రశిఖరకాంతారే ఫలమధూపహారేణాధ్వశ్రమమపానయత్ ॥ ౨ ॥
తదను దశముఖశ్చారముఖాదజేయమాగతం ప్లవంగమబలమాకర్ణ్య
కింకర్తవ్యతామూఢః ప్రహస్తముఖమంత్రిసంధుక్షితారోధనోత్సాహో
హితైషిణం రాఘవాయ సీతాసమర్పణముపదిశంతమనుజం విభీషణం
పదసిఘకృత్యోనిస్సారయాంబభూవ ॥ ౩ ॥ వ ॥ తతస్సమాగత్య స

లోకపరస్తం విభీషణం ద్రాగభిషిచ్య రాజ్యే । ఉపేక్షమాణం జలధిం
నిజార్థనాం ధనంజయాస్త్రేణ దదాహ రాఘవః ॥ ౨ ॥ పాదయోః పతి
తేనాథ సింధునా దర్శితే స్థలే । కపివీరాహృతైః శైలైర్నలః సేతుమకా
రయత్ ॥ ౩ ॥ గ ॥ అథవిలంఘితసాగరస్య ప్రవిష్టసువేలాచలస్య ప్లవంగము
ఖబలస్య పరిమాణముపగంతుమాగతాభ్యాం కపివృందాదానిలప్రహా
తమూర్ఛితాభ్యాం దయాశరధినా దాశరథినా విమోచితాభ్యాం శుకసా
రణాభ్యాం విదితనిఖిలవృత్తాంతో దశాననో విద్యుజ్జిహ్వముపహ్వరే కి
మప్యకథయత్ ॥ ౪ ॥ ప ॥ మాయావినా తేన పురో వినిర్మితం నిరీక్ష్య
భర్తుస్సశిరశ్శరాసనమ్ । ముమూర్ఛ సీతా సరమా విభీషణప్రియా స
మాశ్వాసయదాప్తభాషణైః ॥ ౫ ॥ రామాయ సీతాం దశరావణాతిహిం
తం తతో బోధయతి స్మ మాల్యవాన్ । రక్షోవివస్త్రం పరిహాస్య సేనాంర
ణాయసన్నాహవతీం చకార ॥ ౬ ॥ పశ్చాద్వానరవాహినీప్రమథితాం
రక్షోధిపాక్షౌహిణీమాలోక్యేంద్రజిదాశుగాన్ ప్రవికిరన్నవ్యం గదే
నాహతః । లీనో వ్యోమని మాయయా నృపసుతౌ బద్ధ్వోరగాస్త్రైః పు
రీం గత్వా తాతమతోషయజ్జనకజాం దుఃఖార్ణవే మజ్జయత్ ॥ ౭ ॥ గ ॥
అథ యదృచ్ఛాసమాగతవినతాసుతగరుద్వాతనిర్ధూత వాతాశనాస్త్రౌ
రాజపుత్రావవలోక్యాహవోత్సాహవత్సు కపివ్రాత్సు హనూమదంగ
దప్రభృతిభిర్నిహతాన్ ప్రహస్తప్రభృతీన్వాహినీపతీనవకర్ణ్య రథా
ధిరూఢో జగద్భయంకరేణాకారేణ సాకమనీకాయ సమాటీకత రావణః
॥ ౮ ॥ ప ॥ సాలాన్గిరీంశ్చ నుదతీం కపివీరసేనాముత్క్రోశ్యబాణనివహై
ర్భువిలక్ష్మణం సః । శక్త్యా నిపాత్య రఘునాయకసాయకౌఘైః ప్రాణావ
శేషితతనుర్నగరీం దధావ ॥ ౯ ॥ కుమ్భకర్ణమథ జన్యభూగతం భక్షయ
న్తమఖిలాన్వలీముఖాన్ । భానుతాపతిరసూదయత్తతః పుష్పవృష్టి
మకరోత్సురవ్రజః ॥ ౧౦ ॥ సురాంతకనరాంతకప్రభృతిరాక్షసానీకినీ
పతిషన్నిలపాకశాసనిసుతాదిభిస్సంయుగే । హతేషు పురుహూతజి

సమదృక్షసేనాపతివిహాయస సహ రామలక్ష్మణౌ మూర్ఛయిత్వా వాహినీం
॥ ౯ ॥ ఋక్షాధిపనియోగేన వేగేన పవనాత్మజః । సంజీవినీలతాధారమా
నయామాస మహౌషధిమ్ ॥ ౧౦ ॥ సంజీవినీగిరిసమీరసముచ్ఛ్వసద్భిశ్శా
ఖామృగైః కలుషితాం నగరీం విహాయ । యుద్ధాయ సంగతవశాన్మకరా
క్షకుమ్భపూర్వాన్ రక్షఃసు ఉత్తమకపీశముఖా నిజఘ్నుః ॥ ౧౧ ॥ పునర్ద
శముఖాత్తకోపగగనలీనవినాశరాత్ । ప్రవర్షద్భరతాగ్రజరుధిరసావే
శ్యలక్ష్మణాంగతః । ప్రతీపప్రాంతోఽనేహానుమతః పురః పశ్యల్లిక్ష్వాకుకర్త
జనకాత్మజాంకరికచకేన మాయామయీమ్ ॥ ౧౨ ॥ తస్మిన్నిరాశం
సురాయప్రాకరంగాంతరక్షః ప్రోక్తనికుంభిలాంమఖామ్ । ఆరబ్ధవా
న్ హనుమల్లక్ష్మణౌ తతస్సీతాశోకాతీవ విరాంవిశేవతః ॥ ౧౩ ॥ విభీష
ణాజ్ఞాపితరాఘవాజ్ఞయాగతైర్లక్ష్మణముఖ్యప్రముఖైర్వలీముఖైః । వి
నాశితే రక్తఘ్నలోషభూషణస్సమాగమచ్ఛక్రజయీరణాంగణమ్ ॥ ౧౪ ॥
తత్ప్రవృత్తసృతావవాత్మజస్య స్కంధే నివిశ్య వినిపాత్య శరాననే
కాన్ । సౌమిత్రిరద్భుతసముష్ణ్యశరేణ పౌరందరేణ విబుధానసు
మోక్ష్యవర్జయ ॥ ౧౫ ॥ శరాణ్రేతాసిహా తెసు తైదశముఖశ్శోకాద్బిమగ్నశ్చి
రం ప్రియపుత్రనిపాతి కోదమప్య గణయోత్ లోకైకవీరాగ్రణీః । విశ్వస్రా
పరిదేవనాదవివిధైర్విశ్వాన్ శిలాశాఖిచలాచలన్ ప్రేక్ష్య రణాంగణం
ద్విషచ్ఛిరస్సోత్రిధపన్నమాగాత్ తతః ॥ ౧౬ ॥ కపిసర్పవాణేనవిదారయ
న్నయంబభూవ సౌమిత్రిశరైరనుచ్ఛ్వసన్ । ప్రయుజ్య శక్తిం భువనైక
భీషణాం మమూర్ఛయల్లక్ష్మణమింద్రజిద్రిపుమ్ ॥ ౧౭ ॥ సంజీవినీమారు
తజీవితానుజం సమీక్ష్య హృష్టో రఘువంశవర్ధనః । ఆఖండలప్రేషిత
ముచ్ఛ్రవాజినం సమారురోహ స్వసమాతలింరథమ్ ॥ ౧౮ ॥ ౫ ॥ అథద
శరథతనయదశవదనయోర్వారణానివారితనైశ్వానరంపైనలెయి సహ
త్సారితదాంతశోకం వాతాస్త్రసిద్ధూనాత్రజైమూతం పైకతరణ వినిక
లితతామిస్రం వాసవనిష్కాసితదానవం వాసుదేవప్రచలాయుత వా

మహేంద్రముఖ [illegible] తైలనిషిక్తమిమం విప్ర [illegible] రత్నాది [illegible] లోక ప్రమా
సమహాయశాః [illegible] ప్రాప్తమాయోధనం ॥ ౫ ॥ ౮ ॥ [illegible] నేషవ్యవి
[illegible] తీ [illegible] రాఘవః । [illegible] యుద్ధ్యాత్ర్వముఖ
[illegible] జనస్థానం [illegible] ॥ ౧౯ ॥ తదావినే [illegible] సుక
[illegible] వాః । [illegible] సు
[illegible] వారిణా ॥ ౨౦ ॥ త్రిలో
[illegible] కృత్వా త్తనిందో
[illegible] ॥ ౨౧ ॥ మందోదరీ
[illegible] నిఖిలాక్ష్యగతజీవి
తాః ॥ ౨౨ ॥ [illegible] క్రియావితస్వంతమ
[illegible] జగ్ధ
[illegible] ॥ ౨౩ ॥ [illegible] ఏకం విమానమురీ
[illegible] । సముద్ర [illegible] భ [illegible] వ్యాజ
[illegible] । యుద్ధం ॥ [illegible] గ్రైః ప్రి
[illegible] మాన్తైః [illegible] గామిభిః । [illegible] కాగఠి
[illegible] ॥ ౨౫ ॥ [illegible] దిజలప్రి
ప్లావితా [illegible] । [illegible] యానైః పటుహాదినా [illegible] వేశ
నా [illegible] ॥ ౨౬ ॥ [illegible] స్స్న
[illegible] । [illegible] స్థపూ
ర్వ్యమునయో [illegible] ॥ ౨౭ ॥ అథాయుహ్య [illegible] సనం రామభద్రః
[illegible] । [illegible] సమ్మాన
నీమాస్తునీశా [illegible] ॥ ౨౮ ॥ ✱✱✱✱✱✱✱✱

ఇతి శ్రీరామాయణసంగ్రహే యుద్ధకాండః.

శ్రీరస్తు

శ్రీరామాయణసంగ్రహః

ఉత్తరకాండః.

సుగ్రీవప్రముఖాన్ సఖీన్ జనపదే స్వే స్వే ప్రతిష్ఠాపయన్ పుత్రాన్
ప్రాప్య గుణాధికౌ కుశలవావానందపూర్ణాంతరః । నిత్యం సాదరమా
శ్రితస్స తనుజైర్లోకోత్తరైర్భ్రాతృభిర్మర్త్యాణాం ముదమావహన్
సమకరోద్రాజ్యం హి నిష్కంటకమ్ ॥ ౧ ॥............ ....

ఇత్యుత్తరకాండః.

ప॥ ఇతి వైయాకరణేన శ్రీమద్రామానుజాభిధానేన
రచితం రామాయణసంగ్రహమనుగృహ్ణాతు జానకీజానిః

శ్రీరామాయణసఙ్గ్రహః
స్సమ్పూర్ణః.

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

శ్రీపేరపాండ్యభూపాలవిరచిత ధాతుపదమంజర్యాః ప్రారంభః

ధాతుప్రసూనపద్యాని కేచిద్వ్యాప్యుపయోగినః । ఏతేషాం
వ్యుత్పత్తిహేతవత్త్వం తేషు శిక్షితుం శిశూన్ ॥ ౧ ॥ విద్యతే స్త్రీత్వకల్పస్యా
దస్తి స్తాద్భవత్యపి । భూయాదస్తి వైతత్త్వభవతాద్వ్యస్యతాం శ్రీర్గతస్త్రియే ॥ ౨ ॥
సంపద్యతే జాయతే చ జనంత్యుత్పద్యతే జగత్ । సంభవత్యావిర్భవతి
ప్రాదుర్భవతి సర్వదా ॥ ౩ ॥ తిష్ఠత్యాస్తే వర్తతే చ వసత్యత్ర గృహే ర
మా । ప్రాణితి శ్వసితి శ్రేయాన్ శ్వసరాద్ద్రాయ జీవతి ॥ ౪ ॥ రచయతి కరో
తి కురుతే విదధాతి విధత్త ఆదధాత్యర్గ్యః । సంపాదయతి తత్సాధ
త్యే సృజ్యతే రాజ్యమ్ ॥ ౫ ॥ ఉత్పాదయతి సృజతి చ నిర్వర్తయతి హి సాధ
యత్యాస । రాధ్నోతి చ సాధ్నోతి చ సాధ్యతి సాధ్యతే సిధ్యతి ప్రీతిం ॥
ప్రసూయతే ప్రసూతే చ ప్రసూతే ఽప్యపి । ప్రసవత్యపి సా త్వే
పా పుత్రం పుష్యవతీ సతీ ॥ ౭ ॥ ప్రస్పతేం వత్యాయు తేవ్రీజత్యాయతి న
ర్పతి । ఋచ్ఛత్యాతి యాత్యేతి సంచరతి గచ్ఛతి ॥ ౮ ॥ హంసతిద్ర
వతి గ్రామం గ్రామత్యమతి మీమతి । సరతి చ జిహీతే చ ఽయత్యభ్రేతి ధా
వతి ॥ ౯ ॥ ఖ్యాంచ తే భ్రీంశతేన స్త్రోత్రం పతే గాత్రం వ్యాగాత్ । భ్రా
త్యత్రే భ్రీర్భ్యతి ఫలం దయా [illegible] ॥ ౧౦ ॥ అవస్థితత్రి [illegible]
[illegible] వ్యాఖ్యాత్యా [illegible] ప్రవదతి [illegible]
వ్యాహరత్యాగృణాతి । బ్రూతే [illegible] లపతి [illegible]
[illegible] శ్రీపతే [illegible]

కూన్ ॥ ౧౧ ॥ నాదను తే వదతే [illegible] వణానివసత్యేషజల్పతేజపతి । అ
భిధత్తేభిదధాతి చ వాదయతి వా ప్రియయా తేనవమ్ ॥ ౧౨ ॥ నాటయతి నటతి
నృత్యతి గాయతి కాయతి వకూజతే కేకిలతి । [illegible] దీవ్యతి కేళి [illegible] ఖేలతి వి
హరతే [illegible] లసతే ॥ ౧౩ ॥ [illegible] గ్లాయతి [illegible] ఘూర్ణతి
ఘతకం [illegible] ప్రియయా ॥
దదాతి [illegible] । [illegible] లోచనం [illegible] నో
తిసనుతే [illegible] ౧౪ ॥ [illegible] వాలయతి ప్రియమ్ ।
త్రాయతేనవతే [illegible] జా గోప [illegible] క్షిప ॥ ౧౫ ॥ [illegible] నమస్య
తి [illegible] వ్రీళిస [illegible] । [illegible] నాతి దనువతి స్తుతే
చ [illegible] స్తౌతి ॥ ౧౬ ॥ [illegible] శ్లాఘతేగు
రూన్ । [illegible] ॥ ౧౭ ॥ అర్చ్యత్య
హాతి [illegible] మహాయతి పూజయతి [illegible] । [illegible] త్యర్చ
యతే [illegible] పూజతి [illegible] ॥ ౧౮ ॥ పచతే
పచతి [illegible] రంధ [illegible] । [illegible] యతి తథా శ్రా
పయతి క్షణాత్ ॥ ౨౦ ॥ భ [illegible] భృజ్జతే చ [illegible] నయం ।
మజ్జ [illegible] గంగాయా [illegible] గాహతే ॥ ౨౧ ॥ అశ్నాతి వల్భతే
భుజ్క్తే జేమతి ప్రత్యసత్యతి । ధనో [illegible] నం సంవిభజ్యార్థి
భిస్సహ ॥ ౨౨ ॥ చర్వతి [illegible] తాంబూలం భక్షయత్యత్తి ఖాదతి । ధ
యత్యా [illegible] పిబతి చూషతి ॥ ౨౩ ॥ గిలతి గ్రసతి గ్రాసం గి
రతి గ్రసతే తథా । [illegible] దన్త్య [illegible] యతి క్షణాత్ ॥ ౨౪
[illegible] చ [illegible] రస్యతి । క్షిపతి [illegible] క్షిప్రముద్గారయ
తి భక్షితమ్ ॥ ౨౫ ॥ [illegible] జానాతి జానీతే తత్వం బోధతి బోధతే । ప్ర
త్యేతి చాపలభతే బుధ్యతే ప్రతిపద్యతే ॥ ౨౬ ॥ ఉత్ప్రేక్షతే చ మనుతే
[illegible] తి చ మన్యతే । సంభావయత్యూహతే చ విచారయతి [illegible] ॥
[illegible] తి తర్కయత్యతి [illegible] పయతి । పరిగణ

యతమీమాంసత్వాల్లొంచ [illegible] ॥ [illegible]
తె కార్య [illegible] ॥ [illegible]
ధ్యాయ [illegible] ॥ [illegible]
కు తెలొంచ లెవతిః [illegible]
జిఘ్రితి [illegible]
శతిపరాన్ప్ర [illegible] ॥ [illegible]
మ్నా [illegible]
శ్పనొత్యా [illegible] ॥ [illegible]
చికిత్సతివిమ్ప్ర [illegible] ॥ [illegible]
హాంత [illegible] ॥ [illegible]
జ్ఞోతి [illegible]
త్ర [illegible]
తెచ ॥ 3౫ ॥ [illegible]
[illegible]
చవింద [illegible]
రః ॥ 3౬ ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
కామయ [illegible] ॥ ౪౧ ॥ [illegible]
తి కామయతి కాంక్ష తె [illegible]

పదాంతకిరియాం మోక్షే ॥ ౪౦ ॥ మోక్షయత్యపావృణోత్యజతిజహాత్యు
జ్ఝతిముంచతి । ముంచతే మోచయత్యాశు సుధీః ॥ ౪౧ ॥ రక్షత్యపు ॥ ౪౨ ॥
మోక్షయతి రహతిరహయతి వర్జయతి వృణక్తి జహాతి త్యజతి । కృషతి
కర్షతి కృష్యతి విలిఖతి ఘూర్ణయతి వదాకృషికః ॥ ౪౪ ॥ ప్రతిషిధ్యతి వా
రయతి ప్రతిషేధతి తన్నిరాకరోత్యపాకుర్యాత్ । ప్రత్యాదిశతి దోషా
త్ప్రత్యావష్టే నిషేధతి ప్రాజ్ఞః ॥ ౪౫ ॥ స్తభ్నాతి స్తంభతే స్తంభ్నో
తి స్తోభతే తథా । స్తుభ్నాతి ప్రతిబధ్నాతి స్తుభ్నోతి స్తోభతే తథా ॥ ౪౬ ॥
స్కభ్నాతి చ విహంత్యేష స్కభ్నోతి స్కంభతే రిపూన్ । స్కభ్నాతి
స్కభ్నాతి చైతే శబ్దాస్తుల్యార్థవాచకాః ॥ ౪౭ ॥ సహతే మృష్యతి మ
ర్షతి తితిక్షతే మృష్యతే తథా మృషతి । మర్షయతి క్షామ్యతి చ క్షమతే మృ
షయత్యసౌ సహతి ॥ ౪౮ ॥ శక్యతే శక్యతి బుధస్సహాయత్యపి మర్షవచః ।
యచ్చర్చయత్యధీతే చ శిక్షతే పరిశీలితం ॥ ౪౯ ॥ ఏధతే వర్ధతే నంద
త్యృధ్యతి స్ఫాయతే బుధః । ఋధ్నోతి స్ఫాయతే నిత్యం నీతిమార్గ పుష్య
తి శ్రియం ॥ ౫౦ ॥ యతతే వ్యాప్రియతే సా ప్రయస్యతి వ్యాపిపర్తి ఘటతే
చ । చేష్టతే ఈహతే పషస్ఫురత్యలం స్పందతే చ యోః ॥ ౫౧ ॥ తుదతే తు
దతి మనాతి వ్యథయతి దుఃఖయతి రుజతి తాపయతి । క్లిశ్నాతి ఖేదయత్యపి
పీడయతి రిపూన్ ప్రశూలయతి ॥ ౫౨ ॥ ధునుతే ధినుతే నిత్యం బాధతే
బాధయత్యపి । శుంధతి క్లేశయత్యేష తథా పుంధతి లుంథతి ॥ ౫౩ ॥ వ్యథ
తే తామ్యతి ఖిందతి సంతపతి చ దూయతే చ శోచతి చ । గ్లాయతి చ మ్లాయ
తి చ క్లిశ్యత్యాఖిద్యతే చ సీదతి చ ॥ ౫౪ ॥ ధూపాయతే క్లైశతే చ ఖింతే క
జతి ఖజతి । ఏతే ధాతుప్రయోగాః ఖల్వేష దుఃఖార్థసూచకాః ॥ ౫౫ ॥
మురతి చ గుణయతి గుధ్యతి వటతి స్త్యాయతి చ వేష్టతే వస్త్రం । గుంఠయ
తి ముండతే సా వుడతి త్యేకవాచకాశ్శబ్దాః ॥ ౫౬ ॥ సినుతే సినోతి న
హ్యతి బధ్నాతి సినాతి నహ్యతే జుడతి । అశయునాతి యునీతే పాశయతి
సెవితకీలయతి ॥ ౫౭ ॥ ధునోతి ధునుతే పుచ్ఛం ధూనోతి ధువతి స్ఫు

[illegible] తై [illegible] ॥ [illegible] త్తైస్యాగ్వ
జతే [illegible] వ్రియంతే [illegible] వ్రహ్మతే । గృహ్ణాతి [illegible] గ్రాహ్యతి [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] సిద్ధాన్తాత్ [illegible] ॥
[illegible] ॥ [illegible] పవ్య [illegible]
[illegible] । [illegible] యత్యేగయే
[illegible] త్తై [illegible] వృత్తాం కుం
ఛయతిచ । [illegible] తే స్యాం౧౦ ॥
[illegible] । ఛినత్తి స్ఫోటయత్యేష
ఖిం [illegible] ॥ ౧౨ ॥ [illegible] పినస్త్రైచాప్యరా
చ । అపిఫత్తైచాప్యణుతేచాప్యయుత్యాప్యమిమీతే ॥ ౧౪ ॥ కంపతే
వేపతేప్యంగత్యజతివ్రిపలక్షణే । సిద్ధ్యాతి చవటుశ్చైతేస స్త్రీవస్యపితిత్య
పి ॥ ౧౫ ॥ లుంటతిలుంటతి [illegible] పతిచమోషతిముష్ణాతిచోరయత్యపిస్తం ।
లుంటయతిగ్రోచతిచశ్లో చటకో జతిచఖో జతికుతబుద్ధిః ॥ ౧౬ ॥ బిభే
త్యుద్విజతేత్రస్యత్యేష [illegible] కతే । విద్రాతి విద్రవత్యేవధావత్యపి
పలాయతే ॥ ౧౭ ॥ భ్రమతిభ్రామ్యతిభ్రామయత్యపిఘూర్ణతే ఘూర్ణతే
ఘూర్ణతేఘూర్ణతితథాటీర్త్తేసువనత్రియే ॥ ౧౮ ॥ తంసత్యాలం
కరోత్యేషభూషయత్యపిభూషతే । ప్రసాధయత్యపిసజ్జా గ్యామండయ
తిమండతి ॥ ౧౯ ॥ ద్యోతతేరోచతేసస్యా [illegible] వతేచప్రకాశతే । భ్రా
జతేదీవ్యతేభాతిరాజారాజతిరాజతే ౨౦ ॥ హటత్యయం కనతిచ త
థాశుంభతిశుంభతె । చకాస్తి కాంతే [illegible] శతేబుధః ॥ ౨౧ ॥
శోభతితక్షతిక్షీరంస్తనాత్సి [illegible] పుష్యాబు
పవినోతిచ ॥ ౨౨ ॥ నదతి [illegible] తే
పక్షేగధాకుంజతిసుంజ ॥ ౨౩ ॥ [illegible] తిసిం
దతి । గర్జతేగ్లా [illegible] తేసుధీః ॥ ౨౪ ॥ [illegible] శపతి
క్రోధాత్తథాశప్యతిశప్యతే । ఆక్రోశతి వృత్తుపతిచడుజగానం ~~[illegible]~~ లాజ

నం ॥ ౭౫ ॥ జిహ్రేతి త్రపతే హ్రీచ్ఛత్యలం వ్రీడతి లజ్జతే । లజ్జతే మన్మ
థ క్రీడే దృష్ట్వాన్యస్యస్వసుషాం సుధీః ॥ ౭౬ ॥ ఆశ్లిష్యత్యాలింగతి పరిరభ
తే సంగ్రథ్నాతి పరిష్వజతే । ఉపగూహతి కీర్తిస్త్రీం స్కందే మనస ముపద్రిక్షా విబు
ధ ॥ ౭౭ ॥ ప్రసరతి సర్పతి క్షీరం స్రవతి పతేన్నృణాం । ద్రావయతి
ప్రీయతే జ తుష్యతి తృప్యతి తృప్యతే ॥ ౭౮ ॥ ప్రీణాతి తర్పయత్యలమా
హ్లాదయతి హృష్యతి । సంతోషయతి ధినోతి ప్రీణయతి పృణోతి సుఖ
యతి ప్రౌఢః ॥ ౭౯ ॥ స్నిహ్యతి తూషతి తుష్యతి హృష్యతి నృత్యతి మోదతే సమో
దతే కాంతాం । నృత్యతి మాద్యతి రజ్యతి ఖర్వతి సాక్షీబతే దర్పతి చ ॥ ౮౦ ॥
విదినోత్యవేక్షతే వేపస్విష్యతి కంపయతే వేపయతి । అన్వేషతే చ
మార్గతి మృగయతి చ విచినుతే నోషాః ॥ ౮౧ ॥ ఆకారయత్యాహ్వ
యతి స్వామంత్రయతే ప్రియం । అథ పర్యనుయుంక్తే సానుయు
ఙ్క్తే స పృచ్ఛతి ॥ ౮౨ ॥ పరివర్తతే వివర్తతే పర్యావర్తతే చ గచ్ఛతే
వ । వ్యాఘుటతే పరావర్తత ఇత్యేకవాచకాః స్మృతాః ॥ ౮౩ ॥ ఉపదే
క్ష్యపదిగ్ధ పాలింపతి రూపతి చ కుంకుమాంశుకం । దృష్ట్వా ప్రాణాధీశం వికిర
తి క్షిపతి పాదయోః కుసుమం ॥ ౮౪ ॥ శక్నోతి సహతే జేతుం సహతి ప్ర
భవత్యలమ్ । తరతి ప్లవతే జ్ఞానసేతునా భవవారిధిం ॥ ౮౫ ॥ సంగ్రామ
యతే జజతి చ సంప్రహరతి యుధ్యతే చ జజతి చ । ఆహంతి చ గర్జయా
సౌ యుధ్యతి సంతాపయత్యలం శత్రూన్ ॥ ౮౬ ॥ కందతి క్రందతి క్లందతి
త్యాక్రోశతి చ కందతే । క్రందతే క్లందతే శోచత్యలం రోదితి మర్త్యకః ॥ ౮౭ ॥
ప్రలంభయతి బధ్నాతి తథా గర్ధయతే ఖలః । ప్రతారయత్యల్పబుద్ధిం
త్వదావంచయతే నరాః ॥ ౮౮ ॥ పరివస్యతి పరిచరతి చ పర్యుపాస్తే సేవ
తే భజతి । శుశ్రూషతే భజతే శ్రియతే చారాధయత్యుపాస్తే చార్ఘ
ప్రసాదయతి దేవేశం తథోపచరతి స్ఫుటం । పర్యాజతి తథా ధీమాన్
ప్రియో నైకార్థవాచకాః ॥ ౮౯ ॥ మనత్యభ్యస్యతి కలాస్సంశీలయతి
లతి । విస్రంభతే విశ్వసితి ప్రత్యేతి చ సతాం వచః ॥ ౯౦ ॥ ఉన్మీలయతి

చవిలపతివికసతిచస్ఫుటతిస్ఫుటత్యేవ । ఉన్మేషత్యున్మిషతి ప్రబుధ్యతే
జృంభతేపద్మం ॥ ౯౨ ॥ పూత్వాపవిత్వాపవనమయ్యాన స్త్వానస్త్వాన
శిత్వా చ పవమానయహిత్వా । సంన్యస్యసంన్యాయనిఖాయ ఖాత్వా సంగత్యస
స్త్వావినిర్ధ్యహత్వా ॥ ౯౩ ॥ స్ఫుడిత్వాస్ఫుదిత్వాకుటిత్వాకుటిత్వా
స్పృషిత్వారుషిత్వావివిత్వాసృహిత్వా । కృషిత్వాపకృష్యచ ముషిత్వా
క్లిశిత్వా ఖనిత్వాక్షుభిత్వాచనివిత్వాలుచిత్వా ॥ ౯౪ ॥ పంచిత్వాపంచి
త్వాలుంచిత్వాక్రిమ్యచక్రమిత్వాచ । తమిత్వాపమిత్వాకషిత్వా
తక్త్వాతానుభిత్వాచ ॥ ౯౫ ॥ గుంఫిత్వాగుఫిత్వా లాభిత్వాఖలులుభి
త్వాచ । క్లిష్ట్వా పక్త్వాపఫ్త్వాప్రస్పందిత్వా ప్రస్పందిత్వా ॥ ౯౬ ॥ మ
త్వాఖాత్వాజ్ఞాత్వాగ్రంథిత్వాగ్రథిత్వాచ । అత్రిత్వాన త్రిత్వాప్రా
ప్యస్వాప్యాంచిత్వా ॥ ౯౭ ॥ పీత్వాపరిపాయ్యవిధాయచోక్త్వా
వ్యాఖ్యాయధీత్వాపరివీయధిత్వా । సంవ్యాయసంవీయవిజాయమిత్వా
విజిత్యసంమన్యమనోమనిత్వా ॥ ౯౮ ॥ విగాయానపాయానమత్యప్ర
మత్యప్రయమ్య ప్రయత్య ప్రణత్య ప్రణమ్య । నిమాయ ప్రమాయ
ప్రలాయ ప్రలీయ ప్రసృత్య ప్రపాయ ప్రహాయ ప్రదాయ ॥ ౯౯ ॥
దత్త్వాదాత్త్వాదిత్వాధిత్వా ప్రస్థాయ చస్థిత్వా । పత్త్వామిత్వామీత్వా
సందాయవిహాయచాపసంహాయ ॥ ౧౦౦ ॥ హూత్వాజలిత్వావృశ్చి
త్వాకూత్వావృత్త్వావివృత్యచ । తణిత్వాఘటిత్వాచ ప్రక్షీత్యేత్వా
దిచోహ్యతామ్ ॥ ౧౦౧ ॥**************************

ఇతి శ్రీపాండ్యభూపాలవిరచితక్రియానిఘంటుః

సమాప్తః.

శ్రీ రస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

క్రియానిఘణ్టు ప్రారంభః

భవత్యస్త్యథ వర్తతే జాయతే గచ్ఛతే తథా । సంపద్యతే సమ్పతతి
విష్పద్యతే భవతి చ ॥ ౧ ॥ ఉత్పద్యతే జాయతే ఉద్భవత్యుదయతి చ । అ
భూత్ప్రాదుర్భవత్యు- కురుతే [illegible] దధ్యాత్తే సందధాత్యపి ॥ ౨ ॥ ఏధతే వర్ధతే నందత్యు
త్పుష్యతి సమృద్ధ్యతి । భాసతే శోభతే భాతి లసతీంధే ప్రకాశతే ॥ ౩ ॥
రాజతే ద్యోతతే రాజత్యపి దివ్యతి దీప్యతే । చకాస్తి కనతి భ్రాజతే చ స్ఫుర
తి రోచతే ॥ ౪ ॥ బ్రవీతి వక్తి వదతి భణతి వ్యాఖ్యాతి శంసతి । ఆచష్టే వష్టి
గదతి బ్రూతే లపతి భాషతే ॥ ౫ ॥ వ్యాహరత్యభిధత్తే భిదధాతీరయతీత్య
పి । ఉచ్చారయతి వ్యాహరతి కథయత్యాహ జల్పతి ॥ ౬ ॥ ఈడ్తే వర్ణయ
తి స్తౌతి స్తుతే నౌతి ప్రశంసతి । వందతే కీర్తయతి చ శ్లాఘతే చాభినందతి ॥
ఉపశ్లోకయతి స్తౌతి వర్ణాయతి పనాయతి । వ్యాఖ్యాతి వివృణోతి వ్యా
కురుతే ఖ్యాపయత్యపి ॥ ౭ ॥ వివృణోతే పప్రిణుతే వ్యాచష్టే వ్యాకరోతి
చ । ప్రబ్రవీతి ప్రవచతి ప్ర[illegible] జ్ఞాపయత్యపి ॥ ౮ ॥ పృచ్ఛయ
త్యన్వయు[illegible] రోజ్ఞా[illegible] తే [illegible] తి । సంభాషయత్యాలపతి సతు
రుతే [illegible] నయ [illegible] ॥ ౧౦ ॥ [illegible] భాషయ [illegible] మహయత్య
పి । ఆరాధయ [illegible] ౧౧ ॥ శుశ్రూషతే ప
రిచరత్యుపాసే [illegible] బహుమన్యతే ॥
బ [illegible] । భజతే [illegible] యతి శ్రీ
[illegible] తే ప [illegible] తి సే [illegible] ౧౨ ॥ [illegible] తే [illegible] ద్రాఘ్యతే వ
[illegible] యతి । [illegible] రోచతే [illegible] తేజాషతే వని [illegible] ప్యతి ॥ ౧౪ ॥ అవ

తిత్రాయతేపాతిపాలయత్యపిరక్షతి । శాస్తిగోపాయతి భునక్త్యభిగో
పాయతీతిచ ॥ ౧౫ ॥ ప్రీయతే మోదతే హృష్యత్యానందతిచ నం
దతి । నిర్వృణోతిచనిర్వాతిసుఖ్యత్యవతితుష్యతి ॥ ౧౬ ॥ సుఖయ
త్యాహ్లాదయతిప్రీణాతిప్రీణయతిసుఖాకురుతే । ఆనందయతి ధినోత్యా
మోదయతిచహర్షయతిచ తోషయతి ॥ ౧౭ ॥ దూయతే వ్యథతేదుః
ఖ్యత్యపిశోచతిసీదతి । ఖిద్యతే క్లిశ్యతి శ్రామ్యత్యంతస్తపతి తామ్య
తి । గ్లాయతిమ్లాయతిప్లవ్యత్యపిస్విద్యతిశుష్యతి ॥ ౧౮ ॥ క్లిశ్నాతిక్లేశ
యతివ్యథయతిదుఃఖాకరోతిశోచయతి । విహ్వాలయతిచదునోతివ్యాకు
లయతివిమనయతి విషాదయతి ॥ ౧౯ ॥ హంత్యాహతేఘాతయతి నిబ
ర్హయతిసూదతే । హినస్త్యుజ్జాసయతిసంహరత్యేసూదయత్యపి ॥ ౨౦॥
కదర్థయతిమృద్నాతికదర్థయత్యపిబాధతే। పినష్ట్యుపద్రవతిచపీడయత్య
పిశాస్తిచ ॥ ౨౧ ॥ నిగృహ్ణీతేనిగృహ్ణాతితాడయత్యపివిధ్యతి । తనూక
రోతితక్ష్ణోతిక్రిశయత్యపిచద్యతి ॥ ౨౨ ॥ ఆప్నోతియాతిలభతేగచ్ఛ
త్యయతిఋచ్ఛతి । ప్రపద్యతేజిహీతేంచత్యాసాదయతివిందతి ॥ ౨౩॥
ఆసీదతివ్రజత్యేతిచరత్యటతిఢౌకతే । వ్యాప్నోతి సర్పతి సరత్యయతే
మూర్ఛతీత్యపి ॥ ౨౪ ॥ ఉపసర్పత్యుపసరత్యుపయాత్యుపగచ్ఛతి । ఉ
పధావత్యుపసమేత్యుపైత్యుపతిష్ఠతే ॥ ౨౫ ॥ అపసర్పత్యపసరత్య
పయాత్యపగచ్ఛతి । అపైతివ్యయతెవ్యేతివిగచ్ఛత్యపవర్తతే ॥ ౨౬ ॥
ఆగచ్ఛత్యావ్రజత్యాయాత్యాపతత్యాసరత్యపి । నిర్గచ్ఛతిచనిర్యాతి
నిస్సరత్యుత్పతత్యపి ॥ ౨౭ ॥ ఉద్గచ్ఛత్యుద్వ్రజత్యుద్యాత్యుత్తిష్ఠత్యుచ్ఛ
లత్యపి । అభిగచ్ఛత్యభిపతత్యభియాత్యభిధావతి ॥ ౨౮ ॥ అభిప్రేద
యతేచైవమభిషేణయతీతిచ । అనుసర్పత్యనుపతత్యనూద్యత్యనువర్తతే
అనుగచ్ఛత్యనుసరత్యనుయాత్యనుధావతి । అన్వేత్యనుద్రవత్యన్వాగ
చ్ఛత్యన్వయతీత్యపి ॥ ౩౦ ॥ విడంబయత్యనుకరోత్యుపమాత్యనువద
తే । ఏతేనువిదధాత్యర్థతులయత్యపితాదృశః ॥ ౩౧

తేదత్తేదిశత్యుపహరత్యపి । విశ్రాణయత్యర్పయతి వితరత్యుపహత్యపి ॥ ప్రయచ్ఛతిస్పర్శయతి ప్రతిపాదయతీతిచ । పాత్రీకరుతేత్యాసత్క-రోత్యతిసృజత్యపి ॥ ౩౩ ॥ దాస్యత్ప్రయచ్ఛతే కామీ దదాత్యుపకరోతిచ । ఆదత్తే ప్రతిగృహ్ణాతి ప్రతిగృహ్ణీతఇత్యపి ॥ ౩౪ ॥ జహాతి విసృజత్యుజ్ఝత్యపిత్యజతిముంచతి । ముంచతేవర్జయతిచ తథాపరిహరత్యపి ॥ ఖేలతిక్రీడతిపరిక్రీడతేవిహరత్యపి । సంక్రీడతేవిభ్రమతి వినోదయతి దీవ్యతి ॥ ౩౫ ॥ రమతేనుక్రీడతేప్రేంఖతిత్వంగతిరింఖతి । విభ్రామ్యతి లలత్యేవమథోనటతినృత్యతి ॥ ౩౬ ॥ వీరాయతేధర్షయతి ప్రతిహంతి ప్రగల్భతే । విక్రామతిపరిక్రామత్యథదృప్యతిమాద్యతి ॥ ౩౭ ॥ అథో జయత్యతిక్రామత్యతిశేతేఽతిరిచ్యతే । అత్యేత్యర్థేవిజయతేపరాజయతఇత్యపి ॥ ౩౮ ॥ యుధ్యతేయోధయతిచబాహుభ్యాంతు నియుధ్యతే । కుప్యతిక్రుధ్యతిద్వేష్టిరుష్యతీర్ష్యత్యసూయతి ॥ ౪౦ ॥ సంఘర్షయత్యాహ్వయతేస్పర్ధతేస్పర్ధయత్యపి । సహతేక్షమతేక్షామ్యత్యపిశామ్యతిమృష్యతి ॥ ౪౧ ॥ ప్రసీదత్యనుగృహ్ణాతి దయతేచానుకంపతే । పశ్యతినిర్వర్ణయతి ప్రత్యక్షయతీక్షతేఽవలోకయతి ॥ ౪౨ ॥ నిధ్యాయతిలోచయతిచసాక్షాత్కురుతేనిశామయతి । లోకతేలక్షయతి చావ్యథజానాతిబుధ్యతే ॥ ౪౩ ॥ వేత్త్యుపలభతేఽవైతిప్రత్యేతిప్రతిపద్యతే । మనుతేవేత్తిజానీతేఽవగచ్ఛత్యధిగచ్ఛతి ॥ ౪౪ ॥ గృహ్ణాతిమన్యతేచాథసందిగ్ధవిచికిత్సతి । డోలాయతేచసంశేతేశంకతేవిమృశత్యతః ॥ ౪౫ ॥ ఊహతేతర్కయత్యధ్యా హరత్యాలోచయత్యపి । మీమాంసతే వివినక్తిచవిచారయతిచాప్యథ ॥ ౪౬ ॥ నిర్ధారయతినిగమయతినిశ్చినుతే నిశ్చినోతినిర్ణయతే । నిర్ణయతినిరూపయతిచనిర్ణాడయతిపరిచ్ఛినత్త్యపిచ ॥ ౪౭ ॥ నిమిషతిముకులీభవతినిమీలయతిసంకుచతికుట్మలీభవత్యున్మీలయత్యున్మిషతిస్ఫుటతిదళత్యుచ్ఛ్వసితిమిషతిహసతి ॥ ౪౮ ॥ సతిస్ఫుటీభవతిదీర్యతే । కరోతికురుతేనిర్మాత్యాచరత్యను

క్షతి ॥ ౪౯ ॥ నిర్మిమీతే విధత్తే విదధాతి రచయత్యపి । కల్పయత్యాకల
యతి తనోతి తనుతేపి చ ॥ ౫౦ ॥ వైరాయతే విరుంధే విరుణద్ధి కలహాయ
తే । ద్వేష్టి ద్విష్టే నిగృహ్ణాతి విరాధ్యత్యపరాధ్యతి ॥ ౫౧ ॥ జిఘాంసతి
విగృహ్ణీతే మ్రియత్యపకరోతి చ । అపిధత్తే చావృణుతే స్థగయత్యపి చోర్ణు
తే ॥ ౫౨ ॥ తిరస్కరోతి చ తిరోధాపయత్యపనిహ్నుతే । వ్యవధత్తే వ్యవ
దధాత్యపవారయతీతి చ ॥ ౫౩ ॥ ఊర్ణోతి త్స్కాశ్నాతి ఘుడయత్యంతర్ధా
పయతీతి చ । అంతర్ధత్తే తిరోధత్తే లీయతేంతర్దధాతి చ ॥ ౫౪ ॥ ము
ష్ణాతి చోరయతి చ హరత్యపహరత్యపి । బలాద్గృహ్ణాతి స్యాచ్ఛినత్తి లుంట
యత్యధిఘుష్యతి ॥ ౫౫ ॥ శబ్దాయతే ఘోషయతి రౌతి స్వనతి కూజతి ।
సంక్రీడతి ధ్వనతి చ శిఙ్క్తే నదతి గుంజతి ॥ ౫౬ ॥ రణతి క్వణతి క్రోంచత్యపి
స్తనతి గర్జతి । రసతి క్రోశతి రటత్యాక్రందతి రోదితి ॥ ౫౭ ॥ బాష్పా
యతే విలపతి పరిదేవయతీతి చ । వేపతే కంపతే చంచత్యపి లోలతి వల్గతి ॥
డోలాయతే చ చలతి వలతే వలతీతి చ । ధునోతి ధునుతే ధూనాత్యాలోలయ
తి ధూనుతే ॥ ౫౯ ॥ ధునాతి కంపయత్యేవం ధువతి వ్యగ్రయత్యపి । చలయ
త్యాకులయతి శ్రంథాది శ్చాలయత్యపి ॥ ౬౦ ॥ శ్లిష్యత్యాలింగతి పరిష్వ
జతేప్యుపగూహతి ॥ ౬౧ ॥ ఆలింగతే చాపి పరిరంభతే వేష్టయత్యపి । ని
దధాతి నిధత్తే నిక్షిపతే నిక్షిపత్యపి ॥ ౬౨ ॥ నివేశయతి విన్యస్యత్యపి న్య
స్యతి చాప్యథ । పాణౌ గృహ్ణాతి గృహ్ణీతే వివహత్యుపయచ్ఛతే ॥ ౬౩ ॥
పరిగృహ్ణాతి చ పరిణయత్యథ వసతి । తిష్ఠత్యాస్తే నివిశతే వసత్యుపవిశత్య
పి ॥ ౬౪ ॥ వితిష్ఠతే తదధ్యాస్తే ధితిష్ఠత్యుపతిష్ఠతే । వర్తతే ధ్రియతే ప్రా
ణిత్యపి శ్వసితి జీవతి ॥ ౬౫ ॥ నుదతి ప్రేరయతి విక్షిపతి క్షిపతే స్యతి । ప్ర
హిణోతి వ్యాదిశతి నియుంక్తే చోదయత్యపి ॥ ౬౬ ॥ ప్రేషయత్యపి యుం
క్తే విసృజతి ప్రేష్యతీతి చ । బిభర్తి బిభృతే ధత్తే వహతే ధారయత్యపి
దధాతి వహతీత్యేవం ధరత్యుద్వహతీత్యపి । తిరస్కరోత్యభి
జానాతి నిందతి ॥ ౬౭ ॥ ధిక్కరోతి న్యక్కురుతే విగాయ

జుగుప్సతేఽవమనుతే గర్హయత్యపమన్యతే ॥ ౧౯ ॥ బహిష్కరోతి పరిభ
వత్యాక్షిపతి చాజతి । అవధీరయతీత్యేవమవమానయతీతి చ ॥ ౨౦ ॥ వాం
ఛతీచ్ఛత్యభిలషత్యభిలష్యత్యపేక్షతే । కాంక్షత్యాద్రియతే చాభిప్రైతి
స్పృహయతీహతే ॥ ౨౧ ॥ ఆశాస్తేఽర్థయతే వష్టి లిప్సతే భీప్సతీతి చ ।
కాంక్షతే చాభిసంధత్తేఽనురుంధే చానురుధ్యతే ॥ ౨౨ ॥ యాచతే యాచ
తీత్యర్థే నాథత్యర్థయతే దదాతి । అపోవగాహతే చోపస్పృశతి స్నాతి
మజ్జతి ॥ ౨౩ ॥ తిమ్యత్యార్ద్రీభవత్యర్థే స్తిమ్యతీత్యప్యధోక్షతి । స్న
పయత్యాప్లావయతి మజ్జయత్యపి సించతి ॥ ౨౪ ॥ శక్నోతి పారయతి ప
ర్యాప్నోతి ప్రభవత్యపి । ఈష్టే ప్రగల్భతే చాథ పచతే పచతీతి చ ॥ ౨౫ ॥
ప్రవర్తతే ప్రక్రమతే ప్రస్తౌత్యారభతేఽపి చ । ఉపక్రమత ఉద్యుఙ్క్తే చా
హర్త్యుత్సహతేఽపి చ ॥ ౨౬ ॥ ఈహతే చేష్టతే చైవ యతతే చ వ్యవస్య
తి । భుఙ్క్తేఽభ్యవహరత్యశ్నాత్యాచామత్యత్తి ఖాదతి ॥ ౨౭ ॥ రసయ
త్యాస్వాదయతి భక్షయత్యపి చర్వతి । గ్రసతే గ్రసతీత్యర్థే జక్షతి ప్ర
త్యవస్యతి ॥ ౨౮ ॥ లేఢి లీఢే న పిబతి ధయత్యాస్వాదయత్యపి । అథో గిర
త్యుద్గిరతి నిగిరత్యుద్వమత్యపి ॥ ౨౯ ॥ భూషయతి పరిష్కురుతేఽలం
కురుతేఽలంకరోతి మండయతి । అపి వా పరిష్కరోత్యప్యాకల్పయతి ప్ర
సాధయతి ॥ ౩౦ ॥ సౌతి సూతే చ జనయత్యుత్పాదయతి సూయతే । త్ర
పతే లజ్జతే జిహ్రేత్యపి సంకుచతీతి చ ॥ ౩౧ ॥ సంగచ్ఛతే యుజ్యతే సంప
ద్యతే చోపపద్యతే । సంతిష్ఠతే సమాప్నోతి పర్యాప్నోతి చ పూర్యతే ॥ ౩౨ ॥
ఛినత్తి కృంతతి లునాత్యపి ఖండయతి ద్యతి । అథ వ్యాపద్యతే ప్రైతి మ్రియతే
చ ప్రమీయతే ॥ ౩౩ ॥ సమ్మన్యతేఽనుజానీతేఽనుజానాత్యనుమన్యతే ।
ఊరరీకురుతే చాంగీకరోత్యభ్యుపగచ్ఛతి ॥ ౩౪ ॥ శృణోతి సంశృణుత ఇ
త్యర్థే నిశమయత్యపి । ఆకర్ణయత్యపి తథాఽవధత్తే ధారయత్యపి ॥
[illegible] రతి ధ్యాయత్యపి చింతయతీతి చ । ప్రమాద్యతి ప్రస్మరతి విస్మ
[illegible] ॥ ౩౬ ॥ అధీతే శీలయత్యభ్యస్యతి శీలతి శిక్షతే । అమీ

పరిచినోత్యర్థే ఘటతేచేష్టాసిధ్యతి ॥ ౮౭ ॥ పుష్ణాతిపోషయత్యర్థేఽవ
ర్ధయత్యేధయత్యపి । పవతేపారయత్యర్థే పునీతేచపునాతిచ ॥ ౮౮ ॥
మార్ష్టిమార్జయతేశుద్ధీకురుతేశోధయత్యపి । స్ఫుటతిస్ఫోటయత్యర్థే
నిర్ణేనేక్తిచధావతి ॥ ౮౯ ॥ వృణోతివరయత్యర్థే వృణీతేవృణుతేవ
రమ్ । క్రీణాతిపణతేక్రీణీతేవ్యవహరత్యపి ॥ ౯౦ ॥ మిమీతేమాతిసం
ఖ్యాతిమినోతిగణయత్యపి । సజ్జత్యాసంజయత్యర్థే లగత్యర్థే తులీయ
తే ॥ ౯౧ ॥ స్రంసతేధ్వంసతేభ్రశ్యత్యపిధ్వంసతఇత్యపి । గళత్యర్థో మృ
గయతే మార్గతేమార్గయత్యపి ॥ ౯౨ ॥ విచినోత్యన్విష్యతిచాప్య
న్విచ్ఛత్యనుసరత్యపి । వినయత్యనుశాస్త్యధ్యాపయత్యాఖ్యానయత్యా
పి ॥ ౯౩ ॥ శాస్తిశిక్షయతీత్యర్థే సన్నహ్యతితుసజ్జతే । నయతిప్రాప
యతిసంగమయత్యర్పయత్యపి ॥ ౯౪ ॥ స్రవతిద్రవతిద్యోతత్యపిక్షరతివ
ర్షతి । స్యందతేస్కందతినదీ వహతి ప్రవహత్యపి ॥ ౯౫ ॥ సంగచ్ఛ
తేసంభవతియాత్యన్వేతిమిళత్యపి । చర్చయత్యంగరాగార్థే రూషయత్యా
లింపతి ॥ ౯౬ ॥ స్యందస్యాధోయాతిపతత్యధోగచ్ఛతిమజ్జతి । అథ ని
ర్భర్త్సయతిహుంకురుతేతర్జయత్యపి ॥ ౯౭ ॥ భస్మీకరోతి దహతి
ప్లవతేతుతరత్యపి । నిషేధతినిరుంధేనిరుణద్ధిప్రతిషేధతి ॥ ౯౮ ॥ సం
భ్రామ్యతిక్షుభ్యతిసంభ్రమత్యపిచవేపతే । బిభేతిత్రసతిత్రస్యత్యారో
హత్యధిరోహతి ॥ ౯౯ ॥ అవరోహత్యవపతత్యంతర్విశతిగాహతే । ర
జ్యతేరజ్యతిస్నిహ్యత్యనుయుఙ్క్తేతు పృచ్ఛతి ॥ ౧౦౦ ॥ ప్రీతివత్త్రత్త
రయతివాతివీజయతీత్యపి । లిఖత్యాలిఖతీత్యస్మిన్నర్థే కృషతికర్షతి ॥
స్పృశతిజిఘ్రతిచుంబతిలంబతేదశతివర్ణతిజీర్యతిలంఘతే । ఫలతిశీర్య
తి దుష్యతి జృంభతేశపతి ఘుష్యతి దృష్యతి ఘూర్ణతే ॥ ౧౦౨ ॥ ఖ
ఖ్నాతినహ్యతిచసందదాత్యాకలయత్యపి । సమాధత్తేనుసయతిసాంత్వ
యత్యుపయచ్ఛతి ॥ ౧౦౩ ॥ ఖనతిక్రమతేస్నాతిపతత్యపిలుఠ్యతి ఫ
లతిశ్లథయత్యర్థే స్రంసయత్యవహాసతే ॥ ౧౦౪ ॥ కృ

యుతన ఘట్టయత్యభిసివ్యతి । ఏయతె త్వంచ తేదొగ్ధి జుహోతి జుషతే తథా ॥ ౧౦౫ ॥ క్రీణాతి జానాతి పునాతి పుష్ణాత్యశ్నాతి ముష్ణాతి లునాతి చైవమ్ । క్లిశ్నాతి బధ్నాతి వృణాతి మథ్నాత్యతిస్వగృహ్ణాతి తథా వృణీతే । క్రీణీతే జానీతే గృహ్ణీతే పునీతే చ । ఏషు నీతే చ తశ్నావికరణాభిదానా మేఖ్యాతాః ॥౧౦౬॥ రుణద్ధి రుంధే వభినత్తి భింతే యునక్తి యుఙ్క్తే చ భునక్తి భుఙ్క్తే । ప్యనష్ట్యనత్త్యవచ విచ్యనక్తి పినష్టి రుఙ్క్తే చ హినస్త్యపింధే ॥ జుహోతి జిహ్రేతి జహాతి దదాతి దధాతి దత్తే తథా జిహీతే । తథా బిభేత్యపి పిపర్మి మీతే బిభర్తి జాగర్తి చకాస్తి శాస్తి ॥ ౧౦౭ ॥ దీధీతేపి చ వేవీతే దరిద్రాతి చ జక్షితి । ఏతేహ్యభ్యస్తసంజ్ఞాస్స్యు రేషాం తా దేశవివర్జితాః ॥ సునుతే సునోతి చినుతే చినోతి సంశృణుతే చశ్నోతి వృణుతే వృణోతి చ । ప్రహిణోత్యధూనుత ఇతి స్పృణోతి చాశ్నుతే ధునోతి ధునుతే దునోతి చ ॥ ధూనోత్యాప్నోతి శక్నోతి తక్ష్ణోతి చ మినోతి చ । సునోత్యాద్యాశ్చ మే తు శ్నువికరణ్యభిధాస్స్మృతాః ॥ ౧౦౮ ॥**********************

క్రియానిఘంటుః సంపూర్ణః

యథావస్థితమాతృకాయా అలాభాత్క్రియానిఘంటువ్యయేపి క్వచిత్ప్రమాదస్సంభావ్యేత । స చ సుధీభి రాకలయ్య పరిహర్తవ్య ఇతి ప్రార్థ్యతే

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

స్మారంస్మారంహయగ్రీవం బాలవ్యుత్పత్తిసిద్ధయే । సమాసచక్రవక్ష్య వ్యతస్య తేసప్రమాణకః ॥ ౧ ॥ సమర్థపదసంఘాతస్సమాసో హ్యైకపద్యభాక్ । తదర్థబోధకంవాక్యంవిగ్రహస్సద్విధామతః ॥ ౨ ॥ లౌకికోఽలౌకికశ్చేతి ప్రయోగార్హస్తులౌకికః । అలౌకికఃప్రక్రియార్థస్తత్ప్రయోగానర్హ ఈరితః ॥ ౩ ॥ ద్విధాసమాసస్సామాన్యవిశేషాహ్వయభేదతః । సుప్సుపేతిసమాసస్స్యాత్సామాన్యోఽన్యస్యసంజ్ఞకః ॥ ౪ ॥ కృత్తద్ధితసమాసైకశేషసనాద్యంతధాతురూపాః పంచవృత్తయః । పరార్థాభిధానంవృత్తిః । వృత్త్యర్థావబోధకంవాక్యం విగ్రహః । సచద్వివిధః లౌకికోఽలౌకికశ్చ । పరినిష్ఠితత్వాత్సాధుర్లౌకికః । ప్రయోగానర్హోఽసాధురలౌకికః । తత్రైకార్థీభావలక్షణసామర్థ్యవిశిష్టపదసంఘస్సమాసః । తదర్థబోధకవిగ్రహవాక్యం ద్వివిధంలౌకికమలౌకికంచేతి । తత్రరాజ్ఞఃపురుష ఇత్యాదివిగ్రహవాక్యంలౌకికంలోకప్రయోగార్హంసాధు । రాజన్ ఙస్ పురుష సు ఇత్యాదివిగ్రహవాక్యంశాస్త్రప్రక్రియార్థమలౌకికంలోకే ప్రయోగానర్హమసాధు । తత్పురుషాదివిశేషసంజ్ఞాశూన్యస్సుప్సుపేతి సమాసస్సామాన్యసమాసః । సద్వివిధః ॥ నామపూర్వపదోఽవ్యయపూర్వపదశ్చేతి । తత్రాద్యోయథా । పూర్వంభూతోభూతపూర్వః । విస్పష్టంపటుఃవిస్పష్టపటుః । వాగర్థసమ్పృక్తౌ వాగర్థావివ । అవ్యయపూర్వపదో యథా । నపునర్వా నైకధా । ఏవంనాంతరీయకమిత్యాది ॥ అథవిశేషసమాసానాహ శ్రీమదాగ్నేయపురాణే ॥—॥ షడ్విధాసమాసాస్స్యుంశ్లేషాదష్టావింశతిర్నామునే । నిత్యానిత్యత్వభేదేన లుగలుక్త్వేనచద్విధా ॥ ౧ । ధాతత్పురుషస్సప్తధాకర్మధారయః । సప్తధాచబహు

రాభాషితోద్విధా ॥ ౨ ॥ ద్వంద్వశ్చద్వివిధో జ్ఞేయోఽవ్యయీభా
వోద్విధామతః । తేషాం పునస్సమాసానాం ప్రాధాన్యంస్యాచ్చతుర్వి
ధం ॥ ౩ ॥ ప్రక్రమం విశేషసమాసష్షడ్విధః । తత్పురుషః కర్మధారయో
బహువ్రీహిర్ద్విగుర్ద్వంద్వోఽవ్యయీభావశ్చేతి । తత్ర ప్రాయేణ
పూర్వపదార్థప్రధానోఽవ్యయీభావోఽవ్యయఞ్చ । ఉత్తరపదార్థ
ప్రధానస్తత్పురుషః ఉత్తరపదలింగశ్చ । ఉభయపదార్థప్రధానో
ద్వంద్వః ఉత్తరపదలింగశ్చ — అన్యపదార్థప్రధానో బహువ్రీ
హిః విశేష్యనిఘ్నశ్చ । ద్విగుకర్మధారయౌ తత్పురుషభేదౌ । స
పునర్ద్వివిధః । నిత్యసమాసోఽనిత్యసమాసశ్చేతి । అవిగ్రహోఽస్వ
పదవిగ్రహోవా నిత్యసమాసః । యథా దిశయోర్మధ్యం అపదిశమ్ । కు
త్సితః పురుషః కుపురుషః । కుంభం కరోతీతి కుంభకార ఇత్యాది । స్వపద
విగ్రహోఽనిత్యసమాసః । యథా రాజ్ఞః పురుషో రాజపురుష ఇత్యాది
పునర్ద్వివిధః ॥ లుక్సమాసోఽలుక్సమాసశ్చేతి । యత్ర పదయోః ప
దానాం వా విభక్తిర్లుప్యతే స లుక్సమాసః । యథా రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ
రామలక్ష్మణౌ । ఏవం రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నా ఇత్యాది । యత్ర వి
భక్తిర్న లుప్యతే సోఽలుక్సమాసః । యథా స్తోకాన్ముక్తః । స్తంబేరమ
ఇత్యాది । తత్ర తత్పురుషోఽష్టవిధః । ప్రథమా తత్పురుషో ద్వితీయా త
త్పురుషస్తృతీయా తత్పురుషశ్చతుర్థీ తత్పురుషః పంచమీ తత్పురు
షష్షష్ఠీ తత్పురుషస్సప్తమీ తత్పురుషో నఞ్ తత్పురుషశ్చేతి । తత్ర ప్రథ
మాంతం పూర్వపదం షష్ఠ్యంతాదినోత్తరపదేన సమస్యతే చేత్ప్రథమా
తత్పురుషః । స యథా (౧) పూర్వః కాయస్య పూర్వకాయః । ఏవం అ
పరకాయః । అధరకాయః । ఉత్తరకాయః (౨) అర్ధం పిప్పల్యా అర్ధ

పూర్వాపరాధరోత్తరమేకదేశినైకాధికరణే ॥ ఉవయివివాచినాస
ర్వాదయస్సమస్యన్తే ఏకత్వసంఖ్యావిశిష్టశ్చేదవయవి । షష్ఠీస
(౨) అర్ధం నపుంసకం ॥ సమాంశవాచ్యర్ధశబ్దో

పిప్పలీ । అర్ధం కోశాతక్యా అర్ధకోశాతకీ (౧) ద్వితీయం భిక్షాయాః
ద్వితీయభిక్షా । ఏవం తృతీయభిక్షా । చతుర్థభిక్షా । తురీయభిక్షా ।
పక్షే భిక్షాద్వితీయమిత్యాది షష్ఠీతత్పురుషో౽పి (౨) ప్రాప్తో జీవికాం
(ప్రా) ప్తజీవికః । ఆపన్నో జీవికామాపన్నజీవికః పక్షే జీవికాప్రాప్త ఇ
త్యాది ద్వితీయాతత్పురుషో౽పి ।(౩) మాసో జాతస్య యస్య స మాసజాతః।
ద్వితీయాతత్పురుషో యథా (౪) కృష్ణం శ్రితః, కృష్ణశ్రితః । కాంతా
రమతీతః, కాంతారాతీతః । నరకం పతితో, నరకపతితః । గ్రామం గ
తో గ్రామగతః । తుహినమత్యస్తః తుహినాత్యస్తః । సుఖం ప్రాప్తః సు
ఖప్రాప్తః । సుఖమాపన్నస్సుఖాపన్నః (౫) గ్రామం గమీ గ్రామగమీ
అన్నం బుభుక్షుః అన్నబుభుక్షుః (౬) మాసం ప్రమితః మాసప్రమితః
ప్రతిపచ్చంద్రః । మాసం పరిచ్ఛేత్తుమారబ్ధవానిత్యర్థః ॥

నిత్యం క్లీబే యస్య (ప్రా)గ్వత్ ।వా। ఏకవిభక్తావషష్ఠ్యంతవచనమ్।ఏకదేశి
సమాసవిషయకో౽యముపసర్జనసంజ్ఞానిషేధః। తేనార్ధపిప్పలీ ఇత్యాది॥
(౧) ద్వితీయతృతీయచతుర్థతురీయాణ్యన్యతరస్యాం॥ ఏతాన్యేకదేశినా
సహ ప్రాగ్వద్వా । పక్షే షష్ఠీతత్పురుషో౽పి (౨) ప్రాప్తాపన్నే చ ద్వితీ
యయా॥ వా సమస్యేతే। పక్షే ద్వితీయాశ్రితేత్యాదినా సమాసః (౩) కా
లాః పరిమాణినా॥ పరిచ్ఛేద్యవాచినా సుబంతేన సహ కాలాస్సమస్యంతే
ద్వయోరహ్నోస్సమాహారో ద్వ్యహః । ద్వ్యహో జాతస్య యస్య ద్వ్య
హజాతః । ద్వే అహనీ జాతస్యేతి విగ్రహే ఉత్తరపదే సపరిమాణినా ద్వి
గోస్సిద్ధయే బహూనాం తత్పురుషస్యోపసంఖ్యానమితి బహుపదద్విగౌ
అహ్నో౽హ్న ఏతేభ్య ఇత్యహ్నాదేశే ద్వ్యహ్నజాతః ఇతి । పూర్వత్ర తు
న సంఖ్యాదేస్సమాహార ఇత్యహ్నాదేశనిషేధః (౪) ద్వితీయాశ్రితాతీతప
తితగతాత్యస్త (ప్రా) ప్తాపన్నైః॥ ద్వితీయాంతం శ్రితాదిప్రకృతికైస్సుబం
తైస్సహ వా సమస్యతే స తత్పురుషః (౫) గమ్యాదీనాముపసం
(౬) కాలాః॥ క్తేనేత్యేవ। అనత్యంతసంయోగార్థం వ

(౧) ముహూర్తం సుఖం ముహూర్తసుఖమిత్యాది ॥ తృతీయాతత్పురుషో యథా । (౨) శంకులయా ఖండః శంకులాఖండః । ధాన్యేనార్థో ధాన్యార్థః (౩) మాసేన పూర్వో మాసపూర్వః । దేవేన సదృశో దేవసదృశః । ఇంద్రేణ సమ ఇంద్రసమః । మాషేణోనం మాషోనం కార్షాపణం । ఏవం మాషవికలమిత్యాది । వాచా కలహో వాక్కలహః । ఆచారేణ నిపుణః ఆచారనిపుణః । గుడేన మిశ్రో గుడమిశ్రః । ఏవం గుడం మిశ్రా ధానాః । ఆచారశ్లక్ష్ణః (౪) మాసేనావరో మాసావరః (౫) హరిణా త్రాతో హరిత్రాతః । నఖైర్భిన్నో నఖభిన్నః । ఏవం నఖనిర్భిన్నః (౬) కాకేన పేయా కాకపేయా నదీ । వాతేన ఛేద్యం వాతచ్ఛేద్యం తృణమిత్యాది (౭) దధ్నా ఓదనః దధ్యోదనం (౮) గుడేన ధానాః గుడధానాః ॥— చతుర్థీతత్పురుషో యథా (౯) యూపాయ దారు యూ

---

(౧) అత్యంతసంయోగే చ ॥ కాలా ఇత్యేవ । అత్ర ద్వితీయార్థే వచనమ్ । (౨) తృతీయా తత్కృతార్థేన గుణవచనేన ॥ తత్కృతేతి లుప్తతృతీయాకమ్ । తృతీయాన్తం తృతీయాన్తార్థకృతగుణవచనేన అర్థశబ్దేన చ సహ ప్రాగ్వత్ (౩) పూర్వసదృశసమోనార్థకలహనిపుణమిశ్రశ్లక్ష్ణైః । తృతీయాన్తమేతైస్సహ ప్రాగ్వత్ । (౪) అవరస్యోపసంఖ్యానమ్ (౫) కర్తృకరణే కృతా బహులమ్ ॥ కర్తరి కరణే చ తృతీయా కృదన్తేన బహులం ప్రాగ్వత్ । కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణం । నఖనిర్భిన్నః । (౬) కృత్యైరధికార్థవచనే । స్తుతినిందాఫలకమర్థవాదవచనమధికార్థవచనం తత్ర కర్తరి కరణే చ తృతీయా కృత్యప్రత్యయాన్తైస్సహ ప్రాగ్వత్ (౭) అన్నేన వ్యంజనమ్ ॥ సంస్కారకద్రవ్యవాచకం తృతీయాన్తమన్నేన ప్రాగ్వత్ (౮) భక్ష్యేణ మిశ్రీకరణమ్ (౯) చతుర్థీ తదర్థార్థబలిహితసుఖరక్షితైః ॥ చతుర్థ్యన్తార్థాయ యత్తద్వాచిభిశ్చతుర్థ్యన్తం ప్రాగ్వత్ । తదర్థేన ప్రకృతివికృతిభావ గ్రహణాజ్జ్ఞాపకాత్ । అర్థేన నిత్యసమాసో విశేష్య

పదాని । కుండలాయహిరణ్యం కుండలహిరణ్యమిత్యాది । ద్విజాయా
యం ద్విజార్థస్సూపః । ద్విజార్థా యవాగూః । ద్విజార్థం పయః ।
గోభ్యో హితం గోహితం । గోభ్యస్సుఖం గోసుఖం । గోభ్యో రక్షితం
గోరక్షితమ్ ॥— పంచమీతత్పురుషో యథా (౧) చోరాద్భయం చో
రభయం (౨) వృకాద్భీతో వృకభీతః । సింహాద్భీతిః సింహభీతిః । వ్యా
ఘ్రాద్భీః వ్యాఘ్రభీః (౩) సుఖాదపేతః సుఖాపేతః । కల్పనాదపో
ఢః । చక్రాన్ముక్తః । స్వర్గాత్పతితః । తరంగాపత్రస్త ఇత్యాది (౪) స్తో
కాన్ముక్తః । అల్పాన్ముక్తః ॥ అంతికాదాగతః । అభ్యాశాదాగతః ।
దూరాదాగతః । విప్రకృష్టాదాగతః । కృచ్ఛ్రాదాగతః ॥— షష్ఠీ
తత్పురుషో యథా (౫) రాజ్ఞః పురుషో రాజపురుషః । ఆమ్రస్య ఫలం ఆ
మ్రఫలం (౬) దంతానాం రాజా రాజదంతః । హంసానాం రాజా రా
జహంసః (౭) కుక్కుట్యా అండం కుక్కుటాండమ్ । మృగ్యాః పదం
మృగపదమ్ । మృగ్యాః క్షీరం మృగక్షీరం । కాక్యాశ్శాబః కాకశాబః ॥
(౮) బ్రాహ్మణస్య యాజకః బ్రాహ్మణయాజకః । దేవపూజక ఇత్యాది ॥

(౯) పంచమ్యాం త్వే ... స్వల్పశ్వః సర్వేషాం మహత్త్రస్తస్త్వమహా
తాచేతి వక్తవ్యం (౧) పంచమీ భయేన (౨) భయభీతభీతిభీభిరితి వా
చ్యమ్ ॥ (౩) అపేతాపోఢముక్తపతితాపత్రస్తైరల్పశః । స్తోకాత్సహాల్పం
పంచమ్యన్తం సమస్యతే ఇతి ప్రకరణః । (౪) స్తోకాంతికదూరార్థకృ
చ్ఛ్రాణి క్తేన । పంచమ్యాస్స్తోకాదిభ్య ఇత్యలుక్ (౫) షష్ఠీ ॥ షష్ఠ్యన్తం సు
బంతేన సహ సమస్యతే (౬) రాజదంతాదిషు పరమ్ ॥ ఏషు పూర్వప్రయో
గార్హం పరం స్యాత్ (౭) కుక్కుట్యాదీనామండాదిషు ఇతి పుంవద్భా
వః (౮) యాజకాదిభిశ్చ ॥ ఏభిష్షష్ఠ్యన్తం సమస్యతే । తృజకాభ్యాం
కర్తరీత్యస్య ప్రతిప్రసవోయమ్ । (౯) గుణోత్తరేణ తరలోపశ్చేతి
వాచ్యం ॥ తరబంతేన యద్గుణవాచి తేన సహ సమాసః తరలోపశ్చ
పూరణ ఇతి పూరణగుణేతి నిషేధస్య ప్రతిప్రసవోయమ్

(౧) ఇధ్మానాంప్రవ్రశ్చనః ఇధ్మప్రవ్రశ్చనః కుఠారకః । గోదోహనీస్థాలీ
వ త్రమితత్పురుషాయత్రా (౨) అక్షేషుశౌండోఽక్షశౌండః । ఈ
శ్వరేఅధిఈశ్వరాధీనః । కావ్యేషుకుశలః కావ్యకుశలః(3) సాంకాశ్యే

(౧) కృద్యోగాదషష్ఠీసమస్యతఇతివాచ్యం । ననిర్ధారణే । నిర్ధా
రణయాంషష్ఠ్యాసాసమస్యతే । నృణాంద్విజశ్శ్రేష్ఠః । ప్రతిపదవిధానాష
ష్ఠీనసమస్యతఇతివాచ్యం । సర్పిషోజ్ఞానం ॥ పూరణగుణసుహి
తార్థసదవ్యయతవ్యసమానాధికరణేన । పూరణాద్యర్థైస్సదాదిభి
శ్చషష్ఠీనసమస్యతే ॥ పూరణే । సతాంషష్ఠః । గుణేకాకస్యకార్ష్ణ్యం
బ్రాహ్మణస్యశుక్లాః । యదాప్రకరణాదినాదంతాఇతివిశేష్యంజ్ఞాతం
తదేదముదాహరణమ్ । అనిత్యోయంగుణేననిషేధః । సంజ్ఞాప్రమాణత్వా
దిత్యాదినిర్దేశాత్ । తేనార్థగౌరవంబుద్ధిమాంద్యమిత్యాదిసిద్ధమ్ ।
సుహితార్థాస్తృప్త్యర్థాః । ఫలానాంసుహితః । తృతీయాసమాస
స్తున్యాదేవ । స్వరేవిశేషః । సత్ । ద్విజస్యకుర్వన్ కుర్వాణోవాకిం
కరఇత్యర్థః । అవ్యయం । బ్రాహ్మణస్యకృత్వా । పూర్వోత్తరసాహ
చర్యాత్కృదవ్యయమేవగృహ్యతే । తేనతదుపరీత్యాదిసిద్ధమితిరక్షితః ।
తవ్యః । బ్రాహ్మణస్యకర్తవ్యం । తవ్యతాతుభవత్యేవ । స్వకర్తవ్యం । ద్వి
జకర్తవ్యం ॥ స్వరేభేదః । సమానాధికరణే । తక్షకస్యసర్పస్య । విశేషణస
మాసస్తుబహులగ్రహణాన్న । గోర్ధేనోరిత్యాదిషు పోటాయువతీ
త్యాదీనాం విభక్త్యంతరేచరితార్థానాం పరత్వాద్బాధకషష్ఠీసమా
సః ప్రాప్తస్సోప్యనేనవార్యతే ॥ క్తేనచపూజాయాం । మతిబుద్ధీ
త్యాదినా విహితోయః క్తస్తదంతేనషష్ఠీనసమస్యతే । రాజ్ఞాంమ
తో బుద్ధః పూజితోవా । రాజపూజితఇత్యాదౌ తుభూతేక్తాంతేన స
హతృతీయాంతస్య సమాసః (౨)సప్తమీశౌండైః ॥ సప్తమ్యంతంశౌం
డైఃప్రాగ్వత్ । అధిశబ్దోఽత్రపఠ్యతే । అధ్యుత్తరపదాదితిఖః ।
పక్షబంధైశ్చ ॥ ఏతైస్సప్తమ్యంతంప్రాగ్వత్ ।

సిద్ధస్సాంకాశ్యసిద్ధః । ఏవం ॥ ఆతపశుష్కః । స్థాలీపక్వః । చక్రబంధః (౧) నిందాయాం । తీర్థేధ్వాంక్షఇవ తీర్థధ్వాంక్షః । ఏవం తీర్థకాకః (౨) అపత్యకేఋణే । మాసేదేయం మాసదేయమృణం । పూర్వాహ్ణేగేయం । పూర్వాహ్ణగేయం సామ (౩) పూర్వాహ్ణేకృతం పూర్వాహ్ణకృతం । ఏవమపరాహ్ణకృతం । పూర్వరాత్రకృతం । అపరరాత్రకృతమ్ । (౪) తత్రభుక్తం (౫) అవతప్తేనకులస్థితం తవఏతత్ (౬) పాత్రేసమితః । గేహేశూరః । గేహేనర్దీ । గోష్ఠేపండితః ఇత్యాది నఞ్ తత్పురుషోయథా (౭) సబ్రాహ్మణః అబ్రాహ్మణః అశ్వోనభవ

---

(౧) ధ్వాంక్షేణ క్షేపే॥ ధ్వాంక్షవాచినా సహ సప్తమ్యంతం సమస్యతే నిందాయామ్ । (౨) కృత్యైరృణే॥ సప్తమ్యంతం కృత్యప్రత్యయాంతైస్సహ ప్రాగ్వదావశ్యకే । ఋణగ్రహణం నియోగోపలక్షణార్థమ్॥ (౩) క్తేనాహోరాత్రావయవాః॥ అహ్నో రాత్రేశ్చావయవాస్సప్తమ్యంతాః క్తాంతేన సహ ప్రాగ్వత్ ।(౪) తత్ర॥ తత్రేత్యేతత్సప్తమ్యంతం క్తాంతేన సహ ప్రాగ్వత్ (౫) క్షేపే॥ సప్తమ్యంతం క్తాంతేన సహ ప్రాగ్వన్నిందాయామ్ । (౬) పాత్రేసమితాదయశ్చ ॥ ఏతేనిపాత్యంతే క్షేపే ॥ పాత్రేసమితాః భోజనసమయఏవ సంగతాః నతు కార్యే । ఆకృతిగణోయం । చకారోవధారణార్థః తేనైషాం సమాసాంతర ఘటకతయా ప్రవేశోన॥(౭) నఞ్॥ నఞ్ సుపా సహ సమస్యతే । నలోపోనఞః॥ నఞోనస్యలోపస్స్యాదుత్తరపదే॥ తస్మాన్నుడచి ॥ లుప్తనకారాన్నఞ ఉత్తరపదస్యాజాదేర్నుడాగమస్స్యాత్ । అనశ్వః॥ తత్సాదృశ్యమభావశ్చ తదన్యత్వం తదల్పతా । అప్రాశస్త్యం విరోధశ్చ నఞర్థాష్షట్ప్రకీర్తితాః॥ బ్రాహ్మణసదృశోఽబ్రాహ్మణః । సంశయస్యాభావోఽసంశయః । అర్థాభావేఽవ్యయీభావే అసంశయమిత్యాద్యపి ॥ అశ్వాదన్యోఽనశ్వః । అల్పముదరమస్యా అనుదరా కన్యా । అప్రశస్తాః పశవోఽపశవః గోఽశ్వేభ్యోఽన్యే ॥ ధర్మవిరుద్ధోఽధర్మః । అత్రసాప్రాదయః

ఇత్యనఞ్వాః (౧) నభ్రాజతీతి నభ్రాట్ । నపాతీతి నపాత్ । నవేత్తీతి నవే
దాః । సత్సు సాధవస్సత్యాః । న సత్యా అసత్యాః । న అసత్యాః నాసత్యాః । న
ముంచతీతి నముచిః । నకులమస్య నకులః ॥ నఖమస్య నఖః । న స్త్రీ పు
మాన్ నపుంసకం । న క్షరతీతి నక్షత్రం । న క్రామతీతి నక్రః । నాస్త్యేక
మస్మిన్నితి నాకః (౨) న గచ్ఛతీతి నగః । అగః । పర్వతో వృక్షశ్చ ॥
అథ కర్మధారయస్సప్తవిధః । విశేషణపూర్వపదో విశేష్యపూర్వపదో వి
శేషణోభయపద ఉపమానపూర్వపద ఉపమానోత్తరపదస్సంభావనాపూ
ర్వపదోఽవధారణాపూర్వపదశ్చేతి । తత్ర విశేషణపూర్వపదకర్మధా
రయో యథా (౩) నీలశ్చాసౌ ఘటశ్చ నీలఘటః । నీలౌ చ తౌ ఘటౌ చ నీ
లఘటౌ । నీలాశ్చ తే ఘటాశ్చ నీలఘటాః । స్త్రీలింగే ॥ బాలా చ సాల
తా చ బాలలతా । బాలే చ తే లతే చ బాలలతే । బాలాశ్చ తా లతాశ్చ బాలల
తాః ॥ నపుంసకే ॥ నీలం చ తత్ ఉత్పలం చ నీలోత్పలమ్ । నీలే చ తే ఉ
త్పలే చ నీలోత్పలే । నీలాని చ తాని ఉత్పలాని చ నీలోత్పలాని (౪) పూ
ర్వశ్చాసౌ వైయాకరణశ్చ పూర్వవైయాకరణః । అపరాధ్యాపకః ఇ
త్యాది ॥ (౫) అపరశ్చాసావర్ధశ్చ పశ్చార్ధః ॥ (౬) పాపనాపితః । అ
ణకకులాలః । విశేష్యపూర్వపదో యథా (౭) వైయాకరణశ్చాసౌ ఖసూ

---

(౧) నభ్రాణ్నపాన్నవేదానాసత్యానముచినకులనఖనపుంసకనక్షత్ర
నక్రనాకేషు ప్రకృత్యా ॥ ఏషు నఞ్ ప్రకృత్యా స్యాత్ । (౨) నగోఽ
ప్రాణిష్వన్యతరస్యాం ॥ నగ ఇత్యత్ర నఞ్ వా ప్రకృత్యా స్యాత్ । (౩) వి
శేషణం విశేష్యేణ బహులమ్ । భేదకం సమానాధికరణేన భేద్యేన బహుల
ం ప్రాగ్వత్ (౪) పూర్వాపరప్రథమచరమజఘన్యసమానమధ్యమధ్యమ
వీరాశ్చ ॥ పూర్వనిపాతనియమార్థమిదమ్ । కథమేకవీర ఇతి । పూర్వకాలైక
ఇతి బాధిత్వా పరత్వాదనేన సమాసే వీరైక ఇతి స్యాత్ । బాహులకాద్భవిష్య
(౫) అపరస్యార్ధే పశ్చభావో వక్తవ్యః ॥ (౬) పాపాణకే కుత్సితైః ॥
...కుత్సనైః ॥ కుత్స్యమానాని కుత్సనైస్సహ ప్రాగ్వత్ ॥

చిశ్చ వైయాకరణఖసూచిః । మీమాంసకదుర్దురూఢః । విశేషణోభ
యపదో యథా (౧) పూర్వంస్నాతః పశ్చాదనులిప్తః స్నాతశ్చాసా
వనులిప్తశ్చ స్నాతానులిప్తః । ఏకనాథః సర్వయాజ్ఞికః । జరన్నైయా
యికః । పురాణమీమాంసకః । నవపాఠకః । కేవలవైయాకరణః (౨)
కృతం చాకృతం చ కృతాకృతమ్ ॥—॥ ఉపమానపూర్వపదకర్మధార
యో యథా (౩) శంఖ ఇవ పాండురః శంఖపాండురః । ఘన ఇవ శ్యామో
ఘనశ్యామః । ఉపమానోత్తరపదో యథా (౪) పురుషో వ్యాఘ్ర ఇవ పు
రుషవ్యాఘ్రః । నా సోమ ఇవ నృసోమః । సంభావనాపూర్వపదో యథా । ప
శురితి బుద్ధిః పశుబుద్ధిః । ముఖమితి పద్మం ముఖపద్మమ్ । అవధారణాపూర్వప
దో యథా । విద్యైవ ధనం విద్యాధనమ్ । ముఖమేవ చంద్రః ముఖచంద్రః ।
ఇవేత్యుపమా । ఇతీతి సంభావనా । ఏవేత్యవధారణా । భిన్నపూర్వప
దద్విప్రత్యయార్థసమాసో యథా (౫) అశ్రేణయః శ్రేణయః కృతాః
శ్రేణీకృతాః । అపయోధరాః పయోధరాస్సంపద్యమానాః పయోధరీ
భూతాః ॥—॥ మధ్యమపదలోపీ శాకపార్థివాదిసమాసో యథా (౬)
శాకప్రియః పార్థివః శాకపార్థివః । దేవపూజకో బ్రాహ్మణః దేవబ్రాహ్మ
ణః ॥—॥ మయూరవ్యంసకాదిసమాసో ద్వివిధః । సుబంతసమాసస్తి

(౧) పూర్వకాలైకసర్వజరత్పురాణనవకేవలాస్సమానాధికరణేన ॥ వి
శేషణం విశేష్యేణేతి సిద్ధే పూర్వనిపాతనియమార్థం సూత్రమ్ । ఏకశ
బ్దస్య దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామితి నియమబాధనార్థం చ ॥ (౨) క్తేన న
ఞ్విశిష్టేనానఞ్ ॥ నఞ్విశిష్టేన క్తాంతేన నఞ్ క్తాంతం సమస్యతే ॥ (౩)
ఉపమానాని సామాన్యవచనైః (౪) ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యా
ప్రయోగే ॥ ఉపమేయం వ్యాఘ్రాదిభిస్సహ ప్రాగ్వత్ సాధారణధర్మ
స్యాప్రయోగే సతి । విశేష్యస్య పూర్వనిపాతనియమార్థం సూత్రమ్ ।
(౫) శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిః । శ్రేణ్యాదిషు చ్వ్యర్థవచనం క
(౬) శాకపార్థివాదీనాం సిద్ధయ ఉత్తరపదలోపస్యోప

జంతసమాసశ్చేతి । సుబంతసమాసోయథా (౧) వ్యంసకశ్చాసౌ మయూరశ్చ మయూరవ్యంసకః । వ్యంసకో ధూర్తః ॥ ఉదక్చ అవాక్చ ఉచ్చావచమ్ । నిశ్చితం చ ప్రచితం చ నిశ్చప్రచం । నాస్తి కించన యస్య అకించనః । నాస్తి కుతోభయం యస్య అకుతోభయః । అన్యో రాజా రాజాంతరం । చిదేవ చిన్మాత్రం ॥ తిఙంతసమాసో ద్వివిధః । తిఙంతపూర్వపదః । తిఙంతోభయపదశ్చ । తత్రాద్యోయథా (౨) [illegible] హి జోడమిత్యా [illegible] జహి [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] జః । ద్వితీయోయథా (౩) అశ్నీత పిబత ఇత్యేవం [illegible] యస్యాం క్రియాయాం సా అశ్నీతపిబతా । పచతభృజ్జతా । ఖాదతమోదతా (౪) [illegible] కర్మణి తదేహిరేయాహిరం వచః । [illegible] యాయాం సా [illegible] (౫) ఉపత్యంగో [illegible] క్తం (౬) మత్సితోఽపురుష ఇత్యపపురుషః కాపురుష ఇత్యాది (౭) [illegible] రీకృత్య । ఊరీకృత్య । పటపటాకృత్య (౮) [illegible] (౯) సత్యం [illegible] త్య (౧౦) అలంకృత్య (౧౧) [illegible] (౧౨) [illegible]

(౧) మయూరవ్యంసకాదయశ్చ ॥ [illegible] తేనివా [illegible] । (౨) జహికర్మణా బహులమాభీక్ష్ణ్యే కర్తారం చాభిదధాతి ॥ జహి [illegible] బహులం సమస్యతే ఆభీక్ష్ణ్యే గమ్యే । సమాసేన [illegible] తస్య కర్తా ఃః ॥ (౩) ఆఖ్యాతమాఖ్యాతేన క్రియాసాతత్యే ॥ (౪) ఏహీడాదయోఽన్యపదార్థే ॥ (౫) ఉపదశకృతా ॥ [illegible] ॥ (౬) కుగతిప్రాదయః ॥ ఏతేసమర్థేన నిత్యం సమస్యంతే ॥ (౭) ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చ ॥ ఏతే క్రియాయోగే గతిసంజ్ఞాస్స్యుః । కారికాశబ్దస్యోపసంఖ్యానమ్ । కారికాకృత్య ॥ (౮) అనుకరణంచానితిపరం ॥ (౯) ఆదరానాదరయోస్సదసతీ ॥ (౧౦) భూషణేఽలం (౧౧) అంతరపరిగ్రహే । అంతర్హత్య । అపరిగ్రహే కిం । అంతర్హత్వా గతః । హతం తద్ధనః ॥ (౧౨) పురోఽవ్యయమ్ ॥

రస్కృత్య (౧) అస్తంగత్య ॥ (౨) తిరోభూయ (౩) తిరఃకృత్య, తిరస్కృత్య । తిరఃకృత్వా (౪) అసాక్షాత్ సాక్షాత్కృత్వా । సాక్షాత్కృత్య సాక్షాత్కృత్వా । ప్రాదిసమాసో యథా (౫) ప్రగత ఆచార్యః ప్రాచార్యః (౬) అతిక్రాంతో మాలామతిమాలః ॥ (౭) అపకృష్టః కోకిలయా అపకోకిలః (౮) పరిగ్లానో ఽధ్యయనాయ పర్యధ్యయనః । (౯) నిష్క్రాన్తః కౌశాంబ్యా నిష్కౌశాంబిరిత్యాది । ఉపపదసమాసో యథా (౧౦) కుంభం కరోతీతి కుంభకారః । సోమేనేష్టవాన్ సోమయాజీ । జలాజ్జాతం జలజం (౧౧) స్వాదుంకారం భుఙ్క్తే (౧౨) మూలకేనోపదశ్య । మూలకోపదంశమ్ । మూలకేనోపదంశం భుఙ్క్తే (౧౩) ఉచ్చైఃకృత్య । ఉ

---

(౧) అస్తం చ । అస్తమితి మాన్తమవ్యయం గతిసంజ్ఞం స్యాత్ । అచ్ఛ గత్యర్థవదేషు ॥ అచ్ఛగత్య అచ్ఛోద్య । అభిముఖం గత్వా ఉక్త్వా చేత్యర్థః । అవ్యయం కిమ్ । జలమచ్ఛం గచ్ఛతి ॥ అదో ఽనుపదేశే ॥ అదఃకృత్య అదఃకృతమ్ । పరంప్రత్యుపదేశే ప్రత్యుదాహరణమ్ । అదఃకృత్వా ॥ (౨) తిరోఽన్తర్ధౌ (౩) విభాషా కృఞి (౪) సాక్షాత్ప్రభృతీని చ ॥ కృఞి వా గతిసంజ్ఞాని స్యుః । లవణంకృత్యేత్యత్ర మాన్తత్వం నిపాతనాత్ ॥ చ్వ్యర్థ ఇతి వక్తవ్యం (౫) ప్రాదయో గతాద్యర్థే ప్రథమయా (౬) అత్యాదయః క్రాన్తాద్యర్థే ద్వితీయయా (౭) అవాదయః క్రుష్టాద్యర్థే తృతీయయా (౮) పర్యాదయో గ్లానాద్యర్థే చతుర్థ్యా ॥ (౯) నిరాదయః క్రాన్తాద్యర్థే పంచమ్యా (౧౦) ఉపపదమతిఙ్ ॥ ఉపపదం సుబన్తం సమర్థేన నిత్యం సమస్యతే । అతిఙన్తశ్చాయం సమాసః । (౧౧) అమైవావ్యయేన ॥ అమైవ తుల్యవిధానం యదుపపదం తేనైవావ్యయేన సహ సమస్యతే (౧౨) తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామ్ ॥ ఉపదంశస్తృతీయాయామిత్యాదీన్యుపపదాన్యమైవావ్యయేన సహ వా సమస్యంతే (౧౩) క్త్వా చ ॥ తృతీయాప్రభృతీన్యుపపదాని క్త్వాంతేన సహ సమస్యంతే ॥

పఞ్చకృత్వః (౧) అలఙ్కృత్య । ఖలుకృత్వా ॥ సంఖ్యాపూర్వపదస్తత్పురుషవిశేషో ద్విగుః ॥ స ద్వివిధః । ఏకవద్భావీ అనేకవద్భావీ చేతి ॥ ఆద్యో యథా ॥ (౨) పఞ్చానాం వటానాం సమాహారః పఞ్చవటీ । త్రయాణాం లోకానాం సమాహారస్త్రిలోకీ ॥ (౩) పఞ్చానాం పాత్రాణాం సమాహారః పఞ్చపాత్రం । ఏవం త్రిభువనం । చతుర్యుగమ్ । చతుష్పథమ్ । అనేకవద్భావీ యథా ॥ (౪) పఞ్చ తే ఋషయశ్చ పఞ్చర్షయః । సప్త చ తే ఋషయశ్చ సప్తర్షయః । తద్ధితార్థద్విగుర్యథా । (౫) షణ్ణాం మాతౄణామపత్యం షాణ్మాతురః ॥ ద్వయోర్మాత్రోరపత్యం ద్వైమాతురః । అష్టసు కపాలేషు సంస్కృతః పురోడాశోఽష్టాకపాలః ॥ ఇత్యాది । ఉత్తరపదద్విగుర్యథా ॥ (౬) ద్వే అహనీ జాతస్య ద్వ్యహ్నజాతః । పఞ్చ గావో ధనం యస్య పఞ్చగవధనః ॥—॥ అథ సమాసాన్తాః ॥—॥ (౭) పరమా చ సా గౌశ్చ పరమగవీ (౮) ద్వే అఙ్గులీ ప్రమాణమస్య ద్వ్యఙ్గులం దారు । ద్వ్యఙ్గులా యష్టిః । నిర్గతమఙ్గులిభ్యో నిరఙ్గులం ॥ (౯) అహశ్చ రాత్రిశ్చ అహోరాత్రః । స

---

(౧) తృతీయాప్రభృతిత్వాభావాత్సమాసాభావః ॥ (౨) తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారే చ ॥ తద్ధితార్థే విషయే ఉత్తరపదే పరతః సమాహారే చ వాచ్యే సంఖ్యా ప్రాగ్వత్ ॥ అకారాన్తోత్తరపదో ద్విగుః స్త్రియామిష్టః (౩) పాత్రాద్యన్తస్య న (స్త్రీ)త్వమ్ ॥ (౪) దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయాం ॥ (౫) ప్రత్యయార్థే తద్ధితే వివక్షితే జాయమానో ద్విగుర్నైకవద్భావీ (౬) ఉత్తరపదేన పరిమాణినా ద్విగోః సిద్ధమ్ బహూనాం తత్పురుషస్యోపసంఖ్యానమ్ ॥ (౭) గోరతద్ధితలుకి ॥ గోఽన్తాత్తత్పురుషాట్టచ్ స్యాత్సమాసాన్తో న తు తద్ధితలుకి ॥ ఇతి గోఽన్తాత్తత్పురుషాట్టజిత్యర్థః ॥ (౮) తత్పురుషస్యాఙ్గులేః సంఖ్యావ్యయాదేః ॥ సంఖ్యావ్యయాదేరఙ్గుల్యన్తస్య తత్పురుషస్య సమాసాన్తోఽచ్ స్యాత్ । ఇత్యర్థః (౯) అహఃసర్వైకదేశసంఖ్యాతపుణ్యాచ్చ రాత్రేః ॥ ఏభ్యో రాత్రేరచ్

శ్చ రాత్రిః సర్వరాత్రః । పూర్వం రాత్రేః పూర్వరాత్రః । సంఖ్యాత రాత్రః । పుణ్యరాత్రః ॥ (౧) ద్వయో రాత్ర్యోస్సమాహారో ద్విరాత్రం త్రిరాత్రం గణరాత్రమిత్యాది । అతిక్రాన్తో రాత్రిమతిరాత్రః (౨) పరమశ్చాసౌ రాజా చ పరమరాజః । రాజానమతిక్రాన్తా అతిరాజీ । కృష్ణస్య సఖా కృష్ణసఖః । ఉత్తమాహః (౩) సర్వాహ్ణః ॥ పూర్వాహ్ణః । అపరాహ్ణః । సంఖ్యాతాహ్నః (౪) ద్వయో రహ్నోస్సమాహారో ద్వ్యహః । త్ర్యహః (౫) ఏకాహః (౬) పుణ్యాహం । సుదినాహమ్ । సుదినశబ్దః ప్రశస్తవాచీ (౭) అశ్వానాముర ఇవ అశ్వోరసం । ముఖ్యోఽశ్వ ఇత్యర్థః (౮) గ్రామస్య తక్షా గ్రామతక్షః । సాధారణ ఇత్యర్థః కుట్యాం భవః కౌటః స్వతన్త్రః స చాసౌ తక్షా చ కౌటతక్షః (౯) శ్వానమతిక్రాన్తోఽతిశ్వో వరాహః । అతిశ్వా సేనా (౧౦) ద్వినావం । త్రినావం (౧౧) నావోఽర్ధమర్ధనావం ॥ (౧౨) కుత్సితో బ్రహ్మా కుబ్రహ్మః కుబ్రహ్మా ॥

స్యాత్ చాత్సంఖ్యావ్యయాదేః । అహర్గ్రహణం ద్వన్ద్వార్థమ్ । రాత్ర్యహ్నాహాః పుంసి (౧) సంఖ్యాపూర్వం రాత్రం క్లీబం (౨) రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్ । ఏతదన్తాత్తత్పురుషాట్టచ్ స్యాత్ । అహ్నష్టఖోరేవ । టిలోపస్స్యాన్నాన్యత్ర । (౩) అహ్నోఽహ్న ఏతేభ్యః ॥ సర్వాదిభ్యః పరస్యాహన్శబ్దస్యాహ్నాదేశస్స్యాత్సమాసాన్తే పరే । అహ్నోఽదన్తాత్ । అదన్తపూర్వపదస్థాద్రేఫాత్పరస్యాహ్నోఽహ్నాదేశస్య నస్య ణస్స్యాత్ సర్వాహ్ణః । పూర్వాహ్ణః (౪) న సంఖ్యాదేస్సమాహారే । ఇత్యహ్నాదేశనిషేధః (౫) ఉత్తమైకాభ్యాం చ ॥ ఉత్తమశబ్దోఽన్త్యార్థకః పుణ్యశబ్దమాహ (౬) పుణ్యసుదినాభ్యామహ్నః క్లీబతేష్టా ॥ (౭) అగ్రాఖ్యాయాముర‌సః । టచ్ స్యాత్ (౮) గ్రామకౌటాభ్యాం చ తక్ష్ణః ॥ (౯) అతేశ్శునః (౧౦) నావో ద్విగోః ॥ నౌశబ్దాన్తాద్ద్విగోష్టచ్ స్యాన్న తు తద్ధితలుకి (౧౧) అర్ధాచ్చ ॥ అర్ధాన్నావష్టచ్ స్యాత్ ([illegible]) [illegible] హద్భ్యామన్యతరస్యాం ॥ ఆభ్యాం బ్రహ్మణో టచ్ [illegible]

(౧) మహాబ్రహ్మః। మహాబ్రహ్మా। మహాదేవః। మహాజాతీయః (౨) అ
ష్టసు కపాలేషు సంస్కృతః పురోడాశః అష్టాకపాలః (౩) అష్టగావో య
స్య తత్ అష్టాగవం శకటం (౪) ద్వౌ చ దశ చ ద్వ్యధికా దశ ఇతి వా ద్వాదశ।
ఏవం ద్వావింశతిః అష్టాదశ। అష్టావింశతిః। ద్వ్యశీతిః। ద్వ్యశీతిః
(౫) ద్విశతం। ద్విసహస్రం (౬) త్రయోదశ। త్రయోవింశతిః। త్ర్యశీతిః (౭) ద్వి
చత్వారింశత్॥ ద్వాచత్వారింశత్। అష్టచత్వారింశత్ అష్టాచత్వారింశత్
త్రిచత్వారింశత్। త్రయశ్చత్వారింశత్। ఏవం పంచాశత్ప్రభృతిష్వపి సంఖ్యా
సు (౮) ఏకేన న వింశతిః। ఏకాన్నవింశతిః। ఏకాద్నవింశతిః॥ ఏకో
నవింశతిరిత్యర్థః (౯) షడ్ దన్తా అస్య షోడన్। షట్ప్రకారం దశ ఏకాద
శేతి షోడశ। షట్ప్రకారాః। షోఢా షడ్ధా (౧౦) మయూరీ కుక్కుటశ్చ
మయూరీ చ కుక్కుటశ్చ మయూరకుక్కుటౌ। మయూరీకుక్కుటౌ। అర్ధం
పిప్పల్యాః అర్ధపిప్పలీ॥ (౧౧) పంచసు కపాలేషు సంస్కృతః పురో
డాశః పంచకపాలః। ... ...

(౧) అ న్మహత్సమానాధికరణజాతీయయోః॥ మహాబ్రహ్మా ... ...
... సమానాధికరణే ... ... ॥ (౨) అష్టనః కపా
లే హవిషి। దీర్ఘః (౩) గవి ... ॥ గో శబ్దే పరే ... ...
గవ్యష్టన ఆత్వం స్యాత్॥ (౪) ద్వ్యష్టనః ... ...
శీత్యోః। ఆత్వం స్యాత్॥ (౫) ప్రాక్శతాదితి ... ॥ (౬) త్రేస్త్ర
యః॥ త్రిశబ్దస్య త్రయస్ ... ... । ప్రాక్శతాదిత్యేవ। త్రి
శతం। త్రిసహస్రం (౭) విభాషా చత్వారింశత్ప్రభృతౌ సర్వేషాం।
ద్వ్యష్టనోః ... ... (౮) ఏకాది
శ్చైకస్య చాదుక్॥ ఏకాదిర్నఞ్ ... ...
... ॥ (౯) షష ఉత్వం దతృదశసు ... ...
... ॥ (౧౦) పరవల్లింగం ద్వంద్వతత్పురుషయోః॥ ఏతయోః
... ... సంస్యాత్॥ (౧౨) ద్విగుప్రాప్తాపన్నాలంపూర్వగతి

శాం ఆపన్నజీవికః । అలంకుమారైః అలంకుమారిః । నిష్కౌశాంబిః
(౧) నిర్గతత్రింశతోఙ్గుళిభ్యోనిస్త్రింశోఖడ్గః (౨) అశ్వాశ్చబడ
బావఅశ్వబడవౌ । అశ్వబడబాః । అశ్వబడబైః (౩) ఋచోర్ధమ
ర్ధర్చః । అర్ధర్చం । ధ్వజః । ధ్వజమ్ । ఏవంతీర్థశరీరమండపయూ
షదేహాంకుశకలశాదయః (౪) త్రయాణాంపంథాః । త్రిపథమ్ ॥
విరూపఃపంథాః విపథం (౫) అపథం ॥ అపంథాః (౬) పాణినేరుప
జ్ఞాతమిత్యుపజ్ఞం గ్రంథః । నందస్యోపక్రమః నందోపక్రమందో
ణః (౭) ఇక్షూణాంఛాయాఇక్షుచ్ఛాయం (౮) ఇనసభం । ఈశ్వర
సభం (౯) రాజసభా । చంద్రగుప్తసభా । రక్షస్సభం - పిశాచసభం
(౧౦) స్త్రీసభా స్త్రీసంఘాతఇత్యర్థః । ధర్మసభా ధర్మశాలేత్యర్థః

సమాసేషు ... (౧) సంఖ్యాయా స్తత్పురుషస్య వా
చ్యఇతిడజ్ (౨) పూర్వపదస్య ... ॥ ద్వివచనమతంత్రమ్ । అశ్వబ
డబాః । అశ్వబడబైరిత్యాది ॥ (౩) అర్ధర్చాఃపుంసిచ (౪) పథస్సం
ఖ్యావ్యయాదేః ॥ సంఖ్యావ్యయాదేఃపరఃపథశబ్దఃక్లీబమిత్యర్థః ॥
(౫) అపంసఖ్యంసకం ॥ తత్పురుషఇత్యేవ । అన్యత్రతుఅపథోదేశః
కృతసమాసాంతగ్రహణాదిదమ్ । అపంథాః । (౬) ఉపజ్ఞోపక్రమం
తదాద్యాచిఖ్యాసాయాం ॥ ఉపజ్ఞాంతఉపక్రమాంతశ్చ తత్పురుషోన
పుంసకంస్యాత్ తయోరుపజ్ఞాయమానోపక్రమ్యమాణయోరాదిఃప్రా
థమ్యంచెదాఖ్యాతుమిష్యతే ॥ (౭) ఛాయాబాహుళ్యే ॥ ఛాయాంత
స్తత్పురుషోనపుంసకంస్యాత్పూర్వపదార్థబాహుళ్యే । విభాషాసేనే
త్యాదివికల్పాపవాదః ॥ (౮) సభారాజాఽమనుష్యపూర్వా ॥ రాజ
పర్యాయపూర్వః అమనుష్యపూర్వశ్చ సభాంతస్తత్పురుషోనపుంస
కంస్యాత్ (౯) పర్యాయస్యైవేష్యతే ॥ నేహ । రాజసభా । చంద్రగు
ప్తసభా । అమనుష్యశబ్దోరూఢ్యారక్షఃపిశాచాదీనాహ ...
లాచ ॥ సంఘాతార్థాయాసభాతదంత స్తత్పురుషో...

(౩) బ్రాహ్మణసేనం ॥ బ్రాహ్మణసేనా । యవసురం యవసురా కుడ్యచ్ఛాయం । కుడ్యచ్ఛాయా । గోశాలం । గోశాలా । శ్వనిశం శ్వనిశా ఇత్యాది ॥—॥ ఇతి తత్పురుషః.........................

అథ బహువ్రీహిస్సప్తవిధః ॥ — ద్విపదో బహుపదస్సంఖ్యోత్తర పదస్సంఖ్యోభయపదో దిగంతరాళలక్షణో వ్యతిహారలక్షణస్సహపూర్వపదశ్చేతి ॥ ఉపమానపూర్వపదసంఖ్యాపనాపూర్వపదావధారణాపూర్వపదాదీనామత్రైవాంతర్భావాన్న పృథగ్గణనమ్ । తత్రాద్యష్షడ్విధః । ద్వితీయాబహువ్రీహిస్తృతీయాబహువ్రీహిశ్చతుర్థీబహువ్రీహిః పంచమీబహువ్రీహిష్షష్ఠీబహువ్రీహిస్సప్తమీబహువ్రీహిశ్చేతి ॥ ద్వితీయాబహువ్రీహిర్యథా (౨) ఆరూఢో వానరో యం స ఆరూఢవానరో వృక్షః । ప్రాప్తముదకం యం స ప్రాప్తోదకో గ్రామః ॥ తృతీయాబహువ్రీహిర్యథా । ఊఢో రథో యేన స ఊఢరథోऽనడ్వాన్ । నిర్జితః కామో యేన స నిర్జితకామః । (స్త్రి)యాం । నిర్జితకామా । క్లీబే నిర్జితకామమిత్యాది । చతుర్థీబహువ్రీహిర్యథా । ఉపహృతః పశుర్యస్మై స ఉపహృతపశుః । పంచమీబహువ్రీహిర్యథా । ఉద్ధృత ఓదనో యస్యాస్సా ఉద్ధృతౌదనా స్థాలీ । నిర్గతో జనో యస్మాత్స నిర్జనో దేశః । షష్ఠీబహువ్రీహిర్యథా ॥ పీతమంబరం యస్య సః పీతాంబరో గోపాలః ।

---

(౧) విభాషా సేనాసురాచ్ఛాయాశాలానిశానాం ॥ ఏతదంతస్తత్పురుషః క్లీబం వా స్యాత్ । తత్పురుషో నఞ్ కర్మధారయవర్జస్సేనాద్యన్తో హ ॥ దృఢసేనో రాజా । అసేనా ॥ పరమసేనా ॥—ఇతి తత్పురుషః

(౨) శేషో బహువ్రీహిః ॥ అధికారోऽయం । ద్వితీయాశ్రితేత్యాదినా యస్య త్రికస్య విశిష్య సమాసో నోక్తస్స శేషః ప్రథమాంత ఇత్యర్థః ॥ [illegible]నేకమన్యపదార్థే ॥ అనేకం ప్రథమాంతమన్యస్య పదస్యార్థే వర్త[illegible] [illegible]సమస్యతే స బహువ్రీహిః । అప్రథమావిభక్త్యర్థే బహు [illegible] [illegible]ధికరణానామితి చ ఫలితమ్ ॥

సప్తమీబహువ్రీహిర్యథా। వీరాః పురుషా యస్మిన్ వీరపురుషకో గ్రామః। బహవో భ్రమరా యస్మిన్ స బహుభ్రమరో వృక్షః। వ్యధికరణబహువ్రీహిస్తు కణ్ఠే కాలో యస్య స కణ్ఠేకాల ఇత్యాదిరభిధానస్థలేష్వేవ। బహుపదబహువ్రీహిర్యథా। నీలముజ్జ్వలం వపుర్యస్య స నీలోజ్జ్వలవపుః। అవ్యయపూర్వపదబహువ్రీహిర్యథా (౧) ఉచ్చైర్ముఖః। సుముఖః॥ (౨) అస్తిక్షీరం యస్యాస్సా అస్తిక్షీరా, గౌః। అస్తీతి విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం। మధ్యమపదలోపీబహువ్రీహిర్యథా॥ (౩) కరే స్థితం ధనం యస్య స కరధనః॥ ఖరస్య ముఖమివ ముఖం యస్య - ఖరముఖః॥ చన్ద్ర ఇవ ముఖం యస్యాస్సా - చన్ద్రముఖీ॥ (౪) కేశానాం సంఘాతశ్చూడా యస్య సః కేశచూడః॥ సువర్ణస్య వికారోఽలంకారో యస్య సః - సువర్ణాలఙ్కారః (౫) ప్రతితపర్ణః, ప్రపర్ణః (౬) అవిద్యమానః పుత్రో యస్య సోఽపుత్రః - అవిద్యమానపుత్రః॥ ఏవమనఙ్గః। క్రియావిశేషణబహువ్రీహిర్యథా॥ నిర్గతా శంకా యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా భవతి తథా - నిశ్శంకం॥ సంఖ్యోత్తరపదబహువ్రీహిర్యథా (౭) దశానాం సమీపే యే సన్తి తే, ఉపదశాః॥ నవైకాదశ వేత్యర్థః (౮) వింశతేరాసన్నా ఆసన్నవింశాః॥ అదూరత్రింశాః। అధికచత్వారింశాః॥

---

(౧) అవ్యయానాం వాచ్యః (౨) అస్తిక్షీరాదయశ్చ॥ (౩) సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్య బహువ్రీహిర్వాచ్యో వా చోత్తరపదలోపః (౪) సంఘాతవికారషష్ఠ్యాశ్చోత్తరపదలోపశ్చ॥ (౫) ప్రాదిభ్యో ధాతుజస్య వాచ్యో వా చోత్తరలోపః (౬) నఞోఽస్త్యర్థానాం వాచ్యో వా చోత్తరపదలోపః॥ (౭) సంఖ్యయావ్యయాసన్నాదూరాధికసంఖ్యాస్సంఖ్యేయే॥ సంఖ్యేయార్థయా సంఖ్యయా అవ్యయాదయస్స[illegible] తే స బహువ్రీహిః। బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డజబహుగణా[illegible] ఖ్యేయయో బహువ్రీహిస్తస్మాడ్డచ్ స్యాదితి డచ్॥ ([illegible]) తి॥ వింశతేరర్థస్య తిశబ్దస్య లోపస్స్యాడ్డితి పరే

సంఖ్యోభయపదబహువ్రీహిర్యథా॥ ద్వౌవాత్రయోవా ద్విత్రాః॥ పంచ షడ్వా పంచషాః॥ ద్విరావృత్తా దశ ద్విదశాః॥ వింశతేరిత్యర్థః॥ సుజర్థే బహువ్రీహిః॥ దిగంతరాళలక్షణబహువ్రీహిర్యథా॥ (౧) దక్షిణస్యాశ్చ పూర్వస్యాశ్చ దిశోర్యదంతరాళం సా దక్షిణపూర్వా॥ ఇత్యాది॥ వ్యతిహారలక్షణబహువ్రీహిర్యథా (౨) కేశేషు కేశేషు గృహీత్వేదం యుద్ధం ప్రవృత్తం కేశాకేశి॥ దండైశ్చ దండైశ్చ ప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తం దండాదండి। ముష్టిభిశ్చ ముష్టిభిశ్చ ప్రహృత్యేదం యుద్ధం ప్రవృత్తం ముష్టీముష్టి॥ సహపూర్వపదబహువ్రీహిర్యథా। (౩) పుత్రేణ సహ। సపుత్రస్సహపుత్రో వా ఆగతః॥ సకర్మకః॥ సలోమకః (౪) స్వస్తిరాజ్ఞే సహపుత్రాయ సహామాత్యాయ (౫) సవ

---

(౧) దిఙ్నామాన్యంతరాళే॥ దిశో నామాన్యంతరాళే వాచ్యే ప్రాగ్వత్। నామగ్రహణాద్యౌగికానాం న। ఐంద్ర్యాశ్చ కౌబేర్యాశ్చాంతరాళమితి వాక్యమేవ॥ (౨) తత్ర తేనేదమితి సరూపే॥ సప్తమ్యంతే గ్రహణవిషయే సరూపే పదే తృతీయాంతే చ ప్రహరణవిషయే ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తమిత్యర్థే సమస్యేతే కర్మవ్యతిహారే ద్యోత్యే స బహువ్రీహిః। ఇతి శబ్దాదయం విషయవిశేషో లభ్యతే। ఇచ్ కర్మవ్యతిహారే॥ కర్మవ్యతిహారే యో బహువ్రీహిస్తస్మాదిచ్ స్యాత్ సమాసాంతః। అన్యేషామపి దృశ్యతే। దీర్ఘ ఇత్యనువర్తతే। ఇచి కర్మవ్యతిహారే బహువ్రీహౌ పూర్వపదాంతస్య దీర్ఘః॥ తిష్ఠద్గుప్రభృతిషు ఇచ్ప్రత్యయస్య పాఠాదవ్యయీభావత్వమవ్యయత్వం చ॥—॥ ఓర్గుణః। ఉవర్ణాంతం భస్య గుణస్స్యాత్ తద్ధితే పరే॥ అవాదేశః। బాహూబాహవి। సరూపే కిం। హలేనముసలేన (౩) తేన సహేతి తుల్యయోగే॥ తుల్యయోగే [illegible]నం సహ ఇత్యేతత్ తృతీయాంతేన సహ ప్రాగ్వత్। వోపసర్జ[illegible] [illegible]హారపయస్య సహస్య సస్స్యాద్వా (౪) ప్రకృత్యాశిషి [illegible]సంస్య [illegible]స్యాదాశిషి। (౫) అగోవత్సహలేష్వితి వాచ్యమ్॥

స్త్రీసగవేంవత్సాయస్య సహాలాయ ॥ ఉపమానపూర్వపదో యథా । చం
ద్రఇవముఖంయస్యాస్సాచంద్రముఖీ । సంభావనాపూర్వపదో యథా।
రామఇతినామయస్యసరామనామకః । అవధారణాపూర్వ పదో య
థా । యశఏవధనంయస్యసయశోధనః ॥—॥ అథబహువ్రీహౌసమా
సాంతాదికార్యాణి ॥ (౧) దీర్ఘేసక్థినీయస్యస, దీర్ఘసక్థః ॥ జలజే
ఇవాక్షిణీయస్యాస్సా, జలజాక్షీ ॥ స్థూలాక్షావేణుయష్టిః ॥ (౨)పంచాం
గుళయోయస్యతత్పంచాంగుళందారు (౩) ద్వౌమూర్ధానౌయస్యస
ద్విమూర్ధః ॥ త్రిమూర్ధః (౪) అంతర్గతానిలోమానియస్యసోంత
ర్లోమః ॥ బహిర్లోమః ॥ (౫) ద్రుఇవనాసికాయస్యసద్రుణసః
ఖురణాః ॥ ఖురణసః॥ ఖరణాః ॥ ఖరణసః ॥ స్థూలనాసికః ॥(౬)ఉ
న్నతానాసికాయస్యఉన్నసః (౭) ప్రగతానాసికాయస్యప్రణసః ॥

(౧) బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాంగాత్షచ్ ॥ వ్యత్యయేనషష్ఠీ। స్వాం
గవాచిసక్థ్యక్ష్యంతాద్బహువ్రీహేష్షచ్స్యాత్ । స్వాంగాత్కిం । దీ
ర్ఘసక్థిశకటమ్ । (౨) అంగుళేర్దారుణి ॥ అంగుళ్యంతాద్బహువ్రీ
హేష్షచ్స్యాద్దారుణ్యర్థే । పంచాంగులందారు । అంగుళిసదృశావ
యవం ధాన్యాదివిక్షేపకాష్ఠముచ్యతే । బహువ్రీహేఃకిం । ద్వేఅంగు
ళీప్రమాణమస్యాః ద్వ్యంగుళాయష్టిః । తద్ధితార్థేతితత్పురుషేతత్పు
రుషస్యాంగుళేరిత్యచ్ । దారుణికిం । పంచాంగుళిహస్తః । (౩)ద్వి
త్రిభ్యాం షమూర్ధ్నః ॥ ఆభ్యాంమూర్ధ్నష్షస్స్యాద్బహువ్రీహౌ ॥
(౪) అంతర్బహిర్భ్యాంచలోమ్నః ॥ ఆభ్యాంలోమ్నోప్స్యాద్బహు
వ్రీహౌ ॥ ఇత్యప్ ॥ (౫) అఞ్నాసికాయాస్సంజ్ఞాయాంనసంచాస్థూ
లాత్ ॥ నాసికాశబ్దాంతాద్బహువ్రీహేరచ్స్యాన్నాసికాశబ్దశ్చ
నసంప్రాప్నోతి నతుస్థూలపూర్వాత్ । పూర్వపదాదితిణత్వం । స్థూ
లాత్కిం । స్థూలనాసికః ॥ ఖురఖరాభ్యాంవానస్ రూపాంతరావ
కాశ్చాతినసాదేశోప్ప్రత్యయశ్చ(౭)ఉపసర్గా

(౧) విగతా నాసికా యస్య విగ్రః॥ విఖ్యశ్చ (౨) నాస్తి హలిర్యస్య సోఽహలః అహలిః । అసక్థః । అసక్థిః । ఏవం సుసక్థ్యాద్యం ॥ (౩) నాస్తి ప్రజా యస్య సోఽప్రజాః ॥ మందప్రజాః ॥ సుప్రజాః ॥ ఏవం అమేధాః దుర్మేధాః ॥ సుమేధాః (౪) కల్యాణో ధర్మో యస్య స కల్యాణధర్మా ॥ (౫) దక్షిణా ఈర్మ వ్రణం యస్య స దక్షిణేర్మా మృగః । వ్యాధేన కృతవ్రణ ఇత్యర్థః (౬) ప్రగతే జానునీ యస్య ప్రజ్ఞుః । సంగతే జానునీ యస్య సంజ్ఞుః ॥ (౭) ఊర్ధ్వే జానునీ యస్య ఊర్ధ్వజ్ఞుః॥ ఊర్ధ్వజానుః (౮) శార్ఙ్గం ధనుర్యస్య స శార్ఙ్గధన్వా॥ (౯) యువతిర్జాయా యస్య స యువజానిః ॥ (౧౦) ఉద్గతో గంధో యస్య స ఉద్గంధిః॥ ఏవం పూతిగంధిః ॥ సుగం

---

(౧) వర్గో వక్తవ్యః॥ ఖ్యశ్చ॥ (౨) నఞ్ దుస్సుభ్యో హలిసక్థ్యోరన్యతరస్యాం। అచ స్వరాత్ । సుప్రాత సుశ్వ సుదివ శారికుక్ష చతురశ్ర ఏణీపద అజపద ప్రోష్ఠపదాః। ఏతే బహువ్రీహయో అచ్ప్రత్యయాంతా నిపాత్యంతే। శోభనం ప్రాతరస్య సుప్రాతః ఇత్యాది (౩) నిత్యమసిచ్ ప్రజా మేధయోః ॥ నఞ్ దుస్సుభ్య ఇత్యేవ । (౪) ధర్మాదనిచ్ కేవలాత్ ॥ కేవలాత్పూర్వపదాత్పరో యో ధర్మశబ్దస్తదంతాద్బహువ్రీహేరనిచ్ స్యాత్ । కేవలాత్కిం పరమః స్వో ధర్మో యస్యేతి త్రిపద బహువ్రీహౌ మాభూత్ । స్వోధర్మోపి హి న కేవలం పూర్వపదం । కింతు మధ్యమపదాపేక్షికమ్ । సందిగ్ధసాధ్యధర్మేత్యాదౌ తు కర్మధారయపూర్వపదో బహువ్రీహిః॥ ఏవం పరమస్వధర్మేత్యపి సాధ్వేవ । నివృత్తిధర్మానుచ్ఛిత్తిధర్మేత్యాదివత్ । (౫) దక్షిణేర్మా లుబ్ధయోగే ॥ (౬) ప్రసంభ్యాం జానునోర్జ్ఞుః ॥ ఉభయత్ర ఏవం పరయో జానుశబ్దయోర్జ్ఞురాదేశస్స్యాద్బహువ్రీహౌ (౭) ఊర్ధ్వాద్విభాషా (౮) ధనుషశ్చ॥ సమాసాంతో బహువ్రీహౌ ధనుషోఽనఙాదేశస్స్యాత్॥ వా సంజ్ఞాయాం ... శార్ఙ్గధనుః (౯) జాయాయా నిఙ్ । జాయాయాః నిఙాదేశస్స్యాత్ (౧౦) గంధస్యేదుత్పూతిసుసురభిభ్యః॥ ... అంతాదేశస్స్యాత్ । గంధస్యేత్వే తదేకాంతగ్ర

ధిః ॥ సురభిగంధిః ॥ (౧) పద్మస్యేవగంధోయస్యసపద్మగంధిః ॥ (౨) వ్యాఘ్రస్యేవపాదావస్యవ్యాఘ్రపాత్ ॥ హస్తిన ఇవపాదావస్యహస్తిపాదః ॥ కుసూలపాదః ॥ (౩) ద్వౌపాదావస్యద్విపాత్ । త్రిపాత్ ॥ సుపాత్ ॥ (౪) షడ్దంతా అస్యషోడన్ ॥ శోభనాదంతా అస్యసుదన్ సుదతి(స్త్రీ) (౫) శోభనంహృదయమస్యసుహృన్మిత్రం ॥ దుష్టంహృదయమస్యదుర్హృదమిత్రః ॥ అన్యత్రసుహృదయః ॥ దుర్హృదయః (౬) వ్యాఘ్రః గండగిరియస్యసవ్యాఘ్రఘోరస్కః । ఏవంపిప్పీయసర్పిహణం। ఏకాంతమేకదేశ ఇవావిభాగేన లక్ష్యమాణ ఇత్యర్థః । సుగంధిపుష్పం సలిలంచ । సుగంధిర్వాయుః । నేహ శోభనాః గంధాః ద్రవ్యాణ్యస్యసుగంధ ఆపణికః । అల్పాఖ్యాయాం । సూపస్యగంధో లేశోయస్మిన్ తత్సూపగంధిభోజనం। ఘృతగంధి । గన్ధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధ గర్వయోరితి విశ్వః ॥ (౧) ఉపమానాచ్చ ॥ (౨) పాదస్యలోపోఽహస్త్యాదిభ్యః ॥ హస్త్యాదివర్జితాదుపమానాత్ పరస్య పాదశబ్దస్యలోపస్స్యాద్బహువ్రీహౌ । అహస్త్యాదిభ్యః కిం । హస్తిపాదః । కుసూలపాదః । కుంభపదీచ। కుంభపద్యాదిషు పాదస్యలోపో జీష్ప్రనిపాత్యతే(స్త్రి)యాం । నేహ కుంభపాదః ॥ (౩) సంఖ్యాసుపూర్వస్య ॥ పాదస్యలోపస్స్యాత్సమాసాంతో బహువ్రీహౌ ॥ (౪) వయసిదంతస్యదతృ ॥ సంఖ్యాసుపూర్వస్యదంతస్య దతృఇత్యాదేశస్స్యాద్వయసి । ద్విదన్ । చతుర్దన్ । షడ్దంతా అస్యషోడన్ । సుదన్ । సుదతీ । వయసికిం । ద్విదంతః కరీ । సుదంతో నటః (౫) సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోః ॥ సుదుర్భ్యాం హృదయస్యహృద్భావో నిపాత్యతే । అన్యత్రసుహృదయః । దుర్హృదయః ॥ (౬) ఉరఃప్రభృతిభ్యః కప్ ॥ ఇహ పుమాన్ అనడ్వాన్ పయః నౌ లక్ష్మీరిత్యేకవచనాంతాని పఠ్యంతే। ద్వివచనబహువచనాంతేభ్యస్తు శేషాద్విభాషేతి వికల్పేన కప్। ద్విపుమాన్। ద్విపుంస్కః। అర్థాన

ష్ఠ్యా ఆద్యాది ॥ (౧) బహవో దండినో యస్యాం సా బహుదండికా నగరీ బహువాగ్మికా సభా ॥ స్త్రియాం కిం । బహుదండీ ॥ బహుదండికో గ్రామః ॥ (౨) మహద్యశో యస్య స మహాయశస్కః ॥ మహాయశాః ॥ (౩) బహ్వ్యో మాలా యస్య స బహుమాలకః । బహుమాలాకః । బహుమాలః ॥ (౪) ప్రవాణీ తంతువాయశలాకా । నిర్గతా ప్రవాణీ యస్య నిష్ప్రవాణిః పటః ॥ సమాప్తవానో నవ ఇత్యర్థః ॥ (౫) కంఠే కాలో యస్య స కంఠేకాలః ॥ (౬) చిత్రా గావో యస్య స చిత్రగుః (౭) రూపవతీ భార్యా యస్య స రూపవద్భార్యః ॥

కిం । అపార్థం । అపార్థకమ్ ॥ (౧) ఇనః స్త్రియాం ॥ (౨) శేషాద్విభాషా ॥ అనుక్తసమాసాంతాచ్ఛేషాధికారస్థాద్బహువ్రీహేః కబ్వా స్యాత్ । అనుక్తేత్యాది కిం । వ్యాఘ్రపాత్ । సుగంధిః । ప్రియపథః శేషాధికారస్థాత్కిం । ఉపబహవః । ఉత్తరపూర్వా । ఇహ సకప్ (౩) ఆపోऽన్యతరస్యామ్ ॥ కప్యాబంతస్య హ్రస్వో వా స్యాత్ ॥ (౪) నిష్ప్రవాణిశ్చ ॥ కబభావోऽత్ర నిపాత్యతే । (౫) సప్తమీవిశేషణే బహువ్రీహౌ ॥ సప్తమ్యంతం విశేషణం చ బహువ్రీహౌ పూర్వం ప్రయోజ్యం । కంఠేకాలః । అత ఏవ జ్ఞాపకాద్వ్యధికరణపదో బహువ్రీహిః । సర్వనామసంఖ్యయో రుపసంఖ్యానం । సర్వశ్వేతః । ద్విశుక్లః । మిథోऽనయోస్సమాసే సంఖ్యాపూర్వం శబ్దపరవిప్రతిషేధాత్ । ద్వ్యన్యః ఇత్యాది । వా ప్రియస్య । ప్రియగుడః । గుడప్రియః । సంఖ్యాయా అల్పీయస్యాః । ద్విత్రాః । ద్వంద్వేపి । ద్వాదశ ॥ (౬) గోస్త్రియో రుపసర్జనస్యేతి గోశబ్దస్య హ్రస్వః (౭) స్త్రియాః పుంవద్భాషితపుంస్కాదనూఙ్సమానాధికరణే స్త్రియామపూరణీప్రియాదిషు ॥ భా[illegible]పుంస్కాదనూఙ్ ఊఙభావో యస్యామితి బహువ్రీహిః । సమా[illegible]ధ్యా అలుక్ షష్ఠ్యాశ్చ లుక్ । తుల్యే ప్రవృత్తినిమిత్తే యదు[illegible]క్తపుంస్కం ఊఙభావో యత్ర తథాభూతస్య స్త్రీవాచకశ

ష్టిస్య పుంవాచకశబ్దస్యేవ రూపంస్యాత్సమానాధికరణే స్త్రీలింగే ఉత్తరపదే ॥ నతుపూరణ్యాం ప్రియాదౌచ పరతః । స్త్రియాఃకిమ్ । గ్రామణికులం దృష్టిరస్య గ్రామణిదృష్టిః। భాషితపుంస్కాత్కిం । గంగాభార్యః । అనూఙఃకిం । వామోరూభార్యః । సమానాధికరణేకిం । కల్యాణ్యాఃమాతా కల్యాణీమాతా । స్త్రియాఃకిం । కల్యాణీప్రధానం యస్యసకల్యాణీప్రధానః । పూరణ్యాంతు । అప్పూరణీప్రమాణ్యోః । పూరణార్థప్రత్యయాంతం యత్ స్త్రీలింగంతదంతాత్ప్రమాణ్యంతాచ్చబహువ్రీహేరప్స్యాత్। కల్యాణీపంచమీయాసాంరాత్రీణాంతాః కల్యాణీపంచమారాత్రయః । స్త్రీప్రమాణీయస్యసస్త్రీప్రమాణః ।పుంవద్భావనిషేధోఽప్ప్రత్యయశ్చ ప్రధానపూరణ్యామేవరాత్రిః పూరణీవాచ్యాచేదిత్యుక్తోదాహరణే ముఖ్యా । అన్యత్రతు । నద్యృతశ్చ । నద్యుత్తరపదాదృదంతోత్తరపదాచ్చబహువ్రీహేఃకప్స్యాత్ । పుంవద్భావః । కేఽణః । కేపరేఽణో హ్రస్వస్స్యాత్ । ఇతిప్రాప్తే । నకపి । కపిపరేఽణో హ్రస్వోనస్యాత్ । కల్యాణపంచమీకఃపక్షః । బహుకర్తృకః । అప్రియాదిషుకిం । కల్యాణీప్రియః । ప్రియా । మనోజ్ఞా । కల్యాణీ। సుభగా। దుర్భగా । భక్తిః। సచివా।స్వసా।కాంతా।క్షాంతా।సమా।చపలా।దుహితా।వామా।అబలా । తనయా ॥ సామాన్యేనపుంసకం।దృఢంభక్తిర్యస్యసదృఢభక్తిః। స్త్రీత్వవివక్షాయాంతుదృఢాభక్తిఃపురుషః।తసిలాదిష్వాకృత్వసుచః ॥ తసిలాదిషుకృత్వసుజంతేషుపరేషు స్త్రియాఃపుంవత్స్యాత్ । పరిగణనం-కర్తవ్యం । అవ్యాప్త్యతివ్యాప్తిపరిహారాయ । త్రతసౌ, తరప్తమపౌ, చరట్జాతీయరౌ, కల్పప్దేశీయరౌ, రూపప్పాశపౌ, థాల్, తిల్థ్యనౌ, హ్వీషు । బహుత్ర। బహుతః । దర్శనీయతరా । దర్శనీయతమా ఘరూపేతిహ్రస్వఃపరత్వాత్పుంవద్భావం బాధతే । పట్వీతరా । పట్వీతమా । పటుచరీ । పటుజాతీయా । దర్శనీయకల్పా

(౧) కృతకృత్యం యేనసకృతకృత్యః । (౨) అహితాగ్నిర్యేనసఆహి
తాగ్నిః ॥ అగ్న్యాహితఇత్యపి (౩) [illegible] । ద
ండః పాణౌయస్యదండపాణిశ్చక్రపాణిః ◆ ఇతిబహువ్రీహిః ◆

శీయా । దర్శనీయరూపా । దర్శనీయమానీ । బహుభార్యా స్త్రియాఃపుంవ
ద్వృకతిః । అజాభార్యోహితా అజభార్యా ॥ [illegible] ॥
[illegible] । శుక్లా । గుణవచన [illegible]
స్త్రీత్వం । [illegible] ॥
[illegible] । [illegible] । [illegible]
యః ॥ [illegible] ॥ [illegible] భార్యాః ॥
కృష్ణానినాశ్చ ॥ ఏతయోఃపరతఃపుంవత్ । ఏనీవాచరతి ఏతాయతే ।
శ్యేనీవాచరతి శ్యేనాయతే । స్వభిన్నాంకాంచిద్దర్శనీయాంమన్యతే ద
ర్శనీయమానినీ । దర్శనీయాంస్త్రియంమన్యతే దర్శనీయమాని [illegible] ॥
నకోపధాయాః ॥ కోపధాయాస్త్రియాసపుంవత్ । పాచికాభార్యః ।
రసికాభార్యః । మద్రికాయతే । మద్రికామానినీ । కోపధప్రతిషేధేతద్ధి
తవుగ్రహణం । నేహ । పాకాభార్యాయస్యసపాకభార్యః ॥ సంజ్ఞా
పూరణ్యోశ్చ ॥ అనయోర్నపుంవత్ । దత్తాభార్యః । దత్తామానినీ । పం
చమీభార్యః । పంచమిపాశా ॥ జాతేశ్చ ॥ జాతేః [illegible] స్త్రీ [illegible]
యః తదంతాస్త్రీనపుంవత్ । శూద్రాభార్యః । బ్రాహ్మణీభార్యః ।
(౧)నిష్ఠా ॥ నిష్ఠాంతంబహువ్రీహౌపూర్వంస్యాత్ ॥ [illegible]
దిభ్యః పరానిష్ఠావాచ్యా ॥ సారంగజగ్ధీ । మాంసభక్షీ । [illegible] ।
ప్రాయికంచేదం । కృతకటః । [illegible] ॥ (౨) [illegible]
॥ ఆకృతిగణోఽయం । (౩) [illegible]

◆ ఇతి బహువ్రీహిః ◆

◆ శ్రీ ◆

అథ ద్వంద్వో ద్వివిధః॥ ఇతరేతరయోగద్వంద్వః సమాహారద్వంద్వ
శ్చేతి ॥ సచ ప్రత్యేకం ద్వివిధః ॥ ద్విపదో బహుపదశ్చేతి ॥ తత్రాద్యో
ద్విపదో యథా (౧) రామశ్చ లక్ష్మణశ్చ రామలక్ష్మణౌ ॥ బహుపదో
యథా ॥ హోతా చ పోతా చ నేష్టా చ ఉద్గాతా చ హోతృపోతృనేష్టోద్గా
తారః (౨) జాయా చ పతిశ్చ దమ్పతీ । జమ్పతీ । జాయాపతీ (౩) హ
రిశ్చ హరశ్చ హరిహరౌ (౪) హరిగురుహరాః । హరిహరగురవః ॥
(౫) ఈశశ్చ కృష్ణశ్చ ఈశకృష్ణౌ ॥ (౬) అశ్వరథేన్ద్రాః । ఇన్ద్రా
శ్వరథాః ॥ (౭) ఇన్ద్రాగ్నీ ॥ (౮) శివశ్చ కేశవశ్చ శివకేశవౌ ॥
(౯) అర్థధర్మౌ । ధర్మార్థౌ ॥ (౧౦) హేమన్తశిశిరవసన్తాః । కృ
త్తికారోహిణ్యౌ । గ్రీష్మవసన్తౌ (౧౧) కుశకాశం (౧౨) తాపసప
ర్వతౌ (౧౩) బ్రాహ్మణక్షత్రియవిట్శూద్రాః (౧౪) యుధిష్ఠిరార్జునౌ

---

(౧) చార్థే ద్వన్ద్వః । అనేకం సుబన్తం చార్థే విద్యమానం వా
సమస్యతే స ద్వన్ద్వః । సముచ్చయాన్వాచయేతరేతరయోగసమాహా
రాశ్చార్థాః । పరస్పరనిరపేక్షస్యానేకస్యైకస్మిన్నన్వయస్సముచ్చ
యః । అన్యతరస్యానుషంగికత్వేనాన్వాచయః । మిళితానామన్వయ ఇత
రేతరయోగః । సమూహస్సమాహారః ॥ తత్రేశ్వరం గురుం చ భజస్వేతి
సముచ్చయే భిక్షామట గాం చానయేత్యన్వాచయే చ న సమాసోఽసామ
ర్థ్యాత్ ॥ (౨) దంపతీ జంపతీ జాయాపతీ॥ జాయాశబ్దస్య జంభావో దం
భావశ్చ నిపాత్యతే । (౩) ద్వన్ద్వే ఘి । ద్వన్ద్వే ఘిసంజ్ఞకం పూర్వం
స్యాత్ ॥ (౪) అనేకప్రాప్తావేకత్ర నియమోఽనియమశ్శేషే ॥ (౫)
అజాద్యదన్తం॥ ఇదం ద్వన్ద్వే పూర్వం స్యాత్ ॥ (౬) బహుష్వనియమః
(౭) ఘ్యన్తాదజాద్యదన్తం విప్రతిషేధేన ॥ (౮) అల్పాచ్తరం
(౯) ధర్మాదిష్వనియమః ॥ (౧౦) ఋతునక్షత్రాణాం సమాక్షరాణా
ణామానుపూర్వ్యేణ ॥ (౧౧) లఘ్వక్షరం పూర్వం॥ (౧
(౧౩) వర్ణానామానుపూర్వ్యేణ (౧౪) భ్రాతు

సమాహారద్వన్ద్వో ద్విధా । (౧) [illegible] ద్వన్ద్వ [illegible]
రః పాణిపాదమ్ । మార్దఙ్గికపాణవికం [illegible] అనయో [illegible]
దర్భోంగికపాణవికం । [illegible] ఛిత్రా [illegible]
శ్వో హం ॥ (౨) [illegible]
ద్వన్ద్వసమాసః [illegible] ॥ (౩) [illegible] ॥ [illegible]
లాయాకమిదం [illegible] (౪) [illegible]
రామలకం । [illegible]
[illegible] । [illegible] (౫) [illegible]
ధవయసీ ॥ ఇత్యాదయః । [illegible] । [illegible] (౬) [illegible]
తోష్ఠాః (౭) ఉపసర్గ [illegible] । [illegible] (౮) [illegible]
తావపోతాదయః [illegible] । [illegible] । పి

---

(౧) ద్వన్ద్వశ్చ ప్రాణితూర్యసేనాఙ్గానామ్ [illegible]
లే । సమాహారః [illegible] । ప్రా
ణ్యఙ్గాదీనాం సమాహార [illegible] । (౨) [illegible] ॥
(౩) [illegible] జాతివాచినాం ద్వన్ద్వ [illegible] ॥ (౪) [illegible] । వి
ప్రాంసమాస [illegible] । [illegible] ॥ (౫)
[illegible] । [illegible] । (౬) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] (౭) [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible]
[illegible] । (౮) [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

తాతపుత్రశ్చ పితాపుత్రౌ ॥ (౧) మిత్రశ్చ వరుణశ్చ మిత్రావరుణౌ ॥ (౨) అగ్నిశ్చ వాయుశ్చ అగ్నివాయూ । వాయ్వగ్నీ ॥ (౩) అగ్నిశ్చ సోమశ్చ అగ్నీషోమౌ । అగ్నీవరుణౌ । (౪) అగ్నామరుతౌ దేవతే అస్య ఆగ్నిమారుతం కర్మ । అగ్నీవరుణౌ దేవతే అస్య ఆగ్నివారుణం ॥ (౫) ద్యౌశ్చ భూమిశ్చ ద్యావాభూమీ । (౬) ద్యౌశ్చ పృథివీ చ ద్యావాపృథివ్యౌ ॥ దివస్పృథివ్యౌ ॥—॥ అ[illegible]సమాసాంతప్రచ్ । (౭) వాక్చ త్వక్చ [illegible] వాక్త్వచం । ఏవం త్వక్స్రజం । శమీదృషదం । వాక్త్విషం ॥ ఛత్రోపానహం [illegible] ॥ ... .

ఇతి ద్వంద్వసమాసః

అనేకస్య [illegible] ఏకశేషః ॥ స ద్వివిధః ॥ సరూపైకశేషో విరూపైకశేషశ్చేతి ॥ సరూపైకశేషో యథా ॥ (౧) రామశ్చ రామశ్చ రామౌ । రామశ్చ రామశ్చ రామశ్చ రామాః । ఏవం హరిశ్చ హరిశ్చ హరీ ఇత్యాది । విరూపైకశేషో యథా ॥ (౧) వక్రదండశ్చ కుటిల

(౧) [illegible] ద్వంద్వే [illegible] । [illegible] ॥ (౨) [illegible] [illegible] । (౩) [illegible] । దేవతా ద్వంద్వే [illegible] । [illegible] ॥ (౪) [illegible] । [illegible] ద్యావాద్వ ॥ (౫) [illegible] । (౬) [illegible] పృథివ్యౌ ॥ [illegible] । [illegible] । (౭) [illegible] సమాహారే ॥ [illegible] సమాసే ॥ ఇతి [illegible] ॥ ... ...

[illegible]

(౧) [illegible] ఏకశేష [illegible] ॥ [illegible] ॥ (౨) [illegible] ॥

దండశ్చ వక్రదండౌ। కుటిలదండౌ (౧) గార్గ్యశ్చ గార్గ్యాయణశ్చ గార్గ్యౌ॥ (౨) గార్గీ చ గార్గ్యాయణౌ చ గర్గాః॥ (౩) హంసీ చ హంసశ్చ హంసౌ॥ (౪) భ్రాతా చ స్వసా చ భ్రాతరౌ। పుత్రశ్చ దుహితా చ పుత్రౌ॥ (౫) శుక్లశ్చ శుక్లా చ శుక్లం చ శుక్లం శుక్లానీతి వా। స చ సా చ తచ్చ। తత్। తానీతి వా (౬) మాతా చ పితా చ పితరౌ। మాతాపితరౌ। మాతరపితరౌ (౭) శ్వశ్రూశ్చ శ్వశురశ్చ శ్వశురౌ। శ్వశ్రూశ్వశురౌ (౮) స చ దేవదత్తశ్చ తౌ (౯) స చ యశ్చ యౌ (౧౦) స చ యశ్చ తౌ॥ (౧౧) సా చ దేవదత్తశ్చ తౌ। తచ్చ దేవదత్తా చ యజ్ఞదత్తా చ తాని॥ (౧౨) తచ్చ దేవదత్తశ్చ తే (౧౩) కుక్కుటమయూర్యావిమే। మయూరీకుక్కుటావిమౌ। తచ్చ సా చ అజ్ఞపిప్పల్యౌ తే॥

---

(౧) వృద్ధో యూనా తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః। యూనా సహోక్తౌ గోత్రం శిష్యతే। గోత్రయువప్రత్యయమాత్రకృతం చేత్తయోః కృత్స్నం వైరూప్యం స్యాత్। (౨) స్త్రీ పుంవచ్చ। యూనా సహోక్తౌ వృద్ధా స్త్రీ శిష్యతే। తదర్థశ్చ పుంవత్। (౩) పుమాన్ స్త్రియా। స్త్రియా సహోక్తౌ పుమాన్ శిష్యతే తల్లక్షణశ్చేదేవ విశేషః। (౪) భ్రాతృపుత్రౌ స్వసృదుహితృభ్యామ్। (౫) నపుంసకమనపుంసకేనైకవచ్చాస్యాన్యతరస్యామ్॥ [illegible] (౬) పితా మాత్రా। [illegible] మాతా [illegible] (౭) శ్వశురః శ్వశ్ర్వా॥ [illegible] (౮) [illegible] (౯) [illegible] (౧౦) [illegible] (౧౧) [illegible] (౧౨) [illegible] శిష్యతే।

ఇది ద్వంద్వ [illegible] విశేష [illegible]॥

(౧) గావః పుమాంసః స్త్రియశ్చ శేషామేకశేషేగావఇమాః ॥—॥

❖ ఇత్యేకశేషః ❖

అథావ్యయీభావః । సద్విపిధః ॥ అవ్యయపూర్వపదోనామపూర్వపదశ్చేతి॥ తత్రాద్యోయథా (౨) దిశయోర్మధ్యంఅపదిశం । అపదిశేన । అపదిశే ॥ (౩) విభక్త్యర్థాదిషు । హరౌ అధిహరి । కృష్ణస్య

---

(౧) గ్రామ్యపశుసంఘేష్వతరుణేషు స్త్రీ। ఏషుసహవివక్షాయాం స్త్రీశిష్యతే । పుమాంస్త్రియేత్యస్యాపవాదః । గ్రామ్యేతి కిం । రురవఇమే । పశుగ్రహణం కిం । బ్రాహ్మణాఇమే । సంఘేషుకిం । ఏతౌగావౌ । అతరుణేషుకిం । వత్సాఇమే । అనేకశఫేష్వితివాచ్యం । అశ్వాఇమే ॥ ❖ ఇత్యేకశేషః ❖

(౨) అవ్యయంవిభక్తిసమీపసమృద్ధివ్యృద్ధ్యర్థాభావాత్యయాసంప్రతిశబ్దప్రాదుర్భావపశ్చాద్యథానుపూర్వ్యయౌగపద్యసాదృశ్యసమ్పత్తిసాకల్యాంతవచనేషు । అవ్యయమితియోగోవిభజ్యతే । అవ్యయంసమర్థేన సహసమస్యతే సోవ్యయీభావః। దిశయోర్మధ్యమపదిశం । అత్ర । ప్రథమానిర్దిష్టం సమాసఉపసర్జనమ్ ॥ సమాసశాస్త్రే ప్రథమానిర్దిష్టముపసర్జనసంజ్ఞంస్యాత్। ఉపసర్జనంపూర్వం॥ సమాసేఉపసర్జనంప్రాక్ప్రయోజ్యం । ఏకవిభక్తిచాపూర్వనిపాతే॥ విగ్రహేయన్నియతవిభక్తికంతదుపసర్జనసంజ్ఞంస్యాత్ । నతుతస్యపూర్వనిపాతః । గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య ॥ ఉపసర్జనంయోగోశబ్దః స్త్రీప్రత్యయాంతంచయదంతస్య ప్రాతిపదికస్యహ్రస్వస్స్యాత్। అవ్యయీభావశ్చేత్యవ్యయత్వం ॥ నావ్యయీభావాదతోమ్త్వపంచమ్యాః ॥ అదంతాదవ్యయీభావాత్సుపోనలుక్ తస్యపంచమీంవినా అమాదేశశ్చస్యాత్ ॥ తృతీయాసప్తమ్యోర్బహుళం । అదంతాదవ్యయీభావాత్తృతీయాసప్తమ్యోర్బహుళమమ్భావస్స్యాత్ । అపదిశం అపదిశేన । అపదిశం । అపదిశే ॥ (౩) విభక్తిర్త్యాధారయమర్థః ।

సమీపముపకృష్టమ్। యత్రా [illegible] ॥ [illegible]
వృద్ధిః మహాత్య [illegible] । [illegible] ।
[illegible] కం । [illegible] । [illegible] ।
[illegible] నయుక్తత్వే [illegible] । [illegible] । [illegible]
[illegible] పశ్చాదనపి [illegible] । [illegible]
నియమాకారః ॥ [illegible]
త్యర్థః । [illegible] । [illegible]
[illegible] పూర్వస్య [illegible] (౧) [illegible] । [illegible]
ర్వాత్ [illegible] యుగపత్ [illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible] । [illegible]
వస్తుం [illegible] భేదః । [illegible]
[illegible] । అగ్ని [illegible] (౨) [illegible]
[illegible] । [illegible] । [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
(౪) ముక్తి [illegible] । [illegible]

భక్త్యర్థాః [illegible]
[illegible] ॥ (౧) [illegible]
[illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] । [illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ (౨) [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible] ॥

హరిర్వక్తిః ఆపాతేష్వః (౧) అభ్యగ్ని శలభాః పతన్తి । అగ్నిమభి । ప్రత్యగ్ని । అగ్నిం ప్రతి (౨) అనువనమశనిర్గతః । వనస్య సమీపం గత ఇత్యర్థః (౩) అనుగఙ్గం వారాణసీ । గఙ్గాదైర్ఘ్యసదృశదైర్ఘ్యోపలక్షితేత్యర్థః ॥ నాఽపాప్యాఽనుప్రవనోఽయథా ॥ (౪) శాకస్య లేశః శాకప్రతి (౫) అక్షేణేదం న తథా వృత్తం యథా పూర్వం జయే అక్షపరి । శలాకాపరి । ఏకపరి ॥ (౬) గఙ్గాయాః పారం పారేగఙ్గం । పారేగఙ్గాదానయ గఙ్గాపారాత్ । గఙ్గాయా మధ్యం మధ్యేగఙ్గం । మధ్యేగఙ్గాదానయ గఙ్గామధ్యాత్ (౭) ఉన్మత్తా గఙ్గా యస్మిన్ దేశే స ఉన్మత్తగఙ్గం నామ దేశః ॥ ఏవం లోహితగఙ్గమ్ ।— ॥ ఇత్యవ్యయీభావసమాసాన్తాః ॥—

---

(౧) లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్యే ॥ ఆభిముఖ్యద్యోతకావభిప్రతీ చిహ్నవాచినా సహ సమస్యేతే ॥ (౨) అనుర్యత్సమయా ॥ యం పదార్థం సమయా ద్యోత్యతే తేన లక్షణభూతేన అనుస్సమస్యతే । సోఽవ్యయీభావః (౩) యస్య చాయామః ॥ యస్య దైర్ఘ్యమనునా ద్యోత్యతే తేన లక్షణభూతేనానుస్సమస్యతే ॥ తిష్ఠద్గుప్రభృతీని చ । ఏతాని నిపాత్యన్తే । తిష్ఠన్తి గావో యస్మిన్ కాలే స తిష్ఠద్గు దోహకాలః । ఆయాన్తి గావో యస్మిన్ కాలే స ఆయతీగవం । ఇహ శత్రన్తే పుంవద్భావ విరహం ప్రకృతిభావోఽపి నిపాత్యతే । (౪) సుప్ప్రతినా మాత్రార్థే ॥ సుబన్తమల్పార్థే ప్రతినా సహ సమస్యతే । అల్పార్థే కిం । వృక్షం ప్రతి విద్యోతతే విద్యుత్ ॥ (౫) అక్షశలాకాసంఖ్యాః పరిణా ॥ ద్యూతవ్యవహారే పరాజయ ఏవాయం సమాసః ॥ (౬) పారే మధ్యే షష్ఠ్యా వా । పారమధ్యశబ్దౌ షష్ఠ్యన్తేన సహ వా సమస్యేతే । ఏదన్తత్వం చానయోర్నిపాత్యతే । పక్షే షష్ఠీతత్పురుషః । మహావిభాషయా వాక్యమపి । గఙ్గాయాః పారాత్ । గఙ్గాయా మధ్యాత్ ॥ (౭) అన్యపదార్థే చ సంజ్ఞాయాం ॥ అన్యపదార్థే విద్యమానం సుబన్తం నదీభిస్సహ సమస్యతే సంజ్ఞాయాం । విభాషాధికారేఽపి వాక్యేన సంజ్ఞానవగతేః

(౧) శరదస్సమీపం ఉపశరదం ॥ ప్రతివిపాశం ॥ (౨) అక్ష్ణిప్రతిప్రత్య
క్షం। అక్ష్ణఃపరం పరోక్షం। అక్ష్ణస్సమ్ముఖం సమక్షం। అక్ష్ణోనుగ
తం అన్వక్షం (౩) రాజ్ఞస్సమీపముపరాజం। అధ్యాత్మం। (౪)
చర్మణస్సమీపం ఉపచర్మం। ఉపచర్మణం ॥ (౫) నద్యాస్సమీపం ఉప
నదం। ఉపనది। ఉపపౌర్ణమాసం। ఉపపౌర్ణమాసి। ఉపాగ్ర
హాయణమ్। ఉపాగ్రహాయణి (౬) ఉపసమిధం। ఉపసమిత్। (౭)
గిరేస్సమీపముపగిరం। ఉపగిరి। ఇత్యవ్యయీభావః ॥—॥ అథ సమా
సాంతాః ॥ (౮) ఋచోర్థం అర్ధర్చః। అనృచబహ్వృ
చావధ్యేతర్యేవ। నేహ అనృక్సామ। బహ్వృక్సూక్తం। విష్ణోఃపూః
విష్ణుపురం। క్లీబత్వం లోకాత్। విమలాపం సరః। రాజ్ఞోధూః రాజధు
రా। సర్వేషాంపంథాః సర్వపథః। రమ్యఃపంథాయస్మిన్ సరమ్యప
థో దేశః। అక్షస్యధూః అక్షధూః। దృఢాధూరస్య స దృఢధూరక్షః ॥

దిహా నిత్యసమాసః। (౧) అవ్యయీభావే శరత్ప్రభృతిభ్యః ॥ శరదాది
భ్యష్టచ్ స్యాత్సమాసాంతోऽవ్యయీభావే। శరత్। విపాశ్। అనస్।
మనస్ ॥ ఉపానహ్ ॥ దివ్। హిమవత్। అనడుహ్। దిశ్। దృశ్।
విశ్। చేతస్। చతుర్। త్యద్। తద్। యద్। కియత్। జరా
యాజరస్చ। ఉపజరసం ॥ (౨) ప్రతిపరసమనుభ్యోऽక్ష్ణః ॥ శరత్ప్రభృ
తినిర్దేశాత్పరస్యైకారాదేశః। పరోక్షే లిడిత్యాదౌ నిపాతనాజ్జా
తం (౩) అనశ్చ। అన్నంతాదవ్యయీభావాట్టచ్ స్యాత్ (౪) నపుం
సకాదన్యతరస్యాం॥ అన్నంతం యత్ క్లీబం తదంతాదవ్యయీభావాట్ట
జ్వాస్యాత్। (౫) నదీపౌర్ణమాస్యాగ్రహాయణీభ్యః। వాటచ్ ॥
(౬) ఝయః। ఝయంతాదవ్యయీభావాట్టజ్వాస్యాత్। (౭) గిరేశ్చ
సేనకస్య॥ గిర్యంతాదవ్యయీభావాట్టజ్వాస్యాత్। సేనకగ్రహణం పూ
జార్థం ॥ (౮) ఋక్పూరబ్ధూఃపథామానక్షే। అనక్ష ఇతి చ్ఛేదః।
ఋగాద్యంతస్య సమాసస్య అప్ప్రత్యయోంతావయవస్స్యాత్ అక్షేయా

(౧) ద్విర్గతా ఆపోఽస్మిన్నితి ద్వీపమ్ । ఏవమంతరీపం ప్రతీపం సమీపమిత్యాది ॥ (౨) అనుగతా ఆపోఽస్మిన్నితి అనూపో దేశః (౩) ప్రతిసామం । అనుసామం । అవసామం । ప్రతిలోమం । అనులోమం । అవలోమం । (౪) కృష్ణా భూమిర్యస్య కృష్ణభూమః । ప్రాసాదః । ఏవముదగ్భూమః । పాండుభూమః । ద్విభూమః । త్రిభూమః (౫) పంచనదం సప్తగోదావరం ॥ పద్మం నాభౌ యస్య స పద్మనాభః (౬) గవామక్షీవాక్షి యస్య స గవాక్షః ॥ (౭) అవిద్యమానాని చత్వారి యస్య అచతురః । ఏవం విచతురః । సుచతురః ॥ (౮) త్రయశ్చత్వారో వా త్రిచతురాః । చతుర్ణాం సమీపే యే సంతి తే ఉపచతురాః । ఏతే పంచ బహువ్రీహయః । తత ఏకాదశ ద్వంద్వాః । స్త్రీపుంసౌ । ధేన్వనడుహౌ । ఋక్సామే । వాఙ్మనసే । అక్షిణీ చ భ్రువౌ చ అక్షిభ్రువం । దారాశ్చ గావశ్చ దారగవమ్ । ఊరూ చ అష్ఠీవంతౌ చ ఊర్వష్ఠీవం । పాదౌ చాష్ఠీవంతౌ

భూ స్తదంతస్య న । (౧) ద్వ్యంతరుపసర్గేఽప ఈత్ । అపశ్చేతికృతసమాసాంతస్యానుకరణం । షష్ఠ్యర్థే ప్రథమా । ఏభ్యోఽపస్య ఈత్స్యాత్ (౨) ఊదనోర్దేశే ॥ అనోః పరస్యాపస్య ఊత్స్యాద్దేశే ॥ (౩) అచ్ప్రత్యన్వవపూర్వాత్సామలోమ్నః । ఏతత్పూర్వాత్సామలోమాంతాత్సమాసాదచ్ స్యాత్ (౪) కృష్ణోదక్పాండుసంఖ్యాపూర్వాయా భూమేరజిష్యతే ॥ (౫) సంఖ్యాయా నదీగోదావరీభ్యాంచ ॥ అచ్ప్రత్యన్వవేత్యత్రాజితి యోగవిభాగాదన్యత్రాప్యచ్ ॥ (౬) అక్ష్ణోఽదర్శనాత్ ॥ అచక్షుః పర్యాయాదక్ష్ణోఽచ్ స్యాత్ సమాసాంతః । (౭) అచతురవిచతురసుచతురస్త్రీపుంసధేన్వనడుహర్క్సామవాఙ్మనసాక్షిభ్రువదారగవోర్వష్ఠీవపదష్ఠీవనక్తందివరాత్రిందివాహర్దివసరజసనిఃశ్రేయసపురుషాయుషద్వ్యాయుష త్ర్యాయుషర్గ్యజుషజాతోక్షమహోక్షవృద్ధోక్షోపశునగోష్ఠశ్వాః ॥ ఏతే పంచవింశతిరజంతా నిపాత్యంతే ॥ (౮) త్ర్యుపాభ్యాం చతురోఽజిష్యతే ॥

చపడక్షీవం । నక్తంచదివాచనక్తందినం । రాత్రౌచదివాచరాత్రిందివం అహనిచ దివాచ అహర్దివం । వీప్సాయాంద్వంద్వః । ఉహాన్యహాని త్యర్థేః । రజోపఽపతిర్వ్యజ్జ్యాంజసం । సాంలేవ్యేఽన్యేఽనః । రజ సాసహావర్తతే ఇతిబహువ్రీహౌతుసరజసః పంకజం । నిశ్చితంశ్రేయో నిశ్శ్రేయసమితి లత్పురుషే । బహువ్రీహౌతు నిశ్శ్రేయః పురు షః । పురుషస్యాయుః పురుషాయుషం । లత్పురుషే వ్యాయుషం॥ త్ర్యాయుషం । లతోఽద్వ ద్వః ॥ ఋగ్యజుషే । లత్రుపుంసం ఋ్తౌ రయోః । జాతశ్చాపౌక్షాదిజాతో క్షః । ఏవం మహోక్షః । స్త్రీ శునస్సమీపముపశునమ్ । గోష్ఠేశ్వాగోష్ఠశ్వః ॥ (౧) బ్రహ్మ బ్రహ్మవర్చసమ్ । హస్తివర్చసం । పల్యవర్చసం । రాజవర్చసం ॥ (౨) అవగతంనష్టం లమోఽవతమసం । సమంతలిస్తమః సంతమసం। అం ధయతీత్యంధం వచాద్యచ్ । అంధంతమోంధతమసం (౩) రహసి అను రహసం ॥ అవరహసం । తప్తరహసం (౪) ప్రత్యక్షం । ప్రత్య క్ష్యర్ధేఽవ్యయీంభావః ॥ (౫) ప్రగతో ఽధ్వానంప్రాధ్వనః ॥—॥ (౬) శోభనోరాజాసురాజా । అతిశయితోరాజా అతిరాజా ॥(౭)న ఠమశ్చాసౌ రాజాచపరమరాజః । (౮) రాజానమతిక్రాంతోఽతి రా జః (౯) శోభనెసక్థినీయస్యసుసక్థ । శోభనేసక్థినీయస్యససక్థిః॥

---

(౧) బ్రహ్మహస్తిభ్యాం వర్చసః ॥ అవ్యయాత్పల్యరాజభ్యాంచేతివ క్తవ్యం ॥ (౨) అవసమంధేభ్యస్తమసః ॥ (౩) అన్వవతప్తాద్రహసః ॥ (౪) ప్రతేరురసస్సప్తమిస్థాత్ ॥ (౫) ఉపసర్గాదధ్వనః ॥ (౬) న పూజనాత్ ॥ పూజనార్థాత్పరేభ్యస్సమాసాంతానస్యుః । సుః పూ జాయాం । స్వతిభ్యామేవ । నేహ । పరమరాజః । (౭) స్వతీ పూజా యామిత్యుక్తత్వాదతిసంబంధః ॥ (౮) అతిక్రాంతే పూజాయాం నిషే ధాత్ ॥ (౯) బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్షచ్ ॥

(౧) నిన్దాయాం । కుత్సితో రాజా కింరాజా । ఏవం కింసఖా । కింగౌః । క్షేపాభావే। కింరాజః । కింసఖః। కింగవః (౨) నరాజా అరాజా । ఏవం అసఖా । అగౌః ॥ (౩) నపన్థాః । అపథం । అపన్థాః । నాస్తి పన్థా యస్మిన్న పథో దేశః । పథో ఽన్యో ఽపథం వర్తతే ॥ .. ..

ఇతి సర్వసమాసాన్తాః

అథాలుక్సమాసః ॥(౪) స్తోకాన్ముక్తః । అల్పాన్ముక్తః । అన్తికాదాగతః । అభ్యాశాదాగతః । దూరాదాగతః । కృచ్ఛ్రాదాగత ఇత్యాది (౫) ఓజసాకృతమ్ । సహసాకృతమ్ ॥ అంభసాకృతం । తమసాకృతమ్(౬) అంజసాకృతమ్(౭) మనసాగుప్తా। మనసా అజ్ఞాతుం శీలమస్య మనసాజ్ఞాయీ ॥ (౮) ఆత్మనాపంచమః । ఆత్మనాషష్ఠః (౯) ఆత్మనేపదమ్ । ఆత్మనేభాషా । (౧౦) పరస్మైపదమ్ । పరస్మైభాషా ॥

---

(౧) కిమః క్షేపే ॥ (౨) నఞస్తత్పురుషాత్। సమాసాన్తో న । తత్పురుషాత్కిం । అధురంశకటమ్ । (౩) పథో విభాషా॥నఞ్ పూర్వాత్పథో వా సమాసాన్తః । తత్పురుషాదిత్యేవ॥.. ... .

ఇతి సర్వసమాసాన్తాః

(౪) అలుగుత్తరపదే అలుగధికారః ప్రాగానఙః । ఉత్తరపదాధికారస్త్వాపాదపరిసమాప్తేః । పంచమ్యాస్స్తోకాదిభ్యః । ఏభ్యః పంచమ్యా అలుక్స్యాదుత్తరపదే । ఏవమన్తికార్థదూరార్థకృచ్ఛ్రేభ్యః ॥ (౫) ఓజస్సహో ఽంభస్తమసస్తృతీయాయాః । (౬) అంజసఉపసంఖ్యానం॥పుంసానుజో జనుషాన్ధ ఇతిచ । యస్యాగ్రజః పుమాన్స పుంసానుజః । జనుషాన్ధో జాత్యన్ధః । (౭) మనసస్సంజ్ఞాయాం । మనసాగుప్తా॥ఆజ్ఞాయిని చ ॥ మనస ఇత్యేవ । (౮) ఆత్మనశ్చ । పూరణ ఇతి వక్తవ్యం । జనార్దనస్త్వాత్మచతుర్థ ఏవేత్యాదిబహువ్రీహిభ్యః ॥ (౯) వైయాకరణాఖ్యాయాం చతుర్థ్యాః ॥ ఆత్మన ఇత్యేవ॥ (౧౦) పరస్య చ ॥

(౧) త్వచిసారో యస్య స త్వచిసారః (౨) గవిష్ఠిరః । యుధిష్ఠిరః (౩) హృదిస్పృక్ । దివిస్పృక్ (౪) కంఠేకాలో యస్య స కంఠేకాలః ॥ ఉరసిలోమా (౫) హస్తేబంధః హస్తబంధః । (౬) స్తంబేరమ ఇత్యత్ర స్తంబేరమః । కర్ణేజప ఇతి కర్ణేజపః । క్వచిన్న । కురుచరః ॥ (౭) ఖేశయః । ఖశయః । గ్రామేవాసః । గ్రామవాసః । గ్రామేవాసీ । గ్రామవాసీ ॥ (౮) చౌరస్యకులం ॥ (౯) వాచోయుక్తిః । దిశోదండః । పశ్యతోహరః ॥ (౧౦) దేవానాంప్రియో మూర్ఖః । అన్యత్ర దేవప్రియః ॥ (౧౧) శునశ్శేపః । శునఃపుచ్ఛః । శునోలాంగూలః ॥ (౧౨) దివోదాసః ॥ (౧౩) నిందాయాం । దాస్యాఃపుత్రః । దాసీపుత్రః । అన్యత్ర బ్రాహ్మణీపుత్రః (౧౪) హోతురంతేవాసీ । హోతుఃపుత్రః । పితురంతేవాసీ । పితుఃపుత్రః ॥ (౧౫) మాతుష్ష్వసా । మాతుస్స్వసా ॥

(౧) హలదంతాత్సప్తమ్యాస్సంజ్ఞాయాం ॥ హలంతాదదంతాచ్చ సప్తమ్యా అలుక్స్యాత్సంజ్ఞాయాం ॥ (౨) గవియుధిభ్యాం స్థిరః ॥ ఆభ్యాం స్థిరస్య సస్య షః స్యాత్ । (౩) హృద్ద్యుభ్యాం ఙేశ్చ (౪) అమూర్ధమస్తకాత్స్వాంగాదకామే ॥ (౫) బంధే చ విభాషా । హలదంతాత్సప్తమ్యా అలుక్ । హలదంతాత్కిం । గుప్తిబంధః । (౬) తత్పురుషే కృతి బహులం (౭) శయవాసవాసిష్వకాలాత్ ॥ హలదంతాదిత్యేవ । నేహ । భూమిశయః ॥ (౮) షష్ఠ్యా ఆక్రోశే । అనాక్రోశే తు బ్రాహ్మణకులం ॥ (౯) వాగ్దిక్పశ్యద్భ్యో యుక్తిదండహరేషు । (౧౦) దేవానాంప్రియ ఇతి చ మూర్ఖే (౧౧) శేపపుచ్ఛలాంగూలేషు శునః ॥ (౧౨) దివశ్చ దాసే (౧౩) పుత్రేఽన్యతరస్యాం ॥ షష్ఠ్యాః పుత్రే పరే అలుక్స్యాన్నిందాయాం । (౧౪) ఋతో విద్యాయోనిసంబంధేభ్యః ॥ విద్యాయోనిసంబంధవాచిన ఋదంతాత్షష్ఠ్యా అలుక్ ॥ (౧౫) విభాషా స్వసృపత్యోః । ఋదంతాత్షష్ఠ్యా అలుగ్వా స్వసృపత్యోః పరయోః । ఇత్యలుక్ ॥ మాతుఃపితుర్భ్యామన్యతరస్యామితి షత్వవికల్పః । లుక్పక్షే తు । మాతృపితృభ్యాం

పితుష్ష్వసా । పితుస్స్వసా ।।మాతృష్వసా పితృష్వసా॥ ....

——శ్రీఇత్యలుక్సమాసః.శ్రీ——

అథసమాసాశ్రయవిధయః(౧)అనయోరియమతిశయితాబ్రాహ్మణీబ్రాహ్మణితరా।ఆస్వతిశయితాబ్రాహ్మణీబ్రాహ్మణితమా।ప్రశస్తాబ్రాహ్మణీబ్రాహ్మణిరూపా।ఈషదసమాప్తాబ్రాహ్మణీబ్రాహ్మణికల్పా।కుత్సితాబ్రాహ్మణీబ్రాహ్మణిచేలీ।బ్రాహ్మణీమాత్మానంబ్రూతేబ్రాహ్మణిబ్రువా।బ్రాహ్మణ్యాః గోత్రంయస్యాస్సాబ్రాహ్మణిగోత్రా। బ్రాహ్మణిమతా। బ్రాహ్మణిహతా।(౨)హృదయంలిఖతీత్యణిహృల్లేఖః।ఘఞితు।హృదయలేఖః।హృదయస్యప్రియం హృద్యం। హృదయస్యేదంహార్దమ్ ॥ హృల్లాసః(౩) హృచ్ఛోకః । హృదయశోకః । సౌహార్ద్యమ్ । సౌహృదయ్యమ్ । హృద్రోగః । హృదయరోగః ॥ (౪) పాదాభ్యామజతీతి పదాజిః ॥ షస్వసేతినిత్యషత్వమ్ ॥

——శ్రీఇత్యలుక్సమాసః.శ్రీ——

(౧) ఘరూపకల్పచేలడ్బ్రువగోత్రమతహతేషు జ్యోనేకాచో హ్రస్వః ॥ భాషితపుంస్కాద్యాజీప తదంతస్యానేకాచో హ్రస్వస్స్యాద్ఘరూపకల్పప్రత్యయేషు చేలడాదిషుచోత్తరపదేషు। చేలడాదీనివృత్తివిషయేకుత్సనవాచీని । చైలైఃకుత్సితానికుత్సనైరితిసమాసః జ్యః కిం । దత్తాతరా । భాషితపుంస్కాత్కిం । ఆమలకీతరా । కువలీతరా ॥ నద్యాశ్శేషస్యాన్యతరస్యాం॥ అజ్యంతనద్యాః జ్యంతైకాచశ్చఘాదిషు హ్రస్వోవాస్యాత్ । బ్రహ్మబంధుతరా । బ్రహ్మబంధూతరా । స్త్రితరా । స్త్రీతరా । కృష్ణద్యాన । లక్ష్మీతరా ॥ ఉగితశ్చ ఉగితఃపరాయాన్నదీతదంతస్యఘాదిషు హ్రస్వోవాస్యాత్ । విదుషితరా । హ్రస్వాభావపక్షేతసిలాదిష్వితిపుంవద్భావః । విద్వత్తరా॥ (౨) హృదయస్యహృల్లేఖయదణ్లాసేషు ॥ హృదయస్యహృదాదేశస్స్యాల్లేఖాదిషు పరేషు ॥ (౩) వాశోకష్యఞ్రోగేషు (౪) పాదస్యపదాజ్యాతిగోపహతేషు ॥ ఏషూత్తరపదేషుపాదస్యపదఇత్యద

బాతిః । పదగః । పదోపహతః ॥ (౧) పాదావిష్య [illegible] పద్యాస్య
ర్కారాః ।అతదర్దికం। పాదార్థముదకం సాన్యస ॥ (౨) [illegible]
పత్యాకాషీ । పద్ధతిః (౩) గాయత్రిపచ్ఛస్య సతి । పాదపాదమిశ్ర
ర్థః । ఋగ్భిన్నే । పాదగః కార్షాపణం దదాతి (౪) [illegible]
తోమేఘః ఉదమేఘః ఉదధిస్సముద్రః । క్షీరాణ్యుదకాని [illegible]
రోదః (౫) ఉదపేషంపిసష్టి । ఉదవాహః [illegible]
టః । (౬) ఉదసంథః । ఉదకసంథః । [illegible] । [illegible] । [illegible]
ర్వతః ॥ (౭) ఉదమంథః । ఉదకమంథః । ఉదౌదనః । ఉదకౌదనః
ఇత్యాది ॥ (౮) గ్రామణ్యః [illegible] గ్రామ [illegible] ॥
(౯) శ్రామదః భ్రూభంగః । [illegible] (౧౦) [illegible]
శోభావాయస్య పతఃభ్రూస [illegible] । [illegible] భ్రూ [illegible] । స్త్రీ [illegible] రి
నర్తక ఇత్యర్థః । భ్రూవకుటిః కౌటిల్యం । భ్రూ [illegible] ॥
భ్రూకుటిః ॥ (౧౧) [illegible]

తదాదేశస్యాత్ । అజ్యతిభ [illegible] । [illegible]
భానానిపాతనాత్ (౧) పద్యత్యతద [illegible] । [illegible]
తిపరే । (౨) హిమకాషిహతిషుచ (౩) ఋచశ్చేః [illegible] పాదస్య ప
త్స్యచ్ఛపరే (౪) ఉదకస్యోదస్సంజ్ఞాయాం । [illegible]
వ్యాం ॥ (౫) పేషంవాసవాహనధిషుచ ॥ (౬) ఏకహలాదౌ పూరయి
తవ్యేన్యతరస్యాం ॥ ఏకహలాదౌ । [illegible] । [illegible]
ఉదకపర్వతః ॥ (౭) మంథౌదనసక్తు [illegible]
మచ ॥ (౮) ఇకోహ్రస్వోఙ్యో గాలవస్య ॥ ఇగంతస్య [illegible]
హ్రస్వోవాన్యస్య [illegible] । (౯) ఇయఙువఙ్ [illegible]
నేతివాచ్యం (౧౦) [illegible] । [illegible]
యితి ఇతి వ్యాఖ్యాతం ॥ (౧౧) [illegible] । [illegible]
[illegible] ॥

॥ (౧) రేవతీపుత్రః । కాళిదాసః । అజక్షీరం (౨) అజాయాభావః అజత్వం । రోహిణీత్వం । (౩) ఇష్టకాభిశ్చితం ఇష్టకచితం । పక్వేష్టకచితం । ఈషీకతూలం । ముంజేషీకతూలమ్ । మాలభారి । ఉత్పలమాలభారి ॥ (౪) సత్యంకరోతీతి సత్యంకారః । అగదంకారః । అస్తుంకారః ॥ (౫) తిమింగిలతీతి తిమింగిలః ॥ (౬) తిమింగిలగిలః ॥ (౭) రాత్రౌ చరతీతి రాత్రించరః రాత్రిచరః । రాత్రిమటః । రాత్ర్యటః (౮) సమానః పక్షో యస్య స సపక్షః । సధర్మా । సజాతీయః ॥ (౯) సమానం జ్యోతిరస్య సజ్యోతిః । ఏవం సజనపద ఇత్యాది ॥ (౧౦) సమా

---

(౧) ఙ్యాపోస్సంజ్ఞాచ్ఛందసోర్బహులం ॥ (౨) త్వే చ ॥ త్వప్రత్యయే ఙ్యాపోర్హ్రస్వః ॥ (౩) ఇష్టకేషీకామాలానాంచితతూలభారిషు ఇష్టకాదీనాం తదంతానాంచ పూర్వపదానాం చితాదిషు క్రమాదుత్తరపదేషు హ్రస్వస్స్యాత్ ॥ (౪) కారే సత్యాగదస్య । ముమ్స్యాత్ అస్తోశ్చేతి వాచ్యం । (౫) గిలేఽగిలస్య ॥ అగిలస్య కిం । గిలగిలః । (౬) గిలగిలే చ ॥ (౭) రాత్రేః కృతి విభాషా । (౮) సమానస్య చ్ఛందస్య మూర్ధప్రభృత్యుదర్కేషు । సమానస్య సస్స్యాదుత్తరపదే న తు మూర్ధాదిషు । అనుభ్రాతా సగర్భ్యః । అనుసఖా సయూథ్యః । యోనస్సనుత్యః । తత్ర భవ ఇత్యర్థే సగర్భ సయూథ సనుతాద్యదితి యత్ । అమూర్ధాదిషు కిం । సమానమూర్ధా । సమానప్రభృతయః । సమానోదర్కాః । సమానస్యేతి యోగో విభజ్యతే । తేన సపక్షః । సాధర్మ్యం । సజాతీయమిత్యాదిసిద్ధమితి కాశికా । అథవా సహశబ్దస్సదృశవచనోఽస్తి । సదృశస్సఖ్యా ససఖీతి యథా । తేనాయమస్వపదవిగ్రహో బహువ్రీహిః । సమానః పక్షో యస్యేత్యాది ॥ (౯) జ్యోతిర్జనపదరాత్రినాభినామగోత్రరూపస్థానవర్ణవయోవచనబంధుషు ॥ ఏషు ద్వాదశసూత్తరపదేషు సమానస్య సస్స్యాత్ ॥ (౧౦) చరణే బ్రహ్మచారిణి । బ్రహ్మచారిణ్యుత్తరపదే సమానస్య సస్స్యాచ్చరణే సమానత్వే

నో బ్రహ్మచారీ సబ్రహ్మచారీ ॥ (౧) సమానేతీర్థే గురౌ వసతీతి సతీర్థ్యః ॥ (౨) సమానేఽపి పదే [illegible] ॥ సప సోదర్యః (3) సమానాన్యదృశ్యతే ఇతి సదృక్ । సదృశః । సదృక్షః ॥ (౪) ఇదమి వదృశ్యత ఇతి ఈదృక్ । ఈదృశః । ఈదృక్షః । కిం [illegible] ॥ కీదృక్ । కీదృశః । కీదృక్షః । (౫) సత్యసు [illegible] తాదృక్ । తాదృశః । తాదృక్షః । తత్పరిమాణమస్యేతి తావాన్ ॥ (౬) [illegible] అన్యదాశీః । అస్య స్థిన్నాశీ అన్యదాశా । ఏవమన్యదాస్థా అన్యదాస్థితః అన్యదుత్సుకః । అన్యదూతిః । అన్యద్రాగః ॥

సగమ్యమానే । చరణశ్శాఖా । బ్రహ్మవేదః । తదధ్యయనార్థం వ్రత మపి బ్రహ్మ । తచ్చరతీతి బ్రహ్మచారీ ।—॥ (౧) తీర్థే యే । ఉత్తరపదే యాదావప్రత్యయే వివక్షితే సమానస్య సస్స్యాత్ । సతీర్థ్యః ఏకగురుః సమానతీర్థే వాసీతియత్ప్రత్యయ (౨) [illegible] ఇత్యేవ (3) దృగ్దృశవతుషు [illegible] (౪) ఇదంకిమోరీశ్కీ ॥ దృగ్దృశవతుషు ఇదమ ఈశ్ కిమః కీశ్ స్యాత్ । దృక్షే చ (౫) ఆ సర్వనామ్నః ॥ సర్వనామ్న ఆకారోఽన్తాదేశః స్యాత్ దృగ్దృశవతుషు దృక్షే చ ॥ సమాసేఽఙ్గులేస్సఙ్గః । అఙ్గులిశబ్దాత్సఙ్గస్య సస్య మూర్ధన్యస్స్యాత్సమాసే । అఙ్గులిషఙ్గః । సమాసేకిం । అఙ్గులేస్సఙ్గః ॥ భీరోః స్థానమ్ ॥ భీరుశబ్దాత్ స్థానస్య సస్య మూర్ధన్యస్స్యాత్సమాసే । భీరుష్ఠానం । అసమాసేతు భీరోస్స్థానం । జ్యోతిరాయుషః స్తోమః । ఆభ్యాం స్తోమస్య సస్య మూర్ధన్యస్స్యాత్సమాసే । జ్యోతిష్టోమః । ఆయుష్టోమః । సమాసేకిం । జ్యోతిషః స్తోమః । సుషామాదిషు చ ॥ సస్య మూర్ధన్యః । శోభనం సామ యస్య సుషామా । సుషన్ధిః ॥ (౬) అషష్ఠ్యతృతీయాస్థస్యాన్యస్య దుగాశీరాశాస్థాస్థితోత్సుకోతి కారకరాగచ్ఛేషు । అన్యశబ్దస్య దుగాగమస్స్యాదాశీరాదిషు పరేషు । అషష్ఠీత్యాదికిం । అన్యస్యాన్యేన వా ఆశీః అన్యాశీః ॥

(౧) అన్యస్య కారకోऽన్యత్కారకః । అస్యాయమన్యదీయః ॥ (౨) అన్యశ్చాసావర్థశ్చ అన్యదర్థః ॥ (౩) కుత్సితోऽశ్వః కదశ్వః । కుత్సితమన్నం కదన్నం (౪) కుత్సితాస్త్రయః కత్త్రయః (౫) కుత్సితో రథః కద్రథః । కుత్సితో వదః కద్వదః (౬) కుత్సితం తృణం కత్తృణం ॥ (౭) కుత్సితః పన్థాః కాపథః । కుత్సితోऽక్షః కాక్షః । కుత్సితే అక్షిణీ యస్య స కాక్షః (౮) ఈషజ్జలం కాజలం కామ్లః (౯) కుత్సితః పురుషః కాపురుషః కుపురుషశ్చ । ఈషత్పురుషః కాపురుషః ॥ (౧౦) ఈషదుష్ణం కవోష్ణం । కోష్ణం । కదుష్ణం ॥ (౧౧) పృషత్ ఉదరం పృషోదరం । వారివాహకో బలాహకః । భూమిష్ఠోऽస్యాం సీదన్తీతి బృసీ । భవేద్వర్ణాగమాద్ధంసస్సింహో వర్ణవిపర్యయాత్ । గూఢోత్మా వర్ణవికృతేర్వర్ణనాశాత్పృషోదరః ॥ (౧౨) ఉపసహ్యతే ఇత్యుపానత్ । నీవృత్ । ప్రావృట్ । మర్మావిత్ । నీరుక్ । అభీరుక్ । ఋతీషట్ । పరీతత్ ॥

---

(౧) కారకేచ్ఛే చ నాయం నిషేధః ॥ (౨) అర్థే విభాషా (౩) కోః కత్తత్పురుషేచ ॥ అజాదావుత్తరపదే । తత్పురుషే కిం । కూష్ట్రో రాజా ॥ (౪) త్రౌచ ॥ (౫) రథవదయోశ్చ । (౬) తృణే చ జాతౌ (౭) కా పథ్యక్షయోః ॥ అక్షశబ్దేన తత్పురుషః । అక్షిశబ్దేన బహువ్రీహిర్వా ॥ (౮) ఈషదర్థే ॥ అజాదావపి పరత్వాత్కాదేశః । కామ్లః (౯) విభాషా పురుషే । అప్రాప్తవిభాషేయం । ఈషదర్థే హి పూర్వవిప్రతిషేధాన్నిత్యమేవ ॥ (౧౦) కవంచోష్ణే । చస్తశబ్దాదుత్తరపదే కవం కాచ వా స్యాత్ । (౧౧) పృషోదరాదీని యథోపదిష్టం । పృషోదరప్రకారాణి శిష్టైర్యథోచ్చరితాని తథైవ సాధూని స్యుః । (౧౨) నహివృతివృషివ్యధిరుచిసహితనిషు క్వౌ । క్విబన్తేషు పరేషు పూర్వపదస్య దీర్ఘస్స్యాత్ । క్వావితి కిం । పరిణహనం । విభాషా పురుష ఇత్యతో మండూకప్లుత్యా విభాషానువర్తతే । సా చ వ్యవస్థితా । తేన గతికారకయోరేవ । నేహ । పటురుక్ । తిగ్మరుక్ ॥

(౧)పురగంచతద్వనంచపురగ వణం। మిశ్రికావణం। [illegible] కావణం। కోటరావణం। [illegible] ॥ (౨) [illegible] ॥ (౩) కృపేరసస్య ప్రతికృషిపలః ॥ ( ) [illegible] మారాపతీ(౫) [illegible] (౬) [illegible] (౭) [illegible] పదంపశ్చిమస్యాపూర్వస్య [illegible] ( ) [illegible]

(౧) వనగిర్యోస్సంజ్ఞాయాం [illegible] । [illegible] వనే [illegible] పురగామిశ్రికాసిద్ధశ్రికాశారికా [illegible] ॥ [illegible] స్య ఏభ్యఏవణత్వం నాన్యేభ్యః ॥ (౨) [illegible] త్రమ్యాఅలుక్ ప్రాతిపదికాన్త [illegible] ॥ (౩) పలే । పలస్య త్యయే పరేదీర్ఘస్స్యాత్సంజ్ఞాయాం । (౪) [illegible] రాదీనామిలిదీర్ఘః ॥ (౫) [illegible] ॥ (౬) [illegible] మనుష్యే బహులం । [illegible] రేనతుమనుష్యే । అమనుష్యేతి । [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] వసగణస్య దీర్ఘస్స్యాత్ [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] తః । (౭) అష్టనస్సంజ్ఞాయాం ॥ [illegible] । [illegible] । అష్టపుత్రః (౮) మిత్రేచర్షౌ ॥ [illegible] । [illegible] । [illegible] త్రామాణవకః ॥ [illegible] దీర్ఘో [illegible] వాచ్యః । [illegible] । [illegible] భ్యోపసన్యణత్వం వాస్యాత్ । [illegible] । [illegible] । శిరీష వణం । శిరీషవనం । ద్వ్యక్షరాత్రి [illegible] । [illegible] । [illegible] నం । వాహనమాహితాత్ ॥ [illegible] త్రాత్పరస్యవాహనవకారస్య [illegible] । [illegible] । [illegible] తపాంతాంచిరాం । [illegible] । [illegible] వాప [illegible] హ తెల్యాదిటిపద్ధిరిహైపపుంత్రి నిపాంచినాత్ ॥ [illegible]

త్రింయస్యేతి వా విశ్వామిత్రః ॥ (౧) తత్కరోతీతి ణిచ్ టః । క్షీరపాణః

పానస్య ణత్వం। క్షీరపాణం ॥ క్షీరపానం ॥ గిరినద్యాదీనాం వా । గిరి ణదీ । గిరినదీ । చక్రణితంబా । చక్రనితంబా ॥ ప్రాతిపదికాంతను మ్విభక్తిషు చ ॥ పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య ఏషు స్థితస్య నస్య ణో వా స్యాత్ । ప్రాతిపదికాంతే ॥ మాషవాపిణౌ, మాషవాపినౌ । వ్రీహివాపాణి విభక్తౌ । మాషవాపేణ । పక్షే మాషవాపినా ఇత్యాది ॥ గోష్పదం సేవితాసేవితప్రమాణేషు ॥ సుట్ సస్య షత్వం చ నిపాత్యతే । గావః పద్యన్తే యస్మిన్ దేశే స గోభిస్సేవితో గోష్పదః । అసేవితే గోష్పదాన్యరణ్యాని । ప్రమాణే । గోష్పదమాత్రం క్షేత్రం । సేవితేత్యాదికిం । గోః పదం గోపదం ॥ ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయాం । ఆత్మయాపనాయ స్థానే సుణ్ణిపాత్యతే । ఆస్పదం । ప్రతిష్ఠేతి కిం । ఆపదాదాపదమ్ ॥ ఆశ్చర్యమనిత్యే ॥ అద్భుతే సుట్ । ఆశ్చర్యం యది స భుంజీత । అనిత్యే కిం ॥ ఆచర్యం కర్మ శోభనం । వర్చస్కేఽవస్కరః ॥ కుత్సితం వర్చో వర్చస్కమన్నమలం తస్మిన్ సుట్ । అవకీర్యత ఇత్యవస్కరః । వర్చస్కే కిం । అవకరః ॥ అపస్కరో రథాంగం । అపకరోఽన్యః ॥ విష్కిరశ్శకునిర్వికిరో వా ॥ ప్రతిష్కశశ్చ కశేః । కశగతిశాసనయోరిత్యస్య ప్రతిపూర్వస్య పచాద్యచి సుణ్ణిపాత్యతే షత్వం చ । సహాయః పురోయాయీ వా ప్రతిష్కశ ఇత్యుచ్యతే । కశేః కిం । ప్రతిగతః కశాం ప్రతికశోఽశ్వః ॥ ప్రస్కణ్వహరిశ్చంద్రావృషీ ॥ హరిచంద్రగ్రహణమమంత్రార్థం । ఋషీ కిమ్ । ప్రకణ్వో దేశః । హరిచంద్రో మాణవకః ॥ మస్కరమస్కరిణౌ వేణుపరివ్రాజకయోః । మకరశబ్దాదుత్పన్నః తస్య సుడ్ నిశ్చ నిపాత్యతే । వేణ్వోత్యాదికిమ్ । మకరో గ్రాహః । మకరీ సముద్రః ॥ కారస్కరో వృక్షః ॥ కారం కరోతీతి కారస్కరో వృక్షః ॥ అన్యత్ర కారకరః ॥ పారస్కరప్రభృతీని చ సంజ్ఞాయాం ॥ ఏతాని ససుట్కాని నిపాత్యన్తే నామ్ని । పారస్కరః కిష్కింధా ॥ (౧) తద్బృహతోః కరపత్యోః

పతిః । బృహస్పతిః (౧) [illegible]
త్రిః । ఏవం ప్రాయశ్చిత్తం ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible]

జ్యో[illegible] దేవతయో[illegible]
ష్యః । తస్మై [illegible]
చారిదేవతయోరితి సమాహారద్వంద్వః ॥ (౨) [illegible]
యోః । పరస్పరతాని [illegible]
సమాసః ॥ రాజదంతాదిత్వాత్ [illegible] ।
[illegible] ॥ ఏవం వనస్పతిః । వనస్పతిరిత్యాదావప్యేవం ॥

కర్ణాటదేశాధీశ[illegible] ।
ధర్మాధికారి[illegible] ॥
సిద్ధాంతకౌముదీ[illegible] ।
సమాసచక్రస్యార్థపరిష్కారం[illegible] ॥ ౧ ॥
సమాప్తమిదం సమాసచక్రవ్యాఖ్యాసంగ్రహః

తత్ర బ్రహ్మాణ్డాద్యుత్పత్తిప్రమాణవచనాని.

ఆసీదిదంతమోభూత మప్రజ్ఞాతమలక్షణమ్ । అప్రతర్క్యమవిజ్ఞే
యం ప్రసుప్తమివ సర్వతః ॥ ౧ ॥ తతస్స్వయంభూర్భగవానవ్యక్తో
వ్యంజయన్నిదం । మహాభూతాదివృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః॥
౨ ॥ యోసావతీంద్రియగ్రాహ్యః సూక్ష్మోఽవ్యక్తస్సనాతనః । స
ర్వభూతమయోచింత్యస్సఏవస్వయముద్బభౌ ॥ ౩ ॥ సోభిధ్యాయశరీ
రాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాఃప్రజాః । అపఏవససర్జాదౌ తాసుబీజ
మవాసృజత్ ॥ ౪ ॥ తదండమభవద్ధైమంసహస్రాంశుసమప్రభం ।త
స్మిన్జజ్ఞేస్వయంబ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః ॥ ౫ ॥ తస్మిన్నండేసభ
గవానుషిత్వాపరివత్సరమ్ । స్వయమేవాత్మనోధ్యానా త్తదండమక
రోద్ద్విధా । తాభ్యాంసశకలాభ్యాంచ దివంభూమించనిర్మమే । మ
ధ్యేవ్యోమదిశశ్చాష్టావపాంస్థానంచశాశ్వతమ్ ॥ సర్వేషాంతుసనా
మాని కర్మాణిచపృథక్పృథక్ । వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌ పృథక్సంస్థా
శ్చ నిర్మమే ॥ మనుః—॥ నామరూపంచభూతానాం కృత్యానాం
చప్రపంచనం । వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌ దేవాదీనాంచకారసః ॥ స్మృతిః
—ఆవహఃప్రవహశ్చైవ సంవహశ్చోద్వహస్తథా । వివహశ్చపరి
వహః పరావహఇతిక్రమాత్ । సప్తైతే వాయుస్కంధా మహర్షిభి
రుదాహృతాః । ఆవహోనామయోవాయు ర్మేఘమాలాన్నిషేవి
తః । వహత్యయంప్రవహశ్చాపి తథామార్తండమండలం। వహత్యయో
ముద్వహశ్చాపి తథానక్షత్రమండలం । సంవహోమారుతస్తద్వత్తథాశీ
తాంశుమండలం । పంచమోవివహాఖ్యస్తు తస్యైవగ్రహమండలమ్ । స
ప్తర్షిచక్రంస్వర్గంగాంషష్ఠఃపరివహస్తథా । పరావహస్తథావా
యు ర్ధ్రువంచేద్ధ్రువమండలం ॥ బ్రహ్మాండపురాణమ్ ॥—॥ జమ్బూప్ల
క్షాహ్వయౌద్వీపౌ శాల్మలిశ్చాపరోద్విజ । కుశఃక్రౌంచ స్తథాశాకః

పుష్కరశ్చైవ సప్తమః । ఏతే ద్వీపాస్సముద్రైస్తు సప్త సప్తభిరావృతాః । లవణేక్షుసురాసర్పిర్దధిదుగ్ధజలైస్సమం । జమ్బూద్వీపస్సమస్తానామేతేషాం మధ్యసంస్థితః ॥ విష్ణుపురాణం ॥—॥ హిమవద్విం ధ్యయోర్మధ్యే యః ప్రాగ్వినశనాదపి । ప్రత్యగేవ ప్రయాగాచ్చ మధ్యదేశస్సకీర్తితః ॥ పురాణం ॥—॥ గ్రామణీయక్షమాతాని కృత్వ లైభీశసంగ్రహం । వాలఖిల్యానయాన్యాసం పరివార్యాసయిష్యసం ॥ కూర్మపురాణమ్ ॥— విద్యాస్మార్తప్రజ్ఞాతి శ్మానదివ్యపవిసగ్వతా భ్రమమాపోప్యతత్రైజ శ్మాతియిమాసతిష్ఠేత్ ॥ జపన్నాసీతసావిత్రీం ప్రత్యగాతారకోదయాత్ ॥ సంధ్యాం ప్రాక్ప్రాతరేవం హి తిష్ఠేదాసూర్యదర్శనాత్ ॥ స్మృతిః —॥ శ్వేతద్వీపప్రశంసాయాం కూర్మపురాణమ్ ॥ శాకద్వీపం సమాక్రమ్య క్షీరోదస్సాగరస్థితః । శ్వేతద్వీపస్సుతస్తత్ర నారాయణపరాయణాః । శ్వేతాస్తత్ర నరాస్సర్వం జాయన్తే విష్ణుతత్పరాః । కేచిజ్జన్మని సంసిద్ధే కేఞ్జ్ఞానవిసోపరే । ఏకాన్తినో నిరాలంబా మహాభాగవతాః పరే । ఇతి ॥ అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే । ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజాః ॥ మనుః —॥ గోవత్సపచకాసోమ మ్యుదికందర్పనామనో । గురుమప్యంచిగాంచహాస్యం పాపకవశ్యేస్వపాపః ॥ మనుః ॥ నతుయద్వ్యస్త్రాతియఃపలితకేశ్చబపవనా॥ ఏకమేవస్థితస్సూర్యోపిపాదాదిఘూర్ణపయోపినా ॥ ఊర్ధ్వాపి దేయానాస్యే సపాపః మానుషా । కాత్యాయనః ॥—॥ పృథివీసలిలంతేజో వాయురాకాశమేవ చ । సూర్యచంద్రమసౌ సోమయాజీ చేత్యష్టమూర్తయః । గాయంతి త్యాంతిగంధర్వా దైవైః పశ్యంతి పండితాః । వాగ్భిః పశ్యంతి రాజానస్సుఖ ఖ్యాత్మమితరేతరాః ॥ స్మృతిః ॥— ఆదిత్యచంద్రావనిలోనలశ్చ ద్యౌర్భూమిరాపో హృదయం యమశ్చ । అహశ్చ రాత్రిశ్చ ఉభే చ సంధ్యే ధర్మశ్చ జానాతి నరస్య ... హిరణ్యేన కారణాకంపాపవాథ

పింగళా । బహురూపాతిరిక్తాగ్నే స్సప్తజిహ్వాః ప్రకీర్తితాః । అత్రి
జిహ్వాశబ్దశ్శిఖావాచీ ॥ అహేరివగణాద్భీతస్సమ్మానాన్మరణాదివ । కు
ణపాదివచ స్త్రీభ్యస్తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః ॥ — ॥ బ్రాహ్మణం కుశ
లం పృచ్ఛేత్ క్షత్రబంధుమనామయమ్ । వైశ్యం క్షేమం సమాపృచ్ఛే
చ్ఛూద్రమారోగ్యమేవ చ ॥ స్మృతిః ॥ — ॥ సర్వే దేవాస్తుపశవో బ్ర
హ్మవిష్ణ్వింద్రపూర్వకాః ॥ ప్రోక్తాస్తేషాం పతిర్యస్మాదతః పశుపతిః స్మృ
తః । శైవనిరుక్తిః ॥ — ॥ ఆత్మానః పశవః ప్రోక్తాస్సర్వే సంసారవర్తి
నః ॥ విష్ణుపురాణమ్ ॥ — ॥ గోభిర్విప్రైశ్చ వేదైశ్చ సతీభిస్సత్యవా
దిభిః । దాతృభిర్ధర్మశీలైశ్చ సప్తభిర్ధార్యతే మహీ ॥ అనుష్ఠా
నాసమర్థస్య వానప్రస్థస్య జీర్యతః । భృగ్వగ్నిజలసంపాతైర్మర
ణం ప్రవిధీయతే । — సత్సన్నికర్షః పరివర్తితవ్యం విద్యాధికాశ్చాపి
నిషేవణీయాః । సవర్ణతాంగచ్ఛతిసన్నికర్షాల్లఘుర్గిరిర్మేరుమివాశ్రి
యన్నైవ ॥ భారతమ్ ॥ — ॥ ప్రియోపిభవతి ద్వేష్యః పరుషామీరయన్గి
రం ॥ మధురాంత్వీరయన్నన్యమపిశత్రుః ప్రియో భవేత్ । కర్ణస్త్వ
చం శిబిర్మాంసం ప్రాణాన్జీమూతవాహనః । దదౌదధీచిరస్థీని కిమ
దేయం మహాత్మనామ్ ॥

రత్న — కరీంద్రజీమూతవరాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవవేణు
జాని । ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాం తు శుక్త్యుద్భవమేవ భూరి ॥
జీమూతకరిమత్స్యాహి శంఖవంశవరాహజాః । శుక్త్యుద్భవాశ్చ విజ్ఞే
యా అష్టౌ మౌక్తికయోనయః । సింహలస్యైకదేశే చ జాతా మహానీలా
స్తు తే స్మృతాః ॥ నీలకంఠనిభాః కేచిచ్ఛుకకంఠనిభాః పరే ॥ — ॥ క్షీరమ
ధ్యే క్షిపేన్నీలం క్షీరం చేన్నీలతాం వ్రజేత్ । ఇంద్రనీలస్స విజ్ఞేయస్సర్వ
సంపత్ప్రదాయకః ॥ అగస్త్యః ॥ — ॥ అమృతాంశుకరస్పర్శాద్యః క్ష
రత్యమృతం క్షణాత్ । చంద్రకాంతస్స ఆఖ్యాతః దుర్లభస్సోఽత్రకలౌ
యుగే ॥ సాంఽందే ॥

[illegible]

[illegible] న్యాయాదికి । [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥—చంద్రి

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥ ఏకైకా త్రిసంధ్యా [illegible] శిక్షావిధా మతా।
[illegible] యోజయేత్క్రమాత్॥ దృశ్యతేయ
[illegible] ప్తటిప్। సత్రువృక్షఇత్యాహుఃసస్యా
[illegible] ॥ మధితాయస్మిలేనాష్టౌ కృష్ణేనేంద్రాయుధో హ
తః॥ఇంద్రాయుధస్తునీలాభో మల్లికాక్షస్తు తెల్లణః॥ఇతిచాశ్వశాస్త్రం.
విద్యా— [illegible] మీమాంసాన్యాయవిస్తరః। పురా
ణంధర్మశాస్త్రంచ విద్యాశ్చతుర్దశ।ఆయుర్వేదో ధనుర్వేదో గా
ంధర్వశ్చేతి [illegible]। అర్థశాస్త్రం పరం తస్మా ద్విద్యాహ్యష్టాదశ
స్మృతాః॥ [illegible] ॥—॥ అల్పాక్షరమసందిగ్ధం సారవద్విశ్వతో ము
ఖం। అస్తోభమనవద్యంచ సూత్రం సూత్రవిదో విదుః॥ సూత్రస్థంపద
మాదాయ వాక్యైః సూత్రానుసారిభిః। స్వపదానిచవర్ణ్యంతే భా
ష్యం భాష్యవిదో విదుః॥ యతిస్సర్వత్ర పాదాంతే శ్లోకార్ధే తు విశేష
తః। సముద్రాదిపదాంతేచ వ్యక్తావ్యక్తవిభక్తికే। నిత్యంప్రాక్పద
సంబంధాచ్చాదయః ప్రాక్పదాంతవత్।పరేణనిత్యంసంబంధాః ప్రాద
యస్తు పరాదివత్।ఛందోరత్నాకరే యథా॥—॥సంహితైకపదేనిత్యా
నిత్యా ధాతూపసర్గయోః। నిత్యాసమాసేవాక్యేతు సా వివక్షామ
పేక్షతే—స్వర్గైః [illegible] విస్తీర్ణైః శ్లాఘ్యవృత్తైస్సుసంధిభిః। సర్వ
త్రభిన్నసర్గాంతైరుపేతంలోకరంజనం॥ కాలభావాధ్వగంతవ్యాః
కర్మసంజ్ఞాహ్యకర్మణామ్। దేశశ్చాకర్మకాణాంచ కర్మసంజ్ఞో
భవేదిహ। కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చేతి సూత్రే సలోపనియామకవచ
నం। ఓజసోప్సరసోనిత్యమితరేషాంవిభాషయా। ఓజాయతే॥ అప్స
రాయతే। విద్వాయతే। విద్వస్యతే ఇత్యాది॥ భిత్తం శకలఖండేవా
పుంస్యర్ధోర్ధం సమేంశకే ఇత్యత్ర సుభూతిచంద్రకృత వ్యాఖ్యానే
అర్ధశబ్దస్యత్రిలింగత్వముక్తం [illegible] అర్ధో శాటీ అర్ధం వస్త్రం అర్ధః
కంబళ ఇత్యుదాహృతం। కలామివాంగారమకరోద్గర్ధామ్నః।ఇతియా

వచనాద్యప్రయోగశ్చ ॥ స్త్ర్యైర్ఘయాత్రాంగేక్షితి కేశవదైవజ్ఞప్రి యోగస్చ ॥ — ॥ ఉత్కృష్టవాన్ గుణైః కశ్చిదుక్తై యస్మిన్ ప్రతీ యతే । తమువారాహ్వయం లేసవసాదౌదాత్యవద్ధతిః ॥ దండీ— ॥ శ్లాఘ్యైర్విశేషణైర్యుక్తముదారం కైశ్చిదిష్యతే । ప్రసిద్ధా వాంఛ వర్ష్యం యుత్ప్రసక్తిం నిగద్యతే । పీనస్తుమాంసఫలామిష్యమ్ । ఖల్వపారిపవ్య రహితా శబ్దకాలిన్యవర్జితా । నాదిప్రయః నహరాపా [illegible] తే । వాదిన్యాదయుక్తమార్గ్యంతేసర్వస్యాయుపయుక్తపదంవామ ॥ — ॥ రా వణస్యవసుప్రాప్తైర్వప్రమాణాని ॥ ఇత్యాశ్చర్యాణిని పన మునిఖహర్షణైస మన్వితా । అరిరత్నైవకాలేనముహువైపుతోమయ్యాం । దశాస్య వింశతి భుజంభిన్నాంజనవమోపమః । సాధైర్భిఖణైన్యగ్నిం తామ్రో ష్టంతామ్రమూర్ధజమ్ । నాందీమేష్టైమిని రామాయణనాట్యాదశేధ్యా యే స ప్రవశ్లోకః ॥ వసుప శే ఆష్టాదశవగే । షం [illegible] ఘో మ బాహుళ్యాదే సిధనదానుజ్ఞ ప్రష్టాకతితమస్తో [illegible] రణాయ నాటకే॥ శివాదినకమగ్రిపదచతుష్టయాచాన్వితః । ఇతిచ । దశాస్య వింశతిభుజస్ప్యప్రాప్తానమందిరం ఇత్యభిజ్ఞసరత్నమాలాద ॥ — ॥ నశోభతే తేంహి [illegible] వినాపురంమరుత్వలాన్వృత్రిపధేయభాదిపం ॥ ఇతి దివశబ్దస్యాకారాంతత్వే సుఘాంతిచంద్రః ॥ ఉపక్రమోపపంసరాన ధ్యాసోపూర్వశాఫలం । అఘనావాపప తీచ లింగంశాత్యాసినాణ రాః ॥ ఇవేతివదఘోవమాత్వే ప్రపావాక్యాలంకారే । గణవ్యాసస్య నం । కల్పదేశీయదేశ్యాద్యాస్సు ఎధిః ప్రతిఘటాయమ [illegible] వాన్యు శ్చాపి కన్యపిస్సాభావపవ ॥ కల్పదేమః— ॥ యోగిసత్ జటాజూ ట గాఢబన్ధో [illegible] । [illegible] మిమి । అశీత్యిద్ధితనా [illegible]

జనవా యదాభవాల ॥ [illegible]

[illegible] ॥ ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజనయోర్మధ్యస్తోర్వ్యసంతరా । అప్య

త్రిఘ్నా ప్రియతేసోఽసౌ చేతానుప్రాగళేరితః । సుసాంతితాంచవృక్ష
త్వత్రిసాప్తోద్భిమిలికస్యచ ॥ అక్ష్యర్థేర్ధఘ్నేదేన సస్వర్ణ్యాంనావ
ళిః । యువాతి దాసాద్యముకం బహుధార్యం మధ్యగమ్॥..... ..

వైద్యకం—వసాశుక్లమసృఙ్మజ్జామూత్రంవిట్కర్ణవిణ్నఖాః। శ్లే
ష్మాశ్రుదూషికాస్వేదో ద్వాదశైతే నృణాం మలాః—చకోరస్యవిరజ్యే
తేనయనేవిషదర్శనాత్ ॥ కామం —॥ భజేతేవిషరూపత్వంతుల్యాం
శేమధుసర్పిషీ ॥ అక్షిరోగోహ్యపస్మారఃక్షయఃకుష్ఠంమసూరికా । ద
ర్శనాత్ స్పర్శనాద్దానాత్సంక్రామంతినరాన్నరమ్॥ బాహటః—॥కు
ద్ధైర్ధాతుభిరాహతేచమనసిప్రాణీతమస్సంస్పృశన్ దంతాన్ ఖాద
తి ఫేనముద్గిరతిదోఃపాదంక్షిపన్ మూఢధీః । పశ్యన్ రూపమసత్ క్షితౌ
నిపతతివ్యర్థాఃకరోతిక్రియాః బిభ్యత్స్వయమేవశామ్యతిగతే వేగ
త్వపస్మారరుక్ ॥ నైదానికాః—ద్రాక్షామధూకఖర్జూరకాశ్మర్యై
శ్చసపద్మకైః । తుల్యాంశైఃకల్పితంపూతంశీతం కర్పూరవాసితమ్ ॥
పానకంపంచధారాఖ్యందాహతృష్ణానివర్తకం । వైద్యసంగ్రహః—
మేషామిషాంబుసంసేకస్తత్కాలామిషధూపనమ్। స్థేయోనయంప్రయో
గోహి దాడిమీఫలవృద్ధయే॥ మత్స్యైర్జ్యత్రిఫలాత్రైమాసంసైరాజా
వికోచ్ఛ్రవేః। లేపితాధూపితాసూతేఫలంతాభిసదాడిమీ॥అవికావ్యధేననం
సక్తాధూపితాతస్యలోమభిః । ఫలానిదాడిమీసూతేసుబహూనివృథూ
నిచ॥ ఆహారంపచతిశిఖీదోషానాహారవర్జితఃపచతి । దోషాపచయేధా
తూన్పచతిచధాతుక్షయేప్రాణాన్॥నైదానికాః— ॥న భోజనేనకా
యాగ్నిర్దీప్యతేనాతిభోజనాత్ । యథానిరింధనోవహ్నిరల్పోవాతింధ
నావృతః॥ బాహటః—అనిష్టదృక్క్రియాహీనోలుబ్ధోగురువివర్జితః॥
కృష్ణరేఖాంగుళిర్వైద్యోదగ్ధహస్తఃప్రకీర్తితః॥ అగంధమవ్యక్తరసం
శీతలంచతృషాపహమ్ । అచ్ఛంలఘుచపథ్యంచతోయంగుణవదుచ్యతే
యథావిహాస్యత్యేకేనమృగయూథంవనేచరః। తథావాతా త

కో నాగం హంతి వై హాటుపాతిలః ॥ —॥ [illegible]

దారుణం యథా । [illegible]

రాజా — [illegible] పక్షిస్తు [illegible]

యతే పుత్రం సచ రాజా [illegible]

శ్లక్ష్ణం సదండ [illegible]

యామం క్షీరిస్పృష్ట [illegible]

మర్ణణి ॥ [illegible]

స్యాస్య యథాన్యాయం కర్తవ్యం పరి [illegible]

ణామగ్నేశ్చ వరుణస్య చ । చంద్ర [illegible]

శాశ్వతీః ॥ యస్మా [illegible] ॥

తస్మాదభిభవత్యేష సర్వభూతాని తేజసా । యస్య ప్రసాదే [illegible]

జయశ్చ పరాక్రమే ॥ మృత్యుశ్చ వసతి క్రోధే [illegible] ॥

యస్తు తం ద్వేష్టి సంమోహాత్ [illegible]

శాయ రాజా ప్రకురుతే మనః । [illegible]

రాధిపః ॥ అనిష్టం చాప్యనిష్టేషు [illegible] ॥ [illegible]

పరితాపిషు వాస [illegible]

శోధితి సకృమిన జాలం [illegible]

రాజ్ఞాం భగవంతం లోకే విష్ణుపురాణమ్ । [illegible]

విష్ణోర్మహాత్మనః । [illegible]

తి ॥ రాజ్ఞాం స్పృష్టిః [illegible]

విష్టానాం సర్వేషామనుపూర్వశః । [illegible]

స్పృష్టో భిక్షితం ॥ ఇతి ॥ [illegible]

మిపః । [illegible]

జ్ఞో గంగా [illegible]

ఖరిసేవితాః ॥ మనుః — [illegible]

విద్యా హ్యేతాశ్చతస్రస్స్యుర్లోకస్య స్థితిహేతవః ॥ కామం—॥ ఆన్వీక్షిక్యాం తు విజ్ఞానం ధర్మాధర్మౌ త్రయీస్థితౌ । అర్థానర్థౌ చ వార్తాయాం దండనీత్యాం నయానయౌ ॥ మనుః—ఆత్మానం సారథిం చాశ్వాన్ రక్షన్ యుధ్యేత యో నరః । స మహారథసంజ్ఞస్స్యాత్తన్న్యూనోఽర్ధరథస్స్మృతః—॥ మౌలం భృతం సుహృచ్ఛ్రేణీ ద్విషదాటవికం బలమ్ । గర్భదాసాదిస్థాయిబలం మౌలమ్ ॥ ౧ ॥ వేతనావర్జితం భృతమ్ ॥ ౨ ॥ సుహృత్ప్రేషితం సుహృద్బలమ్ ॥ ౩ ॥ జనపదేభ్య ఆనీతం శ్రేణీబలం ॥ ౪ ॥ కేనచిద్ద్విషతా సహాయుద్ధే ద్విషదంతరేణ ప్రేషితం ద్విషద్బలమ్ ॥ ౫ ॥ ఆటవికం కిరాతాదిబలమ్ ॥ ౬ ॥ ఇతి వివేకః ॥ దుఃఖే విపది సంప్రాప్తే కార్యకాలాత్యయేఽపి చ । హితాన్వేషీ చ హితకృద్యస్సుహృత్సోఽభిధీయతే- సత్యవాగార్జవరతిరుపకుర్వన్ ప్రియం వదన్ - భజతే యస్స్వయం ప్రీతిం ప్రియస్స పరికీర్తితః॥—॥

సమానశీలవ్యసనో గుహ్యాఖ్యానైకభాజనమ్ । విపత్ప్రతిక్రియాభిజ్ఞో వయస్యః పరికీర్తితః॥—సదానురక్తప్రకృతిః ప్రజాపాలనతత్పరః । వినీతాత్మా హి నృపతిః భూయసీం శ్రియమశ్నుతే ॥ కామం—సర్వేషాం తు విశిష్టేన బ్రాహ్మణేన విపశ్చితా । మంత్రయేత పరం మంత్రం రాజా షాడ్గుణ్యసంయుతం ॥ మనుః—సామ దానం చ భేదశ్చ దండశ్చేతి చతుష్టయమ్ । మాయోపేక్షేంద్రజాలం చ సప్తోపాయాః ప్రకీర్తితాః॥ అదేశకాలాపరోక్షం పరోక్షస్యైవ వస్తునః । మంత్రౌషధక్రియాభేదైరింద్రజాలం ప్రచక్షతే ॥ సామ్నా దానేన భేదేన సమస్తైరథవా పృథక్ । విజేతుం ప్రయతేతారీన్న యుద్ధేన కదాచన ॥ మనుః—అదభ్రవనేధరాష్ట్రైస్సర్వజనావాససంకీర్ణం క్రయవిక్రయికైర్యుక్తం పురముదితం యత్తదేవ నగరమితి॥— చాతుర్వర్ణ్యసమేతం సర్వజనావాససంకీర్ణం । బహుకర్మకారయుక్తం యత్తన్నగరం సముద్దిష్టమ్—రాజ్ఞా సభాసదః కార్యాః రిపౌ మిత్రే చ యే సమాః । పరిచ్ఛేద్యాన్స్వయం పశ్యేత్సభ్యైః

పరివృతోఽన్వహమ్ ॥ కామం—నియుక్తకర్మనిష్పత్త్యా విజ్ఞప్తోఽపి యదృచ్ఛయా । భృత్యార్థనైర్మానయంస్తు రాజాహ్యాత్మోభ్యతాం వ్రజేత్ ॥ బృహ—యస్తు భీతః పరావృత్తస్సంగ్రామేహన్యతే పరైః । భర్తుర్యద్దుష్కృతం కించిత్తత్సర్వం ప్రతిపద్యతే ॥ యచ్చాస్య సుకృతం కించిదముత్ర సముపార్జితమ్ । భర్తా హరతి తత్సర్వం పరావృత్తవధే ధ్రువమ్ ॥ మనుః—ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే సూర్యమండలభేదినౌ । పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణే చాభిముఖో హతః ॥ సమాక్రాంతం బలవతా కాంక్షన్న భ్రంశినీం శ్రియమ్ । శ్రియైవ వైతసీం వృత్తిం న భౌజంగీం కదాచన ॥ నీతిః—ఉద్యోగాదనివృత్తస్య సుసహాయస్య ధీమతః । ఛాయేవానుగతా తస్య నిత్యం శ్రీస్సహచారిణీ ॥ తస్య రాజ్ఞః—స్త్రీభిష్షండశ్చవశ్రీభిరలసః పరిభూయతే ।—యత్తు సమ్యగుపక్రాంతం కార్యమేతి విపర్యయమ్ ॥ పుమాంస్తత్రానుపాలభ్యో దైవాంతరితపౌరుషః । నిష్ఫలం క్లేశబహుళం సందిగ్ధఫలమేవ చ । న కర్మ కుర్యాన్మతిమాన్ సదా వైరానుబంధి చ ॥ కామం—రాజ్ఞః పరిజనస్యాపి మంగళాచారశంసినః । మానైశ్వర్యగాథకాస్సైమాగధా ఇత్యుదీరితాః ॥ తత్తత్ప్రహాటకయోగ్యైరాగ్రైస్తత్కాలవాచిభిశ్శ్లోకైః । సరభసమేకవిచారం గాయన్వైతాళికో భవతి ॥—మనసో నిర్వికారత్వం స్థైర్యం సత్స్వపి హేతుషు ॥ చాపలేనానుపహతా సర్వార్థేష్వవికత్థనా । స్వాభావికీ చిత్తవృత్తిర్దార్యమిత్యభిధీయతే ॥—విషాదశ్చేతసో భంగ ఉపాయాపాయచింతనైః ॥ సుఖదుఃఖాదిజనితో మోహశ్చిత్తస్య మూఢతా ॥— మనస్సంకోచనం లజ్జా హ్యసేవ్యత్వప్రవర్తనాత్ ॥— ఆవిషహ్యో మనస్తాపస్సంజ్వరః పరికీర్తితః ॥ యేనాంగారనదీమధ్యే విలుఠన్నివ భాత్యతే ॥—॥ చాపలం త్వనవస్థానం రాగద్వేషాదిసంభవం । ధ్యానం చింతేప్సితానామైక్యాన్యతా శ్వాసతాపకృత్ ॥—॥ క్రియాస్వపాటవం జాడ్యం చింతోత్కంఠాభయాదిభిః ॥—॥ వపుర్జలోద్గమస్స్వేదో రతిఘర్మశ్రమాదిభిః ॥—॥ మనసో యద్ధమాదర్శిత్వం విషయోపచలత్వతః । భ

యేశం కావసానాత్మా స ఏష స్నేహ ఉచ్యతే ॥—॥ రతివ్యాయామ సహ
నో మల్లైభస్యైవమత్తతా । విద్యతే యువభావో యస్తద్యౌవన ము
దాహృతం ॥—॥ యస్య ప్రభావాదాకారా హర్షక్రోధభయాదిషు
భావేషు నోపలక్ష్యంతే తద్గాంభీర్యం ప్రకీర్తితం ॥—॥ భీశోకక్రోధ
హర్షేషు గాంభీర్యం నిర్వికారతా ।— ॥ భూపాలః ॥ — సవీరో యు
స్యవైపీర్యమరిణాయుధి పణ్యతే—ఏకో రథో గజశ్చైకో నరాః పంచ
పదాతయః ॥ త్రయశ్చ తురగాస్తజ్జ్ఞైః పత్తిరిత్యభిధీయతే । పత్తింతు
త్రిగుణామేతాం విదుస్సేనాముఖం బుధాః ॥ త్రీణి సేనాముఖాన్యేకో
గుల్మ ఇత్యభిధీయతే । త్రయో గుల్మా గణో నామ వాహినీ తు గణాస్త్రయః
స్మృతాస్తిస్రస్తు వాహిన్యః పృతనేతి విచక్షణైః । చమూస్తు పృతనాస్తిస్ర
శ్చమ్వస్తిస్రస్త్వనీకినీ ॥ అనీకినీం దశగుణామాహురక్షౌహిణీం బుధాః ॥
భారతమ్—క్షీణాః ప్రకృతయో లోభం లుబ్ధా యాంతి విరాగతామ్ । విర
క్తా యాంతి శత్రుత్వం భర్తారం ఘ్నంతి వా స్వయమ్ ॥ కౌటిల్యః—ధర్మ
హేతోస్తథా దాయభృత్యానాం రక్షణాయ చ । అపదర్థం చ సంరక్ష్యః
కోశః కోశవతా సదా ॥ కామందకః—ప్రాయేణ సంతో వ్యసనే రిపూ
ణాం యాతవ్యమిత్యేవ సమాదిశంతి । తన్నైష పక్షో వ్యసనం హి నిత్యం
క్షమస్తు సన్నభ్యుదితః ప్రతీయాత్ ॥ యదాక్షమస్తం ప్రసభం నిహంతుం
పరాక్రమోపార్జితమప్యమిత్రమ్ । తదాభియాయాదహితాని కుర్వ
న్నుపాయతః కర్షణపీడనాని ॥ కామం—గిరిపృష్ఠం సమారుహ్య ప్రా
సాదం వా రహోగతః । అరణ్యే నిశ్శలాకే వా మంత్రయేదవిభావితః ॥ మ
నుః—నిస్తంభే నిర్గవాక్షే చ నిర్భిత్త్యంతరసంస్రయే । ప్రాసాదాగ్రే
త్వరణ్యే వా మంత్రయేతావిభావితః । సహాయాస్సాధనోపాయా విభా
గో దేశకాలయోః ॥ వినిపాతప్రతీకారస్సిద్ధిః పంచాంగమిష్యతే ॥ కా
మం—కర్మణామారంభోపాయః । పురుషద్రవ్యసంపత్తిః ॥ దేశకాల
విభాగః ॥ వినిపాతప్రతీకారః కార్యసిద్ధిశ్చేతి ॥ రాజమంత్రాంగపఞ్చకే

నాట్యం ॥—॥ యోఽసౌధ్వనివిశేషస్తు స్వరవర్ణవిభూషితః । రంజకో జనచిత్తానాం స రాగః కథితో బుధైః ॥ క్రమాత్స్వరాణాం సప్తానామారోహశ్చావరోహణమ్ । మూర్ఛనేత్యుచ్యతే లజ్జ్ఞైః ॥ ఇతి చ సంగీతరత్నాకరః—శృంగారరససభూయిష్ఠైర్వ్యభిచారిభావతరంగితైః । అంగైరనంగసర్వస్వశోభాతిశయశాలిభిః । అన్వితో నృత్తభేదో యస్తల్లాస్యమితి కథ్యతే ॥ సంగీతచూడామణిః ॥—॥ రంగం ప్రసాధ్య నిష్క్రాంతే సూత్రధారే సహానుగే । తాదృశః ప్రవిశేదన్యస్సూత్రధారగుణాకృతిః ॥ దశరూపకం ॥ అంగైరాలంబయేద్గీతం హస్తేనార్థం ప్రదర్శయేత్ । చక్షుర్భ్యాం భావయేద్భావం పాదాభ్యాం తాలనిర్ణయః । యతో హస్తస్తతో దృష్టిర్యతో దృష్టిస్తతో మనః । యతో మనస్తతో భావో యతో భావస్తతో మతిః—పుష్పాక్షీ కేశహీనా చ స్థూలోష్ఠీ లంబితస్తనీ । కుబ్జా చ స్వరహీనా చ షడేతా నాట్యవర్జితాః ॥ భరతః ॥

యన్నాట్యవస్తునః పూర్వం రంగవిఘ్నోపశాంతయే । కుశీలవాః ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్స కీర్తితః ॥ వసంతరాజీయే ॥—॥ పూర్వరంగం విధాయాదౌ సూత్రధారే వినిర్గతే । ప్రవిశ్య తద్వదపరః కావ్యమాస్థాపయేన్నటః । ప్రథమం పూర్వరంగస్స్యాత్తతః ప్రస్తావనేతి చ । ఆరంభే సర్వనాట్యానామేతత్సామాన్యమిష్యతే ॥

ప్రయాణోపక్రమే హర్షో మార్గే సర్వత్ర సౌఖ్యదః । మనఃప్రసాదః ప్రథమం ప్రస్థానే సిద్ధికారణమ్ ॥౧॥ వైన్యం పృథుం హైహయమర్జునం చ శాకుంతలేయం భరతం నలం చ । ఏతాన్నృపాన్యస్స్మరతి ప్రయాణే తస్యార్థసిద్ధిః పునరాగమశ్చ ॥ ౨ ॥ పూర్ణకుమ్భస్తథా దర్శే దధ్నిమద్యే తథామిషే । మీనే శంఖధ్వజే ఛత్రే చామరే చారుయోషితి । చాషే మృగే భరద్వాజే ఫలపుష్పాక్షతేషు చ । వృషభే సమదే నాగే సితవాహే ద్విజోత్తమే । సువర్ణే దివ్యరత్నే చ వీణాయాం పటహేపి చ । బద్ధైకపశౌ దృష్టే యాత్రా భవతి సిద్ధిదా ॥—ధృతాతపత్రశ్శుచిశుక్లవాసాః సుపుష్పచిత్రశ్చందనచర్చితాంగః । విప్రైశ్శిఖావాన్ కృతభోజనశ్చ ద

వాతిదృష్టః పథి సర్వసిద్ధిమ్ ॥ వసంతరాజీయమ్ ॥ దక్షిణాక్ష్ణః పరిస్పందో దక్షిణస్య భుజస్య చ । హృదయస్య ప్రసాదశ్చ సద్యస్సంసిద్ధిసూచకాః । శకునశాస్త్రమ్ ॥—॥ దృష్ట్వా స్వప్నం శోభనం నైవ సుప్యాత్పశ్చాద్దృష్టో యస్సపాకం విధత్తే । శంసేదిష్టం తత్ర సాధు ద్విజేభ్యస్తే చాశీర్భిః ప్రీణయేయుర్నరేంద్రం । గార్గ్యః ॥

న దేవా దండమాదాయ రక్షంతి పశుపాలవత్ । యం తు రక్షితుమిచ్ఛంతి బుద్ధ్యా సంయోజయంతి తం ॥ ఏకయా ద్వే వినిశ్చిత్య త్రీంశ్చతుర్భిర్వశే కురు । పంచ జిత్వా విదిత్వా షట్ సప్త హిత్వా సుఖీ భవ ॥ విదురః ॥—॥ ఏకయా బుద్ధ్యా । ద్వే హితాహితే । త్రీనరిమిత్రోదాసీనాన్ । చతుర్భిః సామదానభేదదండైః । పంచ ఇంద్రియాణి । షట్ కామక్రోధలోభమోహమదమాత్సర్యాణి । సప్త । స్త్రీమద్యమృగయాక్షవాక్పారుష్యదండపారుష్యార్థదూషణాని సప్త వ్యసనాని ॥—

సామాన్యం—॥ ఆచరేత్సదృశీం వృత్తిమజిహ్మామశఠాం తథా ॥ స్మృతిః— ఐశ్వర్యరూపతారుణ్యకులవిద్యాబలైరపి । ఇష్టలాభాదినాన్యేషామవజ్ఞా గర్వ ఈరితః । భూపాలః— ఆత్మనశ్చరితే సమ్యగ్జ్ఞాతే స్థైర్యస్య జాయతే । అపత్రపా మహతీ స విలక్ష ఇతి స్మృతః— ॥ విశ్వామిత్రోపి హి వశ్వోవారణోహ్యప్సు కర్ద్దమే ॥ వార్ధకే తపసి శ్రాన్తో దణ్డం దశగుణం భవేత్

ఆకర్షకాస్త్వయస్కాంతవిశేషాశ్చుంబకాదయః ॥ వైజయంతీ —॥ దూరాదాకర్షణే శక్తో యస్స ఆకర్షకః స్మృతః । సర్వేషాం స్పర్శలోలత్వం కురుతే యస్స చుంబకః । కృతార్థయతి యో దృష్ట్వా స తు సంద్రావకః స్మృతః । భ్రామకో మధురాభాషీ సంస్వేద్వ్యావభాజనమ్ భోజకారికాః ॥—॥ అసంతుష్టా ద్విజా నష్టాస్సంతుష్టాశ్చ మహీభుజః । సలజ్జా గణికా నష్టా నిర్లజ్జాశ్చ కులాంగనా ॥— ॥ సలిలమయే శశిని రవేర్దీధితయో మూర్ఛితాస్తమో నైశమ్ । క్షపయంతి దర్పణోదరనిహితా ఇవ మందిరస్యాంతః ॥ క్షీణేందువక్రార్కిభూపుత్రాః పాపాస్తత్సంయుతో బుధః । పూర్ణచంద్రబుధాచార్యశుక్రాస్తే స్యుశ్శుభగ్రహాః ॥ వరాహమిహిరః ॥

— ॥ అతిపాతిషు కార్యేషు రాజ్ఞాం తత్కర్మకారిణామ్ । వివాహాదీని కార్యాణి మౌఢ్యేపి గురుశుక్రయోః ॥ గర్గసంహితా—మూలాశ్లేషావిశాఖాసు మాఘేం దేశిచోదితః పుమాన్ । నచోపకృద్వివాహేస్యాత్ స్త్రియస్త్వేతాసునిందతాః ॥ —స్త్రీనిషయః—

సర్వేంద్రియసుఖాస్వాదో యత్రాస్తీతి మనస్త్రియాః। తత్రాప్రిప్పీవ్యాం సనుంకల్పామృతరం రాంకవయోవిదుః॥ ఘూంపాలః—గతాగతాపతహూహాలం నయనయోగపాంగావధిస్థితంవలన ఏషుత్రివా మధ్యే ఏవ విశ్రామ్యతి। సచః ప్రియతమశ్రుతే రతిథి రేవకో పక్రమః కదాచిదపి చేద్భవేన్నసప్రకవలంమజ్జతి॥ పతింయానాభిచరతి మనోవాక్కాయకర్మభిః। సాభర్తృలోకమాప్నోతి సద్భిస్సాధ్వీతి చోచ్యతే॥ మనుః—॥ నీత్వాస్యత్రానిశాం ప్రాతరాగతే వాంగణ వల్లభే ॥ అన్యాసంభోగచిహ్నైస్తు కుపితా ఖండితామతా ॥—పుల్లింగనోచ్యతే స్త్రీ చపుంవచ్ఛక్తిమతీకస్యచిత్ । ఇతి త్రిమత్స్యభాష్యే॥ అతఃపరం నారదీయాం హాయామలు దేఇతి వ్యవహారః—॥ యద్గతాగతవిశ్రాంతి వైచిత్ర్యోణ విస్తరం । తారకాయాః కలాభిజ్ఞా స్తంకటాక్షం ప్రచక్షతే । ఇతి ॥ కుందిపుటాపాంగసంగతార్ధనిమేషిణీ । ముహుర్వ్యావృత్తతారాచ దృష్టిరాకేకరామతా । ఇతి చశాఙ్గదేవః—॥కోగ్రాహ్యప్రహర్షధీ క్వాదే స్పంకరకిలికించితం ।స్పంగాకచేష్టా ॥— దృఙ్మనస్సంగసంకల్పోజాగరః కృశతా రతిః। హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్చాంతా ఇత్యనంగదశాదశ—చక్షుఃప్రీతి ర్మనస్సంగస్సంకల్పోథప్రలాపితా ॥ జాగరః కార్శ్యమరతి లజ్జాత్యాగోథసంజ్వరః ఉన్మాదో మూర్ఛనంచైవ మరణంచరమంవిదుః । ఇత్యవస్థాద్వాదశ ॥ అంకుగవల్లపకలికాకోకఫలశాంగభాగయుక్రమశః । ప్రేమామానః ప్రణయస్నేహోరాగోనురాగఇతి ॥ రసార్ణవః ॥ ఏషవ్యక్తస్త్రై గంధైః కటాక్షైస్స్వష్టవాన్వితైః । అలక్షితద్విజం ధీర ముత్తమానాం స్మితం భవేత్ ॥ ఘూపాలః॥—యగోత్రేపి నిస్పృష్టుఖమాగిలాయా అన్యాపదేశాద్వ్రజతో నరస్య। గాత్రేణగాత్రంఘుట తేతిచేరదాలింగనం

ష్టకమాహురార్యాః ॥ రతిరహస్యే ॥ యత్తూర్ధ్వకేవక్షసివల్లభస్య స్త
నాభిఘాతాన్నిబిడోపగూ(ఢం)ఢాః ॥ పరిశ్రమార్థం శనకైర్విదగ్ధా
స్తత్తుంగసూత్రం ప్రవదంతిసంతః ॥ — ॥ ఉరసికమితురుచ్చైః ప్రావి
శంతీ వరాంగీ స్తనయుగముపధత్తే చేత్ స్తనాలింగనం తత్ ॥ కంఠ
సూత్రస్తనాలింగనశబ్దౌ పర్యాయౌ ॥ — ॥ బాహ్యమాభ్యంతరం
చేతి ద్వివిధం రతముచ్యతే । తత్రాద్యం చుంబనాశ్లేష నఖదంత క్షతాది
కం । ద్వితీయం సురతేః సాక్షాన్నానాకరణకల్పితం । ఇతి ॥ ఆదౌ ర
తం బాహ్యమిహ ప్రయోజ్యం తత్రాపి చాలింగనమేవ పూర్వం । ఇతిచర
తిరహస్యం । రతికాలే ముఖం స్త్రీణాం శుద్ధమాఘాటకేశునాం— స్మితమి
హ వికాసినయనం కించిల్లక్ష్యద్విజం హసితం । మధురస్వనం విహసితం
సాంగశిరఃకంపముద్ధసితం । అపహసితం సాస్రాక్షం విక్షిప్తాంగం భవత్యా
తి హసితం । ద్వే ద్వే హసితే చైషాముత్తమమధ్యాధమాభిధే క్రమశః ।
ప్రేమాభిలాషో రాగశ్చ స్నేహః ప్రేమరతిస్తథా । శృంగారశ్చేతి సం
భోగస్యాష్టావస్థాః ప్రకీర్తితాః । ప్రేమాదిదృక్షా రమ్యేషు తచ్చింతా
త్వభిలాషకః । రాగస్తత్సంగబుద్ధిస్స్యాత్ స్నేహస్తత్ప్రవణా క్రి
యా । తద్వియోగాసహం ప్రేమ రతిస్తత్సహవర్తనం । శృంగారస్త
త్సమం క్రీడానం భోగస్తథా మతః ॥ భూపాలః ॥— మదప్రమో
దపీడాదేర్వ్యక్తం భంగద్గదం విదుః । సుఖదుఃఖాద్భుతానందైర్హర్
షాద్యైశ్చిత్తవిక్రియా । చమత్కారస్స సీత్కారశ్శరీరోల్లాస నాది
భిః —॥ ప్రలాపః ప్రియసంశ్లిష్టగుణాలాప ఉదాహృతః ॥ — ॥ ఇహదృ
ష్టమిహాశ్లిష్టమిహాగతమిహస్థితమ్ । ఇహనిర్వృతమత్రైవ శయితంచా
ప్యలంకృతమ్ ॥ ఏవమాదీని వాక్యాని విలాప ఇతి కథ్యతే ॥ — ॥ రూప
యౌవనలావణ్యాద్యుపభోగోపబృంహితైః । అలంకరణమంగానాం
శోభేతిపరికీర్తితా ॥ — ॥ ముక్తాఫలేషు ఛాయాయాస్తరళత్వమివాం
తరా । ప్రతిభాతి యదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యతే ।

——॥ మోహవ్యపరికరణ ॥—— ద్వావిమౌ కంటకౌ తీక్ష్ణౌ శరీరపరిశో-
షణౌ । యశ్చాధనః కామయతే యశ్చ కుప్యత్యనీశ్వరః ॥ విదురః ॥—
ద్వావిమౌ పురుషౌ రాజన్ స్వర్గస్యోపరి తిష్ఠతః దమర్యోర్వ్యసనదిశాసనౌ । గాం గ్రాహం పశుపక్షి-
ణం చ దృష్ట్వా యుద్ధ పునః పునః ॥—॥ పానమక్షాః స్త్రియశ్చైవ మృ-
గయా చ యథాక్రమం । ఏతత్కష్టతరం విద్యాచ్చతుష్కం కామజే గ-
ణే ॥ మనుః ॥ — మృగయాక్షాః స్త్రియః పానం వాక్పారుష్యం చ
దూషణే ॥ దండపారుష్యమిత్యేవ న్మహావ్యసనసప్తకం । కామక్రోధ
స్తథా లోభో హర్షో మానో మద స్తథా । షడ్వర్గముత్సృజేదేనమ
స్మిం స్త్యక్తే సుఖీ భవేత్ ॥ కామందకః —॥ ఆహారనిద్రాభయమైథునం
చ సామాన్యమేతత్పశుభిర్నరాణాం ॥ జ్ఞానం నరాణామధికో విశేషో
జ్ఞానేన హీనః పశుభిస్సమానః ॥ చంద్రికా ॥ ఆత్మానం ధర్మకృత్యం చ
పుత్రదారాంశ్చ పీడయేత్ । లోభాద్యః పితరౌ భ్రాతౄన్ స కదర్య ఇ
తి స్మృతః । గోమాంసభక్షకో యస్తు లోకబాహ్యం చ భాషతే । సర్వా
చారవిహీనోఽసౌ మ్లేచ్ఛ ఇత్యభిధీయతే —॥ జామయో యాని గేహాని శ
పంత్యప్రతిపూజితాః । తాని కృత్యాహతానీవ వినశ్యంతి సమంతతః ॥
మనుః ॥ కృత్యా ఆభిచారిక దేవతా ।—॥ సప్తత్యాస్సప్తమేవ షే
సప్తమే మాసి సప్తమీ । రాత్రిర్భీమరథీ నామ నృణాం భయకరీ ॥
త్యజేదంత్యకులోద్భూతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాం తథా ॥ స్మృతిః — ॥ స
ర్వాదేశువిత్తాశామోక్షాశాశాక్తికమతే (దత్తపుత్రేచ) జామాతరి
చ) పుత్రాశ్శాతి సపత్నా నిర్ధనకాః ॥ నాగ్నిస్తృప్యతి కాష్ఠానాం నాప
గానాం మహోదధిః । నాంతకస్సర్వభూతానాం న పుంసాం వామలోచ
నా ॥ తృప్తి ర్థనకయోగేతృతీయా ర్థనషష్ఠి — స్త్రియో జారేణ తుష్య
తి గావస్స్వచ్ఛందచారతః । కుంజరాః పాంసుపతనైః బ్రాహ్మణాః ప
రనిందయా ॥ భారతమ్ ॥ ... ...

అశ్రిమాలయనేహాశ్రిప్య-విశ్వః— అంకస్సమీపఉత్సంగ చిహ్న-స్థానాపరాధయోః, కేశవః—మృత్తాపవసితాంతరవేశ్మసమాప్తాపంతక్షస్య తె - సిద్ధాన్తార్ణవః— పర్యంకశ్చాంకసోక తెగళహస్తనఖాంకయోః। విశ్వః—అంచలంత్వంశుకాంచెస్యాత్, అమరశేషః — అనీకంతురణే సైన్యే, విశ్వః — అతిథిస్స్యాత్పహాటికేకోపపాతనూభవే- రత్నమాలా—అంతో(స్త్రీ)స్స్యాద్యనాశేస్వరూపేగే్హతికేంతరే- రత్నమాలా— యదపాన్యస్య పవన మపాన్యపచనంహితేత్। బపేదనుశయో ద్వేషె పశ్చాత్తాపానుబ ధయోః- విశ్వః — అన్యాయాభిన్నానస్పృశా- వై—కీ బెంతరంచావకాశేశాదస్యేనసరేవనా-వై—అశ్వస్తురంగస్తురగో హయస్స్సప్తిస్తురంగమః। శాలిహోత్రిపత్తీకుండీవ్రొథివాహపత్రకీర్ణతకః। పదరో ఘోటకస్తార్క్ష్యకంకరిమణో గృహభోజనః, వై— అథకిపరికారెవిషమే వ్యవహారెస్త్రియోజనే-రత్న— జ్ఞాతహేతువివక్షాయా మప్యాదికథమవ్యయం।కథమాదితథాప్యంతంయత్నగౌరవబాధయోః। ఉత్పలమాలా—భవెదపచితిఃపూజావ్యయహానిషునిష్కృతా-వి— శ్రేష్ఠోక్షాణౌతుపుంగవౌ, వై— ॥అభిజాతస్త్రికుల్యస్స్యాకులీనప్రాజ్ఞరూపయోః-వి—అరుణోర్కార్కసారథ్యోరయుతంలోహితెప్యవత్ -వి—అస్రిమశ్రిణికోణె-వి—అమృతంయజ్ఞశేషేస్యాత్పీయూషేసలిలెఘృతం-వి—అఙ్గదోబాహువలయం-వై॥ అశ్రోధాంగఆనానె వ్యవహారెవిభీతకె। అంగదంబాహువలయమప్యంగదఃపుంసివానరే- కే— అత్రోపరూఢవ్యంగెనా నయనాదావిభీతకే- వై— అరిష్టంతుశుభేక్లీబం వి-బన్నతైపుమానయం- వై— అపదానంపరాక్రమ్యే— అర్ధచంద్రస్త్రదాకారె బాణబర్హె శిఖండినః- ఉత్పలః—అర్ధచంద్రస్తుచంద్రికె। గళహస్తెబాణభేదె వి— అనంతోనాగరాడ్విష్ణుః- వై— అనపాపముచ్యగ్రీ-శేషః— అపస్కందఃపరిపాతిశ్చ సాత్త్వికశ్చానిగద్యతె - హలా— రాత్రావిచ్ఛలా

ఠాక్రమణమవసరంద ఇత్యర్ణవః । అవగీతంతునిర్వాదేముహుర్దృష్టే చగర్హితే-వి—చారౌకుల్యేభిజాతస్యాన్యత్-భా—అనుభావః ప్రభావేస్యాన్నిశ్చయేభావసూచకే-వి—అవశ్యాయోహిమేగర్వే।అషః॥ అనుధ్యానమనుగ్రహః- ఉత్పలమాలా — అవపాతస్తుహస్త్యర్థోగర్తశ్ఛన్నస్తృణాదిభిః- యాదవః — అహిర్బుధ్న్యోశ్వైవజటాటీకో జటాజూటోగ్నిలోచనః, పంచాశన్నిఘంటుసారే— అంకురోంకురమస్త్రియాం- వైజయంతీ ॥ అంకురోస్త్రీనవోద్భిది- అమరశేషః ॥ అశనంకూరమాహారః- అజయః — అసితాంగోవిశసనః తగవారిశ్చ హుంకృతః । కరవాలఃకురాదశ్చ వాలశ్చంద్రసుతోపిచ-అజయః— అర్కోర్కపర్ణేస్ఫటికే జ్యేష్ఠభ్రాతరిభాస్వతి- విద — అర్కోమఘోనిస్ఫటికేజ్యేష్ఠభ్రాతరిభాస్కరే, అషః— అగస్త్యేశుకనాసస్యాన్నాజారోవంగసేనకౌ । అతసీ । విద —అశనంకూరమాహారో వాజోవాదీదివిస్త్రియాం, విద — సతుస్యాదజనోయస్తు మాతురేకస్తనూభవః, విద — సస్యాదలంజఃకిజశ్చయస్యజన్మనిరర్థకమ్- విద—అంగజంరుధిరేలోమ్నిస్త్రీనాపుత్రమనోజయోః, విద—ఆ—

ఆభాప్రఖ్యోపమాభిఖ్యా ప్రకాశస్పున్నిభోనిభః । నీకాశాద్యాశ్చసామ్యార్థాస్సమేస్యుశ్శబ్దతఃపరే, యాదవః—అయల్లకముత్కంఠాస్యాదుత్కలికారతిశ్చరణారణకమ్, యాదవః— సీతాయల్లకభల్లభగ్నహృదయస్సవ్యర్థానలంకేశ్వరః, మహానాటకే — ఆభోగోవరుణచ్ఛత్రేపూర్ణతాయత్నయోరపి, విశ్వః—అమిషంమాంస ఉత్కోచేత్రిషుస్యాద్భోగ్యవస్తుని । ఆమిషంపలలేక్లీబంత్రిషుస్యాద్భోగ్యవస్తుని । వి—ఆర్యస్స్యాత్సుకృతజ్ఞయోః- విశ్వః—॥అస్త్వాహకాలసామాన్యేఽగజ తప్రతిరూపకమ్ ॥ పురుషోత్తమః ॥—॥ ఉవాచార్థేనిపాతస్స్యాదాహేతిజప్రతిరూపకః ॥ — ॥ ఆవర్తోవర్తనేపిస్యాచ్చింతనేసయసాంభ్రమే ॥ విశ్వః॥—॥ఆవేశికఃప్రాహుణికఆగంతుఃతిథిస్త

థా- హలాయుధః—ఆగమశ్శాస్త్ర ఆయతౌ- విశ్వః—ఆయతిస్తూత్త
రేకాలే సంయమే మానమానయోరపి- శాశ్వతః— ఆశయస్స్యాదభిప్రా
యే మానసాధారయోరపి- విశ్వః— ఆసంగస్సంగరేయోగే విశ్వః —
ఆకృతిఃకథితారూపసామాన్యవపుషోరపి - విశ్వః — దోష ఆదీనవో
మతః—ఆమోదో గంధభేదేస్యాన్మోదక్షేతువాచ్యపి, విశ్వః—
ఋజౌనామ స్త్రీషవపక్వే స్యాన్మేత్యామంత్రణేవ్యయం- రత్న—ఆ
లింగనముపగూహనమాశ్లేషః పరిరంభణం పరిష్వంగః । ఆశ్లేషమంక
పాళిం క్రోడీకరణం చ తుల్యార్థకం-హలా—ఆసారస్స్యాత్ప్రసరణే వేగ
వృష్టౌ సుహృద్బలే, వై— ఆశీరుగగదంష్ట్రాయాం శుభవాక్యాభిలాష
యోః, వై— ఆహసో లలితం క్రీడా-అజ — ఆపాతస్స్యాదుపక్ర
మే- వై— ఆలోచనం తు తత్ప్రాహుర్యత్తుబుద్ధ్యానిరీక్షణం-వై—
ఘాశోఘః నుస్త్వాజగవమజగావమజీగవం- విదగ్ధ — ఆవేష్టకోవృతి
ర్వాటీ-విదగ్ధ— ఆరక్షాః పురరక్షిణః-విద—ఆఢకీస్స్యాత్తువరికా- తో
గిరి-విద. —ఆముష్యాయణ ఉత్పన్నో యః ప్రఖ్యాతకులాత్పితుః, విద ॥
ఆనకః పటహేభేర్యాం మృదంగే స్తనదంబుదే-విద—ఇ—ఇవౌపమ్యే
వధారణే- వి—ఇస్త్రుత ర్కృష్ణ రేపుమాన్-వై— ఇక్షుశాకటమిక్షూ
ణాం క్షేత్రమిక్షువణం వనం - విద — పరోత్కృష్టాక్షమేష్యాన్
స్యాత్॥—ఉ—॥ఉషాజాణసుతా రాత్రిః ననోషః కాల్యసంధ్యయోః-
రత్నమాలా— భవేమత్కులికోత్తరం రాహోలాసలిలవీచిషు-విశ్వః—
ఉత్సాహేహర్షమిత్యేష ఉత్సవః పరికీర్తితః । ఉపలః ప్రస్తరే రత్నే
విశ్వః—ఉక్తిరాభాషణం వాక్య మాదేశోవచనం వచః । శబ్దావర్ణ పః॥
ఉపధానం విశేషేస్యాద్గేందుకే ప్రణయేపి చ-వి— ఉద్ఘ్రాహితము పన్య
స్తం। వైజ— అభ్యస్తేప్యుచితం న్యాయ్యే, యా—ఉలపా బల్బజాః ప్రో
క్తాః-వి—అస్యోచ్చ్వాడా వచూడౌ ద్వావూర్ధ్వాధోముఖచూడకౌ।
హ॥ అస్య కుక్కుటస్య— ఉర్వరా సర్వసస్యాఢ్యభూమాస్యాదుర్వ్యపి

మాతృకే-వి—ఉత్కోచో(స్త్రీ)కటపలః-వై—ఉద్వర్తోత్తాని కేశవే-
వై॥ఉత్సేకో గర్వవిద్వేషౌ-భాగు—అథవ్యుత్క్రాన్తముష్టికా। విద—
ఊర్ధ్వరుత్కలికోల్లోలకల్లోలౌ లహరీవీథ్యాః హాలాయుధః—పఙ్క్తికృ
తానామశ్వానాంన మనోన్నమనాకృతిః। అతివేగసమాయుక్తాగతిరూ
ర్ధ్వరుదాహృతా॥ వై—ఉపస్థితేఽపి కృతార్థోగ। విశ్వః—క్షేత్రేకళ
త్రేకేదారే సిద్ధస్థానశరీరయోః। ప్రతాపమార్తండః—క్షణో వ్యాపా
రవైకల్యే కాలభేదాల్పకాలయోః। వైజయంతీ—క్షేత్రంశరీరేకేదా
రేసిద్ధస్థానకళత్రయోః। విశ్వః—క్షేత్రంగాత్రేచ కేదారే, వై—క్ష
పణక్షపణో వాసానగ్నాటనాని ర్దిగంబరః, విద—క—కల్యా
ణమక్షతేస్వర్గే కల్యాణంమంగళేపిచ, వి—కరోటిః శిరసేప్యూర్ణా
రథసః—కంకటీకః కటాటంకః కటపూః పరమేశ్వరః। విదగ్ధచూడామ
ణిః—కణోఽరథః ప్రవహాన్తామంచ రాజ్ఞాం స్వయం సరే। అమరేశః॥
కంఠోగళేంతికే శబ్దే। కలంత్రిషు పదేఽవ్యక్తమధురే హంసినేతునా।
వైజయంతీ—కబంధం సలిలే దైత్యే వ్యపమూర్ధ్నికళేబరే। భాస్క
రః—కథోద్ఘాతకథారంభయోః। ఉత్పలః—కథాస్యోద్ఘమనేపిచ।
అజయః—కొత్రికాం తమయోః కణాః। రత్నమాలా—కటుస్త్రికా
ప్రియాకార్య సురభూషణమత్సరే। వై—గజగండేశపరిధ కిలంజే
కుణపేకటః। వై—కరాళోదంతురేతుంగే వికృతోజ్జ్వలయోరపి
భాగురిః—కషామోమఘురేస్నిగ్ధే తిక్తేచసుటభిన్నేపి। వై—కం
కేళిః కరకేళిస్స్యాదశోకశ్శాంతపాదపః। అజ—కటనీవర్ణలేఖనీ
వై—॥ శుక్ల ధాతుశిలాయాంతు కఠినీకర్కటీకరీ। బాణః॥—॥
క్లైబేకం శంసుఖం శర్మనిర్వాణం నిర్వృతి(స్త్రి)యాం। అ। షః—కల
హోంత్యయుగేశోకే కలిర్లోకేహరేపిచ। కేశవః—కపాలఃకర్ప
రస్స్మృతః। కరాళోదంతురేతుంగే వికృతేభీషణేపిచ। వై—నీ
లోత్పలంతు కందోట్టం। కదనం సమరం యుద్ధం॥ కంగునీ పీతతండులా

కండూకః కండనంచేత్తండులస్యమతద్వయం । తత్రైవ — కఫర్నిషి
ద్ధై కరువిః । కరకోకించనోదుష్టః । కరంబః కరబోమిశ్రః । కథాప్రసం
గస్తువిషవైద్యే వార్తాహరేపిచ ॥ విద — కదళీవైజయంత్యాంచ రం
భాయాంహరిణాంతరే । వి — కదళీకేతురంభయోః । పురుషోత్తమః
కదనః కదలీరంభా । యాదవః — హాయంహాయకళాచీకృతకదళదళా
నారికేళీఫలాంభః । ఇతిబాలరామాయణే — నివాతకదళపత్రస్థైర్యరితియా
దవాభ్యుదయే । — కర్ణికారః కంచుకాంచుకోకః కనకపుష్పకః —
కషః కానసవిరుద్ధోః । విశ్వః — కక్షోనికుంజేకృణ్యాయాం । అజ —
కందళీమృగభేదేస్యాత్కందళంతునవాంకురే । కరకస్తుకమండలౌ ।
దాడిమేపక్షిభేదేచ ద్వయోరేషఘనోపలే । రత్నమాలా — దిగ్గజస్యవ
తుర్దలా కానంకరికాసఖరేఖకా । వై — కటకంవలయేసానౌ హాకారే
నగరేకటౌ । భాస్క — కటకంవలయేసానౌ రాజధానీనితంబయోః ॥
వి — కటుతిక్తకషాయాస్తు సౌరభ్యేపికీర్తితాః । కే — కటాహః
కర్పరస్తాపః । వై — కల్పశ్శాస్త్రేవిధౌమానేసంవర్తేబ్రహ్మణోది
నే । మేదినీ — కలహః పాపాశయేపాపేదంభే । వి — కరాళోభీషణా
న్యవత్ । వి — కరోసభోంశుహస్తేషు రాజదేయేఘనోపలే । అజ —
కంకస్తుగంగేగృధ్రేచ వార్తాయాంప్రవరేపిచ । భాగురిః — రాగే
క్వాథేకషాయోస్త్రీ । యాదవః — అస్త్రీకషాయోనిర్యాసే సౌర
భే రసరాగయోః । క్వాథేవిలేపనేచాథ ద్రవ్యస్యాదేశవాచ్యవత్ ॥
భాస్కరః — కంసోస్త్రీలోహభాజనం । శాబ్దికమండనం — కరుణస్తు
రసేస్యాత్కృపాయాంకరుణామతా । వి — కాలకేశిల్పేనృత్తప్రద్రాచం
ద్రాంశేకలనేకలా । వై — కచ్ఛంక్లీబేబృహన్నత్వస్కంధకూర్చే
ముకధ్వజే । గోపాలః — కచ్ఛోజలప్రాయదేశే మధ్యబంధనపట్టయోః
విశ్వప్రకాశః — కబరః కర్బురశ్శారః । హలాయుధః — కా — కా
లేయకంకుంకుమంస్యాత్కాశ్మీరంఘుసృణంసమం । వై । అపాంగవీక్షి

తం కాక్షః కేకరోక్షి విఘూర్ణనం । కాయస్థః కేశవస్సమా । విద — కా
దంబః కలహంసేత్యపి । వి — కాళికా స్యాన్నవాంబుదే । అ । షః —
కాంతానార్యాం ప్రియంగౌ (స్త్రీ) శోభనే త్రిషు నాథవత్ । లో పాంచచం
ద్రిసూర్యాయః పర్యాయాంతే శిలాసు చ । మేది — అధః పటం కాండ
పటః । వై — కాంచీ స్యాన్మేఖలా దామ్ని పరిధే వేశగంస్యచ । మే —
కాహళీ తు తరుణ్యాం స్యాత్కాహళం వృషశుష్కయోః । వాద్యభాండ
విశేషే తు కాహళా కాహళేఽఖలే । వి — నిర్యాసః కార్పటికః ।
భా॥ కార్ముకం తు చ సహస్తం । వై — కాంతారో మగః మేఘాగే
దుర్భిక్షే పాతకే పి చ । అజయః — కి — అల్కే పికిల స్మృతం॥ కి. కిరాటః పీ
తభద్రః పీతపుష్పే మృదుద్రుమః । పరితాపనూతేఽడః — కిరాత
స్త్వభిధేయవత్ । (స్త్రీ) యాంచామరధారిణ్యాం । వి — కింపురషే
తి శయో ప్రశ్నే పక్షాంతరే కిముత । గణరత్నమహోదధిః । కింపిలర్క్యే
పరిప్రశ్నే క్షేపే నిందాపరాధయోః । వి — కిరాతీ చామరధరా యువ
నీపరిచారికా । శబ్దార్ణవః॥ — కీ — కీలాలమసృగంభసోః । వి — కీ
నాశః కర్షక క్షుద్ర కృతాంత పశుఘాతిషు । వి — కు — కుకీలో భూధ
రః కుండః కుండీరస్సానుమానపి । కుటుంబం తు సుతాదికం । ధాన్యకో
శః కుసూలో (స్త్రీ) । విద — రామస్న్నపాయాం చ తథా కుముదిన్యాం కు
ముద్వతీ । రభసః — కుముదం కైరవే రక్త పంకజే కుముదః కపౌ ॥ వి —
దర్భే పి కుశ (స్త్రీ) స్యాద్ద్వీపే రామసుతే పినా । అయోవికారే తు పుం
కుశా వా స్యాత్కుశం జలం । కుంభీరస్తస్కరే నక్రే పథిచ్ఛాయాహరే
పిసః । కుటస్తు ఘటవేశ్మనోః । కుట (స్త్రీ) స్యాత్కుంభదాస్యామల్పవే
శ్మని చాపి సా । కుటీ రాకే కటోలయా । రత్నమాలా — కులంజనపదే
గృహే । వి — సంభీనసః ఫుల్లరికో లేలిహానశ్చ కంచుకీ । అజ — కూ —
కూపః కరః కటహో (స్త్రీ) యాం । కటాహః । విద — కూటో (స్త్రీ) గిరి
శృంగే యంత్రే రాశౌ వయో ఘనేఽవ్యాజే । అనృతే మాయాయామపి సీ

రాంగేనిశ్చలే చ పాపే చ । రత్న — కశ్యోర్ణాపి చ కూర్చస్స్యాత్ । అజ
— కృ — కృతం ఫలే క్రియాయాం చ వాచ్యవద్విహితే ఫలే । అమః — కృతం
విన్యస్తముక్త్యోర్ణాం । వై — కే — సింహాశ్వయోస్స్కంధరోమ్ణి కింజ
ల్కే కేసరో (స్త్రి)యాం । నాగకేసరవృక్ష స్స్యాద్గవకుళే పుమానయం ।
రత్న — కేవలం కృత్స్నమేకస్స్యాదేకే వలం చావధారణే ॥ శా ॥ కేతకేక్రి
కచచ్ఛదా ॥ యా — కేతనం గేహచిహ్నం గకృత్యామంత్రణకేతుషు । ర
త్న — కేతుర్ద్యుతౌ పతాకాయాం మహోత్పాతాదిలక్ష్మసు । వి —
ఉత్పాతేంకే ధ్వజే కేతుః । అజ — కై — కైరవం కుముదే క్లీబం పిశునే తు
పుమానయం । వై — కో — క్రోడీకరణమాశ్లేష స్తనాలింగనయో రపి ।
అజ — కోకంకోట్టలే పి స్యాత్తృకోలకమృణాళయోః । విశ్వ — కో
టావవరిణాస్స్యాత్ప్రాకారః కటకో (స్త్రి)యాం । అభిధానరత్నమాలా ॥
కోటిర్వాగ్రే ప్రకర్షే చ । వై — కౌ — కౌతుకం మంగళే హర్షే హ
స్తసూత్రే కుతూహలే । వి — కౌతుకం త్వథ । కుతుకేచ్ఛా హస్తసూ
త్రిమంగళేతి త్వన్యకల్పేషు । ఖాస్స్యరః — ఖ — ఖమింద్రియేసుఖే స్వ
ర్గే శూన్యే బిందౌ విహాయసి । ఖట్టిమో షుహిషిపయోః । సమాతుఖ
లప్లిస్స్యాత్ । అపరే విద — ఖండాగ్రేక్షుమూలేయద్దలాకారం న
ఖక్షితం । కామతంత్రే ఖానిస్స్యాద్దాక రేఖనిః । విద — గ — గండూష
సూప్యయోరాస్య పూర్తౌ ద్విరదపుష్కరే । వ్రిస్సృతౌ చ । రత్న —
గంధో గంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయోః । వి — గంధస్తు సౌరభే
మృత్యౌ గంధకే గర్వలేశయోః । సపవద్వ్యవచనో బహుత్వే పుంసి
చ స్మృతః — గతిర్మార్గే దశాయాం చ జ్ఞానే యాత్రాభ్యుపాయయోః
వి ॥ గవ్యం గవాం హితే గవ్యా జ్యాక్షీరాదికే గవాం । వి ॥ గవయో
ధేనుకస్సమా — గాంధారో రాగభేదే స్యాన్న (స్త్రీ) గా నేరతాంతరే । హా
రిః ॥ గ్రీవా న్నయనముద్గ్రీవాద్గ్రీబి కాచ నిగద్యతే । హారిః — గురు
స్తు గీష్పతౌ శ్రేష్ఠే గురౌ పితరి దుర్భరే । శబ్దార్ణవః ॥ గుణస్త్వావృత్తిశ

ట్రాదిస్యేందిర్యాముఖ్యతంతుషు । యా ॥ శృంగారాదౌ [illegible] ।
భా॥ గుంఠో (స్త్రీ) చాపశింజిన్యాం మర్వీ నేవి [illegible] । [illegible]
ణేషు పటతంతుషు కథ్యతే । వి॥ గు [illegible] ప్రమా [illegible]
క్షిగూనే పిచ । అజ॥ గువాక ఫలం [illegible] । ఖపుర [illegible]
హాళీపూగపుష్పికా॥ ఏద॥ గరోహ [illegible]
తె । హలా—గో—గోముఖ తూపలేపన [illegible]
కారే వాద్యభాండే విలేపనే॥ వి॥ గొం [illegible]
త్రింనామ్ని తలెదలే । వై ॥ గోస్తనస్త్వయోద్వేష్టి [illegible]
రాణ । విద ॥ గౌస్స [illegible]
జనే నేత్రిద్భృగ్వా [illegible] స్మృతా । వి । [illegible]
వృషభం దేహ్రి [illegible] (స్త్రీ) యాం । [illegible]
ణ స్వగణ వజ్రాంబులోమసు । గత్న—ఘ—[illegible] (స్త్రీ) [illegible]
హో స్యాత్ [illegible] రిశామపి । ఘాగ—చ—[illegible]
కారే । చకోర [illegible] ధాంగ [illegible] । [illegible]
కులాలస్య భాండే రాష్ట్రే (స్త్ర) [illegible] । వి । [illegible]
ద్వ్యస్త్రాంలి రేపిద । [illegible] ఘాస్త్ర॥ [illegible]
చలాన [illegible] సంసారే [illegible] ధ్రరాష్ట్రయోః ॥ [illegible] ॥ [illegible]
వాచ్యనజ్ఞ గమాంగయోః । వి ॥ సంవా [illegible]
ణాశథా । ఏకశాఖా [illegible] (స్త్రీ) [illegible] । [illegible]
వలంపారదేశి [illegible] ॥ చర్చరీక [illegible] । [illegible]
కతంభయిసంఖ్రిమే । అమి॥ చటుచాటు [illegible] ॥ [illegible] ॥
చ [illegible] । గోపాల [illegible]
కా స్త్రినాంశాలా । చంద్రోదయ [illegible] ।
చూడామణిస్తులా బీజం [illegible] తథా॥ [illegible]—చా—

చారః ప్రియఙ్గువృక్షేస్యాద్ధతౌ బంధోపసర్గయోః ॥వి॥ చిత్రపుంఖో
విశిఖస్స్యాద్రోపణమద్వయోః ॥యా॥ చిత్రపుంఖవిశిఖాః కలం
బాః ॥హలా॥ చిక్కణః కాలికా స్త్రియాం — అణియు ॥ చిల్లికా భ్రూలతా
స్త్రియాం ॥విద ॥—ఛ—మాత్సర్యే చమిషేచ్ఛలం ॥ ఛాయాత్వనా
తపేకాంతౌ ప్రతిబింబార్కయోషయోః ॥ వై ॥ —జ— జఘనం
కామినీశ్రోణిపురోభాగకటిస్థలే । జడో జాడ్యేచ నిర్బుద్ధౌ స్తబ్ధే
నాలోచ్యకారిణి ॥ యా॥ జంబుస్సురభిపత్రేచ రాజజంబూఫలే ఫ
లా । అభిధానరత్నమాలా ॥ జరఠః కఠినే శీర్ణే ॥ వై ॥ జగతీభువనే
భూమ్యాం । జనో జనపదే స్యాత్ । జంగమం కలితసరం హి త్రిషు దేవజ
నేన్యవత్ । జనీసమంతినీవధూః ॥గ॥ జఘన్యః క్లీతుసుకతె నీచకర్మణి
చాప్యపత్ । అజ ॥ జంబుకః క్రోష్టేంవేపి చ ప్రతీచీశక్రతాపపి । విద ॥
జా—ఉత్పన్నస్సంతతమోజాతం । వ్యక్తం చ్యుతమూర్తం మహిమా ॥ భా
స్క॥ జాతం జాలంత ఝాన్యూహః । జాతం జనిసమూహయోః ॥హలా॥
జాతిర్మాలతిజన్మనోః । అజ ॥ జాలకోడుందుకశ్మతః । అనృతవాదీ॥
విద ॥—జి—జిహ్మః కపటవక్రయోః । శాశ్వతః । జిష్ణుశ్శక్రే ధనంజ
యే ॥వి॥ జిహ్వాస్తు వటికాలేలసే । —జీ—జీవః ప్రాణేష్వయంనాతుజం
తౌవా త్వనిత్యప్రతో । లిప్తముజీవతిజీవాఖ్యం స్త్రీ । జీవితౌ యమే
పత్యౌ । వై ॥ వైషసం భోజనం తేజోవిషాణోస్యాదిత్యపి॥ రభసః
—రక్షసయాప్యామిహాంబునః । విద॥ డాకం శౌలాతురాజనాం । డిం
గురాజయోఘంటికా ।విద॥—త—తరసీబలరంహసీ । తనుః కాయేకృ
శేల్పకే॥వి॥తరవారిమండలాగ్రః ఖడ్గః కౌక్షేయకస్సమాః । యా—త
మోంధకారేస్వర్భానౌ తమశ్శోకే గుణాంతరే । వి॥ తలిమంచమట్టిమే
తల్పే చంద్రహాసేథగౌతమః । రత్న ॥ తపస్యాం బ్రాయణౌ దాస్యా
ద్ధర్మేలోకాంతరేపిచ ॥ వి। తంత్రం స్వరాష్ట్రచింతాయాం అవాపః
పంచింతనే । శాస్త్రసిద్ధాంతముఖ్యేషు తంత్రం । తమాలెక్షాలకణా

మా ॥ వై॥ తరణి(స్త్రీ)ర్నావి నద్యాం కుమార్యాఖ్యౌషధావపి ।అ। షః ॥
అబలా సుతనుస్తనూః । పుంలింగే—త్రిపురభవాన్ పూజ్యస్తస్మై
వాత్రిభవానపి । యా—తా—తారోత్యుచ్చైస్స్వనే ముక్తా విశుద్ధౌ
శుద్ధమౌక్తికే । తరళే చాగతారాస్యాత్సుగ్రీవగురుయోషితోః ॥ శనీ
నికక్షణయోస్త్వపద్వయోస్తారం లహ్వాకే ॥రత్న॥ తారామౌక్తాదిసం
శుద్ధౌ తారో విశుద్ధముక్తికే । తాస్సంధీవిదోషయోః । వి ॥ తారో నా
వ్రణవేక్షీ ఘాసు రెక్షభిషేయవత్ ॥ గో ॥ తాటంక(స్త్రీ)స్తరలీ తాపా
తాటంకః కర్ణవేష్టనే । అజ ॥—తి—తిపురో మడముత్తస్స్యాత్ । బం
గిగిడ ॥ విద ॥ —తీ—తీర్థం మంత్రాద్యుపాధ్యాయ శాస్త్రేష్వపి
భసిపావనే ॥ పాత్రోపాయావతారేషు (స్త్రీ) (స్త్రీ) పుస్పయోనిమంత్రి
యోః ॥ యోనౌ జలావతారే చ మంత్రాద్యుపాధ్యాయేష్వపి । పుణ్యక్షేత్రే
తథా పాత్రే తీర్థం స్యాత్ । హలా ॥ తీవ్రః కటుభ్యశోష్ణయోః ॥ రత్న॥
—తు—తులా సామ్యే స్త్రభపీఠే । అ। షః ॥ తులామానే పలశతే సాదృ
శ్యే రాశిభాండయోః । గృహాణాం దారుబంధాయపీఠ్యాం । హేమ ॥
తులా దంతో మానదండే । వై। తుషారో హిమశీకరౌ ।శా।—తృ—
తృణశూన్యం విదికిలా వల్లికా స్వే పుష్పికా ॥ వై । తృణతా స్యాత్తృ
ణత్వేపి తృణతా కార్ముకేపి చ । వి । తోరణో(స్త్రీ)లోహ హాకారడః
శాసూస్తు సస్వలా ।హలశం ద్విఫలవత్యోర్ధ్వం ॥వై॥—ద—దక్షిణస్సరళే
యామ్యదిక్షేస్వఛందానువర్తిని । అపసవ్యేతిపస్వయంతు దేయభేదేపి
స్త్రియాం ।రత్న॥ దక్షిణస్సంశిపోర్ద్ధ్వేపి స్వర్గోపాదయోరపి । వై॥ ద
రో(స్త్రీ)శంఖాభీ కేణప్వల్పార్థే తత్స్వర్యయందరం ।వై। దస్యుః పరిక్షన్ని
చోరయోః । రత్న॥ వింధ్యస్యతు దక్షిణో దేశో దక్షిణాపథసంజ్ఞకః ॥యా॥
దండో(స్త్రీ)శాసనే రాజ్ఞాం హింసాయాం లగుడే యమే । యాత్రాయాం
సైన్యభేదే చ ॥ వై॥ దంతో ద్రికటకే రదే । యా ॥ దాంతాని సంజేదనే॥
॥ దంతాస్తస్యాత్తపాషాణాః ॥వివ॥ ద్వంద్వం యుగ్మం హిమోష్ణాది

[illegible] ॥ వై ॥ [illegible] జుహువ [illegible] ।
వై । [illegible]
దాప్యధిదలోః । [illegible] ॥ [illegible] । [illegible] ॥దధిసం[illegible]
ష్ఠాదటా । ఉపరథ్యా [illegible]నీ । వాణిః ॥ వి — [illegible] — బానంగజమదె
ల్యాగె । విభక్తవ్యం[illegible]వ్యాం [illegible] సునీషిణః । వి । ధా
మా[illegible] సంవాదమాసః । వై — వి — దివ్యలవంగకెక్కోలందివ్యందవిభవా
త్రిపు । దివ్యచకుజ్యో[illegible]కేవ్యం [illegible]జ్ఞాని[illegible] । ఉత్పలః । —
పి — పష్టితాయునగృ[illegible] [illegible]దినకః । పిద । యుగంత్రిర్ధార
కెవై సేవ్య ॥ శః । [illegible] వస్త్రే [illegible] ॥ ధా [illegible] ॥ ధృద్దల్పష్టిజ్ఞానభా
నే[illegible] । [illegible]నేరాజ్ఞి [illegible] ॥ సి ॥ —
హా — [illegible] వృశాపదకంద్రి
వ్యందోహాదలస్యాచ్ఛ[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible]కందళీను[illegible]దళీ । కట్బా ॥ [illegible] కాకెభేకవృశ్చిక
[illegible] । [illegible]వాంబువాహినీ । రత్న ॥
[illegible] — [illegible] — [illegible]తంస్యా దు
[illegible] । జలా[illegible] । [illegible]నాత్మణ
[illegible] । [illegible] ॥ వై ॥ [illegible]కేతుఃకదళి కా ॥
[illegible] ॥ — ధా — ధా[illegible]దిశబ్దాదిసైరి
కాదిత్వగాది [illegible] ॥ వై । ధా[illegible]స్థానే[illegible]యోః ॥
[illegible] । ధారాపూః [illegible]సంతతిః । భ
[illegible] రత్న । ధృతిసాక్ష్యపిధారణా ॥
యి ॥ [illegible] । [illegible]ధ[illegible]ః
[illegible] ॥ [illegible]మస్యనత్ । వై — న —
[illegible] విశ్వపత్రికాఖః । [illegible]
[illegible] । వి । [illegible] విష ।

ద్వ్యాపికథ్యతే ।విద। వందినిక్షపణానగ్నః।వి।స్న్యకోన్యేస్తోనదీనదః ।శే
—నా—నాళీకంకమలేబాణే॥ నామశాస్త్రంనిఘంటునాః । నాటట్ట
స్ఫుటితాఘామిః।విద। నారీయోషితిమార్యాంచపి త్రశైపినిగద్యతే। ర
భసః। నాళీకంప ద్మషండే(స్త్రీ)నాళీకశ్శరశల్యయోః।నాగాబహుఫణాస్స
ర్పాః-- నాభిఃప్రధానేకస్తూరీమృగపిక్వచిదీరితః।వి।—ని—నిగమో
వేదఆమ్నాయఆగమానుశ్రావావపి।రత్నాకరః।నిశాంతంభవనోషసోః ।
వి। నితంబఃపశ్చిమేశ్రోణిభాగేద్రికటకేఽపి ।వై। నితంబోరోధసి
స్కంధేశిఖరేపికటేరథః । వి । నిదాఘోగ్రీష్మకాలేస్యాదుష్ణస్వే
దాంబునోరపి ।వి। నిష్క్రియోబుద్ధిసామర్థ్యేనిగతౌచనిగద్యతే।
వి।నిష్క్రియోబుద్ధియోగేస్యాత్సామర్థ్యేనిగతావపి।నియ్యూహోవా
మత్తవారణం। నిర్వాణంనిర్వృతౌమోక్షే ।వై। నిశామ్యతీతిశ్రవణే త
థానిశమయత్యపి ।భట్టమల్లః। నిబిడంనిబిరీసంచదృఢంగాఢంప్రచక్ష
తే ।వై। నిశామణిఃకేటమణిః।విద। ఖద్యోతః। నిర్ఘాతమశనిర్వజ్రం
వై।—నీ—నీలఃకపిశేద్రిభేదేకృష్ణేనాతద్వతిత్రిషు । రత్న । హారేమ
యూరేచటకేనీలకంఠఃప్రయుజ్యతే। శాశ్వతః—భవేన్నృత్యంచ నృ
త్తంచ దూత్యంచౌత్యంతథైవచ । త్రిపురహర్షః । నృశంసఃక్రూరఖడ్గ
యోః ।వై।—నె—నేత్రంనాడ్యాంతరోహయోర్వల్కలేముగుణె
ష్వపి ।వై। నేత్రంమథిగుణేవస్త్రేతరుమూలేవిలోచనే । నేత్రంగవే
చనాడ్యాంచనేత్రోనేతరిభద్యవత్ ।వి। నేమి(స్త్రీ)కాయాంకూపస్య
చక్రాంగతినిశయ్రమే। శబ్దా। నేమిఃకాలేఽవధౌగర్తేప్రాకారేశంకు
కద్రుమే ॥వి॥ (స్త్రీ)నేమిర్నాప్రధిశ్చక్రప్రాంతేతుంబాతునాభికా ।
అరాస్తయోస్థితామధ్యే ।యా। —ప—పర్వతశ్శైలదేవర్షిఃాః।ఁ
వేత్పరికరోవ్రాతే పర్యంకపరివారయోః । ప్రగాఢేగాత్రకాబంధే వి
వేకారంభయోరపి ।వి। పఙ్క్తిర్దశాక్షరచ్ఛందోదశసంఖ్యాలిస్తు(స్త్రీ)
ష్వాం । పటవాసోగంధచూర్ణస్సుమాద్యైరధివాసితః। ప్రణిధిఃప్రా

గానే పరె ॥పి॥ పజన్యో మేఘనిర్ఘోషే సురెంద్రే గర్జదంబుదే। పరిక్రిపద్మ్యంకనికురుంబయోః । ప్రాగ్నేగాలిశ్రీకాలంకే పిపేకారంభ రోహిణే ॥ రత్న ॥ పరుషావాన్యముఖ్యేషు పరో రిపరమాత్మనోః । ప్రదోషోఽస్తరాత్రిశే । పణ్యోపహారశ్రీగణికాషైషేపనైగమా శ్చతే ॥వై॥ ప్రణిధిః స్వార్థపురుషః । హ । ప్రవాళో వల్లకీదండే విద్రుమెబాలపల్లవే । అజ ॥ ప్రవాళో (స్త్రీ) కిసలయే వీణాదేసేచవిద్రుమే । భాగు—॥ దంతయోరుపయోర్ధ్యం ప్రతిమానమితి స్మృతం । వై॥ పత్రిణీసద్ధసంపూర్ణే (స్త్రీ) విశేషవర్గోరుహే ।మె॥ పద్మినీ (స్త్రీ) విశేషేస్యాత్సరస్యాంమంబుజేపిచ ॥వి॥ పద్మినీపులకినీపిసినీచ ।వై॥ పరివారః పరిజనే ఖడ్గకోశేపరిచ్ఛదే । పలాశః కింశుకేపత్రే । పతంగశ్శలభేసూర్యే పక్షిహిథదేచకథ్యతే ॥ని॥ పత్రాంక్లీవాహనేపక్షే న(స్త్రీ)తిలకపట్టయోః । భాస్క ॥ పలపలలపిశితతరసక్రవ్యామిషజాంగలాని మాంసేస్యుః । బాణః—పలలో (స్త్రీ) పలంమాంసం ॥భాగు—పరిణామస్తుసంతోషె వార్ధకేనమనేపచ ॥ అజ—పలాశో దైత్యపర్ణయోః ॥ అషః ॥ హరితశ్యాంతాపథ్యా (స్త్రీ) హి తేషధ్యాంత్రిలింగకం ॥ అ-షః—॥ ప్రఖరాన్వతరోసతా ॥ భాగు—పఘసక్షరసంపరాః ॥ మాగె ॥ పరిధిః కోటకంపప్రం । ప్రసూనముద్గమంపుల్లంలతాంతంతరుజంతథా ॥ పిప—ప్రతికోపమయేనాస్యాత్ప్రతిహారేతుచార్థవత్ ॥ అజ—తిర్యగ్గంతప్రహారస్తుగజః పరిణతో మతః ॥ హలా— పక్షః పార్శ్వేగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిషు ॥ యా ॥ పణ్యోనరాటమానేస్యాద్ద్యూత్యే హార్షాపిగ్రహ ॥ వి—పక్షతిర్గరుత్పాటమూలేగ్రీవోః ప్రతిపత్యపి ।యా॥ సంఖ్యాభేదేపాలత్యేపంచతాంగారభాపిచ ॥ వి— పర్యో వదివవర్ధతిః ॥ య—పట్టిగోపవిషాదాస్స ॥ రభ— పట్టసోలౌహదండాయస్తీక్ష్ణధారః ఖురోపమః ॥ వై—ప్రకృతిః పంచభూతేషు ప్రధానేమాబకాటితే ॥ ధూ—పర్యస్వాద్యుత్సవె గ్రంథోవ్యస్తావె లక్షణాంతరె

వి—పర్యంకస్స్యాత్పృగికరెబుస్స్యాంశయనయానయోః॥ వి—ప్రకా
శంప్రకటంస్పష్టముల్బణంవిశదంస్ఫుటమ్ ॥ యా—పంచమో రాగభే
దస్స్యాత్పంచానామపిపూరణే ॥ వి—నతాకావైజయన్త్యాంచసౌభా
గ్యార్కవృద్ధ్వజేపిచ ॥ పంకఃకర్దమపాపయోః। పంక్తిపఙ్క్తిఃపదపాఙ్క్త్యా
ప్రవృత్తాగారవేపిచ ॥ వి—పత్తియస్స్యసుసంస్కారేః వై—పా—
పాపర్ధిశ్చపరాద్ధిశ్చమృగయాఖేటఆఖ్యపి। పంచాంగిన్యాఖుండుపారె॥
హ్యాత్తాంసిలేపనలెకిపెబలెవాంణిఃప్రకీర్తితాః॥రుద్రః—పాణిన్యా
ధికృతానాట్యే తేషాంవేషస్తునూమికా ॥ శ ఖపాంతుపాటలీ ॥
పాటకం (స్త్రీ)పాదఘాషా ॥ విద—పాళికాపూగేసుమేసమూనో
శ్రేణ్యంకయో(స్త్రీ)యామ్ ॥ మా—పాంయోవయోమృత్యుతుల్యబాహు
ళ్యాపరనేషునా। పాంయోవ్యయంచబాహుళ్యే ॥రత్న—పాంయస్తు
మృతితుల్యయోః॥అ-షః॥పానసంధాక్షమాగూకంఖాజూరంతాంహ్రైమై
క్షవమ్ ॥ మద్యభేదాః—పాశఃపశ్వాదిబంధనమ్ ॥ వి—పాకలోగజ
రోగేస్స్యాత్॥ యా—పాత్రంగణికావేశ్యావారవధూటీచరూపపణ్యా
సా ॥ చక్రవర్తీ—పాత్రంక్లిభాజనయోగ్యే విభావపూర్వసంచితే ॥
గోపాలః—ఉపోషితస్యయాభుక్తిఃపారణాసానిగద్యతే॥విద—పి—
ప్రియకోరోమభర్త్యక్రేప్యహూచ్ఛమస్పదేషు- నైః। పిధానం పంక్తి
కబళే ॥ వై—పు—పుల్లాంబాలపక్షిస్స్యాల్ ॥విద—పులనాం
లకేచాపిపులంతువిపులేన్యవత్ ॥ విద—పురంనగరదేహయోః॥అజ-
పుష్పమార్తవసౌజస్యకుసుమేషునిగద్యతే ॥ వి—పులోమజాపతిః
పూవంత్రుః పాకప్రమర్దనః ॥ త్రికాండశేషః—పూ—పూర్ణాన
కంపూర్ణపాత్రంవస్త్రాద్యం దేయముత్సవే ॥ విద— సీచేయాదసిపూ
తరః ॥ వి-ప్ర—పూలస్తావస్త్రోమః గ్రామోనారశ్చ ॥చక్ర
వర్తీ—ఫ —ఫలమిష్వగ్రేస స్య ॥ ఫలంఫలేఫనెవీనిప్రా ఫో
లాభయోః॥వి—లాభనిష్పత్తియోగేషుఫలేవీజేధనేఫలమ్॥ వై—ఫలం

శాభనే గ్రాగ్రియోః ॥ శా—ఫల్గు తుచ్ఛమసారం చ ॥ యా—ఫాలో నిటా
లా నిటిలం ॥ వై—బ—బహిఃయగ్రహోపాశ్రయోః ॥ వి—బంధుగం
గన్ధపత్త్రేషు ॥ వి-ప్ర—బకో బకోటో ఽ జ్ఞేయః ॥ హలా—బింబీర
క్తఫలా తుంబీ గుండికేరఫలా చ సా । ఓష్ఠోపమఫలా గోధా పీలువర్ణీ చ
తుండికా ॥ వైద్యకే—బింబోకో నాదక్రియా ॥ బాష్పం నేత్రజలో
ష్మణోః ॥ వి—విశ్వావసోస్తు బృహతీ తుంబురోస్తు కలావతీ । మహతీ
నారదస్య స్యాత్సరస్వత్యాస్తు కచ్ఛపీ ॥ బృందం జాలం చక్రవాళం జాలకం
పేటికా చ్ఛటా ॥ వై—బోహిత్రం చ ప్రవహణం తథా స్యాచ్చ బహిద్ర
వత్ ॥ జౌగునీయ ॥ విద—భ—భంగస్తరంగే భుగ్నే దేభేదే జాతివి
డీః ఽయోః ॥ వి—భానవో రశ్మిహారాంశవః ॥ యా—వణిజ్యాలభ
నేషా త్రిభాండం భూషాశ్వభూషయోః ॥ వై—భామః క్రోధే రవౌ దీ
ప్తౌ ॥ రత్న—భావో లీలాక్రియాచేష్టా భూత్యభిప్రాయజంతుషు ॥
యా—తులానాం వింశతౌ భారః కుటుంబభరణేపి చ ॥ వై—భాస్వాన్
భాసురసూర్యయోః ॥ వి—భుజంగో విటసర్పయోః ॥ హలా—విశ్వ
స్త్రే—వేశ్యా దాసీ స్యాద్భుజిష్యా స్యాత్ ॥ రత్న—భూమిర్భూమ్యాం స్థా
నమాత్రే ॥ యా—భూతం న్యాయే సమే ప్రాప్తే యథార్థాతీతయోర
పి ॥ రత్న—భూతం క్ష్మాదౌ పిశాచాదౌ న్యాయే సత్యోపమానయోః ॥ వి-
భూమికా రచనాయాం స్యాత్ స్యాద్వ్యంతరపరిగ్రహే ॥ వి—తత్తద్వే
షా భూమికా స్యాత్ ॥ వై—భూరి ప్రాజ్యసువర్ణయోః ॥ వి-ప్ర—
మ—మంత్రజిహ్వస్సప్తజిహ్వస్సుజిహ్వో హవ్యవాహనః ॥ వై—మ
కరందస్య మత్స్యస్య మౌక్తికస్య చ వాచకః । అర్ధర్చాదిగణేపాఠాత్పు
న్నపుంసకయోరయం । దైత్యే చైత్రే వసంతే చ జీవలోకే ద్రుమే మధుః ।
వి—మనుర్నాక్షత్రమే చైత్రే వసంతే దానవే ద్రుమే । అస్త్రియాం ।
మద్యభేదే స్యాత్ క్లీబం సలిలదుగ్ధయోః ॥ అ-షః—మధుగోళో మధు
చ్ఛత్రమ్ ॥ వై—మధ్యస్థః ప్రాశ్నికస్సమా ॥ హలా—మంత్రాగూ

౩౨ తత్తద్వ్యాఖ్యోక్తకోశేషు మకారయకారాదిపదాని
ఘో క్తిభేదాంశౌ ॥ భాస్క— మదోదర్పోద్భవానయోః ॥ వి— మస్క్రి
విచికిలాశ్చితభీరుస్స్యాద్దష్టపత్రికా । అభిధానరత్నమాలా — మల్లికో
క్తేన్నుమాపమాలై॥ మల్లికా త్రైకపాలేచ మత్స్యభేదే విలయేపి॥ వి—
మహాసేనస్తు సేనాన్యాం షణ్ముఖేవాసవేపిచ ॥ వై— మండలః పరుష్కర
శ్శ్వాపదరంతికిలమృగద్విషౌ ॥ అజ— జీవస్థానం భవేన్మర్మ ॥ హాలా—
పుష్పాసవో మరందశ్చ (స్త్రీ)యామేవమధూళికా ॥ శా— మదనా (స్త్రీ)
కపిత్థే స్యాన్మయూరే మన్మథేపిచ ॥ ఉత్పలః— మండూకీసలలోద్భకమ్ ॥
విద— మయూరశ్శౌండకాలజ్ఞకిరీటినఖరాయుధాః । ఉడపాంకమూ
డస్స్యాత్ ॥ విద— మా— మారండో ండేభుజంగానాం మయూఖా
నాంతు మండలే ॥ విద— మాత్రాపరిచ్ఛదే రాగాంశౌ । మాతోమన్మ
థశాత్రవౌ ॥ యా— మానసం సరసిస్వాంతే ॥ వి— మాలమున్నతభూ
మౌలాపఙ్క్తౌ పుష్పాదిదామని ॥ రత్న— ముద్గస్స్యాద్వ్యాసనపేమూ
షే ॥ వై— మూర్ఛాస్తుతుమోహనలే ॥ వై— మునిర్వాతహారోగస్త్యకః॥
వై— అంకురోముటికా (స్త్రీ)యామ్ ॥ విద— ముసండీస్యాద్ద్వారమ
యీవృతామూకేలనంచితా॥ వై— మే— మేఖలాఖడ్గబంధేస్యాత్కా
ఞ్చ్యశ్శైలనితంబయోః ॥ వి— మేళామందో మేళమణిః । మషీభాజ
నమ్ । మేళామషిరుభసమే ॥ విద— మ్లేచ్ఛః పాపరతేష్వద్వే పామ
రేశ్వపచేపిచ ॥ విద— మోహస్తుకర్మత్రోచ్ఛిక్యాస్థితు కాశీయవాసపి।
అచ— మౌళిస్సంయతకేశేషు చూడాయాంముకుటేద్వయోః॥ రత్న—
ఆజ్ఞాపయిత్యనిశసమ్రిన్యపాలపాళీమాగ్రసిరీసపదపంకజఋగ్రసేనః॥—
య— యథార్థవర్ణో మంత్రజ్ఞస్పశో పేచరట ఉచ్యతే ॥ హా— యద్య
పీత్యవధారణే ॥ కే— యవనాశ్లేస్తుబ్జో నాలా జానలా బీజపుష్పికా।
జాళా । విద— యద్భవిష్యో దైవపురః ప్రత్యుత్పన్నమతిస్త్వసౌ । త
త్కాలధీః కుశాగ్రీయమతిస్స్యాత్యంతసూక్ష్మధీః ॥ అ-షః— యావత్తా
వత్పరిచ్ఛెదే కాత్స్న్యమానేఽవధారణే ॥ వి— యూకస్తు శిలసిక్రి

మిః । యూకావ(స్త్ర)క్రిమి(స్త్రి)యామ్ । విద — యోగ్యాభ్యాసార్క-
యోషిత్సు । అజయః — ర — గత్నం శ్రేష్ఠమణావపి । వి — జాతౌ
జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమభిధీయతే । రంగో రణక్షితౌ రాగే నృత్త
స్థానే త్రపుణ్యపి । వి — రంభా కదల్యప్సరసోః । వి — రజో రజో గుణే
ధూళౌ పరాగార్తవయోరపి । వి — నపుంసకో రశబ్దస్తు ధ్యానవ్యామో
ద్యసక్షిషు । ఉత్తమాంగేపి వదనే ఽధిరే చాపి సాధ్వసే । రత్న — రతిః స్మ
రప్రియాయాం చ రాగేపి సురతేపి చ । వై — రల్లకః కంబళమృగే కంబ
ళేపి నిగద్యతే । వై — రసాయనం విహంగే స్యాజ్జరావ్యాధిహరౌషధే ।
వి — నీరసానాంహి ధాతూనాం లాభోపాయో రసాయనమ్ । వైద్యకం-
యజ్జరావ్యాధివిధ్వంసి భేషజం తద్రసాయనమ్ । బాహటః — రసో గంధే
రసే స్వాదే । రభసో వేగహర్షయోః । వి — రక్తోతుస్నిగ్ధమత్సరా ।
అజ — రా — రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే యక్షే క్షత్రియశక్రయోః । వి-
ప్రధాననగరీ రాజ్ఞాం రాజధానీతి కథ్యతే । శబ్దార్ణవః — రాష్ట్రం జన
పదోడుగో జనాంతో విషయస్స్మృతః । ధనంజయః — రాజహంసో
నృపశ్రేష్ఠే కాదంబకలహంసయోః । వి — రాజహంసస్తు భల్లాత్తో మ
రాళో వాటరాటకః । మరాళౌ మందసానాశ్చ క్షీరాశా వాటరాట
కాః । వరాలా వరలా హంసీ । విద — అనేకసర్షకీయోజ్యం చిత్రతాళ
లయాన్వితమ్ । అచతుష్షష్టియుగళం రాసకం మసృణోద్ధతమ్ । రా
సక్రీడాలక్షణమ్ — అనేకరోగానుగతో బహురోగపురస్సరః । రాజ
యక్ష్మా క్షయశ్శోషో రోగరాడితి చ స్మృతః । నక్షత్రాణాం ద్విజానాం చ
రాజాభవద్యదయం పురా । యచ్చ రాజా చ యక్ష్మా చ రాజయక్ష్మా తతో
మతః । బాహటః — రాగరాట్ఔ రతిపతిః । హలా — రాదంతరిష్ఛ
తుదరంతః । విద — రాష్ట్రికో రాజసర్షపః । రాగీ । విద — రాజ
మాషో రసాద్రిస్స్యాత్ । అలసందే । విద — రు — రుహ్వారీగహ్వరీ
ధాత్రీజంతుప్రాయాతు జంగలా । విద — రూపం స్వభావే సౌందర్యే ఆ

శాఠ్యశ్లేషయోరపి । వి—రూపం శబ్దే పశౌ శ్లోకే గ్రంథావృత్తౌ సితాదిషు । సౌందర్యే చ స్వభావే చ । వై—రూపాజీవా తు గణికా వారస్త్రీ పురమండనా । భాగు—రూపం స్వభావే శుక్లాదౌ సౌందర్యే నాటకే మగే । రత్న—భ్రూవో భేదస్తు రేచితమ్ । విద—రో—రోమంథస్తు త్వవిజ్ఞేయశ్చర్వణం చర్వితస్య యత్ । వై—రోహితో వాహనమృగాః ॥ వి—రోణీ మార్గవిశేషే స్యాత్ । అజ—రోకో రశ్మౌ బిలే రోకం ॥ వై—రోకో దీప్తౌ బిలే రోకమ్ ॥ వి-ప్ర—ల—లక్షం వ్యాజే శరవ్యే చ ధనే చ బహుసంఖ్యకే ॥ అజ—లగండో మధ్యభేదే స్యాద్విషకుంభే పుంనపుంసకమ్ ॥ వి-ప్ర—లవణో రసరక్షోబ్ధిభేదేషు లవణా త్విషి ॥ వి—శోభాసంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీః స్త్రీరపి గద్యతే ॥ వి—లక్ష్మణౌషధిసారస్యోః వి-ప్ర—లంచ ఉత్కోచ ఆమిషః ॥ విద—లాసకః పంజరస్స్మా ॥ అషః—లేఖో లేఖ్యే సురేపి చ ॥ వి—లాలుపో లోలుభో లోలో లంపటో లాలసోపి చ ॥ యా—లోచకో మాంసపిండే స్యాద్దక్షితారేపి కజ్జలే వి—లోచనం దృశి నిరూపణే తథా చూషణో ముకుళితే సుఖితే చ ॥ కే—వ—వల్లభో దయితేధ్యక్షే కులీనాశ్వేపి కథ్యతే ॥ వి—వర్షం క్లైబ్యే పుమాన్మేఘే ॥ అ-షః— వస్వౌకసారాలకా స్యాద్విమానం పుష్పకో స్త్రియామ్ । అస్త్రియాం వజ్రకులిశౌ ॥ వయః పక్షిణి బాల్యాదౌ వయో యౌవనమాత్రకే ॥ వంశో వేణౌ కులే గర్వే । త్రిష్వధీనే వశో వాంఛా ప్రభుత్వాధీనతాసు చ ॥ భాస్క—వశా ఆయత్తతాయాం స్యాద్వశమిచ్ఛా ప్రభుత్వయోః ॥ కే—వసుర్మయూఖాగ్నిధనాధిపేషు ॥ వి—వరండకోంతరావేదిస్స్మోహాముఖరోగయోః ॥ వి—వరండస్త్వంతరావేదిర్వ్యధ్యతో గజయోర్ద్వయోః ॥ కే—వరో జామాతరి శ్రేష్ఠే షిద్దే దైవాద్వృతేపి చ ॥ వి—సానుప్రాకారయోర్వప్రః ॥ గజ్జనః—వళిమధ్యమరేఖాయాం జీర్ణత్వగ్గృహదారుషు ॥ వై—వణిజ్యాలధనే పాత్రే ॥ వై—వనస్పతిర్వృక్షమాత్రే వినా పుష్పైః ఫలద్రుమే ॥ వి—

వధ్రీణంత్రిపువరత్రయోః ॥ వి—వర్తిర్దీపదశాగాత్రలేపయోర్మణి
రంజనే । వ్రణభేదే భేషజే చ నయనాంజనరేఖయోః ॥ రత్న—ఆపాద
లంబినీం మాలాం వనమాలాం విదుర్బుధాః । వనమాలానేకపుష్పైర్మా
లా ధార్యా సదా హరేః ॥ వై—వ్రజస్స్యాద్గోకులం గోష్ఠం ॥ వై—వృ
షో ఽక్షిసుకృతేంద్రియోః ॥ వై—అలాతాంగారయోర్వహ్నిః ॥ వై—
వ్యంజనం కూర్చకం చ స్యాత్ । శ్మశ్రు-విద— వరంజస్తైలయంత్రే స్యా
డ్డిండీరే చ్ఛురికాఫలే ॥ విద—వా—వాటో వాటే గృహారామే ప్రదే
శే వర్త్మరోధసోః ॥ అజ—వాటో వేష్టనమానసమా ॥ హలా—వ్యా
ళో దుష్టగజే సర్పే శ్వాపదే చ పుమానయమ్ ॥ వై— వారుణీ గంధదూ
ర్వాయాం ప్రతీచీసురయోరపి ॥ వి— వ్యాయతో దీర్ఘదృఢయోః ॥
వై—వార్తాకృష్యాద్యుదంతయోః ॥ వి—వ్యాజశ్ఛద్మాపదేశయోః
హారిః—వ్యాజశ్ఛద్మన్యపదేశే ॥ వాహినీ సైన్యసరితోః ॥ యా—
వాశితే కరిణీ(స్త్రీ)యా ॥ యా—వాలః కచే శ్వాదిపుచ్ఛే హ్రీబేరే తు న
పుంసకమ్ ॥ రత్న—వాస్యాద్వికల్పోపమయో రేవార్థేఽపి సముచ్చ
యే । వా వికల్పోపమానయోః ॥ వి—వాజో నిస్వనపక్షయోః ॥ వి-
వారః స్యాన్నార్యాదిదివసే వారో వసరబృందయోః । వారీ ఘటీభబంధే స్యాత్
వి—గర్హితే వామభాగే చ రమ్యే వామ(స్త్రీ)లింగకః ॥ అజః—వామ
స్సవ్యే ప్రతీపే చ ద్రవిణే చాపి సుందరే ॥ వి—వార(స్త్రీ)గణికా వేశ్యా
సూలావణ్యాంగనాపి చ ॥ వై—వాస్తుర్జనస్స్యాద్వాస్తవికః ॥ అజః-ః
వి—విశ్వం శతం సహస్రం చ సర్వమక్షయవాచకమ్ ॥ భారతమ్—విధు
రం ప్రత్యవాయే స్యాత్కష్టవిశ్లిష్టయోరపి ॥ వై—వినిపాతో వహాతే స్యా
ద్దైవాదివ్యసనేపి చ ॥ వి—విశేషోఽవయవే భేదే ద్రష్టవ్యోత్తమవస్తు
ని ॥ శబ్దా—విషాణం క్రోడదంష్ట్రాయాం పశుశృంగేభదంతయోః ॥ ర
త్న—విషాణం పశుశృంగే స్యాత్క్రోడక్ష్వేడదంతయోః ॥ వి— విష
యస్స్యాదింద్రియార్థే దేశే జనపదేపి చ ॥ వి—విషం స్యాద్గరళం గర

హలా—విషం గరళశారిణోః ॥ గోపాలః— ధాన్యాదర్వ్యదిధిషః ప్రా
ప్తిరాసారసుసుహృద్బలమ్ । ప్రసార సృణకాష్ఠాదేః ప్రవేశః ॥ వై-
వివదో వివధో భారేప ర్యాహారాధ్వనోరపి । హేమచన్ద్రః—పిటపః
పల్లవేఽపి దేవిస్తారే స్తంబశాఖయోః ॥ వి—విః పక్షిపరమాత్మనోః ॥ వై-
విబుధౌ సురవిద్వాంసౌ ॥ వై—విశ్వకర్మా దినకరే ధాగీర్వాణశిల్పి
ని ॥ భాగు—విష్ఫారో ధనుషాం స్వనే ప్రభూతే జృంభితేఽపి చ ॥ కే-
వినోదః శ్రాంత్రతాత్పర్యం ॥ హరిః—వినోదః శ్రాంత్రతాత్పర్యం ధనిష్ఠ
స్యేతన్నపుంసకమ్ ॥ అ-షః—విభ్రమో భ్రాంతిశోభయోః ॥ అజ—
వితానస్తు క్రతూల్లోచే వా తానన్త్రిషు తుచ్ఛకే ॥ అజయః—పాదక
ర్తృయుతం ప్రోక్తం యతము కుశవాణమ్ । ఉభయం పీతమాఖ్యాతమ్ ॥
హలా—వీర్యం శుక్లే ప్రభావే చ తేజస్సామర్థ్యయోరపి ॥ వి—పీరుల్
(స్త్రీ) సల్కవాటయోః ॥ హరిః—గ్రంథజీవనయోర్వృత్తిః ॥ వై—వృ
షాక్షిసుకృతేంద్రయోః ॥ వై—వృష్టిస్తు యూడవేమేషు ॥ వి— నైష
ధ్యే గృహమాత్రే చ వేశో వేశ్యాగృహేఽపి చ ॥ రభసః—వేలా కాలే చ జ
లధేర్వేలాతీరవికారయోః ॥ వి—వేధ్య లక్ష్యం నిమిత్తం చ శరవ్యం చ
సమం విదుః ॥ వై—వైహాసికః కేళికలః ॥ విదూషకః । విద— వైశ
సందుస్పృహాంధుఖం ॥ వై—శ—శర్కరా ఖండవికృతౌ ఉపలాంశక
రాంశయోః ॥ వి—శంఖో నిధ్యంతరే కంబు లలాటాస్థిన ఖేమచ ॥ వి—
శల్యం శంకౌ శరే వంశే ॥ వి—అనిష్టాం స్యోమో త్ప్రేక్షాం శంకామాచక్ష
తే బుధాః । శపతే శవ్యతి శపత్యా క్రోశత్య పిశప్యతే ॥ భట్టమల్లః—శక్తి
ర్బలే ప్రభావాదౌ ॥ వి—శఙ్కా వితర్కభయయోః ॥ వి— శంకు
ర్నా క్షిత్రియే స్థాణౌ ॥ వై—శరం దధ్ని శరో బాణే తృణభేదే చ కథ్యతే ॥
భాగు—శబరో మృగయుర్వ్యాధః పుళిందో లుబ్ధకస్సమాః ॥ ఉత్పలః-
శరభస్తు గజారాతి రుత్పాదశ్చాష్టపాదవాన్ ॥ వై—శంబరో దైత్యభే
దే స్యాన్మృగవారి నపుంసకమ్ । భా—శా—శాక్వరో వృషభేచ్ఛందో

విశేషశాక్వర-మటమ ॥ హలా—శాఙ్గ-(ర) కార్ముకమాత్రేపి శ్లేషోఽపి
శరాసనే ॥ వి—కృష్ణః కృశః శ్యామః ॥ య—శాలం గృహే తరు
స్కంధే శాఖాగారైక దేశయోః ॥ —వ్యాఘ్రహమ్యదియోసనవరాః పశ
పశ్నా ఏపదామశాః ॥ హలం — శాసనం రాజదత్తార్వ్య లేఖాజ్ఞా శా
(త్ర) శాం తిషు ॥ మే—శారిమదనస్తలా కావిడగ్ధ-మోషిన-ఖాగ్రిక్షస్య
చ ॥ వై—శా బుకోశ బుకశ్చైవ ॥ విద—శాకశ్చైంద యశాక
శాకట శాకశాకినమ్ ॥ —షం—శిషేష్టోస్తశాక్యటః ॥ విద—క
నక్శాౌ పశిరీ స్యాత్ ॥ శ్లా—శిలీ ధః కదళీసుమమ్ ॥ విద—
శి వికర్షస్త్వమూర్ద్ధసు ॥ —శి స్యాగమ్యయోః ॥ శా స్క—(శ్రీ)
శ్లేషః … శాఖ … వాణేజకీలవ … మ … బిల్వే
వృషు … —శు … మ జ … శ సమోః ॥ యా—శుష్మాదే
నుపుంసి … గం ర పాఠసో … గ్రీష్మహ పవెలిస్యాత్ ॥ —
ము కాసో ఫెపమయం పదైక కిన్నృ ఖకపాలయోః ॥ య—మ కాసం
ధతిసా … ప్రాయశ్చిత్తి జవ్న జనే ॥ అజ— శు దాసురాసవ స్వామ
దిరామద్య సురోత్తమా లా ॥ సధ్య … త్రపూ … మాలా (స్త్రీ)
పి వామనే ॥ వై—మాప్స … జొద త ॥ జ—మాకలోదు
ర్విసి … శ్వః ॥ విద—కడా బుము … శృంగో (స్త్రీ) పద్వతాగ్రిప్రభు
త్వయోః ॥ —శృ గ … భు వశిఖ … చి … డా బుయుగ్రి కే ॥
వి—శృంగనిషా శిఖరే ॥ —శృంగారస్సురతే … పి గజ
మండనే । శృంగాణి మానసీమారలపి గపసు వేషుచ ॥ వి—శృ
ఙ్గలా … సంధ్యాసశైషనిగశపివ ॥ కే—శేషా … హారి శ్లేషంత్రి
షవన్యమప యుక్తః ॥ రత్న—శేషస్స కర్షణే … తేదపయ కేతరే
న్యవత్ ॥ వై—శైలూషా టశిల్పినాం ॥ వై—మన ధావ్యాయన
కరిణోభాకాంతిర్నిగద్యతే ॥ యా—స—సటా (జా) (జ్ఞ) టా కేసర
యోః ॥ వి—సమయానికటాశబ్దాసమి పైత్వవ్యయామతా ॥ హ

—సంభ్రమపటాటోపసంరమ్భాః ॥ యా—అంసప్రకాండయోస్స్కంధః॥ వి—సహసాకల్యసాదృశ్యయౌగపద్యసమృద్ధిషు ॥ వి—నృత్తంగీతంచ వాద్యంచత్రయంసంగీతముచ్యతే । సమ్యగ్గీతేతుసంగీతంన్యాయారంభే ప్రసిద్ధకే । తూర్యాణాంత్రితయేచాపి॥శబ్దా—సమితిస్సమరేసామ్యే సభాయామపిసంగమే॥వి—సంవర్తయతిసన్నహ్యత్యాత్మనేసజ్జతిత్య పి సంయతశ్చదంశయతేసన్నాహేపదపఞ్చకమ్॥భట్టమల్లః—స్మయో వలేపశ్చ స్కేదర్పశౌండీర్యయోరపి॥వై—సద్భోరసిసజ్జే॥ వై—సం పుటస్స్యాల్లుంఠవకస్సముద్గక ఇతీరితః॥ స్వర్భానుర్వికచోరాహుః॥ ఉ త్పలః—స్థలీఖనిత్రకుద్దాలః॥వై— స్తబకోగుచ్ఛకోగుచ్ఛోగుళుచ్ఛః పరికీర్తితః॥ హరిః—సంజ్ఞావిశ్వస్యభార్యాచ॥అజ-సంజ్ఞానామ్నిసూ ర్యజాయాయామ్ । రత్న—స్మరముద్రాతుదృగ్భ్రూభ్యాంశృంగారావేశనం యత్ప్రియోషితామ్॥ వై—సమ్ప్రహారోరతేయుద్ధే॥వై—స్కంధావా రోరాజధానీదుర్గంచకటకో (స్త్రి)యామ్ । అ-షః —భవాన్యాంతుసతీ (స్త్రీ)స్యాత్సత్యేత్రితునపుంసకమ్॥ సంధానంధామసీమయోః॥అ-షః— సంతతిర్గోత్రవిస్తారపారంపర్యేష్వపి॥ యా—ఏకత్వాదావిచా రే సంఖ్యాసంఖ్యంతుసంయుగే॥ భాస్క—సంవిద్యుద్ధప్రతిజ్ఞాయాం సంకేతాచారనామసు॥ కే—సతీ (స్త్రీ)జన్తుమక్షిపేన్యవసాయేపరా క్రమే । వై—సఙ్ఘాఃకరోత్యాత్మనాపిసాహ్యసత్రాకరోతిచ । భట్ట మల్లః—ప్రౌఢదంతోజటాయుక్తేనాంతస్సంఖ్యాంతరేస్మృతః । సా రస్వతః— స్తనయిత్నుర్వారివాహేతత్సవనేమృత్యురోగయోః॥వి— సవ్యస్థాదక్షిణస్థశ్చ । త్రికాండశేషే—సకారాంతబుకారాంతశ్చ । స్నాతస్స్వత్రానియుంతాచయంతాసవ్యేష్ఠఏవచ । నామమాలాయామిదం [illegible] । [illegible] చ్ఛంగమాసమిత చయద్వచ్ఛాచాభిధీయతే । హలా — [illegible] -ఇక్షుళవిద-సా-సారస్తుగరదేద్విషే॥వి— వత్శ్వేధిపతావక్షిష్వపతిస్సలిపేపిచ ।వై—సారసోమైథునీకామీ గో

నదః పుష్కరాహ్వయః । యా—జలపక్షిణి హంసే స్యాత్సారసా (స్త్రీ)
సరోరుహే । భాగు—సారసం కమలే (స్త్రీ) స్యాద్ధంసభేదే పుమానయం
భాగు—స్థాపనం లిఖనం సమే ॥ అజ—ప్రాకారగవృక్షయోస్సాలస్సాల
స్సర్జతరుస్స్మృతః ॥ వి—స్థానమర్యాదయోస్స్థితిః ॥ యా — స్థాసకో
నక్షత్రమాలా॥ గజాలంకరణే యాదవః ॥ సారణ్యాల్పసరిత్కుల్యా ॥ వై
—సిద్ధో నా వ్యాసాదౌ భేదే యోగస్య దేవయోనౌ చ ॥ మే — సిమిశ
స్స్యాత్సర్పబిలం ॥ విద—(స్త్రీ) ప్రియో వంజులోశోకః కంకేళిః కర్ణపూ
రకః ॥ బాణః ॥ సింధూరం క్లీ శిలాభేదే సహకారద్రుమే పుమాన్ ॥ అజ ।
సీమంతమ(స్త్రీ) యాం (స్త్రీ) ణాం కేశమధ్యస్థపద్ధతౌ ॥ వై - సుఖం దుః
ఖం మలం ఛిద్రం కీలాసం సిధ్మలాలసం । రభసః పలితం చిత్రం తద్వతి త్రి
షు ధర్మిణి । యా ॥ లేపభేదే మృతే సుధా ॥ వై ॥ సుమనాః పు
ష్పమాలత్యోః (స్త్రీ) దేవబుధయోః పుమాన్ ॥ వై సురభిశ్చంపకే
స్వర్ణే జాతీఫలవసంతయోః । సుగంధౌ చ మనోజ్ఞే చ వాచ్యవత్సురభిస్స్మృ
తః । వి ॥ ధేనౌ (స్త్రీ) యాం సుగంధే చ సురభిర్నా విపశ్చితి ॥ అజ ॥ స్ను
హీదళఫలో భల్లః ॥ యా ॥ సుందరీ విద్రుమే (స్త్రీ) స్యాద్రుచిరే భేద్యలిం
గవత్ ॥ సుందరీ విద్రుమే నార్యాం ॥ వై ॥ సురతం మైథునే క్లీబం దే
వత్వే సురతా (స్త్రీ) యాం ॥ వి ॥ సుమాటః కుసుమాతిథిః । పుష్పంధయో
మిళిందశ్చ బిసలస్సిత్పుటశ్చసః । విద ॥ సూనుః పుత్రేనుజే రవౌ ॥ వి ॥
సూత్రం తు సూచకే గ్రంథభేదే తంతువ్యవస్థయోః । రత్న ॥ స్యూనస్యూ
తప్రసేవకాః । భ (స్త్రీ) కా ॥ విద ॥ సృగాలః క్రుద్రశత్రవః ॥ భా ॥ స్వే
చ్ఛా యదృచ్ఛా స్వచ్ఛంద స్వైరితా చేతి తాస్సమాః ॥ కే ॥ స్వేదస్తు
ద్వేదనే ఘర్మే ॥ వి ॥ స్నేహస్స్యాత్పుంసి తైలాదౌ రసద్రవ్యే చ
వాచ్యవత్ ॥ వి ॥ సౌహార్దం సౌగతాజర్య సౌహృదాని చ సౌరిభం ॥ విద ॥
హః ॥ హంసో విహంగభేదే స్యాదర్కే విష్ణౌ హయాంతరే । యోగిమం
త్రభేదేషు పరమాత్మని మత్సరే ॥ వి ॥ హరితాలం తు ఖర్జూరం

వైభవం రచనా వృత్తమహారాష్ట్ర మారిత్యుచ్యతే వచ ॥ పిస్త్రీమ
ల్లో ఉన్న మాలిగె ఉపిల్లో యుక్ ॥ ఉద్భవధాపవ
నె ॥ వి ॥ హా సాక్షిప్రేక్షభిక్షవః ॥ వై ॥ పరిహాస్యే నేత్రఘ్ను
గమనానందయోః ॥ అజ ॥ హరిదనిల వేణుకుటా ॥ వై ॥ హరా
హారాపప్రియాలాచ కృష్ణాపహరసాతిలా । వాక్రిష్టా ॥ విద ప్రి
యా ప్రచ్ఛతిజిగీషాలజ్జతేచ ఘృణీయతి ॥ భట్టవల్లి ॥ హృదయం
వక్షసిస్యాత్ ॥ వి ॥ హేలిప్రచండమార్తాండ శ్రీ ॥ జృంభాజ్ఞాతి
కే ॥ హోషతి హేత్రిషితే శ్రావణం హస్తినాబ్జసాలితే ॥ భట్టవల్లి ॥
హేవాకస్స్వచ్ఛ ద్య ॥ చక్రవర్తిః ॥ అసిహస్తి ప్రియం తపస్సా
హంతాసుదర్శనా । పాకలః పాకవిద్విషిదంతీ పాటువాపి రః ॥**

వసుదేవసుతం దేవం కంసచాణూరమర్దనమ్ । దేవకీపరమానం
దం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౧॥ అతసీపుష్పసంకాశం హారనూపుర
శోభితమ్ । రత్నకంకణకేయూరం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౨॥ కుటి
లాలకసంయుక్తం పూర్ణచంద్రనిభాననం । విలసత్కుండలధరం కృ
ష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౩॥ ఉత్ఫుల్లపద్మపత్రాక్షం నీలజీమూతసన్నిభం ।
యాదవానాం శిరోరత్నం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౪॥ మందారగం
ధసంయుక్తం చారుహాసం చతుర్భుజమ్ । బర్హిపింఛావచూడాంగం
కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౫॥ గోపికానాం కుచద్వంద్వకుంకుమాంకిత వ
క్షసమ్ । శ్రీనికేతం మహేష్వాసం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౬॥ శ్రీవ
త్సాంకం మహోరస్కం వనమాలావిరాజితమ్ । శంఖచక్రధరం దేవం కృ
ష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౭॥ రుక్మిణీకేళిసంయుక్తం పీతాంబరసుశోభితం
అవాప్తతులసీగంధం కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్ ॥౮॥ కృష్ణాష్టకమిదం పు
ణ్యం ప్రాతరుత్థాయ యః పఠేత్ । కోటిజన్మకృతం పాపం తత్క్షణాదేవ నశ్యతి
॥౯॥ ఇతి శ్రీకృష్ణాష్టకం సంపూర్ణమ్